BİR DEVLETİN ÇÖKÜŞ HİKAYESİ

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DAĞILIŞI

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

2. BASKI

altınordu yayınları

BİR DEVLETİN ÇÖKÜŞ HİKAYESİ TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DAĞILIŞI

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

altınordu yayınları

BİR DEVLETİN ÇÖKÜŞ HİKAYESİ

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DAĞILIŞI

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

altınordu yayınları

BİR DEVLETİN ÇÖKÜŞ HİKAYESİ
TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DAĞILIŞI

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni
Murat İpekoğlu

Yazar
Prof. Dr. Mehmet ERSAN

ISBN: 978-605-7702-74-6

1. Baskı Birleşik Yayınları
2. Baskı - Ekim 2020

Kapak Tasarım
Kağan Göktürk

Altınordu Yayınları
Yayın No: 173
Sertifika No: 32505

Baskı
Hamdioğulları Basın Yayın A.Ş.

Kapak, Sayfa Tasarımı

altınordu
yayınları

Başak Kitap Kırtasiye Markasıdır.
Sağlık Mahallesi Halk Sokak
No: 11/1 Kızılay-Ankara
Tel: 0 312 433 28 09
0 536 981 28 08
muratipekoglu@gmail.com

Kıymetli Hocam Prof. Dr. İsmail AKA'ya…

İçindekiler

Önsöz 9
Kısaltmalar 11
Giriş 13

I. Bölüm
Kuruluş ve Yükseliş Dönemlerinde Türkiye Selçuklu Devleti

A. Siyasî Durum 21
1. Sultanlar 21
2. Devlet Adamları 26

B. Ekonomik Gelişmeleri Sağlayan Politikalar 32

C. Yakın ve Ortadoğu'da Siyasî Durum 34
1. Devletin Varlığını Tehdit Eden Unsurlar 34
2. İslâm Dünyasındaki Siyasî Yapılanmalar ve Hedefleri 38
a. Abbasiler 39
b. Harezmşahlar 47
c. Eyyûbîler 52
d. Memlûkler 53
3. Moğollar 53
a. Curmagon Noyan 54
b. Altın Orda Devleti 55
c. İlhanlılar 56

II. Bölüm
Siyasî Kurumlarda Çözülme

A. Hükümdar ve Üst Yönetim 61
1. Tasfiye Hareketleri 61
2. Siyasî Hesaplaşmalar 70
a. I. Alâeddin Keykubad'ın Öldürülmesi 70
b. Sadeddin Köpek'in Faaliyetleri 75
3. Tasfiye Hareketlerinin İlk Sonuçları 86

B. Devletin Moğol Hâkimiyeti Altına Sokulması 91
1. Moğol Boyunduruğuna Doğru 91
2. Batu Han'a Gönderilen Elçilik Heyeti 93

C. İç Çekişmeler 96
1. Devlet Adamlarının Güç Mücadelesi 97
2. Kardeşlerin Mücadelesi 108

D. 1256 Yılı İşgalinin Sürece Etkisi 112
1. Bölünmeye Götüren Gelişmeler 112
2. Pervane MuineddinSüleyman'ın Faaliyetleri 118
a. Yönetimi Ele Geçirmesi 118
b. Pervane'nin Tasfiye Hareketi 123
c. Pervane'nin Sonu 124
d. Devlet Adamlarının Tasfiyesi Açısından Pervaneden sonra Selçuklular 126

III. Bölüm
Sosyal Sorunlar

A. Türkmenler 129
1. Selçuklu Devletlerinde Türkmenlerin Yeri 129

2. Türkmenlerin Sorun Haline Gelmesi 133
a. Harezmlilerin İsyanı ... 134
b. Babaîler İsyanı ... 138
3. Moğol İstilasına Tepki Olarak Türkmen İsyanları ... 139
a. Uclarda Türkmen Hareketleri ... 139
b. II. İzzeddin Keykavus'dan Sonra Türkmen Hareketleri ... 143
4. Hatiroğlu İsyanı ... 149
5. Baybars Anadolu'da ... 154
6. Karamanoğulları Hareketi ... 155
a. Konya'nın Zabtı ... 157
b. Sâhip Ata Oğulları ile Savaş ... 161
7. Abaka'nın Anadolu Seferi ... 163
a. Mehmed Bey ve Siyavuş'un Sonu ... 163
b. Alâeddin Siyavuş Olayının Yankıları ... 169
c. Kızıl Hamid'in Ortadan Kaldırılması ... 170

IV. Bölüm
Ekonomik Sorunlar

A. Ekonomik Yapıyı Bozan Gelişmeler ... 175
1. Yönetim ... 175
2. Moğol İstilası ... 176
3. İsyanlar 177
4. Taht Mücadelesi ... 178
5. Toprak Rejiminin Bozulması ... 179

B. Moğol Boyunduruğunun Ekonomiye Yansımaları 181
1. Anlaşmalarla Gelen Yükümlülükler 181
2. Moğol Elçilerinin Ağırlanması ve Armağanlar ... 186
3. Moğolların Kurduğu Malî Baskı ... 187

V. Bölüm
Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu

A. İlhanlılar ve Gölge Sultanlar 193
1. III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) 194
2. II. Mesud (1284-1296) 195
a. Yavlak Arslan oğlu Nasıreddin'in
Halkı Rahatlatan Uygulamaları 200
3.Yeni İsyan Girişimleri 202
a. Germiyan Türkleri (1286) 202
b. Karamanoğulları 204
c. Kastamonu Bölgesinde Türkmenler (1292) 205
d. Toğaçar Noyan İsyanı 208
e. Baltu Noyan İsyanı 209
4. Tahtın Boş Kaldığı Yıllar (1296-1298) 212
a. Selçuklu Ülkesinin Dört Malî Bölgeye Ayrılması 212
5. III. Alâeddin Keykubad (1298-1302) 219
a. Ahmed Lakuşî'nin Uygulamaları 219
b. Sülemiş İsyanı 220
c . Asayişin Sağlanmasına Yönelik Çabalar 222
d. Nizameddin Yahya'nın Zulmü 223
e. Sultan III. Alâeddin Keykubad'ın Zulmü 226
6. II. Mesud (1302-1310) (ikinci defa) 228
B. Hanedan Mensupları Hakkındaki Son Kayıtlar 230

Sonuç 235
Bibliyografya 240

ÖNSÖZ

Tarih boyunca dünyanın çeşitli bölgelerinde birçok devlet kurulmuş, bunlar ömrünü tamamlayıp tarihe mal olmuştur. Anadolu coğrafyası da tarihin her devrinde çeşitli medeniyetlere ve devletlere ev sahipliği yapmıştır. XI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan ve aynı yüzyılın ikinci yarısında devletini kurup bu coğrafyayı kendine vatan edinen Oğuz Türkleri de bin yılı aşkın bir süredir yaşadıkları bu topraklarda büyüklü küçüklü birçok devlet kurmuştur. Biz bu çalışmamızda büyüklerden ilk olanın, Türkiye Selçuklu Devleti'nin sona eriş sürecini gözden geçirmek istiyoruz.

Her devletin kuruluşunda ve çöküşünde birçok ortak nokta bulmak mümkündür. Kuruluşu, gelişmeyi ve yıkılışı hazırlayan nedenler iç ve dış etkiler, bunlar da siyasî, ekonomik, sosyal sebepler gibi başlıklar altında toplanabilir. Türkiye Selçukluları için de bu başlıklar şüphesiz geçerlidir. Türkiye Selçuklularının sonunu hazırlayan gelişmeler arasında, özellikle 1243 Kösedağ bozgununun son derece önemli biryere sahip olduğu hususu genel kabul gören bir durumdur. Ancak orduyu bozguna götüren gelişmelerin de düşünülmesi gerektiği açıktır.

1075'de kurulan ve 1318'de sona erdiği kabul edilen bir devletin 243 yıllık ömrünün 75 yıllık uzun sayılabilecek bir döneminin çöküş süreci olması oldukça ilgi çekicidir. Bu zaman zarfında farklı köklere ve anlayışlara sahip, ben merkezli hareket eden üst yönetim mensuplarının, devleti ve milleti kurtarma adına attıkları iddia edilen adımların ulaştığı noktaları ve bunların, şahsî

çıkarlarını hesaba katarak aldıkları her kararın, sonu hazırlayan olaylar zincirinin bir halkası olduğunu yaşanan olaylar bir ibret vesikası olarak ortaya koymaktadır. Devletlerin hangi şartlarda kurulduğunun bilinmesi kadar, gerilemeyi başlatan nedenlerin ve sona erişle sonuçlanan sürecin öğrenilmesinin de büyük önem taşıdığı düşüncesiyle bu kitabı hazırladık.

Öncelikle çalışmamızın her aşamasında maddî-manevî desteğini esirgemeyen, karşılaştığımız her türlü zorluğu kendine has üslup ve yöntem ile aşmamızı sağlayan, deneyimlerini bizlerle her zaman paylaşan hocam Prof. Dr. İsmail Aka'yı şükranla anmak istiyorum.

Hazırladığımız kitabı okuma lütfunda bulunarak gözden kaçan bazı hususlara dikkat çeken, yerinde uyarılar ve tekliflerle katkılarını esirgemeyen sayın Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e teşekkürü bir borç bilirim.

Yine hazırlamış olduğumuz metni okuyarak tenkit ve tavsiyelerde bulunan değerli dostlarım Prof. Dr. Cüneyt Kanat, Doç. Dr. Vehbi Günay, Yard. Doç. Dr. Cahit Telci'ye, dizini hazırlayan Dr. Yusuf Ayönü'ne şükranlarımı sunarım.

Son olarak çalışmamızın hazırlanmasına "Bilimsel Araştırma Projeleri Fonu"'ndan sağladıkları maddî katkılarından dolayı Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığına ve düşüncelerimizi okuyucu kitlesine duyurmamıza vesile olan Sayın Murat İpekoğlu'na teşekkür ederim.

20.10.2009
Bornova-İZMİR

Kısaltmalar

AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi
a.g.e.	adı geçen eser
bkz.	bakınız
çev.	çeviren
DİA	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dpn.	dipnot
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
krş.	karşılaştırınız
neşr.	neşreden
s.	sayfa
ss.	sayfadan sayfaya
Sa.	Sayı
ter.	tercüme
t.y.	tarih yok
vd.	ve devamı
yay.	yayınlayan

GİRİŞ

Oğuz Yabgu Devleti'nin bir sübaşısı olan Selçuk Bey, Yengikent'ten Cend şehrine göç etmekle Dünya Tarihini derinden etkileyecek olayların ilk hamlesini yapmıştır. Oğlu Mikail'in çocukları Tuğrul ve Çağrı Beyler ile diğer oğlu Arslan Bey'e bağlı Türkmen toplulukları, Maveraünnehr'de geçirdikleri zorlu bir hayattan sonra Horasan'a inmişler ve Mikail'in çocukları yeni geldikleri bu coğrafyada dedelerinin adıyla anılan devletlerini kurmuşlardır.

Aralarındaki ailevî rekabet dolayısıyla Tuğrul ve Çağrı Beylerden ayrı hareket eden Arslan Bey'e bağlı Türkmen topluluklarından bir kısmı 1028 yılından sonra Anadolu'ya girmeye başlamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından itibaren Tuğrul Bey'in emrinde Anadolu'ya düzenlenen akınlara katılmış olan Arslan Bey'e bağlı Türkmen toplulukları ve Kutalmış, ataları Selçuk Bey'in adını taşıyan devlete hizmetten de geri durmamışlardır. Ancak Tuğrul Bey'in hükümdarlığının son senelerinde başlayan Arslan Bey'in oğlu Kutalmış'ın saltanat mücadelesine atılma girişimi, amca çocukları arasındaki ailevî rekabeti yeniden gün yüzüne çıkarmıştır.

Arslan Bey'in oğlu Kutalmış'ın, Tuğrul Bey'in son senelerinde başlattığı ve bedelini hayatıyla ödediği mücadele, adeta çocuklarına yerine getirilmesi gereken bir görev olarak intikal etmiştir. Sultan Alparslan'ın vefatının yarattığı fırsattan yararlanarak Anadolu'ya gelen Kutalmışoğulları, burada kendilerine katılan Türkmenlerle güçlenerek, kısa sürede yeni bir devlet kurmayı başarmışlardır.

Anadolu'ya yapılan Türkmen akınlarını düzenli hale getiren, Malazgirt Meydan Savaşını kazanan ve Oğuz göçünün yönünü belirleyen elbette Büyük Selçuklu Devleti ve onun sultanları olmuştur. Ancak Sultan Melikşah'tan sonra yaşanan taht kavgaları, Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin ikiye bölünerek Irak Selçuklu Devleti'nin ortaya çıkması ve Sultan Sancar'ın devlet merkezini doğuya, Merv'e taşıması, dikkatlerin Anadolu'dan uzaklaşması sonucunu doğurmuştur. Böylece Büyük Selçuklu sultanlarının açmış olduğu Anadolu kapılarından giren Türkmenler, bir süre sonra Kutalmış oğullarının kurduğu devletin hizmetinde bu coğrafyaya sahip çıkmışlardır. Kutalmışoğlu Süleymanşah tarafından kurulan ve Türkiye Selçuklu Devleti adıyla bilinen bu devlet, Anadolu'nun Türk yurdu olmasını sağlayan devlettir. Bu devleti, kuruluş yıllarını takip eden süreçte sarsıntıya uğratan, hatta yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin varlığını tehlikeye düşüren ilk gelişmeler, I. Süleymanşah ve I. Kılıçarslan'ın amca çocuklarının idaresindeki Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet sahasına girmeleri sonucu, devletin başsız kalması suretiyle yaşanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti, her iki savaşın ardından Türkiye Selçuklu Devletine son verebilecek hamleyi yapabilirdi. Ancak bunu yapmamıştır.

1086 yılında Suriye Selçuklu Meliki Tutuş karşısında Süleymanşah'ın, savaşı ve hayatını kaybetmesiyle baş gösteren tehlikeyi, 1096 yılında başlayan I. Haçlı Seferi takip etmiştir. XII. yüzyıl boyunca devleti tehdit eden her türlü tehlikeyi savuşturmayı başaran ve aynı yüzyılın ortalarından itibaren, kısa süreli kesintilere rağmen, gelişme gösteren Türkiye Selçuklu Devleti, özellikle XIII. yüzyılın başlarından 1238 yılına kadar geçen sürede en müreffeh devrini yaşamıştır.

Ancak, XIII. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve kısa sürede Orta Asya'yı istila ederek Anadolu kapılarına dayanan Moğollar,

Türkiye Selçuklularını yönetenler tarafından bertaraf edilememiştir. Bunun sonucunda Moğollar karşısında Kösedağ'da yaşanan bozgun, devletin bekasını ilgilendiren önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Türkiye Selçuklu Devletini çöküntüye götüren olayları ve gelişmeleri topluca ele alarak inceleyen bir çalışma henüz yayınlanmamıştır. Ancak devletin yıkılmasına yol açan gelişmeleri kısmen konu edinen bazı makaleler yayınlanmıştır. Bunlardan Nejat Kaymaz'ın kaleme aldığı ve iki makaleden oluşan kıymetli çalışmasında[1], idarî yapıda meydana gelen değişikliklerin devletin yıkılmasındaki rolü üzerinde durulmuştur. Yine aynı yazarın kaleme aldığı *Pervane Muineddin Süleyman* adlı çalışmada[2] da, devleti çöküşe götüren olaylara yer verilmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti tarihi hakkında şimdiye kadar yapılmış en kapsamlı eseri vermiş olan merhum Osman Turan, siyasî olaylar arasında yeri geldikçe devleti çöküntüye götüren gelişmeleri anlatmaktadır[3]. Faruk Sümer de, *Anadolu'da Moğollar* adlı makalesinde zaman zaman bu konu ile ilgili tespitlerine yer vermiştir[4]. Bunların dışında Türkiye Selçuklu Devleti'nin I. Alâeddin Keykubad'dan sonraki dönemini konu edinen hemen bütün çalışmalarda, devletin yıkılışında etkili olan bazı olaylara değinilmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecine girmesinde Kösedağ bozgununun önemli bir yeri vardır. Bu yüzden 1243 yılı bu devletin tarihindeki dönüm noktalarından biridir. Ancak bir devletin yıkılmasını bir olaya bağlamak mümkün değildir. Devletin kurulmasını ve yükselmesini sağlayan mekanizmanın bozulmasıyla, yıkılış sürecinin başladığını düşünerek bu çalışmanın

1 Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü-I", *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, II, Sayı 2-3, Ankara 1964; Aynı yazar, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü-II", *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, III, Sayı 4-5, Ankara 1965.

2 Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înüd-Dîn Süleyman*, Ankara 1970.

3 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984.

4 Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969.

planını hazırladık. Beş bölümden oluşturduğumuz araştırmanın birinci bölümünü üç alt başlık halinde ele aldık. İlk önce Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde görevde bulunan sultan ve diğer devlet adamları ile bunların takip ettikleri politikalar, ikinci olarak yine aynı dönemde ekonomik gelişmeleri sağlayan siyaset ele alındı. Bu bölümün son konusunu Yakın ve Ortadoğu'da bulunan devletler ve hedefleri oluşturdu.

İkinci bölümde devletin siyasî kurumlarında başlayan çözülmeler ele alınmıştır. Bir devletin en ihtişamlı, en kudretli olduğu dönemlerde alınan kararlar ve uygulamalar, daha sonraki süreçte devletin çöküşünü hazırlayan en önemli etkenlerden biri olabilmektedir. Bizim düşüncemize göre, idarî mekanizmadaki bozulma I. İzzeddin Keykavus ile I. Alâeddin Keykubad'ın devlet adamlarını tasfiye hareketleriyle başlamıştır. I. Alâeddin Keykubad'ın öldürülmesine neden olan siyasî hesaplaşmalar ve çıkar çatışmaları, bunun neden olduğu tasfiye hareketleri ve sonuçları bu bölümün konuları arasındadır. Türkiye Selçukluları'nda devletin kaderinin tayininde devlet adamları son derece etkili olmuşlardır. Devlet adamları arasında cereyan eden çekişmelerin Moğollar ile ilişkilere yansıması ve devletin çöküşündeki yeri de ikinci bölümün ağırlıklı konuları arasındadır.

Üçüncü bölümde idarî yapıdaki bozulmalara ve Moğol işgaline tepki olarak ortaya çıkan isyanlar ve sonuçları ele alınmaktadır. Devletin aslını oluşturan Türkmenler, kuruluşu sırasında çok emek verdikleri Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetim kademelerinde bulunan insanlar istilacılar ile işbirliği içinde olduklarından, Moğollara karşı mücadele verirken, aynı zamanda kendi devletine karşı da mücadele etmek zorunda kalmış ve bu tutumlarıyla kendi devletinin yıkılmasına neden olan unsurlar arasında yer almışlardır. Burada özellikle Karamanoğulları ile Denizli yöresinde yaşayan Türkmenlerin ayaklanmaları öne çıkmaktadır.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde ekonomik yapıyı bozan gelişmeler ve özellikle Moğol boyunduruğu altına girilmesinin ekonomiye yansımaları söz konusu edilmektedir.

Beşinci bölümde Moğolların Selçuklu Devletine tamamen elkoyduğu dönemde Türkmen hareketleri ile İlhanlı Devleti'ndeki çözülmelere paralel olarak ortaya çıkan Anadolu'da görevli Moğol valilerinin isyanları ve Moğolların Anadolu'da kurdukları malî baskılar yeralmaktadır. Hanedanın son temsilcileri hakkında devrin kaynaklarına yansıyan bilgi kırıntıları da yine bu bölümün konuları arasındadır.

Devletin neden çöktüğü sorusuna cevap ararken, iktidar hırsı ve şahsî çıkarların, devlet ve millet menfaatlerinin önüne geçtiğini görüyoruz. Çekişme, hatta çatışmaların yaşandığı olaylar ve sonuçları, çalışmamız için önemli olduğundan, yeri geldikçe bu olaylara sebebiyet verenlerin kişilikleri ve yaklaşımları üzerinde durulmaya gayret edildi.

Bu çalışmada şimdiye kadar bilinmeyen, araştırıcıların dikkatinden kaçan yeni bir olay veya tarihî bir gelişmenin keşfi amaçlanmıyor ve yapılmıyor. Bu kitapda, XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Anadolu'da yaşanan siyasî gelişmeler ve olaylar ele alınıp, devleti çöküntüye götüren adımlar farklı bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmekte ve bir bütünlük içinde okuyucuya sunulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞ VE YÜKSELİŞ DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ

A. Üst Yönetim

1. Sultanlar

Türk devletlerinde, devletin yükselmesi ve gelişmesi, devlet başkanının başarısı ile doğru orantılı olmuştur. Eğer devlet başkanı devleti idare etme yeteneğine, bilgi ve becerisine sahip ise o devlet iyi idare edilmiş, halkının ihtiyaçlarını karşılamış, komşularından saygı görmüştür. Bunun yanında başarılı hükümdarların göreve getirdikleri insanların da genellikle yetenekli ve işbilir kimseler olduğunu gözlemlemek mümkündür.

İslâm öncesi Türk devletlerinde, hâkimiyet mücadelesini kazanan hanedan mensubuna devleti idare etme hak ve yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı. Hanedan mensupları arasında taht mücadelesinin eksik olmadığı Türk devletlerindeki bu anlayış, İslâmiyet'in kabulünden sonra da devam etmiştir. Bu mücadeleler zaman zaman devletin kuvvetten düşmesine, parçalanmasına ve nihayet yıkılmasına yol açan nedenler arasında başı çekmiştir.

Türkiye Selçuklularında da hâkimiyet mücadelesi yaşanmış, ancak I. Alâeddin Keykubad'ın ölümüne kadar görülen taht mücadelelerinde, mücadeleyi kazanan sultanlar devleti daha ileriye götürebilmenin gayreti içinde olmuşlardır. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde hüküm süren Selçuklu sultanları ve icraatları hakkında verilecek kısa, fakat tanıtıcı bilgiler, çöküş sürecinde tahta oturtulan hükümdarların ve üst yönetim mensuplarının kişiliği, karakteri ve devlet adamlığı kimliklerinin kıyaslanması ve değerlendirilebilmesi açısından yararlı olacaktır.

Büyük Selçuklu sultanı Alparslan'ın ölümünün yarattığı kargaşa ortamından yararlanarak Anadolu'ya gelen[5] Kutalmış oğlu

5 Kutalmışoğulları'nın Anadolu'ya gelişi hakkında ileri sürülen görüşler için bkz. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 45-49; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Türkçe çev., Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1992, s. 28; Aynı yazar, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Türkçe çev., Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 88-89.

Süleymanşah, Malazgirt Meydan Savaşı'nda savunma gücünün kırılmasının yarattığı rahatlığın yanında, Bizans İmparatorluğu'nun iç çekişmelerinden[6] yararlanarak İznik'te Türkiye Selçuklu Devletini kurmuştur[7]. Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu kötü durumdan yararlanarak, kısa sürede hâkimiyet alanını genişleten Süleymanşah (1075-1086)'ın, Melikşah'ın sultanlığı döneminde Büyük Selçuklu Devletiyle giriştiği mücadeleyi kaybetmesine[8] rağmen, kurmuş olduğu devlet varlığını devam ettirmiştir.

Süleymanşah'ın oğlu I. Kılıçarslan (1094-1107), 1094'de devletin yönetimini eline aldıktan kısa süre sonra, bölgenin önemli bir siyasî gücü haline gelmiştir. 1096 yılında başlayan I. Haçlı Seferi'nin yarattığı tehlikeyi maharetle savuşturmasına[9] ve Anadolu'da hâkimiyetini tanıtmasına rağmen, babası gibi Büyük Selçuklu Devleti ile giriştiği hâkimiyet mücadelesini ve hayatını kaybetmiştir[10].

6 Bu dönemde Bizans'ta yaşanan iç çekişmeler ve I. Süleymanşah'ın politikası için bkz. Mikhaêl Attaleiatês, *Historia*, yay., Iôannês D. Polemês, Atina 1997, s. 457 vd., 521-522; Iôannês Zônaras, *Epitomê Istoriôn*, III, yay., Iordanês Grêgoriadês, Atina 1999, s. 233, 237, 251-253; Nikêforos Vryennios, *Ylê Istorias*, Dêmêtrês Tsougkarakês-Despoina Tsougklidou, Atina 1996, s. 235 vd, 305 vd.;Yusuf Ayönü, *Türkiye Selçukluları-Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, İzmir 2001, s. 81-88 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

7 Devletin kuruluşuyla ilgili öne sürülen görüşler için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sa. 10-11, 1981, s. 1-18.

8 Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zeman fi Tarihi'l-Âyan*, neşr. Ali Sevim, Ankara 1968, s. 243-244; Anna Kommena, *Alexiad*, İngilizce çev. Elizabeth A.S. Dawes, London 1967, s. 152 vd; Türkçe çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 193 vd; Azimî, *Tarih*, neşr. ve Türkçe çev. Ali Sevim, *Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Ankara 1988, s. 24-25; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 73-74; aynı yazar, "Süleyman-şah I", *İslâm Ansiklopedisi*, XI, Eskişehir 1997, s. 215; M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, İstanbul 2004, s. 157-158.

9 I. Kılıçarslan'ın Haçlılar ile mücadelesi için bkz. *Anonim Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, Ed. ve İngilizce çev. Rosalind Hill, London 1962, s. 18 vd.; Alexiad, s. 276-277; Türkçe çev., s. 332-333; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 101-105; aynı yazar, "Kılıç Arslan I", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 683-685; Stevan Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Türkçe çev., Fikret Işıltan, Ankara 1989, s. 135-145; Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56; Aynı yazar, "Kılıçarslan I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 397-398.

10 Urfalı Mateos, *Vekayinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, X, neşr. Carolus Johannes Tornberg, Beyrut 1966; Türkçe çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 344-345; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 109-110; aynı yazar, "Kılıçarslan I", *İ.A*, s. 686-687; Polat, *a.g.e.*, s. 164-165.

1110-1116 yılları arasında hüküm süren kardeşi Şahinşah'tan, kayınpederi Melik Gazi'nin yardımıyla tahtı devralan I. Kılıçarslan'ın oğlu I. Mesud (1116-1154), saltanatını borçlu olduğu Melik Gazi'nin 1134'de ölümüne kadar Danişmendlilerin gölgesinde kalmıştır. Danişmendli Melik Gazi'nin ölümünden sonra Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetini yeniden kuran I. Mesud, Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un saldırılarını ve II. Haçlı Seferini başarıyla etkisiz hale getirmiştir[11].

Babasının sağlığında veliahd ilân edilen Kılıçarslan'ın, Elbistan'a Melik tayin edilerek devlet yönetiminde tecrübe kazanması sağlanmıştır. II. Kılıçarslan (1155-1192), tahta oturduktan sonra komşu devletlerin kendisine karşı oluşturmuş oldukları ittifakı başarıyla dağıtmasını bilmiştir[12]. Eski müttefiklerin birbirinden ayrılmasını sağladıktan sonra, kısa sürede Anadolu'nun tek hâkimi haline gelmeyi başaran II. Kılıçarslan, 1176 yılında Bizans ordusunu bozguna uğratmıştır. Myriokephalon'da kazanılan bu zafer ile Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'yu Türklerden geri alma ümitleri de bitirilmiştir[13].

11 Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003, s. 35 vd.; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara 2003, s. 63 vd.; Faruk Sümer, "Mesud I" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara 2004, s. 340-341; Yusuf Ayönü, "Selçuklu-Bizans İlişkileri", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 602-603.

12 Bu ittifakın dağılmasını sağlamak için II. Kılıçarslan, İstanbul'a gitmek ihtiyacı duymuştur. Bu seyahat ve yapılan antlaşma için bkz. Niketas Khoniates, *Historia*, Almanca ter. Franz Grabler, *Die Krone der Komnenen Die Regierungszeit der Kaiser Joannes und Manuel Komnenos (1118-1180) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates*, Graz-Wien-Köln 1958, s. 67 vd; Türkçe çev. Fikret Işıltan, Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Ankara 1995, s. 81; Ioannes Kinnamos, *Historia*, Fransızca çev. J. Rosenblum, Paris (Nice) 1972, s. 156 vd; Türkçe çev. Işın Demirkent, Ankara 2001, s. 149 vd; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 201-202; Yusuf Ayönü, "Selçuklu-Bizans İlişkileri", *a.g.e.*, s. 604.

13 *Niketas*, s. 101-106; Türkçe çev., s. 124-130; Abû'l-Farac İbnü'l-İbrî (G. Barhebraeus), *Chronicon Syriacum*, İngilizce'den Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, Ankara 1987, s. 422; Abdülhaluk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamikbeli (Myriokephalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*, İstanbul 1984, s. 84-95; Abdülkerim Özaydın, "Kılıçarslan II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 400-401; Ayönü, , "Selçuklu-Bizans İlişkileri", *a.g.e.*, s. 605.

Saltanatı süresince bütün düşmanlarını ve rakiplerini etkisiz hale getirip hâkimiyetini tanıtarak, 1190'da gerçekleştirilen III. Haçlı Seferi'nden ülkesini en az zararla kurtararak önemli başarılar elde eden II. Kılıçarslan, ömrünün sonlarına doğru ülke topraklarını onbir oğlu arasında paylaştırmak suretiyle devletin geleceğini tehlikeye düşürebilecek bir adım atmıştır[14]. Ancak kendinden sonra hükümdar olan oğullarından Gıyaseddin Keyhüsrev (ilk saltanatı 1192-1196) ve Rükneddin Süleymanşah (1196-1204), devletin parçalanmasına imkân vermemişlerdir.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ilk saltanatı sırasında Bizans topraklarına saldırılara devam ederken[15], II. Süleymanşah, özellikle Ermeniler ve Gürcüler üzerinde etkili olmaya çalışmıştır[16].

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatı (1205-1211), İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinden hemen sonra başlamıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, bu hâkimiyeti döneminde Antalya'nın fethi (1207) ile Türkiye Selçuklu Devletini, Akdeniz'e kıyısı olan bir devlet haline getirmiştir[17].

1211 yılında Laskarislere karşı giriştiği savaşta şehit düşen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra[18] tahta oturan I. İzzeddin Key-

14 İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l- Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, (Tıpkı basım) Hazırlayan A. Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 22; Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *El-Evâmirü'l- Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuknâme)*, I, Ankara 1996, s. 41; Özaydın, "Kılıçarslan II", *DİA*, s. 401-402.

15 *Niketas*, 271-273; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 239-240; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211), Gazi Şehit*, Ankara 1997, s. 18-19; Ali Sevim, "Keyhüsrev I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2005, s. 347.

16 *İbn Bibi*, 76; Türkçe çev., I, s. 96; Simbat, *Vekayinâme (951-1334)*, Türkçe çev. H. D. Andreasyan, s. 74-75; Jacques de Morgan, *Histoire du Peuple Armenian*, Paris 1919, s. 199; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 249-250; Mehmet Ersan, "Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 639.

17 *İbn Bibi*, 95 vd; Türkçe çev., I, 116 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, XII, Türkçe çev. Ahmet Ağırakça- Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 283 vd.; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 283 vd.; Baykara, *I. Keyhüsrev*, 36 vd.; Sevim, "Keyhüsrev I", *DİA*, s. 348.

18 Geôrgios Akropolitês, *Khronikê Syngrafê*, yay., Antônios D. Panagiôtou, Atina 2003, s. 37-43; Almanca çev., Wilhelm Blum, *Die Chronik*, Stuttgart 1989, s. 75-77; *İbn Bibi*, s. 110; Türkçe çev., I, s. 130-131; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, neşr. Osman Turan, Ankara 1944, 32; Türkçe çev., Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 25; *Anonim Selçuknâme*, nşr. F. Nafiz Uzluk, Ankara 1952, 85-86; Türkçe çev. F. Nafiz Uzluk, Ankara 1952, 27-28; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 287 vd.

kavus (1211-1220), kardeşi Alâeddin Keykubad ile giriştiği mücadeleyi kazandıktan sonra fetih hareketlerine girişmiştir. 1214 yılında Sinop'u fethederek[19], ülkesini Karadeniz'e açan I. İzzeddin Keykavus, 1216 yılında düzenlediği sefer ile Ermenileri ağır bir yenilgiye uğratmıştır[20]. Bu başarılı Sultanın son seferi, Eyyûbîler üzerine oldu. 1219 yılında düzenlenen bu seferin yenilgiyle sonuçlanmasının sorumlusu olarak gördüğü devlet adamlarını öldürtmek, I. İzzeddin Keykavus'un verdiği yanlış bir karar olmuştur ki, bu konu ileride tekrar ele alınacaktır.

I. İzzeddin Keykavus'un hastalanarak 1220 yılında ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin başarılı son sultanı I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) tahta oturtuldu. Bu hükümdarın tahtta bulunduğu süre, Türkiye Selçuklu Devleti'nin her bakımdan zirveye ulaştığı dönem olarak kabul edilir. Gerçekten de I. Alâeddin Keykubad, tahta oturduktan sonra, ilk iş olarak Moğol tehlikesine karşı gerekli gördüğü önlemleri almaya çalışmış, tehdit olarak gördüğü Ermenileri sindirmiş, ülkenin refahına katkı sağlayacak politikalar geliştirmiştir. Ancak daha sonra söz konusu edeceğimiz gibi, bazı devlet adamlarının tasfiyesi ve Harezmlilerin hizmete alınması, devletin geleceği açısından olumsuz gelişmelere neden olmuştur.

Bu döneme kadar hüküm sürmüş hemen bütün sultanlar, karşılaştıkları sorunları aşmasını bilmiş, devletin gücünü artırmak, ülkede güven ve huzuru sağlamak için var güçleriyle çalışmışlardır. Ancak I. Alâeddin Keykubad'ın ortadan kaldırılmasından sonra tahta oturtulan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hâkimiyet yılları, her şeyin tersine döndüğü bir devir olmuştur.

İlk hükümdarlar, hâkimiyetlerini kurabilmek veya hüküm sürdükleri sahaları genişletebilmek için devlet işlerini kendi ellerine alıp, çoğu zaman savaşlarda ordunun başında bizzat sefere

19 *İbn Bibi*, 147 vd; Türkçe çev., I, s. 168; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 302vd.; Faruk Sümer, "Keykavus I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 352.

20 Ersan, "Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *a.g.e*, s. 640.

çıkmışlardır. I. Alâeddin Keykubad'dan sonra tahta oturan hükümdarlar, normal seyrinde devam eden sürece müdahale edildiğinden, hem küçük yaşta tahta oturtulmaları hem de hükümdarlık için yeterli eğitimi alamamış olmaları sebebiyle, devletin işleyişini devlet ileri gelenlerine bırakmak zorunda kalmışlardır.

2. Devlet Adamları

Bir devletin başarılı olabilmesi için iyi bir yönetim kadrosunun olması gerektiği açıktır. Başarılı yöneticiler, ülkeleri ve devletleri için çeşitli imkânlar yaratmaya çalışmışlar, ortaya çıkan fırsatlardan en fazla verimi elde etmek için politikalar geliştirmişler ve uygulamışlardır.

Her yönetici, doğal olarak kendi ekibi ile çalışmak ister. Dolayısıyla ülkenin idaresinde önemli görevlere tayin edecekleri kişileri de en yakınında bulunanlar ve güvendikleri insanlar arasından seçmesi normal karşılanması gereken bir davranıştır.

Nitekim Selçuklu Devleti'nde her saltanat değişikliğinde tahta yeni oturan hükümdar, atamaları yeniler, görevde bulunanları ya yeniden tayin eder veya değiştirmek istediklerinin yerine yeni isimler atar. Yeni hükümdar, sultan olmasına yardım eden kimseleri, ödüllendirmek düşüncesiyle genellikle önemli görevlere getirir. Esasen bu insanlar, devlet içinde etkili ve nüfuz sahibi olup, kendisinin yetişmesine emeği geçmiş insanlardır.

Gerek Büyük Selçuklu Devleti'nde, gerekse Türkiye Selçuklu Devleti'nde sultanların tercih ettikleri üst düzey devlet adamlarının etnik kimliklerinde farklılıklar göze çarpar. Büyük Selçuklu Devleti gibi, Türkiye Selçuklu Devleti de Türkmenler tarafından kurulmuştur. Türkiye Selçuklu Devletini kuran Kutalmış oğlu Süleymanşah'ın dayandığı kuvvet, başta Arslan Yabgu'ya bağlı olanlar olmak üzere diğer Türkmen zümreleridir. Türkmenlerin kurmuş olduğu Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk zamanlarında yönetim kademesinde görev alanlar, emrindeki askerlerle Süleymanşah'ın yanında yer alan Oğuz beyleridir. Dolayısıyla başlan-

gıçta aşiret geleneklerinin hâkim olduğu devlet teşkilatında hâkim olan unsur Türkmen beyleridir.

İlerleyen zamanlarda, devletin bütün kurum ve kuruluşlarıyla oluşması, huzur ve asayişin sağlanması, hâkimiyet alanlarının genişlemesi, farklı etnik unsurların ve yeni göçlerle İranlıların devletin tebası arasında yer alması, yönetim kademesinde de değişikliklere yol açmıştır. Ancak bu değişiklikler, Türklerin devlet yönetiminden uzaklaştırılması yönünde gelişmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi kuruluş aşamasında Türkmenlere dayanan ve devlet kurumlarında Türk beylerinden yararlanan Türkiye Selçuklu Devleti sultanları, ilerleyen süreçte devlet teşkilatında görevlendirmek için Türkleri pek tercih etmemişler ve zamanla Türk beyleri, devlet adamları arasında azınlık haline gelmişlerdir. Bunun nedeni, merkezi otoritenin devamı, hükümdar ailesinin ve saltanat kurumunun güvenliği açısından sultanlar ile aynı millete mensup Türk beylerinin, gulamlıktan yetişerek devlet hizmetine alınan ve kabiliyetleri ölçüsünde önemli makamlara getirilen ve dolayısıyla her şeylerini hükümdara borçlu olan bürokratlara göre daha tehlikeli olmalarıdır[21].

Türkiye Selçuklu Devleti, diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi, askerî ve sivil kadroların oluşturulmasında gulam sisteminden yararlanmıştır. Çeşitli milletlere mensup olup bu sistem çerçevesinde yetiştirilen gulamlardan, merkezde sultanın muhafız kuvveti oluşturulurken, aynı zamanda devletin diğer birimlerinin gereksinim duyduğu yetişmiş insan ihtiyacının karşılanmasına çalışılmıştır. Bu uygulamanın sonucunda Türklerin elinde bulunan askerî makamlar zamanla gulamlıktan yetişme azatlılarla ve İranlılarla, İranlıların elinde bulunan sivil makamlar da gulamlar tarafından işgal edilmiştir. Gulamlıktan yetişenler, saray teşkilatının her kademesinde en önemli görevlere getirilmelerinin yanında, merkezde ve eyaletlerde askerî teşkilatın bellibaşlı mevkilerine de tayin edilmişlerdir. Çoğunlukla

21 Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-I", *a.g.e.*, s. 104.

Rumlardan ve Kıpçak asıllı gayrimüslim Türklerden oluşan, aralarında İranlı, Frenk, Gürcü ve Rusların da bulunduğu, gulamhanelerde Türk terbiyesi ile yetişmiş olan bu devlet adamlarından başka, çeşitli şekillerde Selçuklu hizmetine girmiş olan müslim ve gayrimüslimler de, sivil teşkilatta olduğu gibi, askerî teşkilatta da yer almışlardır[22].

Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'da hâkimiyetini kurduktan sonra, bölgeye gelen İranlıların arasından yetişmiş ve devlete yararlı olacağı düşünülenler, devlet hizmetine alınmışlardır. Bu İranlı bürokratlar ve Selçuklu yönetiminin yaklaşımı, daha sonraki dönemlerde Anadolu'ya gelen İranlıların da devlet hizmetine girmelerine imkân hazırlamıştır. Böylece özellikle Moğol istilasından kaçarak gelenlerin Konya, Kayseri ve Sivas gibi devletin idarî merkezleri niteliğindeki şehirlerde önemli bir nüfus oranına ulaşmaları, İranlıların devlet yönetimini de büyük ölçüde ele geçirmeleri sonucunu doğurmuştur[23].

Daha önce söz konusu edildiği gibi merkezî idare, otoritesinin devam edebilmesi ve saltanat kurumunun güvenliği açısından, hükümdar ile aynı millete mensup ve ırsî aşiret asaletine sahip bulunan Türk beylerinin yerine, devlet teşkilatında istihdam etmek için genellikle gulamlıktan yetişme insanları tercih etmiştir. Çünkü gulamlar, elde ettikleri her şeylerini hükümdara borçludurlar ve hanedanın geleceği açısından Türk beylerine göre daha az tehlike oluştururlar[24]. Ayrıca, sultanların göreve getirdikleri veya yeniden atanmalarını sağladıkları diğer bir zümre de, melik iken yanlarında bulunan devlet adamları ile daha önce de bahsedildiği gibi saltanat tahtına oturmasını sağlayan kimseler olmuştur.

II. Süleymanşah'ın, kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile giriştiği taht mücadelesini kazanıp sultanlık makamına oturunca,

22 Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-I", *a.g.e.*, s. 103-104; Erdoğan Merçil, "Gulam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, İstanbul 1996, s. 183-184.

23 Krş. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", a.g.e., s. 6-7.

24 Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-I", *a.g.e.*, s. 104.

II. Kılıçarslan'ın zamanından kalma veya I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in göreve getirdiği devlet adamlarının önemli bir kısmını tasfiye ettiği, kendi devlet erkânını Tokat'ta melikliği sırasında hizmetinde bulunan Türk beylerinden oluşturduğu anlaşılmaktadır. İbn Bibi, bu Türk beylerinden Nuh Alp, Emir Mende ve Tüz Bey'in adlarını vermektedir[25]. Ancak devletin en üst kademelerinde görev yapan bu Türk beylerinden başka, ihtiyaç duyulan yetişmiş insanlar da, milliyetlerine bakılmadan istihdam edilmişlerdir[26].

II. Süleymanşah'ın Tokat'tan beraberinde getirdiği Türk beyleri, Süleymanşah'ın ani ölümü üzerine onun oğlu küçük yaştaki III. Kılıçarslan'ı tahta oturtmuşlar ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci defa tahta oturmasına kadar görevde kalmışlardır[27].

Fakat Danişmendli Yağıbasan'ın oğulları Muzaffereddin Mahmud, Zahireddin İli ve Bedreddin Yusuf, II. Süleymanşah'ın ölümünden sonra tahta oturtulan III. İzzeddin Kılıçarslan'ın yerine I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i geçirmek için harekete geçmişlerdir. Uc vilâyetlerinin serleşkerleri olan bu üç Danişmendli beyi, bulundukları bölgelerin emirlerini ve ileri gelenlerini I. Gıyaseddin Keyhüsrev adına kazanmışlar[28] ve onun saltanatı ele geçirmesini sağlamışlardır.

II. Kılıçarslan ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanatı sırasında, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetiminde görev alan devlet adamları arasında Türk asıllıların sayısının az olduğu, II. Süleymanşah'ın, tahta oturduğunda önemli makamlara Türk beylerini tayin etmesinden ve I. Keyhüsrev'in ikinci defa sultan olduğunda Türk asıllıları yine görevden uzaklaştırmasından anlaşılmaktadır.

---

25 *İbn Bibi*, s. 75; Türkçe çev., I, s. 96; Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-I", *a.g.e.*, s. 125.

26 Beş dil bildiği ifade edilen Hacib Zekeriya buna örnek gösterilebilir. Hacib Zekeriya için bkz. *İbn Bibi*, s. 77; Türkçe çev., I, s. 97.

27 *İbn Bibi*, s. 75; Türkçe çev., I, s. 96; Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-I", *a.g.e.*, s. 125.

28 *İbn Bibi*, s. 76-77; Türkçe çev., I, s. 97-98.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci defa sultan olduğunda, Rükneddin Süleymanşah zamanında göreve getirilen yüksek devlet memurlarını görevden uzaklaştırmıştır. Onların yerine, özellikle merkezde ve eyaletlerde önemli noktalarda, Emir Seyfeddin Ayaba gibi İstanbul'a giderken kendisiyle birlikte bulunan[29] devlet adamlarını, saltanatı yeniden elde etmesini sağlayan Danişmendli beylerini, ayrıca Rum olan kayınpederi Mavrozomes ile onun yakınlarını ve adamlarını getirmiştir[30].

İzzeddin Keykavus, saltanat mücadelesini kazandıktan sonra gerek merkezde, gerekse eyaletlerde görev yapan devlet memurlarında önemli değişikliklere giderek bu makamlara, Kayseri'de kuşatıldığında yanında bulunan en yakın adamlarını tayin etti. Bunların başında da Malatya'da iken maiyetinde bulunmuş olan emirlerden Çaşnigir Mübarizeddin Çavlı, Emir-i Âhur Zeyneddin Başara, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah ile Seyfeddin Ayaba gelmektedir[31]. Celâleddin Kayser, Bahaeddin Kutluca, Emir-i Devat Ziyaeddin Kara Arslan, Emir-i Ârız Nizameddin Ahmed Erzincanî, Sâhip Mecdeddin Abî, Pervane Şerefeddin Muhammed, Sâhip Şemseddin İsfahanî gibi isimler de I. Keykavus devrinin önde gelen devlet adamlarıdır[32].

I. Keykavus'un ölümünden sonra devlet adamlarının yaptıkları değerlendirmeler, Alâeddin Keykubad'ın tahta oturtulması kararıyla sonuçlanmıştır[33]. Keykubad, saltanatını ilân ettikten sonra, Keykavus zamanındaki devlet adamları yine devlete hizmet etmeye devam etmişler, bunlara yeni ilâve isimler çeşitli memuriyetlere tayin olunmuşlardır. Örneğin Reşideddin vezir, Celâleddin Kayser Pervane, Hokkabazoğlu adıyla bilinen Kayse-

29 *İbn Bibi*, s. 270; Türkçe çev., I, s. 287.

30 *İbn Bibi*, s. 90; Türkçe çev., I, s. 110; Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-I", *a.g.e.*, s. 130.

31 *İbn Bibi*, s. 115; Türkçe çev., I, s. 135.

32 Msl. Bkz. *İbn Bibi*, s. 115-117, 119, 126,170, 175, 182, 200, 202; Türkçe çev., I, s. 136-137, 139, 147, 190, 194, 201, 218, 220; Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-I", *a.g.e.*, s. 143-144.

33 Yapılan görüşmeler için bkz. *İbn Bibi*, s. 200-204; Türkçe çev., I, s. 218-222.

ri sübaşısı Emir Seyfeddin Ebu Bekir ise naibliğe getirilmiştir[34]. Ancak Keykubad, aşağıda söz konusu edileceği gibi, tahta oturtulmasında etkili olan ve Keykavus devrinin ünlü devlet adamlarını tasfiye edecek, Moğolların önünden kaçan Türk asıllı kimselere devlette önemli görevler verecektir.

I. Alâeddin Keykubad, yirmi dört devlet adamının tasfiyesinden sonra da, Keykavus devrinin önemli isimlerinden olmakla birlikte, gulamlıktan yetişmiş ve kendine sadık Mübarizeddin Çavlı, Celâleddin Karatay, Şemseddin Altunaba ile gayrimüslim Mavrozomes Komnenos gibi insanları önemli görevlerde kullanmıştır[35].

Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın kendinden önceki dönemde görevde bulunan ve sadakatinden şüphe etmediği insanları çeşitli makamlara tayin etmesi, her şeyi saltanat makamının hüküm ve iradesine tabi kılmış olmasına rağmen, devletin yetişmiş insana ihtiyacının olduğunu, kitle halinde devlet adamı katlinin devlette bir yönetim boşluğu doğurduğunu göstermektedir.

Buraya kadar olan süreçte, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetimini üstlenen sultanlar, beraber çalışacakları insanları kendileri tayin etmişlerdir. Çalışmak istemedikleri, yanlışını gördükleri veya tehlikeli buldukları insanları rütbe ve derecelerine bakmaksızın ortadan kaldırarak kendi düşünceleri doğrultusunda devleti yönetmişlerdir.

II. Kılıçarslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. Alâeddin Keykubad gibi hükümdarlar, tahta oturmadan önce çeşitli vesilelerle, yani verdikleri mücadelelerle, devlet adamlarını tanıma, onları idare etme gibi konularda tecrübe sahibi olmuşlar, sultan olduktan sonra bu tecrübelerinden yararlanmasını bilmişlerdir. Daha sonra söz konusu edeceğimiz gibi, çöküşe götüren önemli gelişmelerin ya-

34 *İbn Bibi*, s. 220; Türkçe çev., I, s. 238; Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-I", *a.g.e.*, s. 150.

35 Bu devlet adamlarının I. Keykubad devrindeki faaliyetleri için Msl. bkz. *İbn Bibi*, s. 275-441; Türkçe çev., I, s. 292-438; Ayrıca bkz. Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-I", *a.g.e.*, s. 153.

şandığı dönemin sultanlarından ve I. Alâeddin Keykubad'dan sonra tahta oturtulan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ise, büyük bir savaşın kararlı liderinde olması gereken meziyetlerden yoksundur.

B. Ekonomik Gelişmeleri Sağlayan Politikalar

Selçuklu hâkimiyetinden önce asırlarca devam eden Bizans-Sasanî ve Bizans-İslâm orduları mücadelesi, Anadolu'yu harap bir hale getirmişti. Halk, savunulması kolay tepelere veya ulaşılması güç vadilere çekilmişlerdi.

Türkiye Selçuklu Sultanlarının, daha devletin kurucusu I. Süleymanşah'dan itibaren üretimi artırmak için çaba harcadıkları görülür. Fethedilen toprakları devletin malı haline getiren, yani mirî toprak rejimini kuran Selçuklu sultanları, I. Süleymanşah'tan itibaren, boş olan bu arazileri işlemek üzere halka dağıtmıştır. Böylece atıl vaziyette bekleyen topraklar imar edilmiş, topraksız insanlar üretime ve devlete kazandırılmıştır[36].

Sultan II. Kılıçarslan zamanında Türkiye'de dış ticaretin başlaması için gereken şartlar hazırlanmıştır. II. Kılıçarslan, bir taraftan Aksaray şehrini askerî bir üs ve bir karargâh haline getirirken, diğer taraftan Azerbaycan'dan ilim ve sanat adamları ile birlikte tacirleri de getirip şehre yerleştirmiştir. Aynı dönemde, Antalya-Konya- Aksaray ve Kayseri kervan yolları işletmeye açılmış ve bu yollar üzerinde kervansaraylar yapılmıştı. Batılı tacirler gibi Anadolu'ya Horasan ve Irak gibi ülkelerden gelen tacirlerin yanı sıra, Mısır'dan da karayolunun yanında deniz yolunu tercih ederek Türkiye'ye gelen ticaret erbabı, deniz yolunun da faal olmasını sağlıyordu[37].

---

36 I. Süleymanşah'ın, fethedilen arazileri zirai faaliyetlerde bulunmak üzere halka dağıtması ile ilgili olarak bkz. Mikhail Attaliates, *Historia*, yay. ve Latince çev., Brunet de Presle-Immanuel Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bannae-Weberi, 1853, s. 306; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 79-80.

37 Turhan Atan, *Türk Gümrük Tarihi Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar*, I, Ankara 1990, s. 100; Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 121-123.

Diğer taraftan devlet düzeninin kurulması, yolların güvenliğinin sağlanması ticaret akışını hızlandırmıştır. Özellikle, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad, ticaretin gelişmesi için çeşitli önlemler almışlardır. Bu önlemlerin yararı görülmüş, bu dönemde Anadolu uluslar arası ticaretin merkezi durumuna gelmiştir. Özellikle XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun kıyı kentlerinde koloniler oluşturan Latin tacirler, bu dönemde belli başlı Selçuklu şehirlerinde de konsolosluklar açmışlardır.

Ticaret amacıyla çeşitli ülkelerden ve milletlerden insanlar Anadolu'ya gelirken, aynı dönemde Türk tacirlerin de yine ticaret gayesi ile başka ülkelere gittikleri görülmektedir. Nitekim Türk tacirlerin XII. yüzyılda Kafkaslara gittiklerine dair bilgilerin yanı sıra, yine aynı yüzyılda Suriyelilerin ve Anadolu'nun müslüman tacirleri ile güney Rusya'nın Kıpçakları arasında büyük bir ticarî ilişkinin varlığı bilinmektedir[38].

Bütün bu ticarî hareketlilik, XIII. yüzyıl Selçuklu Türkiyesi'nin zenginliği hakkında özellikle çağdaş Hıristiyan kaynaklarının, bir masal âleminden bahseder gibi hayranlık ve haset dolu ifadelerle bir takım hikâyeler anlatmasına neden olmuştur. Anadolu coğrafyasının Moğolların istilasına uğramadan önce, Selçuklu sultanlarının askerî seferlerini iktisadî hedeflere göre belirlemesi ve yöneticilerin bilinçli bir iktisadî politika takip etmeleri, bu ülkeden geçen uluslar arası ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması için tüm önlemlerin alınması hem deniz hem de kara ticaretinin gelişmesini sağlamıştır. Bunun sonucu olarak Anadolu, sosyal refah ve bayındırlık bakımından büyük bir gelişmeye sahne olmuş ve Moğol istilasından önce bütün dünyanın ilgisini üzerine çeken, iştahını kabartan bir ülke haline gelmiştir[39].

38 W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Ankara 1975, s. 242, 328; Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, Ankara 2000, 147-156; Atan, *Gümrük Tarihi*, s. 102.

39 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 358-384; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 49 dpn. 96.

Kısacası kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, yetenekli ellerde iyi bir devlet yönetimi, karşılaşılan sorunları çözmesini bilmiş ve devletin ayakta kalmasını, güçlenmesini sağlamışlardır. Atıl vaziyette duran arazilere insanların yerleştirilmesi ve bu toprakların işlenerek üretime kazandırılması, hem insanların refah seviyesinin artmasına, hem de devletin gelirlerinin artmasına imkân sağlamıştır. Güvenliğin sağlanmasıyla canlanan ticaret, ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Yani deneyimli ve işbilir devlet başkanı ile devlet adamları arasındaki uyumlu çalışma, ülke gelirlerini artırıcı politikalar devletin gelişmesini ve yükselmesini beraberinde getirmiştir.

C. Yakın ve Ortadoğu'da Siyasî Durum

1. Devletin Varlığını Tehdit Eden Unsurlar

Bir devletin kurulmasında, gelişmesinde ve yıkılmasında, çevrede bulunan devletler ve bunların durumları az veya çok etkili olur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş şartlarına bakıldığında, ailevî rekabet dolayısıyla Büyük Selçuklu Devletini kuran Mikailoğulları'ndan kaçarak Anadolu'ya gelen Kutalmışoğulları'nın, siyasî hedefleri için son derece uygun bir ortam buldukları görülür.

Türkmenlerin gelişinden önce, İslâm ordularını Anadolu'dan çıkarmış ve yarımadanın hemen tamamında hâkimiyetini kabul ettirmiş olan Bizans İmparatorluğu, bölgenin en güçlü devleti idi. Ancak Oğuz akınları ile yıpranan ve Malazgirt Meydan Savaşı'nda uğradığı yenilgi ile askerî gücünü önemli ölçüde kaybeden bu İmparatorluk, 1075'de Marmara bölgesine ulaşmış bulunan Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın askerî desteğine muhtaç hale gelmiştir. İstanbul'un hemen yanıbaşında İznik'te yeni bir Türk devletinin kurulmasına engel olamayan Bizans İmparatorluğu, iç karışıklıklar, Normanlar ve Karadeniz'in kuzeyinden ilerleyerek Bizans arazisine giren diğer Türk topluluklarının Balkanlarda yarattığı tehlikelerden korunabilmek için Süleymanşah'ın askerî yardımını istemek zorunda kalmıştır. Yani Türkiye Selçuklu Dev-

leti kurulurken, bu coğrafyada kendisine engel olabilecek herhangi bir güç görünmemektedir.

Ancak yeni ve güçlü bir Türk devleti olarak Anadolu'da ortaya çıkan Türkiye Selçuklu Devleti'nin varlığını tehlikeye düşüren gelişmeler çok geçmeden kendini göstermiştir. Nitekim devletin kurulmasından yaklaşık on yıl sonra I. Süleymanşah, Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet sahasına girmiş, 1086 yılında Suriye Selçuklu Meliki Tutuş ile yaptığı savaşta yenilip hayatını kaybetmiş ve Türkiye Selçuklu tahtı bir süre boş kalmıştır. Fakat Sultan Melikşah'ın 1092 yılında ölümü üzerine başlayan ve uzun yıllar devam eden iç çekişmeler[40], bu devleti Türkiye Selçukluları için bir süreliğine tehdit olmaktan çıkarmıştır.

I. Süleymanşah'ın devletini kurmasından yaklaşık yirmi yıl sonra ise Bizans İmparatorluğu'nun girişimiyle 1096 yılında başlatılan I. Haçlı Seferi, sadece Türkiye Selçuklu Devleti için değil, Anadolu ve Yakındoğu Türklüğü için önemli bir tehdit idi. Ancak Bizans İmparatorluğu'nun beklentisi ile Haçlı ordularını sevk ve idare edenlerin amaçları farklı olduğundan, bunlar güçlerini birleştirmeyi başaramadılar[41]. Alınan ilk mağlubiyetler ve Haçlıların verdikleri sözlerde durmamaları üzerine, Katolik ve Ortodoks dünyasının eskiye dayanan ayrılıkları tekrar hatırlandı. Türklere karşı güçlerini birleştirmek üzere yola çıkan tarafların birbirini suçlamaları ve ayrılıkların derinleşmesi, Anadolu'da tehlikenin kısa sürede atlatılmasını sağladı. Yakındoğu'ya yerleşen ve devletçikler kurmayı başaran Haçlıların birbirlerine üstünlük sağlama gayretleri ve kendi aralarındaki mücadeleleri[42], Türk varlığını tehdit etmekten uzaklaşmalarını sağlayan bir başka neden oldu.

40 Bu mücadeleler için bkz. Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 18 vd.; Aynı yazar, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 12 vd.

41 Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri" *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, Sayı, 35, (1994), s. 65-78.

42 Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Ersan, "Birinci Haçlı Seferine Katılan Asiller Arasında Cereyan Eden Mücadeleler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 2, 2000, ss. 31-48.

Bizans İmparatorluğu ile Papalığın ortak hareketinin yarattığı tehlike atlatıldıktan sonra Türkiye Selçuklu Devleti ile Büyük Selçuklu Devleti yeniden karşı karşıya gelmiştir. I. Haçlı Seferi'nin yarattığı tehlikeden devletini ve Anadolu Türklüğü'nün geleceğini koruyan I. Kılıçarslan, özellikle 1101 yılında gelen ve yüzbinlerle ifade edilen Haçlı ordularını imha etmek başarısını gösterdikten sonra yönünü Doğu'ya çevirmiştir. 1107 yılında Habur Suyu kıyısında Emir Çavlı ile yapılan savaşta mağlup olan Sultan I. Kılıçarslan da, tıpkı babası gibi Büyük Selçuklu Devleti ile giriştiği mücadeleyi ve hayatını kaybetti. Hanımı ile çocuklarından Tuğrul Arslan Malatya'ya giderken, Şahinşah (Melikşah) Sultan Muhammed Tapar'a götürüldü[43].

Türkiye Selçuklu tahtının boş kaldığı yıllarda (1107-1110), Konya'da devlet mekanizmasının işlediği anlaşılıyor. Ancak devletin en zayıf dönemlerinden birini yaşadığı bir zamanda, varlığına tamamen son verecek herhangi bir saldırı görülmüyor. Bunun nedeni, Büyük Selçuklu Devleti'nin gelinen noktayı yeterli görmesi, Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlarda meşgul olması ve bu iki büyük devletin dışında Türkiye Selçuklularına karşı saldırı düzenleyecek güçte bir siyasî oluşumun bölgede bulunmamasıdır.

Esasen Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun 1107 yılındaki olaydan sonra Türkiye Selçuklu Devletine müdahale edecek durumu olmamıştır. Bilhassa Muhammed Tapar'ın 1118 yılında ölümünden ve 1119'da Irak Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra Sultan Sancar'ın saltanat merkezini Merv'e nakletmesi, Büyük Selçuklu Devleti'nin Batıya müdahalesinin, Abbâsî Hilâfeti ve Irak Selçuklularının iç işlerine müdahalesi ile sınırlı kalmasına neden olmuştur[44].

Bizans İmparatorluğu'nun XII. yüzyıl boyunca zaman zaman Türkiye Selçuklularına karşı düzenlediği seferler olmuştur. An-

43 Bkz. Özaydın, *Tapar Devri*, s. 63.

44 Ayrıca bkz. Erdoğan Merçil, "Sultân Sencer'in Doğu Hayranlığı ve Bunun Batı Siyaseti Üzerindeki Etkisi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sa. 19, İstanbul 2008, s. 41-47.

cak bunların hiç birisi, devletin varlığını tehdit edebilecek boyuta ulaşamamıştır. IV. Romanos Diogenes'in Malazgirt'de bozguna uğrayan ordusundan sonra, Bizans İmparatorluğu'nun Selçuklulara karşı 1176'da gönderdiği en büyük ordusu da Myriokephalon'da perişan edilmiştir. Bundan sonra ikinci büyük darbeyi 1204 yılında Latinlerden alan Bizans İmparatorluğu, İznik merkezli olarak varlığını devam ettirmiştir. Ancak özellikle Latinler ile ilgilenmek ihtiyacını duyduklarından, Türkiye Selçuklularına yönelik tehditkâr politikalardan uzaklaşmak zorunda kalmışlardır.

Suriye Selçuklu Melikliği sahasında ortaya çıkan Atabeglikllerin yerine kurulan Eyyûbîler, en kudretli devrini devletin kurucusu Selahaddin Eyyûbî zamanında yaşamıştır. Bilindiği gibi Salahaddin Eyyûbî, bütün enerjisini hemen neredeyse Haçlılarla mücadeleye harcamıştır. Türkiye Selçukluları'nın, Eyyûbîler ile mücadeleleri birbirlerinin varlığını tehlikeye düşürmekten uzaktır[45].

Yine ülkenin doğusunda Gürcülerin Doğu Anadolu bölgesine saldırıları söz konusu olmakla birlikte, bunlar da Türkiye Selçukluları için önemsenecek bir tehdit haline gelememiştir.

Sonuç olarak Alâeddin Keykubad devrine kadar Türkiye Selçuklu Devleti'nin varlığına son verebilecek iki büyük devlet var olmuştur. Bunlardan Büyük Selçuklu Devleti iki kez devletin sürekliliğini kesintiye uğratmış, ancak tamamen ortadan kaldırma girişiminde bulunmamıştır. Bizans İmparatorluğu ise bütün Anadolu Türklerini hedef almış, ancak her seferinde biraz daha geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu iki devletin yanında, Türkiye Selçuklularının varlığına yönelik diğer bir tehdit ise I. Haçlı Seferi olmuştur.

45 Türkiye Selçuklularının Eyyûbîler ile ilişkileri için bkz. Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler*, İstanbul 1983, s. 46-47; Önder Kaya, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyûbiler*, İstanbul 2007; Süleyman Özbek, "Türkiye Selçukluları-Eyyûbîler Arası Siyasî Münasebetler Üzerine (1175-1250)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 427-448; Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu-Eyyûbî Siyasî Münasebetleri", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 515-534.

Ancak gerek Haçlı ordularını sevk ve idare edenlerin Bizans İmparatorluğu ile anlaşmazlıkları ve kendi aralarındaki çıkar çekişmeleri, gerekse I. Kılıçarslan'ın 1101 yılında gelen ve yüzbinlerle ifade edilen Haçlı ordularını yok etmesi, kısa sürede bunların devletin varlığını tehdit edecek güç olmaktan çıkmasını sağlamıştır.

Bu dönemde hüküm süren sultanlar, dışardan gelen tehlikelerden devleti korumayı, içerde de huzurlu bir ortam yaratmayı başarmışlar, iktisadi faaliyetlerin aksamadan sürdürülmesi için gerekli önlemleri almışlar ve Anadolu'nun müreffeh bir yurt haline gelmesini sağlamışlardır. Ancak I. Alâeddin Keykubad'dan sonra Anadolu sınırına gelen Moğollar karşısında durulamamıştır.

2. İslâm Dünyasındaki Siyasî Yapılanmalar ve Hedefleri

"Moğollar ile ilgili öyle şeyler anlatılıyordu ki, bunu duyan kimse korkudan yalanlamak istiyordu. Gerçekten de tasvip etmek zordu. Cenab-ı Allah'ın bu Moğolların etkisiyle insanların kalbine soktuğu büyük korku insanları perişan etmişti. Öyle anlatılıyordu ki, Moğollardan bir tek asker bir köye veya bir derbende girse orada kalabalık bir insan grubu olmasına rağmen tek başına üzerlerine saldırır, bunları tek tek öldürüp durduğu halde hiç kimse elini kaldırıp da bu Moğol atlısına vurmaya cesaret edemezdi"[46]

46 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, Türkçe çev. Ahmet Ağırakça-Abdulkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 464. *İbnü'l-Esir*, Moğol istilasının bölge insanı üzerindeki etkisini ifade edebilmek için kendisine anlatılan şu hatıraları da eserine almıştır. "Bana birisi şöyle nakletti. Moğollardan birisi adamın birini yakalamış, fakat bu Moğol askerinin yanında adamı öldürecek bir şey olmadığı için adama "başını şuraya yere koy ve sakın hareket etme" demiş, adam da hiç yerinden hareket etmeksizin başını yere koyup beklemiş, Moğol askeri de gidip bir yerden kılıç bulup getirerek adamı öldürmüştü. Ben on yedi arkadaşımla birlikte bir yolda seyrediyordum. Moğollardan bir atlı gelip karşımıza dikildi ve bize bazı şeyler söylemeğe başladı. O emir verdikçe arkadaşlarım da bu emirlere uymağa başladılar. Onlara: bu tek başına bir adamdır, neden bunu hemen öldürüp kaçmıyoruz? deyince bana ondan korkuyoruz dediler. Bunun üzerine ben de bu adam bizi şu anda öldürmek istiyor, iyisi mi biz onu öldürelim ve olabilir ki, öldürdükten sonra Allah bize bir kurtuluş yolu açar diye karşılık verdim. Allaha yemin ederim ki hiç kimse cesaret edip de buna girişemedi. Sonunda ben elime bir bıçak alıp adama saldırarak onu öldürdüm ve hep birlikte kaçıp kurtulduk. İşte Moğolların İslâm diyarına saldırısı sırasında meydana gelen bu ve buna benzer olaylar pek çoktur". Bkz. aynı yer.

İslâm dünyasının Moğollar karşısındaki ruh halini yansıtmakta olan bu ifadelerin sorumluları kimlerdir? Bu sorunun cevabını verebilmek için Moğol istilası öncesi yaratılan iklimi, şartları ve İslâm dünyasındaki hâkim güçlerin tavırlarını görmek gerekir. Ortadoğu'da halkın ve devletleri idare edenlerin üzerinde oluşan korkuya bağlı olumsuzluklar, gelişmeler karşısında idarecilerin hatalı kararlar almalarında büyük pay sahibidir. Türkiye Selçuklu Devletini idare etmeye talip olanların da aynı ruh haline sahip oldukları, görüşmeler ve anlaşmalar başta olmak üzere Moğollar ile olan her türlü ilişkideki tutum ve davranışlarından anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Ortadoğu'da kurulmuş olan devletlerin kendi aralarındaki mücadeleleri tarih boyunca eksik olmamıştır. Bu durum dışarıdan gelen tehditlere karşı güç birliği oluşturmayı engelleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Moğolların Ortadoğu'yu işgali öncesi bölge aktörleri, hedefleri ve takip ettikleri siyasetlerin kısaca tanıtılması konumuz açısından yararlı olacaktır.

a. Abbâsîler

750 yılında Emevîlerin yerine İslâm dünyasında yönetimi ele almış olan Abbâsîler, 945 yılında Bağdad'ı işgal eden İranlı ve şii bir hanedan olan Büveyhîlerin kontrolü altına girmek zorunda kalmıştı. Yaklaşık bir asır Büveyhîlerin hâkimiyeti altında kalıp bütün askeri ve siyasî otoritesini kaybeden Abbâsî Hilâfeti, XI. Yüzyıl ortalarına doğru tamamen ortadan kaldırılma tehdidiyle karşı karşıya gelince, çareyi 1040 yılında Horasan'da ortaya çıkan ve Sünni İslâmı benimseyen Büyük Selçuklu Devleti'nden yardım istemekte bulmuştur. 1055 yılında Bağdad'a gelen ve Büveyhî hanedanını ortadan kaldıran Tuğrul Bey, İslâm dünyasının yeni siyasî hâkimi olarak Selçukluları ortaya çıkarırken, Halife'yi de dinî otorite olarak kabul etmiş ve itibarını iade etmiştir[47]. Ancak

47 Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1988, s. 35; Büyük Selçuklu Devleti'nin Abbâsî Hilâfeti ile ilişkilerinin başlangıç safhası için bkz. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989, s. 168 vd.

Abbâsîler, siyasî iktidarı da ellerine alabilmek için Halife Müsterşid (1118-1135) devrinden itibaren, kendilerini yok edilmekten kurtaran Selçuklulara karşı bir siyaset izlemeye başlamışlardır.

Dübeys meselesini bahane ederek oluşturmuş olduğu orduyu Selçuklulara karşı kullanmaya başlayan Halife Müsterşid'i azl edip yerine başka birini oturtmak düşüncesinde olan Irak Selçuklu Sultanı Mahmud (1119-1131), bu amacına ulaşamadan 1131 yılında vefat etmiştir[48].

Sultan Mahmud'un vefatından sonra bir taraftan şehzadeler arasında yaşanan taht mücadeleleri, diğer taraftan Selçukluların hizmetindeki komutanların veya bölgedeki emirlerin şahsî çıkarları için zaman zaman Halife'ye müracaat etmeleri, Selçukluları Irak'tan çıkarmak ve dünyevî iktidarı elde etmek isteyen Halife'nin amacına ulaşmak yolunda önemli bir vesile teşkil etmiştir. Nitekim Halifenin, gelişen siyasî olaylar içerisinde daha fazla yer aldıkça, gücünün her geçen gün arttığına ve bölgedeki Selçuklu hâkimiyetine son verme hedefine biraz daha yaklaştığına olan inancı kuvvetlenmiştir.

Irak'daki Selçuklu varlığına tahammül edemeyen ve her fırsatı Selçukluların aleyhine değerlendirmeye çalışan Halife Müsterşid'e, 1135'de Irak Selçuklu Sultanı Mesud ile yapılan savaşta mağlup ve tutsak edilmesine rağmen, Hilâfet makamına duyulan saygı nedeniyle iltifat edilmiştir. Yapılan anlaşma ile Hilâfet makamının eski statüsünün devamını ve bundan böyle bir daha ordu oluşturmamayı kabul eden[49] Halife, Bağdad'a dönme hazırlıkları yaparken Batınîler tarafından 29 Ağustos 1135'de öldürülmüş, yerini Irak'ta Selçuklu varlığına karşı olduğu bilinen oğlu ve veliahdı Ebu Cafer el-Mansur er-Raşid Billah (1135-1136) al-

48 Halife'nin bu manada faaliyetleri için bkz. *İbnü'l-Esir*, X, s. 502-504; 532-533; XI, s. 17-18; 32-34; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 75 vd.; Aynı yazar, *Türk Tarihi*, s. 194-195, 198; *Kayhan*, s. 54, 58 vd., 78, 114; Gülay Öğün Bezer, *Begteginliler*, İstanbul 2000, s. 37-39.

49 *İbnü'l-Esir*, XI, s. 32-35; *Bundari*, s. 163-164; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 255 vd.; *Kayhan*, s. 147-150.

mıştır[50]. Halbuki Irak Selçuklu Sultanı Mesud (1134-1152), "dini işlerin dışında hiçbir şeye karışmayan, asker toplayıp ordu oluşturmayan ve Selçuklulara itaat etmenin gerekli olduğuna inanan" bir kimse olan Muktedi'yi halife olarak görmek istiyordu[51].

Yeni Halife Raşid, babasının yaptığı anlaşmayı tanımayarak, Irak Selçuklu Sultanı Mesud ile savaşmak üzere aralarında İmadeddin Zengi ve taht iddiacısı şehzade Davud ile birlikte çok sayıda Türk emirin de bulunduğu bir ordu topladı[52].

Sultan Mesud, Halife'nin yanında yer alan Türk emir ve komutanların birlikteliğini bozma girişiminde başarılı olmuş ve Halife Raşid, Bağdad'ı terk etmek zorunda kalmıştır[53]. Bu gelişmelerden sonra Bağdad'a giren Sultan Mesud, Selçuklu hâkimiyetine karşı çıkmayacağı ve tabilik anlaşmasına uyacağı düşünülen Ebu Abdullah Muktefi'yi halife ilan etmiştir (1136)[54].

Fakat Halife Muktefi (1136-1160), hiç de düşünüldüğü gibi davranmamıştır. İlk önce Bağdad'a saldıran isyancılara karşı kullanacağını ileri sürüp Sultanın da iznini alarak asker toplamış, şehrin önlerine hendekler kazdırıp surlarını onartmıştır. Ayrıca Irak şehirlerine yeni valiler tayin etmek suretiyle buraları kontrol altına almış ve fırsat kollamaya başlamıştır[55].

Sultan Mesud'un 1152'de vefatı ve yerine dirayetsiz, silik şahsiyetlerin ardı ardına tahta oturtulmaları ve yaşanan karışıklıklar, Halife'ye beklediği fırsatı vermiştir. Sultan Mesud'un vefatının duyulmasından sonra ilk iş olarak Bağdad'daki bütün Selçuklu mallarına el koyan ve Selçukluların tayin etmiş olduğu şahne

50 *İbnü'l-Esir*, XI, s. 35; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 280, 285-286; *Kayhan*, s. 152.

51 Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 285-286; *Kayhan*, s. 152-153 dpn. 38.

52 *İbnü'l-Esir*, XI, s. 41-42; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 288 vd; *Kayhan*, s. 153-154.

53 *İbnü'l-Esir*, XI, s. 42-43; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 296; *Kayhan*, s. 156-157.

54 *İbnü'l-Esir*, XI, s. 45-47; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 298; *Kayhan*, s. 157-158.

55 *Bundari*, s. 213-214; *Kayhan*, s. 197-198.

Mesud Bilal'i şehri terk etmek zorunda bırakan[56] Halife Muktefi, oluşturduğu orduyu kullanarak amacına ulaşma yolunda önemli mesafeler kat etmiştir.

Sultan Melikşah (1152-1153)[57]'tan sonra tahta oturan Sultan II. Muhammed (1153-1159), Hilâfet makamını tekrar eski statüyü kabule zorlamak ve Bağdad'ta Selçuklu hakimiyetini yeniden kurmak için yaptığı girişimlerde, Halife'nin oyununa gelen başta Musul Atabegi ve Atabeg İldeniz olmak üzere soydaşlarının, ihanet olarak nitelendirilebilecek davranışları nedeniyle başarısız olmuştur[58].

Iraktaki Selçuklu varlığına karşı olmadığı düşünülerek Hilâfet makamına getirilen, ancak beklenenin aksine Selçukluları Iraktan uzaklaştıran Halife Muktefi, 1160'da öldükten sonra yerine geçen oğlu Mustencid de aynı politikayı sürdürdü[59].

Halife Mustencid (1160-1170), Sultan II. Muhammed'in vefatından sonra Irak Selçuklu sultanı ilan edilmiş olan Süleymanşah'a (1160-1161) elçi göndererek kendisine itaat etmesini ve hakim olduğu yerlerde kendi adına hutbe okutmasını istemiştir. Irak Selçuklu sultanı Süleymanşah, Halife'nin bu isteğini yerine getirdiği takdirde Bağdad'ta da kendi adına hutbe okunacağını ve böylece Irak'ta Selçuklu hâkimiyetinin yeniden kurulacağına inanarak yapılan teklifi kabul etmiştir. Halife'nin elçisi Hacib Sevinç en-Nizamî ile birlikte kendi elçisi Kadı Nebiheddin Ebu Hureyre el-Hemedanî'yi Bağdad'a gönderdi[60].

Selçuklu elçilik heyeti, kendilerini karşılayan Halife'nin veziri İbn Hubeyre'ye, Halife'nin, elçisi Sevinç vasıtasıyla Süleymanşah adına Bağdad'ta hutbe okutulacağı vaadinde bulunduğunu, kendilerinin de bunu sağlamakla görevli olarak Bağdad'a geldiklerini bildirdi. Ancak vezir İbn Hubeyre bunun mümkün olmadığı,

56 *İbnü'l-Esir*, XI, s. 142-143; *Kayhan*, s. 198.
57 Ölümü için bkz. *İbnü'l-Esir*, XI, s. 217.
58 Konu ile ilgili olarak bkz. *Kayhan*, s. 216-221.
59 *İbnü'l-Esir*, XI, s. 212-213.
60 *Bundari*, s. 261.

Halife'nin de elçisine böyle bir emir vermediğini, elçinin de bunu teyit edeceğini söyleyip bu durumun açıklığa kavuşturulması için ertesi gün bir toplantı yapılacağını bildirmiştir. Ancak vezir İbn Hubeyre aynı gece elçi Sevinç'i, bir hafta sonra da Süleymanşah'ın elçisi Ebu Hureyre'yi öldürtmek suretiyle Selçuklu sultanının beklentilerini boşa çıkartmıştır[61]. **Dinin en üst noktadaki temsilcileri durumunda olanlar, dünyevî hâkimiyet ve siyasî güç elde etmelerine engel olma ihtimali bulunanları, işledikleri cinayetlerle ortadan kaldırmaktan çekinmemişlerdir[62].**

Sultan Arslanşah (1161-1175)'ın tahta oturduğunda Bağdad'a gönderdiği elçilere Halife Müstencid'in davranış tarzı, artık Irakta Selçuklu hakimiyeti ve nüfuzunun tamamen sona erdiğini göstermektedir[63].

Sultan II. Tuğrul (1176-1194)'un Bağdad'da statüyü eski haline getirmesi için elçi göndermesine öfkelenen ve cevap verme nezaketinde bile bulunmayan Halife Nâsırlidinillah (1180-1225), veziri Celâleddin komutasında bir orduyu Irak Selçuklu Sultanına karşı gönderdi. Hilâfet ordusunu bozguna uğratan ve vezir Celâleddin'i de esir alan Sultan II. Tuğrul, yine **ancak Türklerde görülebilecek bir davranış sergileyerek**, açıkça kendi varlığına ve devletine karşı düşmanlık yapan Halife'ye hürmeten esirleri serbest bırakıp Bağdad'a dönmelerini sağlamıştır[64].

Halife Nâsırlidinillah ise, ordusunun Selçuklular karşısında mağlup olması üzerine bir yandan Harezmşah Alâeddin Tekiş'e mektup yazıp onu II. Tuğrul'a saldırmaya teşvik ederken[65], diğer yandan muhalif Türk emir ve beyleri de kışkırtmaktan geri durmamıştır[66].

61 *Bundari*, s. 261-262; *Kayhan*, s. 228-229.

62 Ayrıca Melikşah'ın zehirletilmesiyle ilgili olarak bkz. *Bundari*, s. 262-263; *Kayhan*, s. 229.

63 *İbnü'l-Esir*, XI, s. 221; *Kayhan*, s. 248-249.

64 *İbnü'l-Esir*, XII, s. 32-33; *Ravendi*, II, 319-320; *Kayhan*, s. 298.

65 *Kayhan*, s. 298-299.

66 *Ravendi*, II, s. 309, 321-327; *Bundari*, s. 269; *Kayhan*, 300-301.

Halife'nin, 1193 yılında gönderdiği ferman ile Irak Selçuklu topraklarını Alâeddin Tekiş'e tevcih ettiğini bildirmesi üzerine, Harezm Sultanı Irak'a yapmayı düşündüğü seferi öne almıştır. 1194 yılında harekete geçen Alâeddin Tekiş, yapılan savaşta Sultan II. Tuğrul'u mağlup etmiştir. Savaş esnasında atından düşürülen II. Tuğrul öldürülmüştür. Sultan II. Tuğrul'un öldürülmesiyle Irak Selçuklu Devleti sona ermiştir. Böylece Halife, Irakta mücadele halinde olduğu bu devletten kurtulmuştur. Halife'nin isteği üzerine II. Tuğrul'un kesilen başı Bağdad'a gönderilmiş ve teşhir edilmiştir[67]. Böylece Irak'ta Türk varlığına tahammül edemeyen Halife istedi diye bir Türk hükümdar, başka bir Türk hükümdarın aşağılanmasına vesile olmuştur.

Irak Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasıyla rahatlayacağını düşünen Halife, çok geçmeden yanıldığını görecektir. Çünkü Abbâsî Hilâfeti, Irak'a hâkim olmak isteyen daha büyük ve güçlü bir devlet ile karşı karşıya gelmiştir. Halife Nâsır, veziri Müeyyed ed-din İbnül Kassab'ı hil'atler ve hediyelerle birlikte Irak Selçuklu Devletini yıktıktan sonra Hemedan'da bulunan Alâeddin Tekiş (1172-1200)'e göndererek maddi kudretini artırmak hususunda beslediği emellerinin Harezmşah nezdindeki tepkisini anlamak istemiştir. Bu maksatla onbin kişiden oluşan askeri kuvvet ile birlikte yola çıkardığı vezir İbnü'l-Kassâb, Esedâbâd'a ulaştığında Alâeddin Tekiş'e haber gönderip kendisini karşılamaya çıkarak vezirin çadırında hil'at giymesini ve rikabında yaya yürümesini istemiştir. Halifeye itaat anlamına gelen bu istekler karşısında Sultan, bu isteklere vezirin üzerine ordu göndermek suretiyle cevap vermiştir[68].

Alâeddin Tekiş'in bu tavrından sonra taraflar arasında artarak devam eden bir mücadele başlamıştır. Halife, Harezm Sultanını Iraktan uzak tutabilmek ümidiyle Alâeddin Tekiş'in rakiplerini veya düşmanlarını kullanmayı denemiştir. Bu maksatla Gur hü-

67 *Cüveyni*, II, s. 25-26; *Ravendi*, II, s. 340-341; *Kayhan*, s. 318.

68 *İbnü'l-Esir*, XII, s. 97-98; *Cihangüşa*, II, 27; *Ravendi*, II, 351-352; Kafesoğlu, Harezmşahlar, s. 126-127.

kümdarı Sultan Gıyasüddin'e mektup göndererek onu Harezmşah'a karşı teşvik etmiştir. Halife'nin bu girişimi üzerine Alâeddin Tekiş'i tehdit eden Gur hükümdarı, Harezmşah'ın yardıma çağırdığı Karahıtay ordusuna mağlup olmaktan kurtulamamıştır[69].

1195 yılında Isfahan ve Hemedan bölgelerine ordu sevk eden, 1196'da ağır bir yenilgiye uğramasına[70] rağmen Irak-ı Acem'de fiili hakimiyet kurma düşüncesinden vazgeçmeyen[71] ve 1198-1199 yılında Irak seferine çıkan Alâeddin Tekiş'in gücünü kabul etmek zorunda kalan Halife en-Nâsır, nihayet Horasan, Türkistan ve Irak memleketlerinin saltanat menşurunu değerli armağanlarla birlikte Sultana göndermek zorunda kalmıştır[72]. Ancak bu durum, Hilâfet makamının Irakla ilgili hedeflerinden vazgeçtiği anlamına gelmez[73]. Nitekim Alâeddin Tekiş'ten sonra tahta oturan oğlu Alâeddin Muhammed (1200-1220), hakimiyetini tesis etmekle meşgul iken Irak-ı Acem Harezmşahların elinden çıkmıştır[74]. Muhammed Harezmşah, rakiplerini bertaraf edip düşmanlarını dize getirdikten sonra Irak-ı Acem'e de hâkim olmuştur[75]. Ancak Halife Nâsırlidinillah, Çu havzasından Hind sahillerine, Kafkas dağlarına ve Bağdad civarına kadar her yerde fermanı yürüyen Harezmşah Muhammed adına Bağdad'da hutbe okutmamakta direnmiştir[76]. 1217'de Bağdad üzerine sevk ettiği seçme askerlerden oluşan ordunun Esedâbâd geçidinde fırtınaya tutulup dağılması üzerine Horasan'a dönen Harezmşah Muhammed, ferman yayınlayarak ülkesinin birçok yerinde hutbeden Halife Nâsır'ın adını kaldırtmıştır[77].

69 Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 128.
70 *İbnü'l-Esir*, XII, s. 100-101; *Ravendi*, II, 351-352.
71 *İbnü'l-Esir*, XII, s. 104-105; *Abu'l-Farac*, II, 468; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 132-133, 135-137.
72 *Cihangüşa*, II, s. 33; *İbnü'l-Esir*, XII, s. 133; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 143.
73 Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 143.
74 Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 147.
75 *İbnü'l-Esir*, XII, s. 272-273; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 201 vd.
76 *İbnü'l-Esir*, XII, s. 272; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 205.
77 *İbnü'l-Esir*, XII, s. 273-274; *Cihangüşa*, II, s. 100; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 220.

Irak Selçuklularına karşı her türlü argümanı kullanmaktan çekinmeyen Abbâsî Hilâfeti, Selçuklulardan sonra da amacına ulaşmada engel olarak gördüğü Harezmşahlar devletini hedefe oturtmuştur. Bu maksatla Gurluları ve Karahıtayları Harezmşahlara karşı savaşa teşvik ederek[78] bu Türk-İslâm devletini zayıf düşürmeye çalışmıştır. Hatta Orta Asya ve Ortadoğu'yu kan gölüne çevirecek olan Moğollar ile temasa geçmekten geri durmamışlardır.

Moğolların, Harezmşahları mağlup edip batı yönünde hareketine devam edeceğinden endişe ederek I. Alâeddin Keykubad'dan askerî yardım isteyen Abbâsî Halifesi, Musul hâkimi Bedreddin Lülü'nün Hilâfet sarayına iletilmek üzere Erbil yöneticisi Melik Muzaffereddin Gökböri'ye gönderdiği "Sultanın huzurundan büyük bir ordu idman gücü olarak İmamed eşiğini geliyor. Eğer orada eğlenirlerse, onlara önem verme. Divan-ı Aziz (Halifelik Divanı)'e büyük masraflar açarlar. Yapılacak en doğru iş onları fazla bekletmeden yerlerine geri göndermektir" mesajı Hilâfet sarayına ulaştırılmıştır[79]. Hilâfet sarayından gelen cevabî yazıda "mihmandarların gelişine kadar Melik Muzaffereddin'in Rum askerlerini orada tutması" buyrulmuştur. Nitekim Bağdad'tan gelen heyet, Moğolların Irak'a yürümek niyetinde olmadığı anlaşıldığından Selçuklu ordusunun geri dönmesini istemiştir[80]. Bu olayı da Abbâsîlerin Irak'a dışarıdan gelenlere (Selçuklu, Harezmli gibi) karşı uyguladığı politikanın bir yansıması, bir devamı olarak görmek gerekir.

İslâm dünyasının manevî liderliğini üstlenmiş olan bu makamı işgal edenlerin, karşılaşılan güçlüklerin üstesinden gelebilmek için İslâm devletlerini bir araya getirip güç birliği yapması gerekirken, siyasî emeller ve şahsi çıkarlar uğruna savaşı ve çatışmayı körükleyici bir tutum takınmışlardır.

78 *Cihangüşa*, II, s. 99; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 214-215.
79 *İbn Bibi*, 261-262; Türkçe çev. I, s. 280.
80 *İbn Bibi*, s. 262-263; Türkçe çev. I, s. 280-281.

b. Harezmşahlar

Aral Gölü'nün güneyinde yer alan Harezm bölgesi, Türk olduğunda şüphe bulunmayan Anuştegin'in oğlu Kutbeddin Muhammed'in[81], Büyük Selçuklu sultanı Berkyaruk (1092-1104) tarafından "*Harezmşah*" unvanıyla bu bölgenin valisi olarak atanmasıyla (1097) ilk kez Selçuklular adına fiilen idare edilmeye başlanmıştır. Kutbeddin Muhammed'in vali olmasıyla temelleri atılan Harezmşah Devleti, sınırlarını Seyhun'dan Azerbaycan'a kadar genişleterek, 1157'de yıkılan Büyük Selçuklu Devleti'nin yerini almış ve XIII. yüzyılın başlarında İslâm dünyasının en büyük devleti haline gelmiştir.

Bu özelliğinden dolayı Harezmşahlar Devleti, 1206'dan itibaren hızlı bir gelişme göstererek 1215 yılında Pekin'i alan ve Çin'i zabt eden Moğolları durdurabilecek Orta Asya'daki tek güç olarak görülüyordu. Gerçekten de Harezmşahlar Devleti, geniş sınırlara, zengin bir hazineye ve büyük bir orduya sahipti. Ancak Alâeddin Muhammed (1200-1220)'in yanlış tutum ve politikaları bu gücün doğru kullanılmasını engellemiştir.

Cengiz Han, batı yönünde yapacağı büyük yürüyüş öncesinde gerekli hazırlıkları yaparken[82], Sultan Alâeddin Muhammed'in de önlemlerini alması gerekirdi. Fakat Alâeddin Muhammed, içeride devlet adamları ve her bakımdan kendisine muhalif olan annesi Terken Hatun[83], dışarıda da başta Abbâsî Hilâfeti olmak üzere Moğollar ile ittifak kurabileceği komşularıyla birlikte hareket etme zemini oluşturamamıştır[84]. **Hızlı Moğol ilerleyişinde, Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküş sürecine girişinde ve Türk-İslâm dünyasının yüreğinde Moğol korkusunun yer edişinde Harezmşahların uğradığı bozgunun çok önemli bir**

81 Aydın Taneri, *Celâlü'd-Din Hârizmşah ve Zamanı*, Ankara 1977, s. 10-11.

82 *Moğolların Gizli Tarihi (Monghol-un Niuça Tobça'an)*, Türkçe çev., Ahmet Temir, Ankara 1986, s. 174, 181; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 246 vd.

83 Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 206 vd.; Taneri, *Celâlü'd-Din*, s. 15.

84 Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 214 vd.; Taneri, *Celâlü'd-Din*, 15; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, I, Kayseri 1994, s. 15, 17.

yeri vardır. Bu yüzden Sultan Alâeddin Muhammed'in yalnız kalmasına neden olan ve onu Moğollar karşısında yenilgiye götüren gelişmelerden kısaca bahsetmek gerekir.

Bu nedenlerden biri, İslâm dünyasının manevî lideri konumunda bulunan **Abbâsîler ile yaşanan sorunlardır**. Vaktiyle Irak Selçuklularını yıkarken Halife Nâsırlidinillah ile birlikte hareket eden Harezmşah Alâeddin Tekiş, kendisini Irak Selçuklularının üzerine yürümeye teşvik eden Abbâsî Halifesinin asıl niyetini ve politikasını anlayamamış, Irak'ın zabtından sonra Abbâsî Hilâfetiyle karşı karşıya gelmiştir. Harezmşahlar, Abbâsî Halifesi'nin siyasî gücünü ve hakimiyet alanını genişletme hedefinin önünde engel olarak ortaya çıkınca, her iki taraf arasında başlayan ihtilaf ve mücadele gün geçtikce büyümüş ve bu mücadele Muhammed Harezmşah devrinde en üst seviyeye ulaşarak devletin temellerini sarsan ana nedenlerden biri olmuştur[85]. İslâm dünyasının bu dönemdeki en güçlü devleti Harezmşahları yıkmayı bile göze alan Halife, Gurluları[86] ve Karahıtayları, Harezmşahlar üzerine saldırmaları hususunda teşvik etmiş[87], sultanın ismini hutbelerde zikrettirmemiştir[88].

Diğer taraftan kazandığı zaferlerin de etkisiyle mağrur ve bencil davranan Muhammed Harezmşah, Halifeye karşı olan tutumlarıyla da Müslüman halkın kendisinden uzaklaşmasına neden olmuştur[89]. En-Nâsır'ın yerine başka birini halife ilân ederek Hilâfet makamının direncini kırmayı düşünen Sultan, halktan gelebilecek tepkiyi en aza indirebilmek için çalışma başlatmıştır. Bu amaçla Abbâsî halifelerinin gazâ ve cihada girişmedikleri,

85 Halife'nin veziri İbn Kassab'ın Harezmşah'a haber gönderip itaat arz etmesini istemesi üzerine Harezmşahın tavrı için bkz. *Cihangüşa*, II, s. 27; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 127.

86 *Cihangüşa*, II, s. 69, 99; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 214-215. Taht değişikliği gerçekleştiği sıralarda Gurluların Harezmşahlara saldırısı için bkz. *İbnü'l-Esir*, XII, s. 149.

87 *Cihangüşa*, II, s. 99; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 215.

88 Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 205.

89 Harezmşahın Halife aleyhine faaliyetleri ve Esedabad felaketi için bkz. *Cihangüşa*, II, s. 78-79; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 220.

İslâmın sınırlarını korumayı teşvikten vazgeçtikleri, küffarı, dalalet ve bid'at erbabını Hak dine davetten uzaklaştıkları gibi söylemleri İmparatorluğun her tarafında tekrarlamaya başlamıştır. Ayrıca Abbasoğullarının Hilâfete hakları olmadığı, onların bu yüksek vazifeyi Hüseyin evladından gasp ettikleri anlatıldı ve bütün bunlar için ileri gelen fakihlerden fetvalar alındı[90].

1217 yılı sonbaharında Bağdad üzerine gönderilen kalabalık ve seçme askerlerden oluşan Harezm ordusunun Esedabad geçidinde fırtınaya tutulup dağılması, halkın bunu Halifenin manevi gücüne bağlaması[91], Sultanın Abbâsîlere karşı yürüttüğü politikanın başarısızlığa uğramasına neden oldu.

Terken Hatun'un devlet adamları üzerinde kurmuş olduğu nüfuz, Muhammed Harezmşah'ın devlete hâkim olma ve yönetmede en zayıf yönlerinden birini oluşturmuştur. Alâeddin Tekiş devrinde sağlam ve düzenli işleyen bir teşkilata sahip olan devletin, Türklerden oluşan seçkin bir ordusu vardı[92]. Büyük çoğunluğu Kanglı-Kıpçak gibi savaşçı bozkır Türk topluluklarından oluşturulan ve yine aynı soydan kumandanlar[93] tarafından sevk ve idare edilen ordunun yaklaşık 170 bin mevcudu bulunuyordu.

Alâeddin Tekiş'in bozkırlı Türk prenses Terken Hatun[94] ile evlenmesi üzerine, hem onunla beraber hem de daha sonraki süreçte akraba Türk boyları Harezm ülkesine gelmişlerdir. Burada Terken Hatun'un koruyup kolladığı ve ordunun sevk ve idaresinde görevlendirdiği Türk kumandanlar, devlet içinde ihtiraslı bir grup meydana getirmiş ve bunlar Muhammed Harezmşah zamanında devletin en büyük zaaflarından birini oluşturmuştur[95]. Çünkü Sultan Muhammed Harezmşah, elde ettiği zaferleri

90 *Cihangüşa*, II, s. 78, 100; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, 217.
91 *Cihangüşa*, II, s. 79; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 219.
92 Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 146.
93 *Cihangüşa*, II, s. 88.
94 Terken Hatun'un mensup olduğu kabile hakkında ileri sürülen görüşler için bkz. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 131 dpn. 21.
95 *Cihangüşa*, II, s. 88; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 131.

annesi Terken Hatun'un nüfuzu altında bulunan ordu sayesinde kazandığından onun iradesi dışında hareket edememiş, ona karşı gelememiş ve orduyu ele alamamıştır[96].

Sultan Muhammed Harezmşah, hâkimiyeti süresince **dört hanedanı ortadan kaldırma** başarısı göstermiştir. Mazenderan'daki Bavendilerden sonra Karahanlı hanedanına da son veren[97] Sultan, uzun yıllar Müslüman devletlere tahakküm etmiş olan gayrimüslim Karahıtayları 1210'da bozguna uğratarak bu devleti çöküntüye götürecek çok ağır bir darbe vurmuş ve bu devlet de onun güttüğü siyasetle yıkılıp tarih sahnesinden çekilmiştir[98]. Nihayet Sultan Muhammed Harezmşah'ın, Gur hükümdarları ailesi olan Şansabî sülalesinin her üç kolunu da sona erdirmek[99] suretiyle **dört devlete son vermiş olması onun gururlu kişiliğinin dizgin tutmaz bir hal almasında etkili olmuştur**. Sultanın bu kişiliğini devlet yönetiminde çok etkili bir şekilde yansıtması, Cengiz Han'ı batıya yürümeye teşvik eden önemli unsurlardan biridir.

Alâeddin Muhammed, Cengiz Han'ın iki devlet arasında ticaretin geliştirilmesi yönündeki teklif ve çabalarına, belki de haklı olarak şüphe ile baktığından, hemen tamamı Türk ve Müslüman tacirlerden oluşan 450 kişilik Moğol tüccar kafilesini ve elçi heyetini Otrar'da tutuklatıp öldürtmekle cevap vermiştir (1218)[100]. Böylece Sultan, Cengiz Han'ın Batı Seferini düzenlemesi için gerekli bahaneyi yaratmıştır.

---

96 Terken Hatun'un bozkırdan gelen kabilelerden ordu teşkili için bkz. *Cihangüşa*, II, s. 162; Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 179-180, 210.

97 *İbnü'l-Esir*, IX, 294-295; *Cihangüşa*, II, s. 101-104; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 189; Erdoğan Merçil, "Bavendiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1992, 215-216.

98 *Cihangüşa*, II, s. 72-74; *İbnü'l-Esir*, XII, s. 223 vd.; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 184-186.

99 *Cihangüşa*, II, s. 68-69; *İbnü'l-Esir*, XII, s. 265-266; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 196.

100 Alâeddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1988, s. 135-137; Hamdullah Kazvinî, Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, nşr. A. Hüseyin Nevaî, 4. baskı, Tahran 1381, s. 581-582; V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Hz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 422-424; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 235 vd.; Yuvalı, *a.g.e.*, s. 16-18.

Cengiz Han, 1219 yılında Harezmşahlar üzerine yürüdüğünde, Sultan Alâeddin Muhammed, Moğollar'dan daha az olmayan bir orduya sahipti. Oğlu Celâleddin ve bazı komutanlarının Moğolları Seyhun kıyısında karşılayıp meydan savaşına girişme teklifini kabul etmeyip, savunma savaşını kabul etme kararının yanlışlığı çok geçmeden anlaşılmıştır. Moğolların karşısına çıkamayan Alâeddin Muhammed'in, Maveraünnehr ve Seyhun boylarındaki şehirleri savunmak suretiyle Moğolları durdurma düşüncesi, çok kısa bir sürede Maveraünnehr ve Horasan'ın Moğolların eline geçmesine neden olmuştur[101]. Kendisini takiple görevlendirilen Cebe ve Subutay'ın önünden sürekli kaçarak kurtulmaya çalışan[102] Sultan Alâeddin Muhammed, Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki Abeskûn adalarının birine sığınarak kurtulmuş, ancak burada hastalıktan ölürken (1220), mücadeleyi oğlu Celâleddin Harezmşah sürdürmüştür[103].

Celâleddin Harezmşah, Moğollara karşı önemli sayılabilecek bazı askerî başarılar elde etmiş olmasına rağmen tutunamayarak, önce Hindistan'a oradan da nihayet Azerbaycan'a çekilerek, 1225 yılında Tebriz'i zaptetmiştir[104]. Burada Türkiye Selçuklu Devletine komşu olarak Harezmşahlar Devletini yeniden kuran Celâleddin, yapılan hatalardan ders almadıklarını kısa sürede göstermiştir. Çünkü Moğollar karşısında bütün değerlerini kaybetmelerine rağmen, elde ettiği ikinci bir şansı da babasının yolundan giderek kullanamamıştır.

101 Cengiz Han'ın Harezmşahlar üzerine düzenlediği bu sefer için bkz. *Gizli Tarih*, s. 181 vd; Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih*, nşr. Behmen Kerimi, Tahran 1374, s. 353 vd; *Cüveyni*, I, s. 139 vd; *İbnü'l-Esir*, XII, Türkçe çev., s. 319 vd; *Kazvinî*, s. 582; Barthold, *a.g.e.*, s. 428 vd; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 253 vd; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 18 vd.

102 *Cüveyni*, I, s. 187 vd.; *İbnü'l-Esir*, XII, Türkçe çev., s. 327-328; Barthold, *a.g.e.*, s. 444 vd.; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 279-282; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 22.

103 *İbnü'l-Esir*, XII, Türkçe çev., s. 328-329; Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 282; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 22.

104 *Cüveyni*, I, s. 186; II, 117-126; *İbnü'l-Esir*, XII, Türkçe çev., s. 385-386, 391-394; Barthold, *a.g.e.*, s. 462 vd.; Taneri, *Celâlü'd-Din*, s. 23 vd.; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 25.

Kısa sürede Azerbaycan'a hâkim olan Celâleddin Harezmşah, yaşadıkları tecrübelere dayanarak bölgedeki Türk-İslâm devlet ve beyliklerini Moğollara karşı birleştirme gayreti içinde olması gerekirken, tam tersini yaptı. Türkiye Selçuklu Devleti başta olmak üzere bölgedeki devlet ve beyliklere karşı tecavüzlerde bulundu. Nihayet 1230 yılında Yassıçemen'de I. Alâeddin Keykubad ile savaşa tutuşup mağlup oldu[105]. Bu bozgundan sonra ordusu dağılan Celâleddin Harezmşah, ilerleyen Moğol kuvvetleri karşısında da tutunamamış ve babasının akıbetine uğramıştır.

c. Eyyûbîler

Eyyûbîler, Selçukluların Musul Atabeglerinden İmadeddin Zengi (ölm. 1146) tarafından kurulan Zengiler Devleti'nin devamıdır. İmadeddin Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud'un vefatından sonra 1175'de sultanlığını ilan eden Selahaddin Eyyubî, Mısır ve Suriye'den başka Kuzey Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar hâkimiyet alanını genişletmiştir.

Selahaddin Eyyûbî'nin 1193'de vefatından sonra Eyyûbîler, kendi aralarındaki birliği muhafaza edememişler, Selahaddin'in kardeşleri ve yeğenleri arasında başlayan hâkimiyet mücadelesi sonucunda el-Melik el-Adil'i, büyük sultan olarak tanımışlardır. Mısır, Dımaşk, Halep, el-Cezire gibi bölgelerde hüküm sürenler, merkezin yüksek hâkimiyetini kabul etmekle beraber, her bir Melik kendi çıkarlarını ön planda tutmayı yeğlemiştir. Diğer taraftan Halep'deki el-Melik ez-Zahir, el-Melik el-Adil'in kontrolü dışında hareket etmiştir.

Kuzey Suriye'de hâkim olan Eyyûbîler, hâkimiyet sahalarını Güneydoğu ve Doğu Anadolu'daki varlıklarını devam ettirmenin gayreti içinde olmuşlar, bu çekişmeler de Moğol tehdidine karşı birlikte hareket edilmesini engelleyen bir başka unsur olmuştur[106].

---

105 *Cüveyni*, II, s. 148-149; *İbnü'l-Esir*, XII, Türkçe çev., s. 453-454; Turan, *Türkiye Tarihi*, 369-372.

106 Eyyûbîler için bkz. Ramazan Şeşen, *Salahaddin Devrinde Eyyûbîler*; Aynı yazar, "Eyyûbîler", *Türkler*, V, Ankara 2002, s. 60-68; Aynı yazar, "Eyyûbîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul 1995, s. 20 vd.; Özbek, "Türkiye Selçukluları-Eyyûbîler", *Aka Armağanı*, s. 427-448; Uyumaz, "Türkiye Selçuklu-Eyyûbî", *Aka Armağanı*, s. 515-534.

d. Memlûkler

1250'de Mısır'da kurulan ve 1260'dan itibaren savaştıkları Moğollar karşısında sürekli üstünlük sağlayan Memlûk Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti için bir şans olabilirdi. Moğol işgaline karşı mücadele eden Sultan II. İzzeddin Keykavus ve bazı devlet adamları yanında, Moğollara ve Moğol destekli Selçuklu yönetimine başkaldıran Türkmenlerin davetleri, olumlu karşılanmakla beraber, Memlûk yönetimi tarafından yeterince değerlendirilememiştir. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde söz edilen Baybars'ın Anadolu seferi, Moğol karşıtlarını umutlandırmış, ancak hareket Türkmenlerin ezilmesi için bahane oluşturmaktan öteye geçememiştir. Bundan dolayı Anadolu'daki Moğol karşıtları ile Memlûk Sultanlığının birlikte hareket edip, işgale son vermeleri mümkün olamamıştır.

3. Moğollar

XIII. yüzyılın başlarında Orta Asya'da Moğolların ortaya çıkması ve büyük bir hızla Batı yönünde ilerlemesi, bütün dengelerin değişmesine neden olmuştur. 1206 yılında Onon ırmağı boyunda Moğolistan'daki göçebe ileri gelenlerinin katıldığı kurultayda Cengiz Han adıyla Moğol hanı ilân edilen Timuçin, çok kısa sürede büyük başarılar elde etmiş, bu kısa zaman zarfında Orta Asya, Karadenizin kuzeyi ve İslâm ülkelerinin önemli bir bölümüne hâkim olmuştur.

Harezmşahlardan sonra İslâm dünyasının en güçlü ordusuna ve en müreffeh ülkesine sahip olan Türkiye Selçuklu Devleti, Alâeddin Muhammed ve oğlu Celâleddin Harezmşah'ın arka arkaya yaptıkları hatalar sonucunda Moğol tehdidi ile yüz yüze geldi. Selçukluların, Azerbaycan'da yerleşen Curmagon Noyan'a bağlı kuvvetler, Deşt-i Kıpçak'ta Batu'nun kurduğu Altın Orda Devleti ve daha sonra İran'da Hülagu tarafından kurulan İlhanlılar gibi üç ayrı Moğol topluluğu ile farklı düzeylerde ilişkileri oldu. Devletin yıkılmasına doğrudan etki eden bu Moğol devlet

ve topluluklarının söz konusu bölgelere gelişleri, kendi aralarındaki mücadeleleri ve Türkiye Selçuklu Devleti ile ilişkilerinin bilinmesi, çöküş sürecinin anlaşılması açısından gereklidir.

a. Curmagon Noyan

Harezmşahlar Devleti'nin yenilmesi ve Alâeddin Muhammed'in ordularının dağılmasından sonra Celâleddin Harezmşah'ın Azerbaycan'da yeni bir devlet kurarak ortaya çıkması üzerine Büyük Kağan Ögedey Han, doğrudan doğruya Karakorum'a bağlı olmak üzere Curmagon Noyan'ı 40 bin kişilik bir ordunun başında İran üzerinden Kafkasya'ya gönderdi (1229)[107].

Curmagon Noyan, hemen hemen hiç bir güçlük çekmeden, Celâleddin Harezmşah'ın hâkim olduğu bölgelere sahip olmuştur. Çünkü Harezmşah ordusu, Yassıçemen Savaşı'nda I. Alâeddin Keykubad tarafından bozguna uğratıldığından, Curmagon Noyan Azerbaycan'a geldiğinde Moğol kuvvetlerine karşı koyamamış ve Tebriz'den, hatta bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece daha önce Celâleddin Harezmşah'ın hâkimiyetinde olan bütün bölgeler, Curmagon Noyan komutasındaki 40 bin kişilik Moğol kuvvetinin eline geçmiştir. Karargâhını Mugan'da kuran ve kuvvetlerinin bir kısmını Arran bölgesine yerleştiren Curmagon Noyan, Celâleddin Harezmşah'ı takiple görevlendirdiği birlikleri Güneydoğu Anadolu bölgesinde yağma hareketlerinden bulunduktan sonra 1231'de Azerbaycan'a dönmüştür[108]. Diğer taraftan 1232'de Gürcistan'a giren Moğol kuvvetleri, kendilerine uzun süre direnen Rosudan'a, ancak 1239'da boyun eğdirebilmiştir[109].

107 *Reşidüddin* s. 455; *Cüveyni*, II, s. 150; Genceli Kiragos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", Türkçe çev., Ed. Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1928, s. 176.; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Türkçe çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1954. s. 11-12; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 28.

108 *İbnü'l-Esir*, XII, s. 458-466; *Cüveyni*, II, s. 152-156;Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 29.

109 Vardan Vartabet, "Türk Fütûhâtı Tarihi (889-1262)", *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, Türkçe çev. H.D. Andreasyan, İstanbul 1937, s. 225; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 29-30.

Ögedey Han, Curmagon Noyan hastalandığı için Kafkasya'da bulunan Moğol kuvvetlerinin komutanlığına 1241 yılında Baycu Noyan'ı atadı[110]. Curmagon Noyan'ın hastalanması ve onun yerine Baycu Noyan'ın atanması, Türkiye Selçukluları için bir talihsizlik olmuştur. Çünkü Curmagon Noyan, daha önce kendilerini oldukça uğraştıran Celâleddin Harezmşah'ı Yassıçemen'de bozguna uğratan Türkiye Selçuklu Devletine saldırmaya cesaret edememiştir. Diğer taraftan Celâleddin Harezmşah'ın ortadan kalkmış olması ve onun ülkesine tamamen hâkim olmasının da verdiği rahatlıkla olsa gerek, Curmagon komutasındaki Moğolların faaliyetleri yavaşlamıştı. Ancak Baycu Noyan'ın yeni atandığı görevinde kendisini ispat etme arzusu, Kafkaslardaki Moğol kuvvetlerini yeniden hareketlendirdi. Türkiye Selçuklu Devleti'nde ortaya çıkan olumsuzluklar, Erzurum'da bulunan Selçuklu ordusunun Babaî İsyanı dolayısıyla Erzurum'dan çekilmesi gibi gelişmeler, Anadolu'ya saldırmak için Baycu Noyan'ı cesaretlendirmiştir.

b. Altın Orda Devleti

Altın Orda Devleti'nin kurulmasından önce bir Moğol birliğinin İran ve Kafkaslar üzerinden Deşt-i Kıpçak'a çıktığı görülüyor. Harezmşahları mağlup ettikten sonra Batı yönündeki ilerleyişlerini devam ettiren Moğol Hanı, çareyi kaçmakta bulan Harezmşah Alâeddin Muhammed'i takip etmek için Cebe ve Subutay'ı görevlendirmiştir. Harezmşah Alâeddin Muhammed'i arayıp bulmakla görevli Cebe ve Subutay'ın birlikleri, sonuçta Kuzey İran'ı geçerek Kafkasya'ya yönelmişlerdir. Gürcüleri mağlup ederek Kuzey Kafkasya'ya, Alan ve Kuman topraklarına çıkan Cebe ve Subutay, 1223 yılında Kuman-Rus kuvvetlerini mağlup ettikten sonra Bulgar'a kadar uzanmışlar, buradan Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarındaki bozkırlara inmişlerdir[111]. Bu bozkırlar, kısa bir süre sonra Cuci'nin çocuklarına ev sahipliği yapmaya başlayacaktır.

110 *Vardan*, s. 225-226; *Kiragos*, s. 46; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 30.
111 *Reşidüddin*, s. 379-382.

Cengiz Han'ın, ülkeyi taksim ederken, en büyük oğul olması dolayısıyla en uzaktaki yerler, yani Seyhun'dan gidebildiği yere kadar bütün Deşt-i Kıpçak Cuci'ye düşmüştü. Cuci'nin ölümü üzerine onun payı çocuklarına kaldığından, Deşt-i Kıpçak ve daha batıdaki yerlerin istilası için hazırlanan ordunun kumandası Cuci'nin oğlu Batu'ya verildi. Batu idaresinde 1236'da başlatılan sefer sonucunda, birkaç yıl içerisinde Hazar'ın ve Karadeniz'in kuzeyi Moğolların eline geçmiş ve bu bölgede Cengiz Han'ın torunu Batu tarafından Altın Orda denilen Moğol Devleti kurulmuştur.

Ele geçirilen her yerde başlangıçta bütün faaliyetler, Moğol İmparatorluğu'nun tamamı ve ortak menfaati için yürütülürken, 1241'de Büyük Kağan Öğedey'in ölümünden sonra veraset meselesi yüzünden başlayan ayrılıklar, Moğol İmparatorluğu'nda iç mücadeleyi de başlatmıştır. Güyük Han (1246-1248)'ın büyük kağanlığı döneminde de Altın Orda ile çatışma noktasına gelinmiştir. Hatta Güyük Han'ın Batu'nun Azerbaycan'da görev yapan valilerini görevden alıp yerlerine kendi adamlarını ataması, buna karşılık Batu'nun da yeni atanan bu insanları öldürtmesi, Güyük Han'ın savaş için harekete geçmesine neden olmuştur. Ancak hazırlıklarını tamamlayıp yola çıktıkları sırada Güyük Han'ın ölümü, iki Moğol ordusunun savaşmasına engel olmuştur[112].

Altın Orda Devleti'nin önceleri Büyük Kağanlık ile olan çatışmaları, Batu Han'ın önerisi ile Büyük Kağan seçilen Mengü Han (1251-1259)'ın İran'a gönderdiği Hülagu'nun kurduğu İlhanlılar Devleti ile devam etmiştir.

c. İlhanlılar

Mengü Han (1251-1259), büyük kağan olarak Karakorum'da tahta oturduktan sonra, veraset meseleleri nedeniyle yaşanan sorunları ortadan kaldırmak ve merkezi bir devlet kurmak için çaba

112 Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 51-52; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 33-35, 39.

sarfetmiştir. Bu maksatla Cengiz Han'ın torunu, Tuluy'un oğlu Hülagu'yu geniş yetkilerle İran'a göndermiştir[113]. 1255'de İran'a geldikten sonra İlhanlılar adıyla anılan bir devlet kuran Hülagu, Arran ve Kafkasların güneyini kendine bağlamakla Altın Orda Devleti ile çatışma içerisine girmiştir. 1259'da Mengü'nün ölümünden sonra, Arık Buka ile Kubilay merkezde büyük kağanlık için çatışırken, batıda da Müslüman olan Altın Orda hanı Berke (1257-1266) ile Hülagu mücadele halindeydi. Bu mücadele 1262 sonunda savaşa dönüşmüştür. Berke, Altın Orda'nın Azerbaycan'daki haklarını geri alabilmek için Aralık 1262'de İlhanlıların üzerine yürümüş ve Kür Irmağı'nın kuzeyinde Ocak 1263'de Hülagu'nun ordusunu perişan etmiştir. Böylece İlhanlı hükümdarı, 1260'da Ayn Calut'ta Memlûk ordusu karşısında aldığı ağır mağlubiyetten sonra, ikinci büyük yenilgisini almış oluyordu[114].

Diğer taraftan Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'a tahsis edilen bölgede ortaya çıkan **Çağatay Hanlığı**, Ögedey Kağan'ın İmil ırmağı havzasında oturan ve Ögedey ulusunu canlandırmaya çalışan torunu Kaydu Han'a, İlhanlı hükümdarı Abaka Han'a ve merkezde kardeşi Arık Buka'yı 1264'de bertaraf etmiş olan Kubilay Kağan'a karşı varlığını korumak zorunda kalmıştır[115].

Sonuç olarak Türkiye Selçuklu Devletini idare edenler, Moğolların kendi aralarındaki artarak devam eden mücadelelerden ve Memlûklerin İlhanlılar karşısında elde ettikleri başarılardan faydalanma yoluna gidememişlerdir. Hatta ileride söz konusu edileceği gibi, Selçuklu Devletini idare edenler, kendi iradeleriyle önce Baycu Noyan, daha sonra da Altın Orda hanı Batu'nun katına gidip Moğol boyunduruğunu kabul ettikten sonra, şimdi de parçalanmış ve birbirleriyle mücadele halinde olan bu devletlerden İlhanlıların emrine girerek devletin çöküş sürecini hızlandırmışlardır.

---

113 *Reşidüddin*, s. 684; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 53-54.

114 *Reşidüddin*, s. 722-723, 731 vd.; *Kazvînî*, s. 590;Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 100.

115 Mustafa Kafalı, "Çağatay Hanlığı", *Türkler*, Ankara 2002, s. 348.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASÎ KURUMLARDA ÇÖZÜLME

A. Hükümdar ve Üst Yönetim

Türkiye Selçukluları'nda devlet adamlarına yönelik tasfiye hareketleri, kendilerinden sonra gerçekleşenlerin mahiyeti farklı olmakla birlikte, I. İzzeddin Keykavus döneminde başlamış, I. Alâeddin Keykubad devrinde devam etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetiminde başlayan bozulmalar ise, özellikle I. Alâeddin Keykubad'ın zehirlenerek ortadan kaldırılmasına neden olan olaylar ile başlar. Esasında bu bir siyasî hesaplaşmadır. Suikastı düzenleyenler, yönetime hâkim olabilmek için kendilerine engel olabilecek insanları ortadan kaldırma ihtiyacı duymuşlardır. Bu gelişme, devletin en üst kademesinde çıkar çekişmelerini, düşmanlığı ve devlet adamı kıyımını beraberinde getirmiştir.

1. Tasfiye Hareketleri

Devletin üst kademesinde gerçekleşen geniş orandaki görev değişikliği, özellikle tahtın verilen bir mücadele sonunda elde edilmesi sonucunda olurdu. Tahta oturan hükümdar, kendisine muhalefet edenleri tasfiye ederken, yandaşlarını da göreve getirirdi. Özellikle dirayetli hükümdarlar, görevlerini yerine getirmekte kusurlu veya hükümdar olmasına vesile olsalar bile, kendileri için tehdit oluşturabileceklerini düşündükleri devlet adamlarını, zaman zaman bertaraf etmekten çekinmemişlerdir.

Sultan I. Mesud'un yeniden başlattığı, Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasî hâkimiyetini kurma ve istikrarı sağlama siyaseti, II. Kılıçarslan tarafından devam ettirilmiş ve büyük ölçüde amaca ulaşılmıştır. Bu dönemde başlayan Türkiye Selçuklu Devleti'nin yükseliş süreci, kısa aralıklarla kesintiye uğramakla birlikte II. Kılıçarslan'dan sonra da devam etmiştir. Sözü edilen kesintilere neden olan taht değişiklikleri sırasında devlet teşkilatında görev yapanların en azından bir kısmı görevden uzaklaştırılmıştır. Ancak, Türkiye Selçuklu Devletine en parlak devirlerinden birini yaşatan I. İzzeddin Keykavus'un Suriye seferi sırasında yaşanan gelişmeler ve alınan mağlubiyet bir kısım devlet ileri geleninin katline neden olmuştur.

Halep hâkimi el-Melik ez-Zahir'in ölümünden sonra, çocuk yaştaki el-Melik el-Aziz'in tahta oturtulması, Sultan I. Keykavus'u sefer düşüncesine sevk etmiştir. Bu düşüncesini Sâhip Mecdeddin Abî, Melikü'l-Ümera Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara ve Mübarizeddin Çavlı gibi ileri gelen devlet adamlarıyla paylaşan Sultan, devlet tecrübesine sahip bu insanların muhalefetine rağmen, tasarladığı seferden vazgeçmemiştir[116].

Kayseri'den hareket eden ve ordunun Elbistan'da toplanmasını emreden Sultan I. Keykavus, Merzuban, Raban ve Tell-Bâşir'i ele geçirip, buraların idaresini Maraş sahibi Nusreteddin'in kardeşi ve damadının yönetimine bıraktı[117]. Daha sonra dört bin kişiden oluşan bir kuvveti Emir Mübarizeddin Behramşah komutasında öncü olarak gönderirken, Emir Seyfeddin Ayaba komutasındaki dört bin kişilik bir kuvveti de destek birliği olarak görevlendirdi[118]. Ancak Eyyûbîlerin, Selçuklu beylerinin Sultana ihanet ettiği hissini uyandırmak için başlattıkları casusluk faaliyetleri sonuç vermiş, I. Keykavus, emektar devlet adamlarının sadakati konusunda şüpheye düşmüş ve onlar hakkında kötü düşünmeye başlamıştır[119].

Eyyûbîlerin, Sultanı şüpheye düşüren faaliyetleri yanında, öncü olarak gönderilen Emir Mübarizeddin Behramşah'ın Eyyûbî kuvvetleri karşısında zor duruma düşüp acele yardım isteğinde bulunduğunda, destek birliğinin komutanı Emir Seyfeddin Ayaba "*eğer savaşı ve mücadeleyi biz yapar o muzaffer olup, amacına ulaşırsa, o zaman dünyaya (Emir Mübarizeddin Behramşah) Şam ordusunu yendi haberi yayılır*" düşüncesi ve kıskançlığıyla yardıma gitmediği gibi, Sultanı da durumdan haberdar etmemesi, ardından kalabalık Eyyûbî ordusuyla başa çıkamayan Emir Müba-

116 *İbn Bibi*, s. 182-185; Türkçe çev., I, s. 201-203.

117 *İbn Bibi*, s. 185-188; Türkçe çev., I, s. 204-206; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 317; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 139.

118 *İbn Bibi*, s. 191; Türkçe çev., I, s. 209.

119 *İbn Bibi*, s. 189-191; Türkçe çev., I, s. 207-209; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 317; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 139.

rizeddin Behramşah'ın mağlup ve esir düşmesi, Sultanın ihanete uğradığı düşüncesini kuvvetlendirmiştir[120].

Öncü birliklerinin mağlubiyetine rağmen Sultan, Eyyûbîlere karşı saldırıya geçtiyse de, beylerine güvenemediğinden Elbistan'a çekildi. Burada bulunduğu sırada Melik Eşref'in Raban ve Tell-Bâşir kalelerini teslim aldığı haberi kendisine verildi. Eyyûbîlerin sahte mektuplarından çok etkilenen ve öncü birliklerinin yenilgisine çok üzülen Sultan I. Keykavus, yanında bulunan beyleri azarlayıp cezalandırır, onlara ağır sözler söylerken, kale komutanlarının da gelip Raban ve Tell-Bâşir'i teslim ettiklerini duyunca kendisini tamamen kaybetmiş ve hemen Maraş sahibi Nusreteddin'in kardeşi ve damadını astırmıştır[121].

Bununla yetinmeyen Sultan I. Keykavus, ertesi gün bütün emirlere ve önde gelenlere, yenilginin nedenlerini görüşmek bahanesiyle hükümdar çadırında toplanmalarını emretti. Onlardan gizli olarak yakınlarına, saray muhafızlarının emirlerine silah kuşanmalarını, beylerin hepsi toplantı yerine geldikten sonra hükümdar otağının etrafını sarmalarını ve içerden gelecek fermanı beklemelerini buyurdu. Emirlerin hepsi gelip huzurda yerlerini alınca Sultan, Eyyûbî Meliki'nin hazırladığı düzmece mektupları okumaları için kendilerine verdi. Mektupları okuyan emirler hayretler içinde kalmış, bunun bir iftira olduğunu söylemişler ise de Sultanı ikna etmeleri mümkün olmamıştır. Sultanın emri üzerine, ihanet ettiği düşünülen beyler boyunlarına ip geçirilip, elleri bağlanarak hapsedildikleri ev ateşe verilmek suretiyle öldürülmüşlerdir[122].

Bir eve doldurularak yakılan bu devlet adamlarının kaç kişi ve kimler oldukları konusunda kaynaklar bilgi vermiyor. Ancak, I. Keykavus'un yenilginin sorumlusu olarak cezalandırdığı devlet

120 *İbn Bibi*, s. 192-193; Türkçe çev., I, s. 210-211.

121 *İbn Bibi*, s. 195-196; Türkçe çev., I, s. 213.

122 *İbn Bibi*, s. 196-197; Türkçe çev., I, s. 213-216; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 318; aynı yazar, "Keykavus I", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 639; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 139; Sümer, "Keykavus I", *DİA*, s. 353.

adamlarının saray ve merkez teşkilatı dışında aranması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü böyle bir durumda akla ilk önce Sultanın, henüz sefer düzenlenmeden önce düşüncelerini paylaştığı ve düzenlenecek böyle bir sefere muhalif olduklarını belirten Sâhip Mecdeddin Abî, Melikü'l-Ümera Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara ve Mübarizeddin Çavlı gibi devlet adamları geliyor. Ancak düzenlenecek sefere karşı olduklarını ifade eden bu devlet adamlarının, I. Keykavus'tan sonra da Türkiye Selçuklu Devletine hizmete devam ettikleri kaynaklardaki bilgilerde açıkça görülüyor. Yine kaynaklarda I. Keykubad devrinin devlet teşkilatı mensubu olarak görülen Mübarizeddin Behramşah, Seyfeddin Kızıl, Necmeddin Behramşah, Ziyaeddin Karaarslan, Bahaeddin Kutluca gibi saray ve merkez teşkilatı mensupları da, I. Alâeddin Keykubad döneminde hayatta ve devlet hizmetindedirler.

I. Keykavus devrinde devlet hizmetinde bulunan, ancak Eyyûbîler ile yapılan savaştan sonra adına rastlanmayan iki emir tespit edebildik. Bunlar Maraş emiri olup Eyyûbîlere karşı düzenlenen seferde yer alan Nusreteddin Hasan ile I. Keykavus tahta oturduğunda Malatya'nın idaresine tayin edilen Emir Hüsameddin Yusuf'tur. Diğer isimleri tespit etmemiz mümkün olmadı.

Ancak Eyyûbîler karşısında alınan yenilgiden sonra Maraş ve Malatya emirlerinin adlarına rastlanmaması, yine Nusreteddin Hasan'ın kardeşinin ve damadının Tell-Bâşir ve Raban'ı Eyyûbîlere terki dolayısıyla idam edilmesi, bizi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde görev yapan ve Eyyûbîler ile ilişki kurması muhtemel beylerin ihanetle suçlanıp yenilginin sorumluları olarak yakıldığı düşüncesine sevk etmektedir.

İsimleri ve kaç kişi olduğu belirtilmemekle beraber, merkez ve saray teşkilatı mensubu olmadığı anlaşılan maktullerin, savaşın kaderini tayin edebilecek konumda bulunmaları dikkate alındığında, devlet için önemli insanlar olduğu açıktır. Konumuz açısından bu olay, Türkiye Selçuklu Devleti'nde yetişmiş devlet adamlarının topluca katledildiği ilk uygulama olması açısından önemlidir.

Türkiye Selçuklularına en ihtişamlı devrini yaşatan I. Alâeddin Keykubad da, kendine muhalif gördüğü devlet adamlarını ortadan kaldırarak, bu uygulamaya bir yenisini eklemiştir.

Bilindiği gibi, I. Alâeddin Keykubad'ın saltanat yılları, Türkiye Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemidir. Ancak kanaatimizce, I. Keykubad'ın devlet adamları ile ilgili politikalarının, devletin çöküşünü hazırlayan sebepler arasında çok önemli bir yeri vardır. Hatta bu uygulamaların sonucuna bakıldığında sebepler arasında en önde geleni olduğu görülür.

1211 yılında I. Keykavus ile giriştiği taht mücadelesini kaybettikten sonra Minşar kalesinde tutulan Alâeddin Keykubad'ın, kardeşinin ölümünden sonra sultan ilân edilmesi, yapılan tartışmalardan sonra kararlaştırılmıştı. Onun tahta oturtulmasında şüphesiz şahsî yeteneklerinin biliniyor olması etkili olmuştur. Ancak yapılan tartışmalarda düşünceleri kabul gören devlet erkânının ülkenin etkin insanları olduğu da açıktır. Nitekim I. Alâeddin Keykubad, 1220'de hükümdarlığını ilân edip ülkede hâkimiyetini kurduktan sonra, başta sultan olmasını sağlayan beyler olmak üzere, siyasî nüfuzları ve maddi imkânları oldukça artmış olan bu devlet adamlarını, kendi geleceği açısından tehdit olarak görmüştür. Esasen I. Alâeddin Keykubad, bu beyler ile ilgili düşüncesinde kendi istikbali açısından haklıdır.

Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın tahta oturup hâkimiyetini kurduğunda Çaşnigir Emir Seyfeddin Ayaba, Emir-i Âhur Zeyneddin Başara, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluca uzun yıllardan beri Türkiye Selçuklu Devletine hizmet etmelerinin sonucu edindikleri servetlerin, yandaşların, adamların çokluğundan kaynaklanan bir gururla devlet yönetiminde yetki ve sınırlarını aşarak, Sultan üzerinde baskı kurmaya başlamışlardır. Bu devlet adamlarının Sultan üzerinde kurduğu baskının anlaşılabilmesi için İbn Bibi, Emir Seyfeddin Ayaba'nın zenginliğini ve konumunu şu şekilde ifade ediyor:

"Sultanın mutfağında saray görevlileri ve diğerleri için 30 baş koyun kesilirken Emir Seyfeddin Ayaba'nın mutfağında 80 baş koyun kesilirdi. O, işlerin çekip çevrilmesi sırasında bütün yetkileri elinde bulundururdu. Sultan'ın huzurundan ayrılıp evine gittiği zaman ondan izinsiz padişah sarayına kimse yaklaşamazdı. Diğer devlet emirleri de onu kendilerinin başkanları veya büyükleri olarak görürlerdi. Önemli işlerde onun görüşünü alırlar ona göre davranırlardı. Onun emrine Sultan'ın kapı bekçisinin karşı gelmesi mümkün değildi. O, Sultanın saltanat tahtına oturuşundan beri aynı yolu izlemiş ve bu huyundan hiç vazgeçmemişti"[123].

Nüfuzlu devlet adamlarının tutum ve davranışlarının farkında olan Sultan, bu durumu gidermek için uygun zamanı beklerken I. Keykubad'ın dirayetli, düşüncesini hayata geçirmekte kararlı bir hükümdar olduğunu gören bu beyler de kendi aralarında anlaşarak bir suikast ile onu ortadan kaldırmayı tasarlamışlardır. Yapılan plana göre Emir Seyfeddin Ayaba'nın evinde verilecek ziyafete davet edilecek olan Sultan, burada yakalanıp zincire vurulacak, Koyluhisar'da bulunan Key Feridun saltanat tahtına oturtulacak ve kendileri istedikleri gibi devleti idare edeceklerdi[124].

Adı geçen beyler, tasarladıkları eylemi yanlarında bulunan bir gulamın sarhoş halde Hokkabazoğlu Seyfeddin'in evine gidip konuşulanları anlatması nedeniyle gerçekleştiremediler. Hokkabazoğlu Seyfeddin, aynı gece Sultanın huzuruna çıkarak kendisine anlatılanları aktardı ve ertesi gün yapılacak davete katılmaması konusunda onu uyardı. Sırdaşlarından biri olan Hokkabazoğlu Seyfeddin'in uyarılarını dikkate alan I. Keykubad, suikastın düzenleneceği davete katılmayarak tehlikeyi atlatmıştır. Bundan sonra daha temkinli davranarak kendisine kurulabilecek tuzaklardan korunmaya çalışan Sultan, diğer taraftan devlet içinde

123 *İbn Bibi*, s. 265; Türkçe çev., I, s. 283.

124 *İbn Bibi*, s. 265-266; Türkçe çev., I, s. 283-284; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 340; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 141; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Kekyubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003, s. 27.

devlet haline gelen bu insanları ortadan kaldırmanın hesaplarını yapmaya başlamıştır[125].

Kışı geçirdiği Antalya'da bulunduğu sırada Hokkabazoğlu Seyfeddin ve Emir Komnenos'a, kendisine suikast planlayan emirler ile ilgili düşüncelerini aktaran Sultan, onların bu meselenin Kayseri'de halledilmesi önerisini uygun bulmuştur[126].

Kış mevsimi sona erip Kayseri'ye geldiklerinde, emirlerin ortadan kaldırılması için gerekli hazırlıklar yapıldı. Devlethanede düzenlenen eğlence meclisinde, Sultanın emri ile Emir Komnenos, naib Hokkabazoğlu Seyfeddin ve Emir-i Candar gerekli tertibatı aldılar. Tutuklanması kararlaştırılan beylerin hepsi içeri girip makamlarına oturduktan sonra başlayan eğlence sırasında alınan içkilerin etkisiyle sarhoş olan emirler meclisten ayrılmak istediler. İlk önce Seyfeddin Ayaba, evine gitmek üzere Sultanın huzurundan ayrılmış, ancak Emir Mübarizeddin İsa ile kardeşleri tarafından tutuklanmıştır. Diğer emirler, Sultanın huzurunda eğlenmeye devam etmişler ve nihayet sırasıyla Emir-i Âhur Zeyneddin Başara, Emir Bahaeddin Kutluğca, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah meclisten ayrılırken yakalanıp hapsedildiler. Saltanat naibleri emirlerin evlerine giderek onların bütün mallarını ve servetlerini yazıp kapılarını mühürlediler[127]. Seyfeddin Ayaba idam edilirken, Zeyneddin Başara kapatıldığı odada öldü. Mübarizeddin Behramşah, Zamantı kalesinde hapsedilirken, Bahaeddin Kutlugca Tokat'a gönderildi[128].

Bu emirlerin bertaraf edilmelerinden sonra Sultan I. Alâeddin Keykubad, orta dereceli emirlerden Emir Kemâleddin Kâm-

125 *İbn Bibi*, s. 266; Türkçe çev., I, s. 284; Turan, *aynı yer*; Merçil, *aynı yer*; Uyumaz, *aynı yer*.

126 *İbn Bibi*, s. 266; Türkçe çev., I, s. 284; Turan, *aynı yer*; Uyumaz, *aynı yer*.

127 *İbn Bibi*, s. 267-269; Türkçe çev., I, s. 285-286; Turan, *aynı yer*; Uyumaz, *a.g.e.*, s. 27-28.

128 *İbn Bibi*, s. 269-271; Türkçe çev., I, s. 287-289; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 341; aynı yazar, "Keykubad I", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 648; Faruk Sümer, "Keykubad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 358.

yar, Kâfi-yi Tercüman oğlu Zahireddin Mansur ve Mah-i Horasan oğlu Şemseddin'in gizli olarak birbirleriyle konuştuklarını görünce şüphelenmiştir. Bu emirler, Sultanın buyruğu üzerine sopalarla dövülmüş, malları ve eşyaları yağmalandıktan sonra ülkeden sürülmüşlerdir[129].

Hokkabazoğlu Seyfeddin, öldürülen veya tutuklanmak suretiyle bertaraf edilen devlet adamlarının sahip olduğu köle ve bağlı askerlerinin çokluğuna dikkat çekerek, muhtemel bir tehdidin önüne geçmek düşüncesiyle, bunların cezalandırılması gerektiğine Sultanı ikna edip gerekli fermanı çıkartmıştır. Ancak bu suçsuz insanları öldürülmek, tutuklanmak veya sürgüne gönderilmek gibi hak etmedikleri cezadan, Emir Komnenos'un teşebbüsü kurtarmıştır. I. Alâeddin Keykubad ile görüşerek alınan kararın yanlışlığını anlatan Emir Komnenos, Sultanı bu kararından vazgeçirmiş ve büyük bir hatayı önlemiştir. Bununla beraber ülkenin her tarafındaki naiblere bu emirlerin mallarına el koymaları yönünde ferman gönderildi. Başlangıçta gözaltına alınan kölelerin büyükleri serbest bırakılırken, taşthaneye uygun olan küçük köleler Celâleddin Karatayî'ye teslim edildi. Diğerlerinin ise tımara sahip olmaları için gulamhanelere ve babalara teslim edilmeleri kararlaştırıldı[130].

Böylece Alâiye'den Kayseri'ye geldiğinde, kendisini bir suikast ile ortadan kaldırmayı düşünen beyleri yakalatarak bir kısmını idam ettirmek, bir kısmını da çeşitli kalelerde hapsettirmek suretiyle etkisiz hale getiren Sultan, artık bağımsız olarak hüküm sürmeye ve devleti idare etmeye başlamıştır.

Devlet işlerinin aksatılmadan yürütülmesinde, halkın refah ve huzurunun sağlanmasında, hükümdarın akıllı, dirayetli, âdil

129 Sürgüne gönderilen bu devlet adamları iki yıl sonra Melik Eşref'in şefaatiyle geri dönmekle beraber, affedilen ve tekrar Sultanın iltifatına mahzar olmayı başaran Kemâleddin Kâmyar ile Tercüman Kâfioğlu Zahirüddin Mansur'un dışındakilerin sefil ve düşkün halleri devam etmiştir. Bkz. *İbn Bibi*, s. 271-272; Türkçe çev., I, s. 289; Kaymaz, "İdare Mekanizması-I", *a.g.e.*, s. 152.

130 *İbn Bibi*, s. 273-274; Türkçe çev., I, s. 290-291; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 341; Uyumaz, *a.g.e.*, s. 29.

ve iş bilir bir kişiliğe sahip olması, aynı şekilde yakınında bulunan insanların da benzer vasıfları taşıması son derece önemlidir. Ancak hükümdarın yakınında bulunan bu vasıflı insanlar, yetkilerini aşmaya başladıklarında devletin en üst kademesinde güç mücadelesi kaçınılmaz olmakta, devlete ve millete yararlı olabilecek insanlar aşırı hırsları yüzünden bertaraf edilmek zorunda kalınmaktadır.

Şurası muhakkaktır ki, ortadan kaldırılan bu devlet adamları, sıradan insanlar değildir. Seyfeddin Ayaba, Mübarizeddin Behramşah, Bahaedin Kutluğça, Zeyneddin Başara başta olmak üzere bertaraf edilen devlet adamlarının 24 kişi olduğu bildiriliyor. Bu devlet adamları Türkiye Selçuklu Devletine önemli hizmetlerde bulunan, ülkenin imarına katkı yapan ve devletin birinci derecede önemli makamlarında görev alan insanlardır. Seyfeddin Ayaba, Sultan I. Keykubad'a gönderdiği haberde, "*zamanı gelince benim kıymetim anlaşılacak ancak pişmanlığın bir faydası olmayacak*"[131] derken, sanki devlet adamlarının yetersizliği yüzünden I. Alâeddin Keykubad'dan sonra içine düşülecek duruma işaret etmektedir.

Devlet işlerinin yürütülmesinde oldukça deneyimli ve etkin görevlerde bulunan bu yirmi dört insanın hepsinin birden görevden uzaklaştırılması, ilk zamanlarda devletin yönetiminde bir boşluk yaratmamıştır[132]. Bunun nedeni, I. Alâeddin Keykubad gibi yüksek bir zekâya, sağlam bir iradeye sahip bir hükümdarın işbaşında olmasıdır. Kaderi, hükümdarın kişisel başarılarıyla doğru orantılı her Türk devletinde görüldüğü üzere, Türkiye Selçukluları'nda da I. Keykubad gibi dirayetli bir sultanın bulunması, devlet yönetiminde yaşanabilecek sarsıntıya meydan vermemiş, aksine bu hükümdarın devri, Türkiye Selçuklu Devleti'nin en parlak devri olmuştur. Ancak deneyimli devlet adamlarının ortadan kaldırılmasının sıkıntıları ve devlet yönetiminde gö-

131 *İbn Bibi*, 269; Türkçe çev., I, s. 287.

132 Krş. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 342; Kaymaz, "İdare Mekanizması-I", *a.g.e.*, s. 153.

rülen boşluk, I. Keykubad'a düzenlenen suikastte, yaşanan taht değişikliğinde ve sonrasında ortaya çıkan gelişmelerde kendini açıkça hissettirmiştir.

2. Siyasî Hesaplaşmalar

a. I. Alâeddin Keykubad'ın Öldürülmesi

Hemen her milletin ve devletin tarihinde siyasî suikast ve cinayetlere rastlanır. Hâkimiyet mücadeleleri ve çıkar çatışmaları, bu eylemlerin en başta gelen nedenlerindendir. Veraset hukukunun kesin kurallarla belirlenmediği Türk devletlerinde, devleti idare etme gücünü kendinde gören her hanedan mensubu, saltanat davasına kalkışıp, mevcut hükümdarı ortadan kaldırıp yerine geçmek için çeşitli girişimlerde bulunabilmişlerdir.

Bizim burada söz konusu ettiğimiz suikast, bir hanedan mensubunun, yani II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tasarlayıp, gerçekleşmesini arzu ettiği bir hareket olmasının yanında, devlet teşkilatında görevli bürokratların kendi aralarında cereyan eden ve düşmanlığa varan rekabetten kaynaklanır. Bir başka ifade ile bu suikast, Sultanın Harezmli Türk beylerine itibar edip onlara devlet kapılarını açmasından rahatsız olanların duruma müdahale etmeleri suretiyle gerçekleştirilen bir eylemdir.

Bu ifadeleri kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür. I. Alâeddin Keykubad'ın büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i halef tayin etmeyip Erzincan'a göndermesi ve küçük oğlu Kılıçarslan'ı veliaht tayin etmesi, birinci şehzade ile annesinde bir kırgınlık yaratmıştır. Sultanın bu tercihi, onun uygulamalarından rahatsız olan devlet adamlarının büyük şehzadenin etrafında toplanmasına ve doğal olarak I. Keykubad'a karşı bir muhalefet cephesinin oluşmasına neden olmuştur.

I. Keykubad'ın, suikaste karışmış olan Selçuklu devlet adamlarını rahatsız eden en önemli uygulaması, Harezmli beylerin hizmete alınması ve bunlara Erzincan, Amasya, Niğde ve Laren-

de gibi zengin gelirli vilâyetleri ikta etmesidir. Selçuklu yönetim kadrosuna dâhil edilen Harezmli Türkmenler, Selçuklu yönetim kadrosunu oluşturan gulam, İranlı ve İran kültürü altında yetişmiş Türk beylerinden oluşan devlet adamlarınca yabancı olarak görülmüş ve kabullenilmemiştir. Selçuklu Devlet erkânında görülen bu rahatsızlık zamanla Harezmlilere karşı nefrete dönüşmüştür[133].

Gulamlıktan yetişme ve sultanın en sadık hizmetkârları arasında görülen Emir Şemseddin Altunaba'nın, şehzade Gıyaseddin Keyhüsrev'in Atabegi tayin edilip onunla birlikte Erzincan'a gidecek olması, merkezden uzaklaştırılması anlamına geldiğinden muhalefet cephesinde yer almıştır[134].

Kemâleddin Kâmyar'ın, Amid şehrine sahip olmak isteyen Sultan I. Alâeddin Keykubad'a, bu şehrin ele geçirilmesindeki güçlükleri anlatarak, düzenlenecek bir sefere taraftar olmadığını belli etmesini, Taceddin Pervane onun itibarını kırmak ve ağırlığını azaltmak için fırsat bilmiştir. Bu maksatla Sultanın huzuruna çıkarak kendisine izin verildiği takdirde altı ay içinde Amid ve bağlı yerleri ele geçirmeyi vaat ederek, Kemâleddin Kâmyar ile rekabet halinde olduğunu göstermiştir[135]. Taceddin Pervane'nin, Kemâleddin Kâmyar ile rekabete girişmesi, Sultanın gözünden düşmesine ve söz konusu edilen olaylar sırasında Keyhüsrev'in yanında yer almasına neden olmuştur[136].

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturtulması için girişilen harekette, eylemi gerçekleştirenlerin başlangıçta 1000 kişiden oluşan ücretli Frenk birliğine dayandığı görülüyor. Bu birliğin eylem sırasında aktif görev yapmasından, Selçuklu hizmetindeki ücretli askerlerin komutanı olan Hıristiyan emir Gürcü oğlu

133 Krş. Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 36, 38.

134 *İbn Bibi*, s. 458-459; Türkçe çev., I, s. 454; Ayrıca bkz. Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 39-40.

135 *İbn Bibi*, s. 449-451; Türkçe çev., I, s. 446-447.

136 Krş. Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 37, 40.

Zahirüddevle'nin de[137] Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Harezmli beylere olan yakınlığından memnun olmadığı sonucu çıkıyor.

Türkiye Selçuklu Devletine en parlak devrini yaşatan bu kudretli hükümdar, artık kapıya dayanmış olan Moğol istilasından ülkesini kurtarmanın çarelerini ararken, hükümdara en yakın konumdaki insanların sırf şahsî çıkarları uğruna kendisini ortadan kaldırma hesapları yaptığını fark edememiştir.

Sultan I. Alâeddin Keykubad, bizzat ordusunun başında hareket ederek Amid'i zapt etmek ve Selçuklu emirlerine vahşet uygulayan Melik Kamil'e darbe vurmak amacıyla Mayıs 1237'de ordusunu Meşhed Ovası'nda topladığında, Kayseri'de bulunan yabancı elçilerin katıldığı ve bütün Devlet erkânı ile beylerin hazır bulunduğu bir ziyafet verdi[138]. Suikastı tasarlayanlar, bütün Selçuklu ordusunun ve ücretli birliklerin bir araya toplandığı, çeşitli ülkelerin temsilcilerinin Sultanın huzurunda bulunduğu bir sırada harekete geçtiler. Yemeklerin yenildiği, içkilerin içildiği bir sırada meclise giren Çaşnigir Nasireddin Ali, kızarmış sıcak bir tavuğu bıçakla parçalayıp I. Keykubad'ın sofrasına koydu. Getirilen tavuk etinden birkaç lokma yiyen Sultan, kısa bir süre sonra rahatsızlanmış, meclisten ayrılarak, atına binip Keykubadiye Sarayına gitmiştir. Orada çokça kusmuş, zaman geçtikçe rahatsızlığı ve ıstırabı daha da artmıştır. Nihayet Sultan, konuşma melekesini kaybetmiş ve aynı gece acılar içinde hayata gözlerini yummuştur (1 Haziran 1237). Ölümünden iki gün sonra bir devenin sırtında tabutu Konya'ya götürülen Sultan, atalarının ve dedelerinin yanında (Sultanlar Türbesi) toprağa verilmiştir[139].

I. Keykubad'a suikastı düzenleyenlerin kimler olduğu, onun ölümünden sonra yaşanan olayların akışından anlaşılmaktadır.

137 Krş. Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 43.

138 *İbn Bibi*, s. 452, 460-461; Türkçe çev., I, s. 447, 455-456; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 387-389.

139 *İbn Bibi*, s. 461-462; Türkçe çev., I, s. 456-457; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 389; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 147; Uyumaz, *a.g.e.*,s. 93; Turan, "Keykubad I", *İ.A*, s. 657; Sümer, "Keykubad I", *DİA*, s. 359.

İbn Bibi'nin bildirdiğine göre, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın öldüğü ilk önce Gıyaseddin Keyhüsrev'e haber verilmiş, o da hiç vakit kaybetmeden "**ilgili**" devlet büyüklerinden ileri gelenlere adamlar göndermiş ve kendisine taraftar olmaya çağırmıştır. Çaşnigir Şemseddin Altunaba, Kadı Şerefeddin oğlu Taceddin Pervane, Üstadüddar Cemaleddin Ferruh, Sadeddin Köpek, Gürcü oğlu Zahireddin bu çağrıya uyan devlet adamlarıdır[140].

Gıyaseddin Keyhüsrev'in, babasının ölümünü haber aldıktan sonra yukarıda adlarını verdiğimiz devlet adamlarını bilgilendirirken, Emir Kemâleddin Kâmyar, Hüsameddin Kaymeri, Kayır Han ve diğer emirlerin Sultanın durumundan habersiz şehrin meydanında geziniyor olması çok manidardır[141].

Böylece öncülüğünü Sadeddin Köpek[142]'in yaptığı anlaşılan[143] ve sultan sofrasına getirilen yemekleri tatmak suretiyle zehirlenmesini önlemekle görevli Çaşnigir Nizameddin Ali'yi de yanlarına çektikleri anlaşılan komplocular, yedirdikleri zehirli tavuk ile I. Keykubad'ı öldürmekle planlarının birinci safhasını gerçekleştirmiş oldular.

Sultanın katlinden sonra ise, planın ikinci safhasını gerçekleştirmek, yani Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturtulması için harekete geçildi. I. Alâeddin Keykubad, kendisine düzenlenen suikast ile ortadan kaldırılmadan önce, küçük oğlu İzzeddin Kılıçarslan'ı veliaht tayin etmesine ve devlet adamlarına da bu konuda and içirmiş olmasına rağmen, aklen yetersiz, ahlaken düşük, iradesiz, kısacası her bakımdan zayıf bir şahsiyet[144] olan Gıyaseddin Keyhüsrev tahta oturtuldu. Bu tercihin rastlantı olmadığını bundan sonra yaşanan gelişmeler göstermektedir.

---

140 *İbn Bibi*, s. 464; Türkçe çev., II, s. 19-20.

141 *İbn Bibi*, s. 464; Türkçe çev., II, s. 20.

142 Sadeddin Köpek için bkz. Osman Turan, "Saded-Dîn Köpek", *İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1967, s. 32-35; Muharrem Kesik, "Sadeddin Köpek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, İstanbul 2008, s. 392-393.

143 Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 41.

144 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 7.

Gıyaseddin Keyhüsrev ile birlikte hareket edenler, onu Keykubadiye Sarayı'ndan süratle Kayseri'ye getirdiler. Saltanat Sarayına girdiklerinde, taraftarları da burada toplandılar. Emir Şemseddin Altunaba ve Üstadüddar Cemaleddin Ferruh Lala, Gıyaseddin Keyhüsrev'in ellerini tutup yürüterek tahta oturttular. Elini öpüp saçı saçtılar. Hep birlikte saltanatın hayırlı uğurlu olmasını dileyip onu kutladılar. Tahta oturan Gıyaseddin Keyhüsrev, olabilecek muhalefet hareketlerine karşı önlem olmak üzere şehrin Meydan Kapısı'nın dışındaki diğer kapılarının kapatılmasını buyurdu[145].

Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın kararı ve vasiyetine aykırı olarak Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturtulduğu haberini alan ve öfkelenen Emir Hüsameddin Kaymerî, Emir Kemâleddin Kâmyar ile Kayır Han'a "*Melik İzzeddin, Keykubadiye'dedir. Sultan Alâeddin Keykubad ile sözleştiğimiz gibi onu saltanat tahtına oturtalım. İnsanlar bizim sözümüzü tutar. İtaat dairesine girerse ne âlâ, girmezlerse kılıç darbeleriyle hayat damarlarını keselim. Bütün asker bizimledir. Veliaht da elimizde. Bu ayıbı ve arı üzerimize almayalım. Eğer Gıyaseddin taraftarları olan emirler bize karşı gelirlerse, kuşatma ve hesaplaşma yoluyla onların dersini veririz*" sözleriyle harekete geçmeyi teklif etti. Kayır Han, Hüsameddin Kaymerî ile aynı düşünceleri paylaştı. Ancak Kemaleddin Kâmyâr, acele etmeyip, ağırdan alarak beklemeyi tercih etti. Bu arada şehirden "*iş işten geçti, kim en kısa zamanda Sultanın huzuruna gelir, bağlılığını ve taraftarlığını bildirirse başını kurtarır, her kim de muhalifler tarafında yer alırsa cezasını çeker*" sözleriyle itaate davet edildiler. Yanındakilerle birlikte ikindi vaktine kadar Meşhed Meydanı'nda dolaşan Emir Kemâleddin Kâmyar, yapacak bir şey kalmadığı kanaatine vardı. Nihayet Emir Kemâleddin Kâmyar, Hüsameddin Kaymeri ve Kayır Han birlikte gidip Gıyaseddin Keyhüsrev'e biat ettiler. Bu üç devlet adamının kararını bekleyen diğer emirler ve Harezmli beyler de and içerek Gıyaseddin Keyhüsrev'e itaat yolunu tuttular[146].

145 *İbn Bibi*, s. 464-465; Türkçe çev., II, s. 20; Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 32-33.

146 *İbn Bibi*, s. 465-466; Türkçe çev., II, s. 20-21; Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 33; Osman Turan, "Keyhusrev II", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 620.

I. Keykubad'ın değer verdiği, en yakın adamları arasında yer alan ve veliahdı elinde bulunduran Kemâleddin Kâmyar'ın, Selçuklu ordusu kendi emri altında olmasına, Harezmli beylerin silah zoruyla duruma müdahale etme tekliflerine rağmen, bu oldubittiyi ilahî bir takdir olarak görüp kabullenmesi, geçen zaman içerisinde askerler arasında Keyhüsrev'e taraftar olanların artmasına ve suikastı düzenleyenlerin olabilecek bir direnişi kırabilecek bir kuvveti temin etmesine[147] zemin hazırlamıştır.

Olayların bu şekilde gelişmesi, Sultan'ın en yakın adamları arasında bulunan Kemâleddin Kâmyar'ın devletin geleceğini derinden etkileyecek hayatî bir gelişme karşısında insiyatif kullanamaması, I. Keykubad'ın tercih ettiği insan tipini ortaya koyması açısından da önem arzetmektedir.

Burada İbrahim Kafesoğlu'nun *Orta, Güney ve Doğu Anadolu'da siyasî birliği yaratmaya, bu sebeple nüfus çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Suriye ve Halep'i Türkiye topraklarına ilhak etmek sureti ile Türk bütünlüğünü ve memleketin siyasî, coğrafî ve iktisadî şartlarını tamamlamaya çalışan, komşu Atabegler ve Eyyûbîleri tâbiiyetine alan bu mümtaz simanın 45 yaşlarında vefatı Selçuklular için pek ağır sonuçlar doğurdu*"[148] şeklindeki düşüncesini paylaştığımızı ve bu ağır sonuçların neler olduğunu aşağıda yeri geldikce açıklayacağımızı belirtelim.

b. Sadeddin Köpek'in Faaliyetleri

Kardeşinin veliahd olarak tayin edilmesinden sonra, babasını ortadan kaldırmayı düşünenler ile işbirliğine gittiği anlaşılan Gıyaseddin Keyhüsrev'in kişiliğinin Türkiye Selçuklu Devletini idare etmek için uygun olmadığı, hem Sultan I. Keykubad hem de suikastçılar tarafından gayet güzel tespit edilmiştir. Sultan I. Keykubad, onun devleti idare edemeyeceğini anladığı için veliahd ilân etmezken, ikinciler onun zaaflarından yararlanıp devletin yönetimini ele geçirmeyi planlamışlardır.

147 Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 43-44.
148 "Selçuklular", *İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1967, s. 384.

Siyasî ve idarî kabiliyet açısından kendinden önce tahta oturan Selçuklu sultanlarına benzemeyen II. Gıyaseddin Keyhüsrev, çok genç yaşta hükümdar olmuştur. Devletin yönetimini, kendisini tahta oturtanların eline teslim eden yeni sultan, devlet işlerinden ve sorumluluklardan uzak, gününü gün eden, zevk ve sefa düşkünü, zayıf karakterli bir insan portresi çizmektedir. Zoru görünce kaçması da onun korkak bir insan olduğunu gösterir.

Gündelik hayatında ve eğlence meclislerinde en yakınında bulunanlar, daha çok seviyesiz ve dalkavuk insanlardan oluşuyordu. Kadınlara karşı zaafının olması, çıkar peşinde koşanların amaçlarına ulaşmak için kullandıkları bir vasıta haline gelmiştir. Gürcü Hatun'un düğünü vesilesiyle gelen kalabalık maiyetinin Selçuklu Sarayı'nda yüksek makamlara atanması, onlara zengin iktalar tahsis edilmesi yönetim kademelerinin ehliyetli olmayan ellere geçmesinin bir başka vasıtası oldu. Rüşvetle veya nedimleri aracılığı ile Melike'nin şefaatine nail olan yetersiz insanlar, en önemli askerî ve sivil makamlara tayin edilebilmiştir[149]. Bütün bunlar, samimi ve değerli devlet adamlarını rencide ederken, sonuçta onları ümitsizliğe ve umursamazlığa sevk etmiştir[150].

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturtulmasını kabul etmek zorunda kalan devlet erkânı, onu tahta oturtanlara karşı hiçbir zaman tam bir güven duyamamışlardır. Buna karşılık Sultan ve taraftarları da günün birinde onların veliahd Kılıçarslan'ı tahta geçirmeye kalkışabileceklerinden endişe etmişlerdir. Bundan dolayı devlet erkânı arasında karşılıklı güvensizlik hâkimdi. Bu güvensizlik sadece II. Keyhüsrev'i tahta çıkaranlar ile muhalifler arasında değil, özellikle baştan beri birlikte hareket edenler arasında da kendini göstermiştir. Bu güvensizliğin en önemli nedeni Sadeddin Köpek'in tutumu olmuştur. Sadeddin Köpek'in II. Keyhüsrev'in tahta oturtulmasında oynadığı rol, Sultan nez-

149 *İbn Bibi*, s. 484; Türkçe çev., II, s. 38.

150 Bilhassa Kösedağ bozgunundan önce ve bozgun haberi geldiğinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in takındığı tutum için bkz. *İbn Bibi*, s. 520-526; Türkçe çev., II, s. 67-71; Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 59-60.

dindeki itibarını artırmış ve bu durumu kullanarak kısa sürede başlangıçtan beri birlikte hareket ettikleri diğer emirleri ve devlet adamlarını Sultanın çevresinden uzaklaştırmayı başarmıştır[151].

İbn Bibi'nin ifadesiyle "*tabiatının kötülüğünden, kalbinin bozukluğundan, yaratılışın uğursuzluğundan, nefsinin alçaklığından dolayı, bozuk aklına yapılmayacak şeyler yerleşmiş, ülkeyi ele geçirme ve ona hâkim olma tutkusuna*"[152] kapılmış olan Sadeddin Köpek, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturtulmasıyla, tasarlamış olduğu anlaşılan eylem planının diğer safhalarını uygulamak için gerekli şartları hazırlamakta zorlanmamıştır.

Devlet adamları arasındaki çekememezlik veya başka nedenlerden dolayı gözden düşürme amaçlı girişimler Selçuklu tarihinin çeşitli devirlerinde görülür. Devlete ve devlet adamlarına hâkim, kendine güvenen hükümdarlar, bu gibi durumlarda en azından bir tahkikat yapma ihtiyacı duyarlar. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kendisine verilen bilginin doğruluğunu araştırmadan, devlet adamının idam fermanını onaylaması, devlet idaresinden ne kadar uzak olduğunun göstergelerinden biridir[153].

Sadeddin Köpek öncelikle Selçuklu Devleti'ndeki etkilerini azaltmak veya imkân olursa tamamen ortadan kaldırmak amacıyla Harezmli beylerden, Kayır Han'dan işe başladı. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e "*o, siz cihan padişahımızın kulluğundan ayrılacaktır. Eğer bu ülkeden başka bir yere giderse, askerlerimizin sayısı ve gücü hakkında bilgi sahibi olduğu için düşmanları* (Eyyübiler) *devletinize karşı kışkırtır. Beldeleri zor duruma sokar. O za-*

151 Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 44-45; Turan, "Saded-Dîn Köpek", *İ.A*, X, s. 33-34; Ali Sevim, "Keyhusrev II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 349.

152 *İbn Bibi*, s. 468; Türkçe çev., II, s. 23.

153 Sultan Alparslan, vezir Nizamülmülk hakkında önüne konulan bir jurnali okuduktan sonra Vezirine *eğer doğru söylüyorlarsa ahlakını düzelt, eğer iftira ediyorlarsa onları af eyle ve bu gibi şeylerle uğraşmaya vakit bulamamaları için onları mühim işlerle uğraştır* dediğini nakleden İbnü'l-Esir, onun devlet adamlığını ve hâkimane duruşunu da yansıtır. *el-Kâmil fi't-Tarih*, X, Türkçe çev., Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 79; Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 192.

man saltanatta zayıflama görülür. Onun tutuklanmasının iyi olacağı görüşündeyim. O tutuklanırsa, diğer Harezlilerin kaçış yolu kapanır. Korkup çekinerek doğru yola girerler ve sizden ayrılmaya kalkmazlar"[154] sözleriyle Kayır Han'ın tutuklanması konusunda ferman çıkarttı. Kayır Han, her şeyden habersiz, kendisini almaya gelenlerle birlikte saraya gitmiş, saray mescidinde bekletilmiş ve akşamüzeri zincire vurularak Zamantı (Pınarbaşı) kalesine götürülmüştür. Hapishanede hastalığa yakalanan Kayır Han, bir daha sağlığına kavuşamamış ve orada vefat etmiştir. Kayır Han'ın tutuklandığını öğrenen diğer Harezmli Beyler ve askerler ise, Sadeddin Köpek'in Sultana söylediklerinin aksine korkularından sadık bir teb'a olmamışlar, aynı muameleye tabii tutulacaklarını düşünerek kaçmışlardır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin itaatinden çıkan Harezmli Beyler ile bağlı askerler, gittikleri yerleri yıkıp yağmalayarak ülkeyi sıkıntıya ve karışıklığa sürüklediler[155].

Harezmlilerin hareketini öğrenen Sultan, Emir Kemâleddin Kâmyar'ı onları durdurup geri döndürmekle görevlendirdi. Emir Kemâleddin Kâmyar, emrindeki orduyla Malatya'ya vardı. Malatya Sübaşısı Seyfüddevle Ertokuş'u, Arapkir yolundan Fırat'ı geçen Harezmlilerin ardından Harput'a gönderdi. Seyfeddin, Harput'a varınca Harput Sübaşısı Seyfeddin Bayram ile Harezmlilerin yolunu kesti. Onlar da Seyfüddevle ile Seyfeddin Bayram'a bir haberci göndererek, "*biz çaresiz ve avare bir vaziyette iken, bu devletin sayesinde huzura, rahata, emniyete ve saadete kavuştuk. Eski Sultan, sahip olduğu büyüklükle kullarına iyi davranma ve garipleri hoş tutma ilkesini güdüyordu. O Hakkın rahmetine kavuşunca büyüğümüz, rehberimiz ve başımız olan Kayır Han'ı delilli bir suçu, belirlenmiş kötü bir hareketi olmadan tutuklayıp hapsettiler. Biz de canımızın derdine düşüp bu hanedanın hizmetinden çıktık. Rızık bulmak için orada burada avare olarak dolaşmaya*

154 *İbn Bibi*, s. 468; Türkçe çev., II, s. 23.

155 *İbn Bibi*, s. 468; Türkçe çev., II, s. 23; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 409; aynı yazar, "Saded-Dîn Köpek", *İ.A*, X, s. 33; aynı yazar, "Keyhusrev II", *İ.A*, s. 620; Sevim, "Keyhusrev II", *DİA*, s. 349.

başladık. Doğrusu odur ki üzerimize gelenler, aklın yolunu tutup geri dönsünler, fitneyi ve kötülüğü uykusundan uyandırmasınlar. Biz de düştüğümüz bu zor durumda doğruluk ve iyilik yolundan sapmayalım, düşmanlık ve savaş yolunu tutmayalım"[156] dediler.

Harezmliler, Seyfüddevle ile Seyfeddin Bayram'a yaptıkları barış teklifinin kabul edilmediğini görünce savaşa hazırlandılar. Canlarını kurtarmak için var güçleriyle saldırdılar. Verdikleri mücadelenin sonucunda Seyfeddin Bayram hayatını kaybederken, Seyfüddevle birkaç emirle beraber yakalandı. Harezmliler, orada beklemeden ele geçirdikleri çok miktarda at ve eşya ile birlikte yola çıkıp Harran, Urfa, Rakka, Suruç ve başka beldeleri de zapt ettiler[157]. Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Meşhed Ovası'nda topladığı o muhteşem Selçuklu ordusu, böylece yeni yöneticilerinin idaresinde yenilgiler serisine başlamış oldu.

Emir Kemâleddin ordunun bozguna uğradığını, Şemseddin Bayram'ın öldürüldüğünü ve Seyfüddevle'nin esir edildiğini duyunca büyük bir üzüntü duydu. İçinde bulunduğu ruh hali, karar vermesini zorlaştırınca, diğer emirleri otağına çağırıp görüş alış-verişinde bulundu. Sonuçta, en kısa sürede geri dönüp yaşananları Sultana anlatma kararı alarak Kayseri'ye döndüler[158].

Harezmlilerin bu hareketi, devrin güçlü devlet adamlarından ve Sadeddin Köpek'in rakiplerinden Kemâleddin Kâmyar açısından da olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Zaten Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturtulmasına muhalefeti dolayısıyla Sadeddin Köpek'in düşmanlığını kazanmış olan Kemâleddin Kâmyar, Harezmlileri durdurmak için gönderdiği Selçuklu kuvvetlerinin de yenilmesi üzerine, aleyhinde başlatılan kampanya dolayısıyla zor durumda kalmıştır[159]. Başka bir ifade ile Sadeddin Köpek, Selçuklu ordusunun yenilmesini ve Harezmlilerin itaate alınama-

156 *İbn Bibi*, s. 468-469; Türkçe çev., II, s. 23-24.
157 *İbn Bibi*, s. 469; Türkçe çev., II, s. 24; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 408.
158 *İbn Bibi*, s. 469-470; Türkçe çev., II, s. 24.
159 *İbn Bibi*, s. 470; Türkçe çev., II, s. 24; Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-II", *a.g.e.*, s. 46-47.

masını, daha sonra ortadan kaldırmayı düşündüğü Emir Kemâleddin Kâmyar'ı bertaraf etmek için kullanmıştır.

Harezmlilerin isyanı ve Selçuklu ordusunun mağlubiyet haberinden sonra bir süre daha Kayseri'de kalan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. Keykubad'ın gelenek haline getirdiği gibi, Sadeddin Köpek başta olmak üzere kendine yakın gördüğü devlet adamlarıyla kışı geçirmek üzere Antalya'ya hareket etti. İki ay sonra da Naib Kemâleddin Kâmyar, Atabeğ Emir Şemseddin Altunaba ve Beğlerbeyi Hüsameddin Ḳaymerî de Sultanın emri üzerine Antalya'ya geldiler. Antalya'da bulundukları sırada Sadeddin Köpek'in, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i, ortadan kaldırmayı düşündüğü devlet adamları aleyhine çevirmeyi başardığı anlaşılıyor[160].

Atabeg Şemseddin Altunaba ile Beglerbeyi Hüsameddin Kaymerî, Antalya'ya geldiklerinde durumun vehâmetini farketmişlerdir. Nitekim Altunaba, onun Sultanın hizmetinden uzaklaştırılması gerektiğini ve yaklaşan tehlikeyi ifade etmekle, Sadeddin Köpek'in öncelikli hedefi haline gelmiştir[161]

Atabeg Emir Şemseddin Altunaba'nın arasıra Sadeddin Köpek için "*bu köpeği saltanat memurluğundan uzaklaştırmak gerek. O sonunda herkese öyle darbeler vurur ki, hiçbir merhem onu iyileştiremez*" gibi sözler söylemesi, Emir Kemaleddin'in ona karşı çıkıp yaptıklarını engellemeye kalkması ve bunların hareketlerini ve sözlerini muhbirlerin Sadeddin Köpek'e anlatmaları yüzünden herkeste korku ve çekinme başladı. Sadeddin Köpek, Taceddin Pervane'yi kendisine sırdaş ve işbirlikçi yaparak, fırsat buldukça Sultan nezdinde Atabeg Altunaba aleyhinde faaliyetlerde bulunmuş ve sonuçta bu devlet adamının ortadan kaldırılması iznini almıştır[162].

Sultanın huzurundan çıkan Sadeddin Köpek ile Taceddin Pervane, aldıkları ferman gereğince divan toplantısında bulunan

160 *İbn Bibi*, s. 470; Türkçe çev., II, s. 24-25.
161 Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 47-48.
162 *İbn Bibi*, s. 470-471; Türkçe çev., II, s. 25.

ve divan fermanları üzerine nişan koymakla meşgul olan Şemseddin Altunaba'yı aksakalından tutarak diğer divan üyelerinin arasından çıkarmıştır. Sadeddin Köpek tarafından muhafız (yatakçı) Candar'a teslim edilen Şemseddin Altunaba, şehrin dışına götürülerek öldürülmüştür. II. Kılıçarslan ve II. Süleymanşah devrinden beri devlete hizmet eden Şemseddin Altunaba'nın öldürülme nedenini sorabilecek bir devlet büyüğünün bile ortaya çıkmaması[163] mevcut devlet adamlarının sahip olduğu kabiliyeti ve ruh halini açıklaması açısından önemlidir.

Şemseddin Altunaba'nın Divan'dan alınarak katledilmesinden sonra Sâhip Şemseddin, Kemâleddin Kâmyar'a, "*bu köpek, kötü işlere başladı. Eğer onun önünü almazsak başkaları da bundan zarar görür. Hemen birlikte sultana gidelim, onu bu siyasetinden döndürelim*" önerisinde bulundu. Ancak Sultan I. Alâeddin Keykubad suikasta uğradıktan sonra yaşanan gelişmelerde olduğu gibi, Kemâleddin Kâmyar bu teklife de kayıtsız kaldı. Hatta Sâhip Şemseddin'in bu konularda konuşmasına dahi engel oldu. Böylece Şemseddin Altunaba gibi bir devlet adamının bile ortadan kaldırmasına karşı herhangi bir teşebbüste bulunulmaması, Sadeddin Köpek'e, diğer rakiplerini ve düşmanlarını ortadan kaldırma konusunda daha cesur hareket etme imkânı sağladı[164].

Sadeddin Köpek, Şemseddin Altunaba'dan sonra hedefe, şimdiye kadar birlikte hareket ettiği ve sırdaş olarak seçtiği Taceddin Pervane'yi koydu. Yoğun bir iftira faaliyetiyle Taceddin Pervane'yi iktaı olan Ankara'ya çekilmek zorunda bıraktı. Ankara'ya gitmesine rağmen Pervane Taceddin, Sadeddin Köpek'in düşmanlığından kurtulamadı. İbn Bibi'nin naklettiğine göre Sadeddin Köpek, Taceddin Pervane'nin Antalya'dan Ankara'ya giderken uğradığı Akşehir'de, Harput Melikine ait bir hanende ile gayrimeşru ilişkide bulunduğunu haber almış, mahalli din adamlarından bu suçun cezasının recm olduğunu bildiren fetvayı elde ederek Kay-

163 *İbn Bibi*, s. 471; Türkçe çev., II, s. 25-26; Turan, *Türkiye Tarihi*, s.409.
164 *İbn Bibi*, s. 471; Türkçe çev., II, s. 26; Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 49.

seri'ye gelip Sultana arz etmiştir. Sultan, bu gelişmeler üzerine Taceddin Pervane'nin cezalandırılmasını ve mallarına el konulmasını emretmiştir. Bu konudaki fermanı alarak Ankara'ya gelen Sadeddin Köpek, Taceddin Pervane'yi recm ettirip, görünüşte Sultanın emrini yerine getirmek suretiyle planını uygulamıştır[165].

Sadeddin Köpek, ileri gelen devlet adamlarını ortadan kaldırırken, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev de saltanatı için tehdit oluşturan unsurları bertaraf etmenin planlarını yapmıştır. Bu maksatla 1238 yılı kışını geçirdiği Antalya'dan Kayseri'ye geldiğinde Sadeddin Köpek'e, üvey annesi Melike-i Adiliyye'nin Ankara'ya götürülüp orada boğdurulmasını buyurdu[166]. Üvey kardeşleri veliahd İzzeddin Kılıçarslan ile Rükneddin ise Borgulu'ya gönderilerek hapsedildi. Bu şehzadeler, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Berduliye adlı hanımından İzzeddin Keykavus'un, Rum cariyesinden Rükneddin Kılıçarslan'ın, Gürcü prensesinden de Alâeddin Keykubad'ın doğmasına kadar Borgulu'da hapis kaldılar. II. Keyhüsrev, İzzeddin Keykavus'un Atabegliğine tayin ettiği Üstadüddar Armağanşah'ı, bu şehzadeleri öldürmekle görevlendirdi. İbn Bibi, Armağanşah'ın bu görevi yerine getirip getirmediği hususunda açıklık olmadığını, bazılarının şehzadelerin yerine iki köleyi öldürerek, sultanı ikna ettiğini, bazılarının ise öldürdüğünü söylediklerini kaydetmektedir[167].

Sadeddin Köpek'in, rakip olarak gördüğü insanları ortadan kaldırırken hiç kimsenin bir itirazı ve muhalefetiyle karşılaşmaması, gün geçtikçe cüretinin daha da artmasına neden oldu. Uygulamalarıyla emirleri korkutarak sindiren Sadeddin Köpek, "*öldürme ve işkence fiillerinde ölçü ve mukayese sınırlarını aşmıştır*"[168].

165 *İbn Bibi*, s. 471, 473-474; Türkçe çev., II, s. 26, 28-29; Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 50-51; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 410.

166 *İbn Bibi*, s. 472; Türkçe çev., II, s. 26-27; Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 50.

167 *İbn Bibi*, s. 472-473; Türkçe çev., II, s. 27-28.

168 *İbn Bibi*, s. 474; Türkçe çev., II, s. 29.

Taceddin Pervane'nin öldürülmesinden sonra sıra Kemâleddin Kâmyar'a gelmiştir. Selçuklu Devletine uzun yıllar başarıyla hizmet eden Kemâleddin Kâmyar, takındığı tavır nedeniyle Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturtulmasına karşı başlatılabilecek bir hareketi durdurmak ve devlet adamı katlini önlemek için Sultan nezdinde girişimlerde bulunulmasını sakıncalı görmekle, gelinen noktanın sorumlularındandır. Buna rağmen Kemâleddin Kâmyar, I. Alâeddin Keykubad devrinin önde gelen devlet adamlarından biri ve başlangıçta Gıyaseddin Keyhüsrev'e muhalif olması dolayısıyla Sadeddin Köpek'in zaten hedefindeki insanlardan biri olmuştur.

Devlet erkânı ve halkın nazarında büyük bir saygı ve şöhrete sahip olan[169] Kemâleddin Kâmyar'ın ortadan kaldırılabilmesi için gerekli ortamı hazırlamak gerekmiştir. Bu maksatla Harezmlilerin isyanını bastırmak ve onları tekrar Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmeye ikna etmekle görevlendirilen Kemâleddin Kâmyar'ın başarısızlığını, Sadeddin Köpek'in Sultanı onun aleyhine çevirmek için kullanmakla işe başladı. Daha sonra önemli askerî başarıları bulunan Kemâleddin Kâmyar gibi bir zafer kazanıp gücünü bu yönde de göstermek düşüncesiyle 1238 Temmuzunda Selçuklu ordusunun başında Eyyûbîlere bağlı olan Sümeysat (Samsat) üzerine yürüdü ve kaleyi ele geçirdi[170].

Sümeysat Kalesi'nin zaptından sonra Sadeddin Köpek, çok önemli bir zafer kazanan komutan edasıyla Kayseri'ye döndüğünde, ilk iş olarak Beglerbeyi Hüsamettin Kaymerî'yi yakalatıp Malatya'da hapsettirmiş, mallarına el koydurup hazineye kaydettirmiştir[171]. Bundan sonra hemen Konya'ya hareket eden Sadeddin Köpek, Naib Kemâleddin Kâmyar'ı tutuklattı ve Gavele Kalesine götürüp idam ettirdi[172].

169 Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 52.

170 *İbn Bibi*, s. 475-476; Türkçe çev., II, s. 30-31; Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 52.

171 *İbn Bibi*, s. 478; Türkçe çev., II, s. 32; Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 52.

172 *İbn Bibi*, s. 478-479; Türkçe çev., II, s. 32-33; Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 52; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 411; Turan, "Saded-Dîn Köpek", *İ.A*, X, s. 34.

Önde gelen devlet adamlarının ortadan kaldırılması ve artık çekinebileceği kimsenin bulunmadığı düşüncesinin rahatlığı ile Selçuklu tahtına göz dikmesi, Sadeddin Köpek'in sonunu hazırladı. Babası I. Alâeddin Keykubad tarafından layık görülmemesine, meşru bir veliaht olmamasına rağmen, zorla tahta çıkan ve meşru veliahd ile taraftarları yaşadığı sürece hayatını tehlikede görerek sürekli endişe içinde bulunan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Sadeddin Köpek'in her teklifini kendi güvenliği açısından gerekli görerek kabul etmişti[173].

Kaynaklarda vezir, naib veya Atabeglik gibi önemli makamlar işgal ettiğine dair bir ifade bulunmayan Sadeddin Köpek, Selçuklu Devleti'nin önde gelen yöneticilerini ortadan kaldırma gücünü nereden almıştır? O bu gücü emirler arasındaki anlaşmazlıklardan, Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışı sırasında oynadığı rolden, Sultanın çok genç ve yetersiz olmasından almıştır. Sadeddin Köpek, düşündüklerini gerçekleştirirken, saltanat ve devletin çıkarlarını gözettiği hissini vererek halkın desteğini arkasına almayı da bilmiştir[174]. Nitekim onun halka karşı uygulamalarıyla ilgili *İbn Bibi* şunları nakletmektedir. "*Kalbinin bu kadar kötü olmasına rağmen o, adalet dağıtma ve insafta bulunma sırasında yabancı ile akraba, yoksul ile zengin arasında fark gözetmezdi. Mazluma yardım ve destek vermede, zulmü bastırıp yok etmede gevşek davranmayı ve işi uzatmayı mahzurlu sayardı. Cömertlikte avucu denizden daha dalgalı ve buluttan daha yağmurlu idi. Halkın düşkünleri onun zamanında rahat, huzur ve güven içinde yaşardı. İkta sahibi kimseler, hiçbir şekilde halktan normal verginin dışında bir tavuk kanadı dahi isteyemezlerdi*"[175]. Bu uygulamalarıyla halkın desteğini arkasına alan Sadeddin Köpek, önde gelen isimleri birer birer ortadan kaldırmayı başarmış, hatta Selçuklu tahtına göz dikme cesaretini kendinde bulabilmiştir.

173 Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 57.
174 Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 54-55.
175 *İbn Bibi*, s. 476-478; Türkçe çev., II, s. 31.

Sadeddin Köpek'in artık Selçuklu tahtına göz diktiğinin anlaşılması, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i önlem almak zorunda bıraktı. Güvendiği adamlarından birini huzuruna çağıran Sultan, Sadeddin Köpek'in tavırlarından duyduğu rahatsızlığı dile getirerek[176] onun ortadan kaldırılması gereğini dile getirmiştir. Bu iş için en güvenilir insan olarak Sivas şehrinin sübaşısı Hüsameddin Karaca'yı gören Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, onun Kubadabad'a gelmesini sağlamıştır. Sübaşı Hüsameddin Karaca, yapılan plan gereğince önce Sadeddin Köpek'in güvenini kazanmış, daha sonra da bir eğlence meclisinde onu tuzağa düşürüp öldürmüştür (1239)[177].

I. Alâeddin Keykubad ve ardından devletin önde gelen isimlerinin ortadan kaldırılmasının yarattığı idarî boşluğu doldurduğu gözlenen Sadeddin Köpek'in öldürülmesi, devletin bekası açısından yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Sadeddin Köpek, devlet adamlarını ortadan kaldırıp, kendi otoritesini kurduğu için ülkenin genelinde bir asayiş hüküm sürmüştür[178]. Ancak Sadeddin Köpek'in öldürülmesinden sonra önemli idarî makamlara, atandıkları görevle ilgili deneyimi olmayan kimseler tayin edilmek zorunda kalınmıştır.

176 Sultan, Sadeddin Köpek'in utanmazlığı ve yüzsüzlüğü ele aldığını, memleket erkânı ve devlet büyüklerini birer birer ortadan kaldırdığını söyleyip, son zamanlarda da huzura belinde kılıcıyla gelmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Krş. *İbn Bibi*, s. 480; Türkçe çev., II, s. 33-34.

177 *İbn Bibi*, s. 480-482; Türkçe çev., II, s. 33-35; Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 57-58; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 412; aynı yazar, "Keyhusrev II", *İ.A*, s. 622. Sultanın buyruğu üzerine Kubadabad'a hareket eden Hüsameddin Karaca, kendisine verilen görevi yerine getirme imkânı bulabilmek için önce Sadeddin Köpek'in güvenini kazanmış ve her gün özel toplantılarda Sultan'ın huzurunda görevli ve yardımcı biri gibi çalışmaya başlamıştır. Nihayet Sadeddin Köpek'i bir eğlence meclisinde tuzağa düşürüp ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu maksatla düzenlenen bir eğlence meclisinden çıkan Sadeddin Köpek, önceden önlemlerini almış olan Hüsameddin Karaca ile adamlarının saldırısına uğradı. İlk hamleden yara alarak kurtulan Sadeddin Köpek, can korkusuyla kendisini Sultanın şaraphanesine atmış, ancak şarapsalar onu kana bulanmış ve korkmuş bir halde görünce yanında bulunanlarla birlikte bıçak, kılıç ve gürzle ona saldırarak öldürmüşlerdir. Öldürülen Sadeddin Köpek'in cesedi bir kafese konularak teşhir edilmek amacıyla darağacına asıldı (Aynı yerler).

178 Kaymaz, "İdare Mekanizması-II", *a.g.e.*, s. 58.

1218'den 1238 yılına kadar geçen yirmi yıllık sürede elli civarında yetişmiş, deneyimli ve büyük çoğunluğu bürokrasinin en üst makamlarında görev almış devlet adamının yok edilmesi, bir devlet için şüphesiz çok önemli bir kayıptır. Deneyimli devlet adamlarının yetişmesi için gerekli olan çaba ve süre göz önünde bulundurulursa, bu kayıp daha iyi anlaşılır.

Sadeddin Köpek'in ortadan kaldırılmasından ve devlet yönetimi onun etkisinden kurtulduktan sonra, önemli makamlara tayin edilecek isimler, daha önce önemli görevlerde bulunmadıklarından öldürülmeyen ve kenarda köşede kalmış kimseler olmuştur. Bu devlet adamlarından Mühezzibüddin Ali vezirliğe, Şemseddin Muhammed İsfahani naibliğe, Veliyüddin Tercüman Pervaneliğe, Mecdeddin Muhammed tercümanlığa tayin edilirken, Taşthane ve Hazine-i Hassa Celâleddin Karatay'a teslim edilmiştir[179].

3. Tasfiye Hareketlerinin İlk Sonuçları

Yukarıda sözünü ettiğimiz tasfiye hareketlerinden sonra Anadolu'da, deneyimli ve dirayetli devlet adamlarının varlığına ihtiyaç duyulacak çok önemli gelişmeler yaşandı. Bunlardan biri özellikle Moğol istilası sebebiyle Anadolu'ya göç eden toplulukların, I. Alâeddin Keykubad devrinde olduğu gibi, devlet hizmetine alınıp, onlardan yararlanılamaması, bunların Uc bölgelere kanalize edilememesi gibi çeşitli nedenlerin yarattığı Babaî ayaklanmasının ortaya çıkmasını hazırlayan gelişmelere engel olunamamasıdır[180]. Kefersud'da başlayıp çok geniş bir alana yayılan isyanın bastırılmasında yaşanan zorluklar, Türkmenlerin Selçuklu ordusuna karşı elde ettiği başarılar[181], Türkiye Selçuklu Devleti'nin idarî kadrolarında yaşanan yetişmiş insan gücü

179 *İbn Bibi*, s. 482; Türkçe çev., II, s. 36; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 413.

180 Babaî isyanının nedenleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı-Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 1996, s. 37-51. Ayrıca bkz. Turan, "Keyhusrev II", *İ.A*, s. 623-624.

181 *İbn Bibi*, s. 499-502; Türkçe çev., II, s. 50-52; Ocak, *Babaîler*, s. 126 vd.

eksikliğinin askerî alana yansıdığını göstermiş, diğer taraftan Anadolu kapılarına dayanan, ancak saldırıya cesaret edemeyen Moğolların, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu durumu anlamalarına neden olmuştur.

Erzurum'un Moğollar tarafından tahrip edilmesi üzerine alınacak önlemler müzakere edildikten sonra, yapılması gerekenler konusunda alınan kararlar da esasen bir yönetim ve devlet adamı zafiyetinin varlığını göstermektedir. İbn Bibi'nin naklettiğine göre devlet adamları alınacak önlemleri konuştuktan sonra şu kararları almışlardır: "*Müslüman ve Hıristiyan meliklerin gönüllerini almalı, onlara, mevkilerine göre isteklerini yerine getirecek menşurlar ve fermanlar gönderilmeli. İlk elçi Melik Gazi'ye gönderilmeli. Devlet kullarını Meyyafarikin bölgesinin beldelerini, onun elinden almak için yaptıkları saldırıdan dolayı onların kalplerini kazanabilecek özürler dilenmeli. Padişahın kabul edebileceği bir meblağ ondan esirgenmemeli. Kardeşi Eşref'in olan Ahlat ülkesi ona verilmeli. Gönderilecek malla adam tutması ve o bağışla sizin kullarınızın arasına katılması için hiç vakit geçirilmeden ona bir tuğralı ferman gönderilmeli. Ayrıca o bölgelerde bulunan yiğitlerini altın ve gümüşle kendi tarafına çekmek, savaşçı tecrübeli 20 bin askeri saltanatın taraftarı yapması için sahip olduğu bilgiler bakımından bir benzeri bulunmayan Naib Melikü'l-Ümera Şemseddin Isfahanî'yi Suriye tarafına göndermeli, Sis melikine Ereğli'yi ikta yoluyla vermeyi vaad ederek ve ona başka vaadlerde bulunarak onun kendi normal askerlerinin dışında gönüllü Frenk askerlerini de toplayıp hiç vakit geçirmeden padişahın otağının hizmetine gelmelerini sağlamalı, hep birlikte düşmana saldırmak için onlara başka hazineler de vermeli.*

Bu tedbirler herkese uygun ve yerinde göründü. Hemen 10 bin dinar, 100 bin dirhem ve Ahlat'ın mülkiyet menşurunu Melik Gazi'ye; 100 bin dinarı ve milyonlarca dirhemi Sâhip Şemseddin ile Suriye'ye, başka bir hazineyi de Sis'e gönderdiler"[182].

182 *İbn Bibi*, s. 518-519; Türkçe çev., II, s. 65-66.

Görüldüğü gibi devrin Selçuklu devlet adamları Moğollara karşı alınacak önlemleri görüştükten sonra komşu Müslüman ve Hıristiyan devletlerden yardım istemeye karar vermişlerdir. Bu olması ve yapılması gereken bir harekettir. Ancak yardımı istenen siyasî güçlere bol keseden para dağıtıp, ülkenin sınır boylarındaki bazı kale ve şehirlerin vaat edilmesi, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu yönetim zafiyetinin açık bir göstergesidir. Nitekim dağıtılan bunca paraya ve vaat edilen şehir ve kalelere rağmen, Halep dışında Selçuklulara askerî yardım gönderen olmamış, buna teşebbüs edenler ise taraflar arasında vuku bulan savaşın sonucunu beklemiş, Selçukluların bozgun haberi üzerine ülkelerine dönmüşlerdir[183]. Hâlbuki kendine güvenen dirayetli yönetimler, düşmanlarına karşı işbirliği arayışına girdiklerinde, Türkiye Selçuklu Devletini idare edenler gibi para dağıtıp ülke topraklarını vaat etmezler, komşuları ve bağlılarında, kendilerine yardım göndermek zorunda oldukları hissini uyandırırlar.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, 80 bin kişilik Selçuklu ordusuyla Sivas'a hareket edip, burada bir süre Melik Gazi'nin, Sâhip Şemseddin'in ve Çukurova'dan Ermeni Kralı'nın gelmesini bekledi. Ancak daha önce yapılan anlaşma gereğince her savaşa 2 bin askerle katılması gereken Nasuheddin Farisî'nin dışında Selçuklu ordusuna katılan olmadı[184].

Selçuklu devlet adamları arasında henüz mevcudiyetini muhafaza eden bazı deneyimli insanlar, "*Sivas, her türlü araç ve gereçle dolu bir şehirdir. Yardım kuvvetlerini beklemek bahanesiyle burada kalıp şehri tahkim etmemiz gerekir. Bu şekilde şehirde savunmaya geçmek, Melik Gazi'den gelecek 50 bin askerden daha etkili olur*" önerilerine, Muzaffereddin Veşablaş oğlu Nizameddin Suhrab ve Visakbaşı Garib gibi "*ömürlerinde savaş zorluğu görmemiş, felaket acısı tatmamış, çarpışma zahmeti çekmemiş, dert zehri içmemiş, gençliğin verdiği güçle mağrur olan yeni yetmeler*", Moğolları yenecek güçte olduklarına Sultanı inandırmışlardır[185].

183 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 432-433; aynı yazar, "Keyhusrev II", *İ.A*, s. 625.

184 *İbn Bibi*, s. 520; Türkçe çev., II, s. 67. Ermenilerin tutumu için ayrıca bkz. Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 185.

185 *İbn Bibi*, s. 520-521; Türkçe çev., II, s. 67; Turan, "Keyhusrev II", *İ.A*, s. 626.

Mevcut devlet adamlarından bazıları, doğru bir tespit ile yorgun Moğol ordusunun Sivas'da karşılanmasını tavsiye etmişlerdir. Ancak savaş tecrübesi olmayan deneyimsiz kimseler, devleti idare etmedeki aczinden yararlandıkları Sultanı etkileyerek, orduya hareket emri vermesini sağlamışlardır.

Oyun ve eğlence arkadaşları olan bu sözde devlet adamlarının isteğine göre davranan Sultan, orduya Sivas'tan hareket emrini verdi. Geniş otlakların, bol suların ve sağlam mevzilerin bulunduğu Kösedağ'a gelen Selçuklu ordusu, hâlâ Moğollara göre daha iyi bir konumda bulunuyordu. Selçuklu ordusu Kösedağ'da iken Baycu Noyan'ın 40 bin atlı ile Erzincan'ın Akşehir ovasına ulaştığı haberi geldi. Sultanın yakın çevresini oluşturan "*cahil gençler*", sultanı saldırıya teşvik ettiler. Sâhip Mühezzibüddin, Gürcü oğlu Zahireddin ve Beglerbeyi gibi devlet adamları Sultanın huzuruna çıkarak, askeri yok yere zahmete ve sıkıntıya sokmanın doğru olmadığını, yerleştikleri mevzinin düşman baskınından hiçbir endişe duyulmayacak bir yer olduğunu söylediler. Mevzinin sağlamlığı, menzillerin geçilmezliği, hayvanlar için otun bolluğu, böyle durumlarda çok büyük ve bulunmaz bir avantajdır. Her ne kadar imkânsız olsa da Moğolların geçidi geçip gelmeleri durumunda Selçuklu ordusunun onlara rahatlıkla karşı koyabileceğini belirttiler[186]. Ancak Sultan, bu uyarıları dikkate almayıp, eğlence arkadaşlarının isteklerini yerine getirdi.

1230 yılında I. Alâeddin Keykubad, Celâleddin Mengüberti ile aynı bölgede karşılaşmış ve önemli bir zafer kazanmıştı. Bu zaferi kazanmasında tuttukları mevzi ve şüphesiz devletin başında dirayetli bir sultanın bulunması etkili oldu. Şimdi ise II. Keyhüsrev gibi beceriksiz bir sultan ve sayıları az da olsa vezir Mühezzibüddin Ali, Gürcü (Savla) oğlu Zahirüddevle gibi insanlara değil de, düşmanı küçümseyen, askerî yeteneği ve bu alanda herhangi bir başarısı bulunmayan, ancak Sultana sözünü dinleten bir topluluk vardır. Bu topluluk mensuplarından olup eğlence

186 *İbn Bibi*, s. 521-522; Türkçe çev., II, s. 68.

meclisinde Sultanı, Moğollara saldırmaya ikna eden Muzafferedddin oğlu, Selçuklu öncü birliğinin başında sarp geçitlerden güçlükle inerek Baycu Noyan'ın kucağına düşmüştür. Baycu Noyan "aşağıya ininceye kadar yoruldular, oradan kaçmaya mecalleri kalmadı" dediği Selçuklu öncü birliğini perişan etmiştir[187].

Öncü kuvvetlerin yenildiği haberi üzerine Sultan dâhil, devletin kaderini elinde bulunduran insanların, ana ordu henüz savaşa girmediği halde, çare üretemeyip kaçmanın yollarını aramaları devleti idare eden insanların çapını göstermesi bakımından manidardır. Ordunun konuşlandığı mevzinin önemini ve bulundukları avantajlı konumu vurgulayan tecrübeli dediğimiz bu insanlar, gerçekten yönetme erkine sahip olsalardı, öncü kuvvetlerin mağlup olmasına rağmen, bulundukları mevziyi muhafaza edip, boğazdan geçmek zorunda olan Moğol ordusuna karşı gerekli önlemleri alırlardı.

Sultan, eğlence meclislerinde kendisine arkadaşlık eden bu insanların sözüne göre hareket edip, daha Moğollar ile savaşa girmeden kaçmıştır. Esasen Selçuklu Devletini bu duruma düşüren nedenler, öncü kuvvetlerin mağlubiyet haberi üzerine II. Keyhüsrev ile Mübarizeddin Çavlı arasında geçen konuşmada ortaya konulmaktadır. Çavlı bu konuşma sırasında bu tür felaketlerin bir kez daha yaşanmaması için Sultan'a "*cahil ve bayağı insanlardan uzak durmasını*" önermektedir[188].

"*Çaşnigir Çavlı savaştan kaçarak Sultanın yanına geldiğinde, Muzafferedddin oğlunun disiplinsizliğinden yersiz aceleciliğinden ve Şalva oğlunun sarhoşluğundan şikâyette bulunurken*" Sultan, "*İci (ağabey) bu konuda neyi öneriyor ve yapılacak şey nedir?*" diye sorunca "*düşünme sırasında ve tedbir zamanında tecrübelerime dayanarak huzurunda çıkış yollarını arz ederken, benim görüşlerime itibar etmedin. Bu durumda ben kulunun veya başkalarının elin-*

187 *İbn Bibi*, s. 524-525; Türkçe çev., II, s. 71; Sevim, "Keyhusrev II", *DİA*, s. 350.
188 *İbn Bibi*, s. 526; Türkçe çev., II, s. 71; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 434-436.

den ne gelir?"[189] cevabı henüz savaşa girmemiş bir orduya sahip bir devletin üst düzey görevlisinin vereceği cevap olmamalıydı.

Yine aynı şekilde Vezir Mühezzibüddin Ali, bozgundan sonra Amasya'ya geldiğinde Amasya Kadısı Fahreddin'e "*memleketin işi ve saltanatın ahvali, genç, bilgisiz ve tecrübesiz Sultan'ın sefiller ve ayak takımıyla düşüp kalkması yüzünden bu hale geldi*"[190] ifadelerini kullanarak, gelinen noktanın sorumluları olarak Sultan ve yetersiz devlet adamları gösterilmektedir.

Kısacası Türkiye tarihinde eşine rastlanmayan utanç verici ve sonuçları açısından ıstıraplı mağlubiyette[191] yönetim zafiyeti, yetişmiş, deneyimli devlet adamı eksikliği, üst makamlarda bulunanların kimlikleri, ihtirasları ve menfaat mücadelesi, entrikalar Moğollara karşı hazırlanmış 80 bin kişilik Selçuklu ordusunun idare edilemeyip daha savaşa girmeden dağılmasında etkili olmuştur[192].

B. Devletin Moğol Hâkimiyeti Altına Sokulması

1. Moğol Boyunduruğuna Doğru

Selçuklu ordusu Kösedağ'da ciddî bir savaşa girmeden bozguna uğrayınca, Sultan ve çeşitli makamlarda bulunan devlet adamlarının her biri ülkenin bir tarafına kaçmıştır. Bunlardan Amasya'ya çekilen Sâhip Mühezzibüddin Ali, şehrin kadısı Fahreddin ile yaptığı görüşmede, içinde bulundukları durumun, devletin iyi idare edilememesinden kaynaklandığını ve çözümün Moğollar nezdinde yapılacak barış girişiminde olduğunu söyler[193].

Ülkenin kaderini Moğolların insafına teslim etmek anlamına gelen böyle bir girişim için, kıymetli armağanlarla yola çıkan Sâ-

189 *İbn Bibi*, s. 526; Türkçe çev., II, s. 71.
190 *İbn Bibi*, s. 531; Türkçe çev., II, s. 76; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 438.
191 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 9; Turan, "Keyhusrev II", *İ.A*, s. 626.
192 Krş. Turan, "Keyhusrev II", *İ.A*, s. 626.
193 *İbn Bibi*, s. 531-532; Türkçe çev., II, s. 76-77.

hip Mühezzibüddin Ali ve Amasya Kadısı Fahreddin, Erzurum sınırında Baycu Noyan'a yetişmişler ve birlikte Mugan'a gitmişlerdir. Mugan'da kendilerine bu davranışlarının nedeni sorulduğunda "*sizin de bildiğiniz gibi Kösedağ'da yapılan çarpışmada öldürülüp ortadan kaldırılan Selçuklu askerinin sayısı üç bin atlıdan fazla değildir. Buna karşılık Moğol ordusundan da çok sayıda asker hayatını kaybetti. Daha Rum memleketlerinin ve uclarının silahlı, teçhizatlı yüzbinlerce askeri vardır. Eğer Rum memleketlerinin arı kovanına çomak sokulursa, uzun yıllar heyecan, fitne ve karışıklık sakinleşip son bulmaz*" gibi sözlerden sonra, barış yapılmasını teklif etmişlerdir[194].

Moğolların barış teklifinden anladıkları, bağlılık şartlarının yerine getirilmesidir. Nitekim Moğolların Kafkas orduları komutanı Curmagon'un talimatı üzerine Baycu Noyan, Sâhip Mühezzibüddin Ali ile tabiîlik şartlarını görüşmüş, Han'a, Moğol noyanları ve ileri gelenlere ödenecek yıllık haraç ile elbise, at, deve, sığır, koyun gibi malların miktarı yazı ile tespit ve kabul edilmiştir[195].

Baycu Noyan ile yapılan anlaşmadan sonra Konya'ya dönen Mühezzibüddin Ali, büyük bir ilgi ve sevgi ile karşılandı[196]. **Sultan ve Selçuklu devlet adamları, Moğolların bile tahmin edemeyeceği bir şekilde, vassal devlet haline gelmenin mutluluğunu (!) yaşadılar.**

Mühezzibüddin Ali'nin, Baycu Noyan'ın peşinden gidip anlaşma yapması tenkit edilmesi gereken bir davranış biçimidir. Anadolu'nun işgalinin kolay olmadığını söyleyen dirayetli bir devlet adamının Anadolu'dan çekilen Baycu Noyan'ın peşinden gitmek yerine Konya'ya gidip insiyatif kullanarak Sultanı ve diğer Devlet erkânını organize etmesi beklenirdi. Önce Baycu Noyan, daha sonra da (aşağıda söz konusu edeceğimiz gibi) Altın Orda

194 *İbn Bibi*, s. 532-534; Türkçe çev., II, s. 76-78.

195 *İbn Bibi*, s. 534-535; Türkçe çev., II, s. 78; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 10.

196 *İbn Bibi*, s. 539-540; Türkçe çev., II, s. 81-82.

hükümdarı Batu'ya yapılan anlaşma teklifleri, Selçuklu Devleti'nin Moğolların her istediğini yapacak bir anlayışın Konya'da olduğunu göstermiştir. Bunun bir başka göstergesi de Moğolların Selçuklu elçilik heyetinden istediği haracın Anadolu'nun gelirine göre çok az olduğu sözüne, Baycu Noyan'ın *hele bunu bir ödesinler bakalım, gerisi gelir* ifadelerinde görülür.

Mühezzibüddin Ali'nin, ne Sultan'a ne de herhangi bir emir veya devlet adamına danışmadan Baycu Noyan'ın arkasından yetişerek yapmış olduğu anlaşma, o sıralarda Yakındoğu'nun en kuvvetli devleti olan Türkiye Selçuklu Devletini Moğolların hâkimiyeti altına girmeye mecbur etmiştir. Oysa aynı tehdit ile karşı karşıya bulunan küçük halifelik hükümeti ile Suriye, Doğu ve Güney Anadolu'daki şehir devletleri, Kösedağ'dan sonra da bağımsızlıklarını devam ettirmişlerdir[197]. Kısa vadede, Moğolların yeni bir saldırısını önlediği düşünülerek büyük bir sevinç ve heyecanla karşılanan bu bağlılık anlaşması, esasında Türkiye Selçuklu Devletini daha büyük felaketlere sürükleyecek olan bir girişim olmuştur.

2. Batu Han'a Gönderilen Elçilik Heyeti

Selçuklu devlet adamlarının son gelişmeler üzerine kendi aralarında yaptıkları durum değerlendirmesinde "*Sayın Han* (Batu Han)*'a elçiler göndermeyi önemli işlerin ve zorunlu şeylerin gereklerinden saymalı..*" gibi sözlerle Baycu Noyan ile yapılan anlaşmanın Batu Han ile de yapılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu öneri üzerine Sultan, "*Kaan'a bağlılığımızı ve kulluğumuzu bildirmeliyiz. Henüz yolculuk sıkıntısı ve tozu Sâhip Mühezzibüddin'in elbisesinin ve ayakkabısının üzerinden çıkmadığı için bu görevi yerine getirmek Naib Şemseddin'e düşmektedir*" diyerek, Altın Orda hükümdarının huzuruna gitmekle Naib Şemseddin Muhammed İsfahanî'yi görevlendirdi[198].

197 Krş. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 10.
198 *İbn Bibi*, s. 540-541; Türkçe çev., II, s. 82-83.

Naib Şemseddin, çok kıymetli armağanlarla birlikte, yanında Amasya Kadısı Fahreddin ve İbn Bibi'nin babası Mecdeddin Muhammed Tercüman da olduğu halde Batu Han'ın başkenti Saray şehrine hareket ettiler[199].

Sultanın elçilerine iyi bir kabul gösteren Batu Han, dönüşlerinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e verilmek üzere ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan, murassa külâh ve yarlığ gönderdi[200]. Naib Şemseddin'e, Nizamülmülk ve Salahü'l-Alem unvanlarını vererek, kendi adına Anadolu'da ülkenin idare edilmesini buyuran bir yarlığ çıkarmış, adamlarından Sanksun Kurcu'yu da cevabını götürmesi için Selçuklu elçilik heyetiyle birlikte Anadolu'ya göndermiştir[201].

Naib Şemseddin başkanlığındaki elçilik heyeti ülkeye döndüklerinde, Sultan onlara alışılmışın dışında izzet ve ikramlarda bulundu. Elçilik heyeti Batu Han'a gittikten sonra Sâhip Mühezzibüddin Ali vefat etmişti. Sultan, Mühezzibüddin Ali'den boşalmış olan vezirlik makamını ve şimdiye kadar hiçbir vezire veya devlet adamına verilmemiş olan Kırşehir emirlik iktaını ve sübaşılığı menşurunu hediyelerle birlikte Sâhip Şemseddin'e gönderdi. Ona sınırsız bağışlarda bulundu. Her türlü kararı serbestçe vermek ve insanlar arasındaki davaları sonuçlandırmak için onun eline altın kılıç verdi. Kalem ve kılıç erbabıyla birlikte ülkenin bütün işlerinin yürütülmesini, tayin ve azil, emir verme ve yasaklama, tutma, bırakma gibi konularda onu tam yetkili ve bağımsız kıldı. Ülkenin emirlerinden, büyüklerinden ve ileri gelenlerinden Sâhip'in yazılı ve sözlü emrine kim uymazsa, katline izin verdi[202].

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, ülkenin mülkî ve askerî işlerinin yürütülmesinde Şemseddin İsfahani'yi tek yetkili kılması, bütün devlet adamlarının ve ordu mensuplarının ona itaat etmelerini emretmesi, devleti yeni sorunlarla karşı karşıya getir-

199 *İbn Bibi*, s. 541-542; Türkçe çev., II, s. 83-84.
200 *İbn Bibi*, s. 542; Türkçe çev., II, s. 84.
201 *İbn Bibi*, s. 542-543; Türkçe çev., II, s. 84.
202 *İbn Bibi*, s. 543-544; Türkçe çev., II, s. 84-85; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 459.

miştir. Çünkü bu karar, her şeyden önce diğer devlet adamlarının vezire karşı muhalif bir tavır takınmalarına neden olmuştur. Bu devlet adamları, vezirin elde edeceği başarıların devlete değil de, onun başarı hanesine yazılacağını düşündüklerinden, girişilen askerî harekâtlarda gevşek davranmışlardır.

Mesela Tarsus kuşatmasının uzamasının nedeni Selçuklu komutanlarının vezire olan tepkisidir. Ermenilerin cezalandırılması amacıyla sevk edilen Selçuklu ordusunda bulunan emirler, Tarsus kuşatması sırasında şehri düşürmek mümkün iken "*bugün işi biz bitirir, şehrin ve vilâyetin fethini çabamız, gayretimiz ve çalışmamızla gerçekleştirirsek buranın fethi konusunda ad, Sâhip Şemseddin'in olur*" diyerek gayret göstermemişlerdir[203].

Diğer taraftan Sâhip Şemseddin'i Batu Han'dan aldığı yarlığ nedeniyle olağan üstü yetkilerle donatan Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, böylece şimdiye kadar yapmış olduğu vahim hatalara bir yenisini eklemiş oldu. Çünkü **bu hareket tarzı, başta İranlılar olmak üzere sivil ve asker birçok Selçuklu yöneticisinde, gerektiğinde Moğollara gidip onların adamı olmak suretiyle devletin nimetlerinden yararlanma düşüncesinin doğmasına neden olmuştur[204]. Devletin bu zaafı, ileriki yıllarda Moğol baskısı ve zulmü artınca daha fazla belirginleşmiş, devlet adamlarının siyasî ihtiras ve entrikaları Türkiye Selçuklularını Moğolların bir oyuncağı haline getirmiştir[205].**

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile başlayan bu sarsıntı, onun küçük yaşta tahta çıkan çocukları ve halefleri zamanında gittikçe artmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in çocuklarının her birinin etrafında toplanan devlet adamlarının siyasî ihtiras ve entrikaları saltanat mücadelelerini kışkırtmıştır. Buna bağlı olarak Moğolların müdahaleleri, askerî ve malî baskıları, iç savaşlar ve isyan hareketleri ülkenin düzen ve asayişini tamamen bozmuştur[206].

203 *İbn Bibi*, s. 545-546; Türkçe çev., II, s. 85-86; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 460.
204 Krş. Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 37-38.
205 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 456.
206 Krş. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 456.

Her şeye rağmen Celâleddin Karatay'ın çabaları sonucu Moğollar ile ilişkiler belli bir düzene girmiş iken[207], 1256 yılında Baycu Noyan'ın, Anadolu'da kendisine yaylak ve kışlak gösterilmesi talebine olumlu cevap vermeyip, savaş kararı alınmasında Aksarayî'ye göre Vezir İzzeddin Muhammed, İbn Bibi'nin bildirdiğine göre ise etrafındaki tecrübesiz ve liyakatsiz gençlerin tahriki etkili olmuştur. Görüldüğü gibi yine içinde bulunulan durumu kavrayamayan geleceği okuyamayan devlet adamlarının eksikliği kendini göstermiş ve alınan karar gereğince yapılan savaştan bozgunla ayrılmak zorunda kalınmıştır[208].

Devletin idaresini eline geçirenler aciz, korkak olmayıp, muktedir olsalar ve savaş sanatının gerektirdiklerini yerine getirmiş olsalardı, Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde toplanmış en büyük ordusu Kösedağ'da savaşa dahi girmeden dağılmaz, Moğolların mağlup edilmesi için 1260 yılı beklenmez, Anadolu insanı Moğol işgali altında inlemezdi.

C. İç Çekişmeler

Kösedağ bozgunundan ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol hâkimiyeti altına düşmesinden sonra, Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönem, Moğolların Anadolu'dan daha çok vergi ve haraç elde etme arzusunun ve onların bu arzusunu yerine getirmek suretiyle daha etkin makamlar elde etmek isteyen devlet adamlarının gün geçtikçe arttığı, bu tip devlet adamlarının varlığından yararlanan Moğolların daha çok isteklerde bulunduğu ve dolayısıyla devleti hızla çöküşe sürükleyen bir süreçtir.

Esasında Moğollara tâbi olunup, o fırtına atlatıldıktan sonra, Anadolu'da sakin bir devir başlaması beklentisi doğdu. Bunun için ümit de var gibi görünüyordu; ancak devlet adamlarının kişisel çıkar peşinde koşmaları buna izin vermedi.

---

207 Aydın Taneri, "Celâleddin Karatay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1993, s. 251-252.

208 *İbn Bibi*, s. 619-620; Türkçe çev., s. 144-145; *Aksarayî*, s. 41; Türkçe çev., s. 31; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 479.

1. Devlet Adamlarının Güç Mücadelesi

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev 1246 yılında öldüğünde geride yerini alabilecek yetişmiş bir şehzade bırakmamıştı. Henüz çocuk yaşlarında bulunan İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıçarslan ve Alâeddin Keykubad'dan hangisinin tahta oturtulacağı konusunu, devletin yönetimini elinde bulunduran Sâhip Şemseddin Muhammed, devrin önde gelen devlet adamlarından Emir Celâleddin Karatay, Emir Şemseddin Hasoğuz, Emir-i Camedar Esededdin Ruzbeh ve Pervane Fahreddin Ebu Bekir Attar ile görüşmüş ve nihayet İzzeddin Keykavus'un tahta oturtulmasına karar vermişlerdir[209].

Bu karardan sonra Borgulu'da bulunan şehzadeler Konya'ya getirilmiş ve İzzeddin Keykavus Selçuklu tahtına oturtulmuştur. İzzeddin Keykavus, tahta oturduktan sonra vezirlik Şemseddin Muhammed İsfahani'ye, naiblik Emir Celâleddin Karatay'a, beylerbeylik Şemseddin Hasoğuz'a, atabeglik Esededdin Ruzbeh'e ve Pervanelik de Fahdeddin Ebu Bekir Attar'a verilmiştir[210].

Adı geçen makamlarda bulunan devlet adamları, göreve geldikten sonra uyumlu çalışmalarıyla devlet işlerine işlerlik kazandırmışlar, karşılaşılan sorunları birlikte aşarak düzeni sağlamaya ve sınırların korunmasına gayret etmişlerdir. Devletin geleceği açısından umut vaat eden bu uyumlu çalışma ne yazık ki uzun süre devam edememiştir. Bunun nedeni ise Beglerbeyilik makamında bulunan Şemseddin Hasoğuz'un, kızını Atabeglik makamında bulunan Emir Esededdin'in yeğeni Mübarizeddin Bayram'a vermesiyle aralarındaki dostluğu, akrabalık bağı ile kuvvetlendirmeleri ve bu yakınlaşmayı devlet işlerine yansıtmalarıdır. Öyle ki, önemli önemsiz hiçbir iş bu ikilinin olurunu almadan yapılamaz hale gelmiştir. Bu durum, diğer emirleri rahatsız etmiş, kıskançlığa ve çekememezliğe neden olmuş, devletin en üst makamları arasında oluşturulmuş olan uyumlu çalışmayı sona

209 *İbn Bibi*, s. 548-549; Türkçe çev., II, s. 88-89.

210 *İbn Bibi*, s. 549-550; Türkçe çev., II, s. 89; Osman Turan, "Keykavus II", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 642.

erdirmiştir[211]. Bu gelişmelerden özellikle Emir-i Dâd Nusret ile Pervane Fahreddin Ebu Bekir Attar rahatsız olmuş, Vezir Şemseddin Muhammed nezdinde girişimlerde bulunarak bu ikilinin divan kararlarına uymalarını, saltanat görevlerini yerine getirmelerini ve bağımsız davranışlarına son vermelerini istemişlerdir[212].

Şemseddin Hasoğuz ve Esededdin Ruzbeh'in tutumlarına karşı, başlangıçta kayıtsız kaldığı görülen[213] Vezir Şemseddin Muhammed, Emir-i Dâd Nusret'in ısrarlı girişimleri sonucu tavrını değiştirdi. Vezir Şemseddin Muhammed'in bu tavır değişikliğinde İbn Bibi'nin "*Emir-i Dâd Nusret, her zaman Hasoğuz ve Ruzbeh hakkında uydurduğu çirkin bir hikâyeyi, kötü bir haberi ve asılsız bir sözü ağır yeminlerle Sâhip'in kulağına iletiyordu*"[214] ve Anonim Selçuknâme yazarının "*Sultan onların böyle kudret sahibi olmalarından kuşkulandı. Bunlar, sultanı ele geçirmek istediler*"[215] ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu ikilinin Sultana yönelik bir hareket içinde olduklarına veziri inandırmış olmaları etkili gibi görünüyor. Nihayet ikna ettikleri Vezir Şemseddin Muhammed'den, gerekli izni alan Pervane Fahreddin Ebu Bekir Attar ile Emir-i Dâd Nusret, pusuya düşürdükleri Şemseddin Hasoğuz ve Esededdin Ruzbeh'i ortadan kaldırdılar[216].

Ancak Pervane Fahreddin Ebu Bekir Attar ve oğlu ile Emîr-i Dâd Nusret, kendilerine rakip olarak gördükleri insanları ortadan kaldırmanın sağladığı nüfuz ve güçle, bu defa kendileri Konya'da saldırgan ve huzur bozucu hareketlere girişmişlerdir. Vezir Şemseddin, kendisine rağmen girişilen bu hareketlerin önlenmesi konusunu Tuğracı Şemseddin Mahmud ile görüşmüş ve onun tavsiyesi üzerine Erzincan Sübaşısı Şerefeddin Mahmud ve

211 *İbn Bibi*, s. 550; Türkçe çev., II, s. 89; *Anonim Selçuknâme*, s. 50; Türkçe çev., s. 33; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 460.

212 *İbn Bibi*, s. 551; Türkçe çev., II, s. 90.

213 *İbn Bibi*, s. 550-551; Türkçe çev., II, s. 89-90.

214 *İbn Bibi*, s. 551; Türkçe çev., II, s. 90.

215 *Anonim Selçuknâme*, s. 50; Türkçe çev., s. 33.

216 *İbn Bibi*, s. 552-555; Türkçe çev., II, s. 90-93; *Anonim Selçuknâme*, s. 50; Türkçe çev., s. 33; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 460-461.

Alâeddin Keykubad'ın gulamlarından Şemseddin Yavtaş'ın yardımıyla etkisiz hale getirilmişlerdir. Emîr-i Dâd Nusret Sivas'ta tutuklanıp Hafik, Fahreddin Ebu Bekir Attar Darende ve Ebubekir'in oğlu da Kâhta Kalesine hapsedilerek, daha sonra da öldürülerek zorbalıklarına son verilmiştir[217].

Pervane Fahreddin Ebu Bekir Attar ile Emir-i Dâd Nusret'in bertaraf edilmesiyle sükûnet sağlanmış, devletin yönetim kademesinde yaşanan sorunlar ortadan kaldırılmıştı. Bundan böyle uyumlu bir ekip çalışmasıyla ülkenin karşılaştığı sorunların aşılmasını sağlayacak bir sürece girilebilirdi. Ancak bu süreci başlatabilecek konumda bulunan Vezir Şemseddin Muhammed İsfahani'nin, mevcut nüfuz ve kudretini daha da artırmak hırsıyla giriştiği hareket, yönetim kademesinde yeni bir mücadelenin başlamasına neden oldu.

Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî'nin, Sultanın annesiyle evlenmesini, hanedana karşı yapılan bir saygısızlık olarak gören Selçuklu emirleri, onu kınamışlar, hatta "*hizmet ettiği kimsenin yatak odasına girme cesaret ve ayıbını yüzüne vurmuşlardır*". Bu evliliğe tepki gösterenlerin başında gelen Beglerbeyi Şerefeddin Mahmud Erzincanî, Vezir ile aralarında yaşanan gelişmelerden sonra, kendisini güvende hissetmeyerek Erzincan'a gitmek üzere yola koyulmuştur. Onun bu hareketinden telaşa düşen Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî, Şerefeddin Mahmud'u sakinleştirmek için Tercüman Taceddin Simcurî ile Emir-i Ârız Nizameddin Ali bin İlalmış'ı arkasından yola çıkarmıştır. Yapılan müzakerelerden sonra ikna olmuş görünen Şerefeddin Mahmud, daha sonra kendisine bağlı kuvvetler ile Niksar'a yönelince, Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî onun üzerine Yavtaş kumandasında 20 bin kişilik bir ordu göndermiştir. Niksar civarında yapılan savaşı kaybeden Şerefeddin Mahmud, Kemah kalesine giderek savunmaya hazırlanmıştır. Ancak kale halkına güvene-

217 *İbn Bibi*, s. 556-564, 568; Türkçe çev., II, s. 94-100, 103; *Anonim Selçuknâme*, s. 50; Türkçe çev., s. 33; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 461-462; Erdoğan Merçil, "Selçuklular'da Emîr-i Dâd Müessesesi", *Belleten*, Sa. 225, Ankara 1995, s. 334.

meyeceğini anlaması ve bazı Selçuklu beylerinin tavsiyesi üzerine aman dileyip teslim olmuştur. Ancak merkeze götürülürken Sultanın emri üzerine Kayseri yakınlarında öldürülmüştür (1247)[218]. Böylece Türkiye Selçuklularında ilk defa devlet adamları arasında cereyan eden mücadelelerde ordu kullanılmış ve taraflar savaşmışlardır.

Son gelişmelerden sonra "*ülkenin her yanında bütün düşmanlarından, rakiplerinden, muhaliflerinden, kendini kıskananlardan ve anlaşamadığı kimselerden kurtulup huzur ve rahata kavuşan*"[219] Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî, Tuğraî Şemseddin Mahmud, Emir-i Ârız Reşideddin Ebu Bekir Cüveyni, Tercüman Bedreddin Yahya, Emir-i Dâd Hatireddin Zekeriya ve Emâret-i Devat, Taşthane ve Hazinedar-i Has görevlerinden başka Niyabet makamı da verilen Celâleddin Karatay'dan oluşan ekip ile devleti idare etmeye başladı[220]. İki yıl boyunca hiçbir muhalefet hareketi ile karşılaşmadan devleti istediği gibi yöneterek hüküm süren Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin bu durumu, Uc'ta meydana gelen isyan hareketi[221] ve Moğol hanına gönderilen heyetin Anadolu'ya dönmesiyle değişti[222].

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in öldüğü, oğlu İzzeddin Keykavus'un tahta oturtulduğu 1246 yılında, Moğol tahtında da değişiklik olmuş, Güyük Moğolların büyük Kağanı olmuş idi. Güyük Han'ın tahta oturması vesilesiyle yapılacak törene katılmak üzere davet edilen yeni Sultan İzzeddin Keykavus'un yerine, gerekçeler ileri sürülerek küçük şehzade Kılıçarslan'ın gönderilmesi kararlaştırılmıştı. 1246 yılında Kadı Cemaleddin Hotenî, Müşrif İzzeddin Muhammed Razi ve Tercüman Bahaeddin Yusuf bin Nuh eşliğinde Moğolistan'a gönderilen Rükneddin Kılıçars-

218 *İbn Bibi*, s. 565-568; Türkçe çev., II, s. 100-102; *Abu'l-Farac*, II, s. 548; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 462-463.

219 *İbn Bibi*, s. 568; Türkçe çev., II, s. 103.

220 *İbn Bibi*, s. 568-569; Türkçe çev., II, s. 103; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 463.

221 Sultan Alâeddin Keykubad'ın oğlu olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Ahmed adlı Türk'ün isyan hareki için bkz. aşağıda III. Bölüm.

222 *İbn Bibi*, s. 569-584; Türkçe çev., II, s. 104-117; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 463-464.

lan'ın[223], Han'dan aldığı yarlığlarla 1249 yılında dönmesi, Türkiye Selçuklu Devleti'nde çöküş için yeni bir dönemi başlatmış oldu.

Rükneddin Kılıçarslan'ın atabegi Tercüman Bahaeddin, Moğol Hanının huzuruna çıktıklarında, Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî'nin "*Anadolu'da devlet büyüklerini öldürdüğünü, ölen Sultanın annesi ile evlendiğini, saltanata geçirdiği ve emrine aldığı yeni sultanı tahta oturturken Hanın emrini almadığını*" söylemesi üzerine Han, Sultan İzzzeddin Keykavus'un ve Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî'nin azlini, Rükneddin Kılıçarslan'ın saltanatını ve Tercüman Bahaeddin'in vezirliğini emretmiştir[224].

Bu haberi Ahmed adlı Türk'ün Uc'ta başlattığı isyanın bastırılması ile ilgilendiği bir anda alan ve korkuya kapılan Vezir Şemseddin Muhammed, eski Malatya sübaşısı ve şimdiki Emir-i Ârız Reşideddin Ebu Bekir Cüveyni'yi çok değerli armağanlarla Moğol Hanına gönderip kararın değişmesini sağlamayı düşünmüştür. Ancak Reşideddin Ebu Bekir Cüveyni, Erzincan'a vardığında Rükneddin Kılıçarslan ile Tercüman Bahaeddin'in yaklaştığı haberini almış, korkusundan yanında bulunan armağanları Kemah Kalesine bırakarak Halep'e kaçtığından, kararın değiştirilmesi ümidi de yok olmuştur. 2 bin Moğol askeriyle gelip Sivas'ta sultanlığını ilân eden (1249) Rükneddin Kılıçarslan ise, yarlığ gereğince yanında bulunan Sarimüddin Alp Saru ile Sultan Gıyaseddin'in annesinin kölesi Fahreddin Sivastos'u Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî'yi tutuklamakla görevlendirmiştir[225].

Bu gelişmeler sırasında Celâleddin Karatay, devlet adamlarının kişisel çıkarları ve hırsları nedeniyle gelinen bu noktada, yöneticiler arasındaki çekememezliği bitirmek ve olması kuvvetle muhtemel iç savaşı önlemek amacıyla girişimde bulundu. Vezir

223 *İbn Bibi*, s. 564; Türkçe çev., II, s. 100; *Abu'l-Farac*, II, s. 545-546, 548; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 459, 462; aynı yazar, "Keykavus II", *İ.A*, s. 642; aynı yazar, "Kılıç Arslan IV", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 703.

224 *Reşidüddin*, s. 570; *Abu'l-Farac*, II, s. 548; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 465.

225 *İbn Bibi*, s. 584; Türkçe çev., II, s. 117; *Abu'l-Farac*, II, s. 548; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 465.

Şemseddin Muhammed İsfahanî'ye haber göndererek "*her ne kadar elimizde böyle bir hüküm varsa da biz Sâhip Efendiyi her zaman olduğu gibi kendimize hâkim ve önder sayıyoruz. Bununla beraber o, eski vezirlerin âdeti olduğu üzere adamlarını bırakıp devatdar ve sermuzedar gibi iki kölesiyle divana gelsin*"[226] teklifinde bulunmuştur.

"*Elbette beni kıskananlar ve bana düşman olanlar fırsat buldular. Amaçları beni ortadan kaldırmaktır*"[227] diyen, kendisini öldürmeye götüren Emîr-i Dâd Seyfeddin Kayı-Aba'ya nereye gittiklerini sorduğunda aldığı "Sâhip *efendinin başkalarını gönderdiği yere*"[228] cevabını alan Vezir, kendisinin başkalarına yaptığının şimdi kendisine yapılacağını düşündüğünden teklifi kabul etmemiş ve **Selçuklu devlet adamlarının Moğol iradesi karşısında tavır takınması hareketinin başlatılması yolunda çok önemli bir fırsat kaçmıştır.**

24 Mart 1249 tarihinde idam edilen Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî'nin[229] kesik başı Sivas'a getirildikten sonra, burada sultan ilân edilen Rükneddin Kılıçarslan'ın maiyetinde bulunan Kadı Cemaleddin Hotenî ile İmadeddin Hotenî, Rükneddin Kılıçarslan'ın sultan olarak tanınmasını buyuran yarlığın gereğinin yapılmasını sağlamaları için Konya'ya elçi olarak gönderildi. Rükneddin Kılıçarslan'ın elçisi Kadı Cemaleddin Hotenî'ye, Celâleddin Karatay devletin yeni bir kargaşa ortamına sürüklenmesini önlemek adına, Moğol askerlerinin geri gönderilmesi, her üç kardeşin birlikte tahta oturması, her birinin adlarının ve lakaplarının sırasıyla sikkede ve hutbede anılması konusunda anlaşılmasını teklif etti. Bu teklifi yerinde ve uygulanabilir bulan Kadı Cemaleddin Hotenî, Sivas'a döndü, yapılan öneriyi iletti.

226 *İbn Bibi*, s. 584; Türkçe çev., II, s. 117; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 466.

227 *İbn Bibi*, s. 585; Türkçe çev., II, s. 117.

228 *İbn Bibi*, s. 586; Türkçe çev., II, s. 118; Merçil, "Emîr-i Dâd Müessesesi", *Belleten*, s. 334-335.

229 *Anonim Selçuknâme*, s. 51; Türkçe çev., s. 33.

Moğol askerlerinin geri gönderilmesi düşüncesine sıcak bakan Rükneddin Kılıçarslan ve emirleri, Atabeg Bahaeddin Tercüman'a rağmen teklifi kabul ederek Kayseri'ye hareket ettiler. Ancak Rükneddin Kılıçarslan'ın maiyetinde bulunan emirler, Latif Kervansarayına vardıklarında üst düzey makam ve mevkilerde değişikliğe giderek daha önce vezirlik makamı verilmiş olan Tercüman Bahaeddin'i azledip yerine Nizameddin Hurşid'i, Siraceddin Sarıca'yı da Beglerbeyilik makamına getirdiler. Diğer emirlerden Seyfeddin Torumtay Malatya, Seyfeddin Türkeri ise Sivas sübaşısı oldu. Devletin yönetimine el koymak düşüncesinde olduğu anlaşılan Rükneddin Kılıçarslan'ın tarafında bulunan emirler, Aksaray'a geldiklerinde daha önce yapılan anlaşmayı tanımayacaklarını, ortak saltanat sürme kararını rafa kaldırdıklarını bildirmişlerdir[230].

Celâleddin Karatay'ın anlaşmazlığı önlemeye yönelik son girişimleri de sonuç vermeyince, her iki tarafın orduları karşı karşıya geldiler. Nihayet 14 Haziran 1249 tarihinde yapılan vuruşmada Sultan İzzeddin Keykavus'a bağlı kuvvetler üstün gelmiş, Sultan Keykavus ile Kılıçarslan karşılaştıklarında kucaklaşıp ağlaşmışlar ve bu yaşananların emirlerin kıskançlığından ve kötü niyetli olmalarından kaynaklandığını söyleyerek barışmışlardır[231].

Celâleddin Karatay, bundan sonra İzzeddin II. Keykavus, Rükneddin IV. Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad'ı birlikte Sultan ilân etmiş, kendisi de üç sultanın birden atabegi olmuştur[232]. Böylece taht mücadelesi ve devletin parçalanmasına yönelik girişimler şimdilik önlenmiştir.

Yaşanan bu gelişmeler ve Celâleddin Karatay'ın gerek bu olaylar sırasındaki tutumu ve gerekse üç sultana Atabegliği sı-

230 *İbn Bibi*, s. 588-591; Türkçe çev., II, s. 120-122; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 467.

231 *İbn Bibi*, s. 591-593; Türkçe çev., II, s. 122-124; *Anonim Selçuknâme*, s. 51; Türkçe çev., s. 33-34; *Abu'l-Farac*, II, s. 549; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 468-469.

232 *Anonim Selçuknâme*, s. 52; Türkçe çev., s. 34; *Aksarayî*, s. 37; Türkçe çev., s. 28; *Abu'l-Farac*, II, s. 550; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 469; aynı yazar, "Keykavus II", *İ.A*, s. 642; Faruk Sümer, "Keykavus II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 355.

rasındaki yönetimi şu üç hususu bir kez daha göstermiştir. Bunlardan **birincisi** dirayetli ve âdil bir devlet adamının Türkiye Selçuklu Devleti'nde işleri yoluna koyabilmesi için henüz her şey bitmiş değildir. Ancak böyle devlet adamlarının sayısı yok denecek düzeydedir. **İkincisi**, yaşanan gelişmeler Türkiye Selçuklu Devleti'nde bir parçalanmanın olabileceğini, ilk fırsatta devlet adamlarının kişisel çıkarları için şehzadelerin taraftarları olarak ayrı kamplarda toplanabilecekleridir. **Üçüncüsü** ise, daha önce Şemseddin Muhammed'in Batu Han'dan almış olduğu yarlığı gereğince vezir tayin edilmesi, gerektiğinde Moğollara gidip onların adamı olmak suretiyle yararlanma düşüncesi, artık düşünce olmaktan çıkmıştır. Rükneddin Kılıçarslan ile Moğol Hanı'nın huzuruna giden devlet adamlarının, Han'dan istedikleri makamlara tayin edilmesi, devleti çöküntüye götüren bir yolu işler hale getirmiştir. İstediği makam ve mevkii elde etmek isteyen her devlet adamı, soluğu Moğolların yanında alıp, elde edeceği yarlığ ile Anadolu'ya döndüğünde amacına ulaşacağını görmüştür.

Üç kardeşi birlikte sultan ilân eden ve kendisi de onlara atabeg olan Celâleddin Karatay, vezirlik makamına gelmesini sağladığı siyasete girmemiş, tarafsız ve âlim bir insan olan Necmeddin Nahçevanî ile Selçuklu hanedanına sadakatle bağlı Beglerbeyi Yav-taş ve Fahreddin Arslandoğmuş, ayrıca Seyfeddin Hamid Pervane, Nizameddin Hurşid, Tuğraî Şemseddin Mahmud gibi devlet adamları arasında uyumlu bir çalışma ortamı sağlayarak, devletin işleyişini düzene koymuştur[233]. Ancak şahsî çıkar elde etmek isteyen bazı devlet ileri gelenleri, yine Moğollara dayanarak bu işleyişi bozacak girişimlerde bulunmaktan geri kalmadı.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Batu Han'dan aldığı yarlığ ile vezirlik makamını elde etmiş olan Şemseddin Muhammed, bu defa Rükneddin Kılıçarslan'ın maiyetinde bulunan devlet adamlarının aleyhte girişimleri sonucu ortadan kaldırılmasına dair

233 *İbn Bibi*, s. 594-596; Türkçe çev., II, s. 125-126; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 469-470; Sümer, "Keykavus II", *DİA*, s. 355; Taneri, "Celâleddin Karatay", *DİA*, s. 251-252.

ferman çıkması üzerine hem bu makamı hemde hayatını kaybetmiştir.

Batu Han, kendi yarlığı ile vezir olan Şemseddin Muhammed'in öldürülmesinden duyduğu rahatsızlığı iletmek ve olayın nasıl geliştiğinin araştırılmasını sağlamak için bir elçilik heyetini Selçuklu ülkesine gönderdi. Gönderilen elçilik heyetine, ayrıca ilâve vergi toplamak görevi de verilmiştir. Bu meselenin halli için Tuğraî Şemseddin Mahmud, öldürülen Şemseddin Muhammed'in adamlarından olan Emir-i Ârız Reşideddin Cüveyni, Reisü'l-Bahr Şücaeddin Abdurrahman, Müstevfi Necibeddin ile veziri idam eden Bahaeddin Erzincanî ile Sarimüddin Alp Saru, Batu Han'ın huzuruna gönderildi[234].

Han'a gönderilen bu devlet adamları, soruşturma ile ilgili kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar ile soruşturmacıları ikna etmeyi başarmışlardır. Ancak burada Celâleddin Karatay'ın yeniden düzene koymuş olduğu Selçuklu Devleti'nin işleyişinin devamına ve mümkünse Moğol müdahalesinden kurtulmasına yardımcı olacak kararların alınmasını sağlamak yönünde gayret sarf etmeleri gerekirken, tam aksi yönde hareket ederek Batu Han'ın kendilerine makam-mevki bağışlaması için bir devlet adamına yakışmayacak tutumlarla yeniden iç çekişmeleri başlatacak adımlar attılar.

Bu görüşmeler sırasında Batu Han tarafından Türkiye Selçuklu Devleti'nin elçilik heyetinin başında bulunan Tuğraî Şemseddin Mahmud'a vezirlik, Reisü'l-Bahr Şücaeddin'e naiblik, Necibeddin Delihani'ye müstevfilik, Reşideddin Ebu Bekir Cüveyni'ye ülkelerin ordu müfettişliği (emir-i arizi-yi cuyuş-i memalik), Hatıreddin Zekeriya-yı Sucasi'ye Çorum Emirliği ve sübaşılığı verilmiştir.

Adı geçen devlet adamları şahsi çıkarları için devletin birliği ve bekasını tehlikeye atarak, söz konusu makamların kendileri-

234 *İbn Bibi*, s. 596-597; Türkçe çev., II, s. 127; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 470.

ne verildiği yarlığlar ile Anadolu'ya dönmeleri, başta Beglerbeyi Şemseddin Yavtaş olmak üzere diğer önde gelen emirler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu emirler, "*Selçuklu ülkesinde Sultanın fermanından başka bir ferman kabul etmedikleri için onların Han'dan, başkalarının makamına kendilerini tayin ettiren ferman getirmelerini çirkin bulduklarını*" ve üzüntülerini dile getirmişlerdir[235].

Bu son gelişmeler Celâleddin Karatay, Şemseddin Yavtaş, Fahreddin Arslandoğmuş ve Nizameddin Hurşid gibi Selçuklu Devleti'nin bekası için çaba harcayan insanlarda, Şemseddin Mahmud ve yanında yer alanlara karşı bir nefret uyanmasına neden oldu. Üst yönetim kademesinde meydana gelen bu cepheleşmeye, Batu Han'dan makam ve mevki elde edenler de, özellikle eski Tuğraî yeni Vezir Şemseddin Mahmud ile Müstevfî Necibeddin'in kendi aralarındaki çıkar çekişmeleri de eklendi. Hatta bu çekişme zaman zaman divan toplantılarının gündemini oluşturmuş, kavgaya varan tartışmalar yaşanmıştır.

Kişisel çıkarların öncelik kazandığı ve karşılıklı husumetin hâkim olduğu bir ortamda, devletin ve ülkenin sorunlarının çözüme kavuşturulmasının zor olduğu açıktır. Esasen bu durum, söz konusu olayların yaşanmasına yol açan insanların, sorumluluk sahibi insanlar katında itibar kaybına uğraması sonucunu doğurmuştur. İbn Bibi, yaşanan bu gelişmelerin sorumlusu Vezir Şemseddin Mahmud'un makam ve mevkiinde gözle görülür bir düşüş ve itibarında azalma görüldüğünü, memleket işlerinde ve divana ilişkin kararlarda onun sözlerinin ve hükümlerinin dikkate alınmaz olduğunu kaydetmektedir[236]. Vezir Şemseddin Mahmud, içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmak için yine Moğolların desteğini sağlamaya teşebbüs etmiş, bu maksatla rakiplerini kötüleyen ve saltanat makamını şikâyet eden uzun bir mektup kaleme alarak, gizlice Baycu Noyan'a göndermek iste-

235 *İbn Bibi*, s. 597; Türkçe çev., II, s. 127-128; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 470.

236 *İbn Bibi*, s. 598-599; Türkçe çev., II, s. 128-129; Ayrıca bkz. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 471.

miştir. Ancak Emir-i Ârız Samsamüddin Kaymaz'ın eline geçen mektup Celâleddin Karatay'a ulaştırılmış, Sultan ve devlet erkânının huzurunda okunarak ihaneti ortaya konan Vezir Şemseddin Mahmud, tutuklanarak Antalya'ya gönderilip hapsedilmiştir (1253)[237]. Fakat Vezir Şemseddin Mahmud'un sadık adamlarından müneccim lakaplı Esireddin, gizlice Baycu Noyan'ın huzuruna çıkmış ve efendisinin başaramadığı ihaneti, mevcut devlet adamlarını kötülemek ve Baycu Noyan'ın müdahalesine neden olmak suretiyle başarmıştır. Esireddin'in girişimi ve Baycu Noyan'ın emri üzerine eski Vezir Şemseddin Mahmud, tutuklu bulunduğu Antalya hapishanesinden kurtulup Konya'ya gelmiş ve bir süre sonra da Baycu Noyan'ın yanına hareket etmiştir[238].

Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezinde bütün bunlar olurken, ülkenin bir başka köşesinde başka bir sorun, Mühezzibüddin Ali'nin oğlu Muineddin Süleyman ile Seyfeddin Torumtay arasında Erzincan sübaşılığı için çıkan anlaşmazlık ve kavga da Türkiye Selçuklu Devleti'nin bir iç sorunu olarak, çözümlenmesi isteğiyle Moğollara taşınmış, Baycu Noyan'dan anlaşmazlığı gidermesi istenmiştir[239].

Devletin yönetim kademesinde bu olaylar yaşanırken, Selçuklu Sultanını Mengü Han'ın huzuruna davet eden elçiler de arka arkaya Anadolu'ya geliyorlardı. Kişisel çıkarları için ulaştıkları makamları borçlu oldukları devlete ihanet sayılabilecek davranışlar sergileyenler yanında, Sultan II. İzzeddin Keykavus'u Mengü Han'ın huzuruna davet eden elçilerin gelmesinden rahatsızlık duyan ve "*Selçuklu Sultanının bir başkasının hükmünün mahkumu olması, ona emir verip yanına çağırmasını aklından geçiremeyen*"[240], devletin haysiyetini her şeyin üzerinde tutmaya çalışan devlet adamları da siyaseten yanlış adımlar atmaktan kurtulamamışlardır.

237 *İbn Bibi*, s. 599-600; Türkçe çev., II, s. 129-130; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 471.
238 *İbn Bibi*, s. 600-601; Türkçe çev., II, s. 130-131.
239 *İbn Bibi*, s. 599; Türkçe çev., II, s. 129; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 471.
240 *İbn Bibi*, s. 604; Türkçe çev., II, s. 133; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 471.

Devlete en ihtişamlı günlerini yaşatan I. Alâeddin Keykubad, bölgenin en güçlü hükümdarı olarak Moğollara, devrin şartlarına göre onurunu muhafaza ederek *il* olmayı kabul ederken, şüphesiz ülkesini Orta Asya'yı kasıp kavuran Moğol istilasından korumayı düşünüyordu. Gelinen noktada, kendi ülkesiyle ilgili her şikâyeti veya menfaat talebini Moğollar kanalıyla çözmeye çalışmak suretiyle müdahaleye zemin hazırlayan çıkarcı sözüm ona devlet adamları, diğer taraftan Moğol hanının huzuruna gitmeyi onur meselesi yapan yöneticiler, sonuçta Moğolların daha fazla müdahalesine zemin hazırlıyorlardı.

Bu dönemde I. Alâeddin Keykubad'ın Moğollara *il* olmayı kabul ettiği zamandan çok farklı şartlar altında bulunduklarından, II. İzzeddin Keykavus ve devrin yöneticileri Mengü Han'ın huzuruna giderek, yapılacak görüşmelerle menfaatperestler yüzünden devletin yönetimine müdahaleleri önleyecek şartları yaratmayı başaramamışlardır. Esasen bu dönemde Moğollar arasında da ayrılıklar ve iç mücadeleler başlamış olup, artık Cengiz Han devrindeki gibi tek bir merkezden idare edilmemektedir.

Mengü Han'ın ısrarlı talepleri karşısında Sultanın Moğolistan'a gitmesine karar verildiği 1254 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nin geleceğinin belirlenmesi açısından oldukça önemli gelişmeler yaşandı. Celâleddin Karatay'ın ölümü, kardeşler arasında yaşanan mücadele, Sultan II. İzzeddin Keykavus'un yaşantısında halkın ve devlet adamlarının kabul edemeyeceği değişiklikler olması bunlar arasındadır.

2. Kardeşlerin Mücadelesi

Sultan II. İzzeddin Keykavus, Mengü Han'ın huzuruna varmak için Kayseri'den Sivas'a geldiğinde, Celâleddin Karatay'ın ölüm haberini almış ve üzüntüsünden perişan bir halde geri dönmüştür[241].

241 *İbn Bibi*, s. 607; Türkçe çev., II, s. 135-136; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 472; aynı yazar, "Keykâvus II", *İ.A.*, s. 643; Sümer, "Keykâvus II", *DİA*, s. 355.

Celâleddin Karatay'ın 1254 yılında hastalanarak vefat etmesi, birkaç bakımdan önemlidir. Bunlardan **birincisi**, devlet adamlarının ihtiraslarını tatmin etmeleri için önlerindeki Celâleddin Karatay engelinin ortadan kalkmasıdır. Bundan sonra, şahsî çıkarlarından başka bir şey düşünmeyenler, istedikleri gibi hareket etme fırsatı yakaladılar. **İkincisi**, Moğol hakanının ısrarla istediği Selçuklu Sultanının, Moğolistan'a gidip Han ile görüşme imkânı bulamaması ve iki devlet başkanı sıfatıyla sorunların karşılıklı konuşulup karar alınamamasıdır. **Üçüncüsü**, üç kardeşin ortak saltanat sürmesini sağlayan çimentonun dağılması, fırsat kollayan emirlerin ve diğer ileri gelenlerin herbirinin bir şehzade etrafında toplanarak iç savaş için uygun ortamı yaratmış olmalarıdır. **Dördüncüsü** ise, tahta en lâyık şehzade ve Moğol hâkimiyetine karşı mücadele edebilecek durumda gözüken II. İzzeddin Keykavus'u kontrol edebilecek dirayetli bir devlet adamının ortadan çekilmiş olması, etrafında Seyfeddin Türkeri gibi kendisini zevk ve eğlence ortamında tutacak insanların toplanmış bulunmasıdır.

Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonra yaşanan bütün bu olumsuzluklar arasında devleti çok ağır şartların altına sokan unsurların başında, kardeşler arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesi ve Sultan II. İzzeddin Keykavus'un tutumu gelir.

Celâleddin Karatay'ın ölüm haberini aldıktan sonra Kayseri'ye dönen Sultan II. İzzeddin Keykavus, burada devlet ileri gelenleriyle görüş alış-verişinde bulunduktan sonra kardeşi Alâeddin Keykubad'ı Emir Seyfeddin Torumtay, Naib Şücaeddin Abdurrahman, Lala Bedreddin Muslih ve Kaabız Emir Nureddin Abdullah ile Moğolistan'a göndermiş, Alâeddin Keykubad'ın annesi, Mahmud Tuğraî ve Emîr-i Ârız Reşideddin de arkalarından yola çıkarak kendilerine katılmışlardır. Bu heyetin içerisinde yer alanlardan bir kısmı yol boyunca babasının vasiyetini hatırlatarak, saltanatın gerçek sahibinin Alâeddin Keykubad olduğunu

söylemişler ve bunlar gittikleri her yerde bu düşüncelerini açıklamışlardır. Bu yüzden Mahmud Tuğraî ile Emîr-i Ârız Şücaeddin Abdurrahman'ın arası açılmıştır[242].

Ancak Alâeddin Keykubad'ın, Moğol hanının huzurundan tek başına Sultan olduğunu bildiren bir yarlıg ile dönmesinden korkan II. İzzeddin Keykavus ve Rükneddin Kılıçarslan, arkadan gönderdikleri adamları vasıtasıyla Alâeddin Keykubad'ı yolda iken öldürtmüşlerdir[243]. Bununla birlikte Keykubad'ı Mengü Kağan'a götürmek üzere yola çıkan devlet adamları, onun ölümüne rağmen yollarına devam etmişler, fakat geride kalan iki sultan adayının taraftarları olarak ikiye bölünmüşler, yol boyunca ve Mengü Han'ın huzurunda dahi bu durumu devam ettirmişlerdir[244]. Görüldüğü gibi, Moğol hanına gönderilen devrin önde gelen devlet adamları, mensup oldukları devletin selâmetini düşünerek tam bir diplomat gibi hareket etmeleri gerekirken, ülkenin bölünmesine ve dolayısıyla yeni bir mücadeleye neden olacak ortamı yaratmaktan çekinmemişlerdir.

Diğer taraftan otorite boşluğundan, devlet adamlarının birbirleriyle olan çekememezliğinden ve devlet işlerinin düzgün yürütülememesinden cesaret alan Moğol noyanları, sık sık Anadolu'ya gelerek belirlenmiş olan vergilerin dışında Selçuklulardan haraç, yiyecek vs. istemeye başlamışlardır. Celâleddin Karatay ve ekibi, Altın Orda hükümdarı Batu Han'a elçi gönderip bu hareketlerin önünü kesebilmişti. Biraz önce yukarıda ifade ettiğimiz gibi Selçuklu Sultanı, Mengü Han'ın huzuruna gidip bizzat sorunları görüşse, münasebetler iki devletin düzgün işleyen ilişkileri düzeyine gelebilir, Moğol noyanlarının baskılarının ortadan kalkması ve devlet düzeninin yeniden sağlanması imkânı yaratılabilirdi.

242 *İbn Bibi*, s. 608; Türkçe çev., II, s. 136; *Aksarayî*, s. 38; Türkçe çev., s. 29; *Anonim Selçuknâme*, s. 52; Türkçe çev., s. 34;Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 472.

243 *Aksarayî*, s. 39; Türkçe çev., s. 30; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 473-474; Sümer, "Keykavus II", *DİA*, s. 355; Aynı yazar, "Keykubad II", *DİA*, s. 360.

244 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 489-490.

Moğollar ile ilişkiler bu düzeyde iken, Moğolistan'a gitmek üzere 1254 yılında Kayseri'ye gelen Sultan II. İzzeddin Keykavus'u, Kayseri Sübaşısı Seyfeddin Türkeri içki, kumar ve kadına alıştırmıştı. Hatta Seyfeddin Türkeri, halkın gözünde saygısını kaybettirdiği Sultanı, emirlerin gözünden de düşürmek için *adi kölelere emirlikler ve yüksek makamlar vermeye zorlamış*[245], bu hayat şekli ve tutumunu, Konya'ya geldikten sonra da devam ettirmiştir. Hatta İbn Bibi'nin naklettiği "*alçaklar ve serseriler, onun yanında ilgi ve yakınlık buldular. Onun bu davranışları karşısında devletin bekası için çalışan emirler rahatsız olmuş, Sultan'a olan dostluklarında, bağlılıklarında ve saygılarında bir azalma meydana gelmiştir. Ayrı dinden olmaları sebebiyle Devlet erkânının yüz çevirdikleri, soğuk baktıkları Sultan'ın Hıristiyan dayıları, saltanat yönetimine ve ülke işlerine karışmaya başladılar. Kendisiyle beraber tahta oturan kardeşi Rükneddin Kılıçarslan ile sık sık tartışıp ağır sözler söylemeye ve tehdide başlamıştır*"[246] ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, bu yaşam tarzını daha da ileri götürmüştür.

Sultan'ın yaşam şekli, yaşanacak mücadelelerden kendine yarar sağlamayı hesaplayan insanların gayretleri, II. İzzeddin Keykavus ile kardeşi Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın arasının açılmasına neden olmuştur. Nihayet Rükneddin IV. Kılıçarslan, aralarında bir dostluk bulunan sarayın kilercibaşı Kemaleddin vasıtasıyla Konya'dan ayrılmış, Develü Sübaşısı Sinaneddin Kaymaz oğlu Nusreteddin ve Kayseri Sübaşısı Samsamüddin'in desteğini alarak Kayseri'de sultanlığını ilân etmiştir (1254)[247].

Her şeye rağmen taraflar arasında yapılan görüşmelerden sonuç alınamayınca savaş kaçınılmaz olmuş, yapılan savaşta Keykavus'un kuvvetleri Kılıçarslan'ın kuvvetlerini yine mağlup etmiştir. Keykavus, huzuruna getirilen kardeşini oldukça sıcak karşılamış, Keykubadiye Köşkü'nde birlikte yemek yemişlerdir.

245 *İbn Bibi*, s. 604-605; Türkçe çev., II, s. 133-134; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 471.

246 *İbn Bibi*, s. 608-609; Türkçe çev., II, s. 136-137.

247 *İbn Bibi*, s. 609-612; Türkçe çev., II, s. 137-139; *Aksarayî*, s. 39-40; Türkçe çev., s. 30; *Anonim Selçuknâme*, s. 53; Türkçe çev., s. 34; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 474-475.

Bundan sonra Keykavus, Amasya'ya gitmek ve burada ikâmet etmek isteyen kardeşinin arzusunu yerine getirmiş ve tek başına hüküm sürmeye başlamıştır. Ancak Sultan II. İzzeddin Keykavus kardeşini daha sonra Borgulu kalesine göndermiştir (1255)[248].

D. 1256 Yılı İşgalinin Sürece Etkisi

Sultan II. İzzeddin Keykavus, kardeşi Rükneddin IV. Kılıçarslan'ı etkisiz hâle getirdikten sonra, kendisi alıştığı hayatı yaşamaya devam ederken Aksarayî'nin bildirdiğine göre devleti, Vezir Kadı İzzeddin, Beglerbeyi Yavtaş, Atabeg Arslandoğmuş, Müstevfi Necibeddin, Emir-i Hacib Muineddin gibi insanlar başarılı bir şekilde idare etmeye çalışıyorlardı. Mengü Han'a gönderilen Emir-i Dâd Fahreddin Ali de getirdiği yarlığ ile başta Baycu Noyan olmak üzere kararlaştırılan vergilerin dışında talepte bulunmak için artık girişimde bulunmuyorlardı. Bu sırada devleti meşgul eden en önemli sorun olarak Maraş-Elbistan yörelerinde ortaya çıkan Ağaç-eri ayaklanması görülüyor ve bu ayaklanmanın bastırılması için bölgeye ordu sevk ediliyordu[249]. Ancak bu sıralarda beklenmedik bir gelişme oldu.

1. Bölünmeye Götüren Gelişmeler

Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonra yaşanan ve devleti parçalanma noktasına getiren olayların son bulduğu, sükûnetin sağlandığı düşünülürken, yeni bir gelişme baş gösterdi. Büyük Kağan olarak 1251 yılında Moğol tahtına oturan Mengü Han, İslâm coğrafyasında Moğol hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla, ertesi yıl Hülagu'yü ülkenin batısına gönderince, Baycu Noyan'ın da Anadolu'ya çekilmesi gerekmişti. Hülagu, 1255 yılında

248 *İbn Bibi*, s. 612-616; Türkçe çev., II, s. 139-142; *Aksarayî*, s. 40; Türkçe çev., s. 30-31; *Anonim Selçuknâme*, s. 53; Türkçe çev., s. 34; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 475; Sümer, "Keykâvus II", *DİA*, s. 355; Aynı yazar, "Kılıçarslan IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 404.

249 *Aksarayî*, s. 40-41; Türkçe çev., s. 31; *İbn Bibi*, s. 616-617; Türkçe çev., II, s. 142-143; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 59-60; Sümer, "Keykâvus II", *DİA*, s. 356.

İran'a gelince Baycu Noyan da ordusuyla Anadolu'ya yönelmiş, Erzurum'a ulaştığında Selçuklu yönetiminden kendisine yaylak ve kışlak gösterilmesini istemiştir[250]. Selçuklu Sultanına savaşmak niyetiyle gelmediğini bildirmesine rağmen Baycu Noyan'ın, kendisine yaylak ve kışlak gösterilmesini isteyip askerleri, aileleri, göçgünleri ve hayvanları ile Anadolu'ya ilerlemesi, Anadolu'nun fiilen işgali ve Moğolların daimî ikâmet yerlerinden biri haline geleceği anlamına gelmektedir[251].

Kösedağ bozgunundan sonra kararlaştırılan verginin ödenmesi, ya da Selçuklu devlet adamlarının girişimleri nedeniyle Selçuklulara müdahale eden Moğolların, bu defa Anadolu'ya yerleşmek amacıyla gelmesi karşısında Sultan ve devlet adamları, Baycu Noyan'ın isteklerinin karşılanması veya karşı koymak konusunda tercih yapmak durumunda kalmışlardır.

Sultanın başlangıçta savaşmaktan yana olmadığı Aksarayî'nin, "*Sultan II. İzzeddin Keykavus'un emirlerin görüş birliği ile barış yapmak, Baycu'nun ihtiyaçlarını ve masraflarını karşılamak düşüncesinde*"[252] olduğunu bildirmesinden, İbn Bibi'nin "*hiçbir zaman savaş yüzü görmemiş ve kavganın adını duymamış olan Sultan'a yakın cahiller ve reziller, gaflet ve dalalet içinde fitne tozu kaldırmaya ve karışıklık ateşi yakmaya çalıştılar, şahsi işlerini yoluna koymak ve mevki kazanmak için Sultan'ı savaşa zorlamaya başladılar*"[253] ifadelerinden anlaşılıyor.

Gönderdiği elçi ile Baycu Noyan'ın, ordusuna barınacak yaylak ve kışlak istediğini öğrenen Sultan II. İzzeddin Keykavus, savaşa taraftar olmayan Pervane Nizameddin Hurşid'in de etkisiyle onu karşılama hazırlığına başlarken, yine Nizameddin Hurşid'i, Emir-i Hacib Muineddin Süleyman ile birlikte ağır hediyeleri Baycu Noyan'a göndermiştir. Onların yola çıkmasından sonra genç kumandanlar, tecrübelilerin karşı çıkmasına rağmen Sul-

250 Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 60; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 29.
251 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 29.
252 *Aksarayî*, s. 41; Türkçe çev., s. 31.
253 *İbn Bibi*, s. 619; Türkçe çev., II, s. 145.

tanı savaşa ikna etmişlerdir[254]. Sultanın savaş kararı almasında, uzun zamandan beri ülkeyi sömüren ve kendi çıkarları için istilacılarla işbirliği yapan yönetici sınıfa karşı halkın ve bilhassa Türkmenlerin direnme ve bağımsızlık arzusunun bilinmesi de belirleyici olmuştur[255].

Sultan II. İzzeddin Keykavus'un kendisi Konya'da beklerken Beglerbeyi Şemseddin Yavtaş ile Emir-i Âhur Fahreddin Arslandoğmuş gibi iki deneyimli emirin kumanda ettiği Selçuklu ordusu, 14 Ekim 1256 tarihinde Konya-Aksaray arasında bulunan Sultan Hanı yakınında Baycu Noyan komutasındaki Moğol kuvvetleri karşısında ağır bir bozguna uğramıştır[256]. Sonuçları bakımından Kösedağ'dan sonra devlete ikinci büyük darbeyi vuran bu savaşın akıbetini belirleyen unsur, yine Kösedağ'da olduğu gibi Sultan'ın kişiliği, etrafına topladığı insanlar, yaşantısı dolayısıyla halkın ve emirlerin nefretini kazanması olmuştur. Savaşın neden kaybedildiği sorusunun cevabı için bütün kaynakların birleştiği ortak nokta, Sultanın yaşam tarzı nedeniyle deneyimli ve savaşın kaderinin belirlenmesinde etkili olabilecek emirlerin savaş sırasında gevşek davranması, kaçması veya saf değişmesidir[257]. Sonuç itibariyle Baycu Noyan'ın ikinci defa Anadoluya gelmesi, Selçuklu Devleti'nin parçalanmasının, Selçuklu hanedanının devlete yeniden hâkim olma ümitlerinin tükenmesinin ve son çırpınışların başlangıcı olmuştur.

Devlet adamlarının birbirleriyle olan mücadelesinde ve taht kavgaları sırasında taraflardan birini desteklemeleri genellikle şahsi çıkar ve menfaat umulduğu içindir. Ancak bu defa Sultan

254 *İbn Bibi*, s. 620; Türkçe çev., II, s. 145-146.

255 Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 62; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 29.

256 *İbn Bibi*, s. 623; Türkçe çev., II, s. 148; ; Baybars el-Mansurî ed-Devadâr, *Zübdetü'l-Fikre fi-Tarihü'l-Hicre*, nşr. D. S. Richards, Beyrut 1998, s. 31-32; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 479-480; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 29-30; Sümer, "Keykâvus II", *DİA*, s. 356.

257 *İbn Bibi*, s. 620-621; Türkçe çev., II, s. 146; *Anonim Selçuknâme*, s. 53; Türkçe çev., s. 35; *Aksarayî*, 42; Türkçe çev., s. 32; *Baybars el-Mansurî*, s. 31-32; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 480-481; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 62-63; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 29, dpn. 57.

II. İzzeddin Keykavus'un kendi hizmetinde olan emirler ile sorunlar yaşaması, yaşantı şekli ile ilgilidir. Bu durum, II. İzzeddin Keykavus'un, daha sonra yaşanan taht mücadelelerinde ve Moğollar ile mücadelesinde de Konya halkının desteğini sağlamada güçlüklerle karşılaşmasına neden olacaktır[258].

Baycu Noyan'ın kuvvetleri karşısında Selçuklu ordusunun bozguna uğradığı haberini alan Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Konya'yı terk edip önce Antalya, oradan da Denizli taraflarına çekilmesi, Türkiye Selçuklu Devletinde yeni gelişmeleri de beraberinde getirdi. Daha önce II. İzzeddin Keykavus'un hizmetinde bulunan emirlerin oybirliği ile tahta oturtulmasına karar verilen Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın, Pervane Nizameddin Hurşid ve Emir-i Hacib Muineddin Süleyman tarafından hapis tutulduğu Borgulu'dan alınıp Sultan ilân edilmesiyle (Mart 1257)[259], kardeşler arasında hâkimiyet mücadelesi yeniden başladı.

II. İzzeddin Keykavus, maiyetinde bulunan Beglerbeyi Şemseddin Yavtaş, Emir Zeyneddin Ali Bahadır, Emir Muzaffereddin Uğurlu gibi beyler ile Uc'ta Türkmenlerin desteğini sağlamaya çalışırken, sultan ilân edilen kardeşi Rükneddin IV. Kılıçarslan, Atabeg Fahreddin Arslandoğmuş, naib Nizameddin Hurşid ve Pervane Muineddin Süleyman'ın gayretleriyle Baycu Noyan tarafından tanınmış ve hüküm sürmeye başlamıştır[260]. Böylece bir tarafta Moğollardan nefret eden Türkmenlerin desteğini almış II. İzzeddin Keykavus, diğer tarafta sırtını Moğollara dayamış Rükneddin IV. Kılıçarslan ülkeyi yeni bir mücadelenin içine çektiler. Bu mücadele, Anadolu'nun daha fazla tahribi, Moğolların Anadolu'ya daha fazla egemen olması ve devletin yıkılışını hızlandı-

258 Krş. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 488. Her şeye rağmen Moğollara karşı yapılan mücadeleyi temsil ediyor olması dolayısıyla II. İzzeddin Keykavus'a karşı ülkede tabii bir bağlılık devam ediyordu. Krş. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 480, dpn. 35.

259 *İbn Bibi*, s. 623-624; Türkçe çev., II, s. 148-149; *Aksarayî*, 42-43; Türkçe çev., s. 33; *Anonim Selçuknâme*, s. 54; Türkçe çev., s. 35; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 65; Sümer, "Keykâvus II", *DİA*, s. 356; Aynı yazar, "Kılıçarslan IV", *DİA*, s. 404.

260 *İbn Bibi*, s. 624; Türkçe çev., II, s. 149; *Aksarayî*, 43; Türkçe çev., s. 33; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 65, 72.

ran Türkmen-Moğol mücadelesi ile Pervane Muineddin Süleyman'ın devletin kaderini eline geçirmesi gibi önemli gelişmelere zemin hazırladı.

Baycu Noyan'ın, Bağdad üzerine hareket eden Hülagu'ya katılmak üzere Anadolu'dan ayrılması ve Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın da önce Kayseri'ye, oradan da Hülagu'nun katına gitmesi, II. İzzeddin Keykavus'a geri gelme imkânı verdi. Yaşantısının beğenilmemesine rağmen, II. İzzeddin Keykavus, Konya'da tekrar tahta oturtuldu[261]. Bu arada Camedar Uğurlu'nun kışkırtmalarıyla, Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın sultanlığını tanıyan ve ona hizmet edenler cezalandırıldı. Özellikle Niğde'de sübaşı tayin edilmiş olan Selçukşahoğlu başta olmak üzere Rükneddin IV. Kılıçarslan'a taraftar olduğunu ilân etmiş olanlar, şehrin dışına çıkartılıp öldürülmüştür. Bundan sonra kısa sürede Orta Anadolu'da hâkimiyetini kabul ettiren II. İzzeddin Keykavus, ülkenin tamamını tekrar kendi idaresinde birleştirme çabası içine girmiştir[262].

Bu arada Pervane Muineddin Süleyman ile İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun huzuruna çıkan Rükneddin IV. Kılıçarslan, Türkiye Selçuklu Devleti'nin tamamının kendisine verildiğini bildiren bir yarlığ ile 1257 yılının sonunda Anadolu'ya dönmüş, ancak II. İzzeddin Keykavus'un ülkenin büyük bölümünde hâkimiyet kurduğunu görünce Erzincan'dan ileriye gidememiştir. Kışı Erzincan'da geçirdikten sonra Hülagu'dan aldıkları askerî yardım ile II. İzzeddin Keykavus'a karşı harekete geçtiklerinde, dört yıl önce sultan Alâeddin Keykubad ile Mengü Han'ın katına giden devlet adamları, Selçuklu ülkesinin Rükneddin IV. Kılıçarslan'a verildiğini bildiren yarlığ ile gelirken Hülagu'nun huzuruna da çıkmışlardır. Hülagu, Mengü Han'ın verdiği yarlığı alıkoyup, her iki Selçuklu sultanının da El-Cezire ve Suriye seferine katılmak

261 *İbn Bibi*, s. 626; Türkçe çev., II, s. 151; *Aksarayî*, 49; Türkçe çev., s. 39; *Anonim Selçuknâme*, s. 54; Türkçe çev., s. 35; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 70; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 485.

262 Krş. Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 70-71.

üzere huzuruna gelmesini buyuran kendi yarlığını bu Selçuklu devlet adamlarına verip Anadolu'ya göndermiştir. Bu gelişme üzerine Pervane MuineddinSüleyman, Rükneddin IV. Kılıçarslan ve Mengü Han'ın katından geri dönen sahip Şemseddin Mahmud Tuğraî, Moğol kumandanlarının da onayını alarak Sultan II. İzzeddin Keykavus ile görüşmeleri başlatmışlardır. Nihayet taraflar, Kızılırmak'ın batısı II. İzzeddin Keykavus, doğusu Rükneddin IV. Kılıçarslan'da kalmak kaydıyla anlaşmışlardır. Bu anlaşmadan sonra II. İzzeddin Keykavus, bütün riskleri göze alarak, kendisini huzuruna çağırmış olan Hülagu'nun katına gitmiştir[263].

Hülagu'nun katına gelen Sultan II. İzzeddin Keykavus ve Rükneddin IV. Kılıçarslan burada oldukça iyi karşılanmışlar, izzet ve ikram görmüşlerdir. Kardeşler de yeniden karşılaştıklarında birbirleriye tekrar kucaklaşıp barışmışlar, birbirleriyle konuşup fikir alış-verişinde bulunmuşlardır[264].

Karşılaştıklarında birbirine sarılıp ağlaşarak hasret gideren, bütün bu yaşananlara kötü niyetli insanların neden olduğunu söylemelerine rağmen birlikte hareket etme imkânı bulamayan II. İzzeddin Keykavus ile Rükneddin IV. Kılıçarslan, Hülagu'nun otağındaki bu buluşmadan sonra da birlikte hareket edemediler. Kardeşlerin birlikte hareket etmesi ve sorunların çözülmüş olması, bir kısım devlet adamının çıkar sağlamasına engel olacağından bu durumun önüne geçilmesi gerekmiştir. Nitekim yapılacak mücadelelerden çıkar sağlamayı ümit eden, makam-mevki peşinde koşan insanlar, kardeşlerin haklarını koruyor görüntüsüyle onları karşı karşıya getirip, mücadele içine sokmaktan geri durmamışlardır. Bu kez kardeşler arasında cereyan eden mücadeleden yıldızı parlayarak çıkan ve sonunda devletin yönetimini eline geçiren Pervane Muineddin Süleyman olmuştur.

263 *İbn Bibi*, s. 628-632; Türkçe çev., II, s. 152-155; Aksarayî, 60-61; Türkçe çev., s. 45; *Anonim Selçuknâme*, s. 54; Türkçe çev., s. 35; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 71-76; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 485-491; Sümer, "Keykâvus II", *DİA*, s. 356.

264 *İbn Bibi*, s. 632; Türkçe çev., II, s. 155; *Aksarayî*, 61; Türkçe çev., s. 45; *Anonim Selçuknâme*, s. 54; Türkçe çev., s. 35; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 75-76.

2. Pervane Muineddin Süleyman'ın Faaliyetleri

Aksarayî, Hülagu'nun Anadolu'da saltanatı önce II. İzzeddin Keykavus'a bırakıp, bu konuda bir de yarlığ çıkardığını, ancak Pervane Muineddin Süleyman'ın girişimiyle bunun değiştirildiğini ve iki kardeş arasında ülkenin paylaştırıldığını bildirmektedir (1259). Amacına ulaşmak için dinî hükümleri kullanmaktan da geri durmayan Pervane Muineddin Süleyman, yine Aksarayî'nin bildirdiğine göre "*Müslüman şeriatindeki hüküm şöyledir: Bir şahıs ölünce mirasını oğulları arasında eşit olarak bölerler. O halde Sultan Gıyaseddin'den kalmış olan Rum ülkesi, sadece onun bir oğlunun hissesi olamaz. Orada diğer oğlun da hissesi vardır. Eğer siz padişahımız adil bir iş yapmak isterseniz, Rum ülkesini her iki oğul arasında eşit olarak bölmeniz gerekir. Bu da Müslümanlık şeriatinin kurallarına uyan bir hüküm olur. Çünkü eğer ülke ortaksız ve rakipsiz bir sultanın yönetiminde olursa, hizmetlerin yapılmasında ve verginin toplanmasında ihmal görülür. Fakat her ikisi ülke işlerinde söz sahibi olurlarsa, makam ve mevkilerini yükseltmek, padişahın huzuruna yakınlık kazanmak için iyi hizmette birbirleriyle yarışa girerler. "eşya kendi zıddıyla anlaşılır" kuralına göre, bunların her biri yönetimindeki ülkenin imarına daha çok gayret gösterir. Onların elçilerinin gidip gelmesiyle padişah durumdan daha iyi bilgi ve haber sahibi olur*"[265] sözleriyle ilk önce Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetiminin II. İzzeddin Keykavus'a bırakılmasını önlemiş ve devletin parçalanmasına yol açmış, daha sonra idareyi tamamen ele geçirecek adımları atmak için fırsat kollamaya başlamıştır. Hâlbuki bu sıralarda Mengü Han ölmüş ve Moğolların kendi aralarındaki mücadeleler daha belirgin hale gelmişti.

a. Yönetimi Ele Geçirmesi

Mengü Han'ın ölümü üzerine Hülagu Azerbaycan'a gidince, II. İzzeddin Keykavus, Kızılırmak'ın batısındaki bölgelerde, Rükneddin IV. Kılıçarslan da doğusunda kalan yerlerde hüküm sür-

265 *Müsameretü'l-Ahbâr*, 61; Türkçe çev., s. 45-46.

mek üzere ağır malî külfetleri yüklenerek ülkelerine dönmüş[266], bir süre sonra Pervane Muineddin Süleyman'ın, hizmetinde bulunduğu Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın (dolayısıyla kendisinin) tek başına saltanat sürebilmesini sağlamak için beklediği fırsat çıkmıştır. Hülagu'nun her iki Selçuklu Sultanına da vezir olarak tayin ettiği Tuğraî Şemseddin Mahmud'un kısa bir süre sonra ölümü (1260) üzerine II. İzzeddin Keykavus, Moğollardan izin alma gereği duymadan Fahreddin Ali'yi kendi vezirliğine getirirken, Pervane Muineddin Süleyman da Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın veziri olmuştur[267]. Her iki Selçuklu Sultanının birbirleriyle ilişkilerinin kesilmesi anlamına gelen bu durum Pervane Muineddin Süleyman'ın işini kolaylaştırmıştır.

Tuğraî Şemseddin Mahmud'un yapmış olduğu borçları ve ödenmesi gereken vergileri almak üzere Hülagu, elçi olarak Taceddin Mu'tez ile Tükelek Bahşı'yı Anadolu'ya gönderdi. Hülagu'nun elçileri, doğal olarak ilk önce yollarının üzerinde bulunan Rükneddin IV. Kılıçarslan'a geldiler ve Muineddin Süleyman tarafından çok iyi karşılandılar. Vergilerin ödenmesi meselesine gelindiğinde Muineddin Süleyman amacına ulaşmak için gereken hamleyi yapmış ve Konya'yı terk ederek Antalya'da oturan sultan II. İzzeddin Keykavus'un Uc Türkmenleriyle, bilhassa Karamanoğlu Mehmed Bey ile birlikte isyan hazırlığında olduğunu ileri sürüp, tahsilâtın oradan başlamasına elçileri ikna etmiştir[268].

Elçiler, Antalya'ya gelip vergileri talep ettiklerinde, Hıristiyan dayılarının da etkisiyle II. Keykavus "*Rükneddin yolunuzun üzerinde bulunuyordu. Vergiyi önce ondan almanız, ondan sonra buraya gelmeniz gerekirdi. Şimdi oraya gidin ve o tarafın vergisini*

266 *İbn Bibi*, s. 632; Türkçe çev., II, s. 155-156; *Aksarayî*, 62; Türkçe çev., s. 46; *Anonim Selçuknâme*, s. 54; Türkçe çev., s. 35; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 76-79, ; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 490; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 33.

267 *İbn Bibi*, s. 633; Türkçe çev., II, s 156; *Aksarayî*, 63; Türkçe çev., s. 47; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 80.

268 *İbn Bibi*, s. 634-635; Türkçe çev., II, s. 157-158; *Aksarayî*, 65-66; Türkçe çev., s. 49-50; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 82; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 35.

tahsille meşgul olun. Onu aldıktan sonra biz de hissemize düşeni hazırlayıp göndeririz" cevabıyla onları geri çevirdi[269].

Borçları ve vergileri tahsil etmek üzere Anadolu'ya gönderilen elçiler Hülagu'nun huzuruna dönünce Keykavus'un cevabını, borçlu Şemseddin Baba Tuğrai'nin öldüğünü ve geride bıraktığı malların, borcunun onda birine yetmediğini anlattılar. Bunun üzerine İlhanlılar, II. İzzeddin Keykavus'a karşı tavır aldılar. Bu noktaya gelinmesinde Pervane'nin rolü olduğunu anlayan Sultan II. İzzeddin Keykavus, Konya'ya gelip para toplamak, vergileri ödeyerek İlhanlılarla bozulan ilişkileri düzeltmek istedi. Ancak kendince fırsatı yakaladığını düşünen Pervane Muineddin Süleyman, bir hamle daha yaparak II. Keykavus'un İlhanlılara karşı ittifak kurmak düşüncesiyle Memlûklerle ilişki kurduğunu Hülagu'ya bildirerek, Moğolları II. Keykavus'a karşı kışkırttı[270].

Bu gelişmeler üzerine Hülagu, II. İzzeddin Keykavus'un kendi katına gelmesini istedi. Olayların bu şekilde gelişmesine bir anlam vermekte zorlanan II. İzzeddin Keykavus, Vezir Fahreddin Ali ile beraber kıymetli hediyelerle İlhan'ın huzuruna varmak üzere yola çıktıklarında Alıncak Noyan'ın büyük bir ordu ile Anadolu'ya geldiğini, kardeşi Rükneddin IV. Kılıçarslan ile Pervane Muineddin Süleyman'ın onu Erzincan'da karşılayıp Aksaray'a ilerlediklerini haber aldı. Bunun üzerine II. İzzeddin Keykavus, veziri Fahreddin Ali'yi, Aksaray'a göndererek Kılıçarslan ile görüşmesini ve bu hareketin nedenini öğrenmesini istedi. Ancak Pervane, Vezir Fahreddin Ali'yi de Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın vezirliğine ikna etmiştir. Vezirinin ihanetine uğrayan II. Keykavus, Alıncak Noyan'ın saldırı için harekete geçtiğini öğrenince, hatalı bir kararla ülkesinin savunmasını emirlerine bırakıp Antalya'ya çekildi (1261)[271]. Fahreddin Ali'nin bu davranışıyla ilgili

269 *Aksarayî*, 65-66; Türkçe çev., s. 49; Kaymaz, *Pervane Mu'înüd-Dîn*, s. 82; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 493-494.

270 *İbn Bibi*, s. 635; Türkçe çev., II, s. 158; *Aksarayî*, 67; Türkçe çev., s. 50; Kaymaz, *Pervane Mu'înüd-Dîn*, s. 84; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 494.

271 *Aksarayî*, 67-70; Türkçe çev., s. 50-52; *İbn Bibi*, s. 635-636; Türkçe çev., II, s. 158-159; Kaymaz, *Pervane Mu'înüd-Dîn*, s. 84-86; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 494-495; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 35.

olarak Aksarayî, Pervane Muineddin Süleyman'ın, II. İzzeddin Keykavus'un veziri Fahreddin Ali'ye gizlice haber göndererek, birlikte hareket ettikleri takdirde vezirliğin kendisine bırakılacağını vaat ettiğini, bu teklifi "*ülkenin tamamının veziri olmak, yarısının veziri olmasından daha iyi olduğunu düşünen Sâhip Fahreddin Ali*"nin kabul ederek Sultan II. İzzeddin Keykavus'a ihanet ettiği bilgisini vermektedir[272].

Vezirinin bile ihanetine uğrayan Sultan II. İzzeddin Keykavus, ülkesini Moğol işgalinden kurtarmak, Selçuklu Devleti'ni yeniden birleştirmek ve saygın bir devlet haline getirebilmek için yeni girişimlerde bulunmuştur. Nitekim II. İzzeddin Keykavus'un, hâlen Moğolların işgalinde olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı yerleri Memlûklere teklif etmek suretiyle yardımlarını sağlamak ve vaktiyle I. Alâeddin Keykabad'ın kurmaya çalıştığı güvenlik sistemine benzer bir sistemi gerçekleştirmek arzusunda olduğu görülüyor[273].

Gerçekten de II. İzzeddin Keykavus ile Rükneddin IV. Kılıçarslan ağır yükümlülükler altında Hülagu'nun yanından ayrıldıktan sonra, bir yanda Ayn Calut mağlubiyeti, diğer yanda Müslüman Altınorda ile İlhanlıların mücadelesi, onlara Moğol boyunduruğundan çıkma şansını doğurdu. Ancak II. Keykavus'un ittifak arayışlarının sonuç vermemesi[274], kendi çevresinde bulunan insanların yetersizliği ve ihaneti, diğer tarafta Pervane'nin entrikalar çevirerek buna imkân verecek ortamın yaratılmasına engel olması, ortaya çıkan fırsattan Selçuklu Devleti'nin yararlanmasını önledi.

---

272 *Müsameretü'l-Ahbâr*, 68; Türkçe çev., s. 51.

273 II. İzzeddin Keykavus, gönderdiği elçiler ile Baybars'a Moğolların Anadolu'dan çıkarılması karşılığında Selçuklu ülkesinin yarısını vermeyi taahhüt etmiş, isterse bununla ilgili menşur hazırlayabileceğini bildirmiştir. *Nüveyrî*, bu teklif üzerine Baybars'ın Halep ve Şam Emirlerine, Selçuklu Sultanına yardım için asker hazırlanması emrinin verildiğini bildirirken, *Baybars el-Mansurî*, bu hazırlıklar yapılırken II. İzzeddin Keykavus'un yenildiği haberinin gelmesi üzerine, Anadolu'ya yapılacak seferin ertelendiğini belirtmektedir. Bkz. Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, XXX, Kahire 1992, s. 57; *Baybars el-Mansurî*, s. 75; Ayrıca bkz. Yununî, *Zeyl Miratu'z-Zaman*, Haydarabad, 1955, II, s. s. 160-161; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 88; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 34.

274 İttifak girişimleri için bkz. Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 88-89.

Ancak burada belirtilmesi gereken başka bir husus vardır. Pervane Muineddin Süleyman Selçuklu ülkesinin tamamında söz sahibi olmak için entrika çevirirken, Sultan II. İzzeddin Keykavus diplomatik faaliyetlere girişmiş, olumlu cevaplar da alınmıştı. Anadolu'da geleceği açısından işlerin kötüye gitmesi üzerine, kendisini davet etmiş olan Sultan Baybars'ın yanına gitmek yerine, belki dayılarının etkisiyle İstanbul'a sığınmakla, II. Keykavus yanlış kararları ve uygulamalarına bir yenisini eklemiştir[275]. Bu kararının yanlışlığını, kısa bir süre sonra, Hülagu'nun girişimiyle İmparatorun kendisine karşı gösterdiği tavır değişikliğinden anlamış olması gereken Sultan, Baybars'ın davetine uysa idi, saltanatını geri alma imkânını yakalayabilirdi. Çünkü daha sonra da görüldü ki, Memlûkler, Moğollar ile yapılan savaşlarda hep galip gelen ve gerekirse Anadolu'ya da girerek II. Keykavus'un duruma hâkim olmasını sağlayabilecek güç idi. Sultanın, tercihini İstanbul'dan yana kullanması, verdiği mücadelenin ve peşinde koştuğu davasının sona ermesi anlamına gelmiştir.

Son olarak sadık kumandanı Ali Bahadır ile Emir-i Âhur Muzaffereddin Uğurlu, Sultan adına hareket ederek Türkmenlerden kalabalık bir kuvvet toplayıp mücadeleyi sürdürmek istemişler, ancak Moğol kuvvetleriyle desteklenen Pervane Muineddin'in kontrolündeki Selçuklu ordusu karşısında mağlup olmuşlardır. Bu mağlubiyetten sonra Ali Bahadır ile Emir-i Âhur Uğurlu, ailesi ve maiyetiyle İstanbul'a gitmiş olan Sultan II. İzzeddin Keykavus'un yanına kaçmayı başardılar. Ancak Pervane Muineddin Süleyman, II. İzzeddin Keykavus taraftarı olan Müstevfi Sadr Necibeddin, Müşrif Sadr Kıvameddin Erzincanî, Kadıasker Sivrihisarlı Celâleddin, Seyfeddin Has Kayıaba, Kerimeddin Alişir, Emir-i Silah Bedreddin Gühertaş ve Üstadüddar Emineddin Yakut gibi yüksek devlet görevlilerini Moğolların kılıçlarına teslim ederek (1262)[276], bütün Selçuklu ülkesinin kaderini tayin etme şansını yakalamıştır.

275 Ayrıca bkz. Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara 1994, s. 718.

276 *İbn Bibi*, s. 642; Türkçe çev., II, s. 164; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 89; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 35-36; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 497.

b. Pervane'nin Tasfiye Hareketi

Pervane Muineddin Süleyman, II. İzzeddin Keykavus'un mağlup olup Anadolu'dan ayrılmasından sonra, Selçuklu ülkesinin her iki bölümünün de kontrolünü eline geçirerek, Moğollar adına ülkeyi tek başına yönetecek adımları atmaya başlamış, vaktiyle Sadeddin Köpek'in yaptığı gibi kendine muhalif olabilecek isimleri birer birer ortadan kaldırmıştır.

1256 yılında Sultan II. İzzeddin Keykavus, Moğol kuvvetleri karşısında Selçuklu ordusunun mağlup olması üzerine Antalya-Alâiye taraflarına kaçıp, Rükneddin IV. Kılıçarslan da Konya'da tahta oturduktan sonra, Naib Nizameddin Hurşid ile Muineddin Süleyman Selçuklu Devlet erkânı arasında birinci derecede rol oynamaya başlamışlardı. Ancak Naib Nizameddin Hurşid, Selçuklu birliklerini mağlup eden Moğol birliklerinin başında bulunan ve halka karşı zalimane bir tutum sergileyen Hoca Noyan'ın yiyeceğine zehir katılıp öldürülmesinden sorumlu tutularak idam edilince rakipsiz kalan MuineddinSüleyman, artık Selçuklu Devleti'nde istediği kararları alma ve uygulama imkânına kavuşmuştur[277].

Sinop'un fethinden sonra Sultanın, mecbur kaldığı için şehri kendisine temlik ettiğini gören Pervane Muineddin Süleyman, Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan'ı artık iktidarına engel sayarak ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bu maksatla Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın Sultan Baybars ile birleşmek ve asker toplayarak Moğollara saldırmak düşüncesinde olduğunu, ancak bunu kendisinin engellediği yalanına Moğolları inandırarak öldürülmesi için İlhan Abaka'dan yarlığ almıştır. Bu maksatla düzenlenen bir içki meclisinde Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan sarhoş edilip, içkisine zehir konulmuş, daha sonra da yayının kirişi ile boğularak öldürülmüştür (1266)[278].

---

277 *Aksarayî*, 43-46,; Türkçe çev., s. 33-35; *İbn Bibi*, s. 626; Türkçe çev., II, s. 150; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 68;Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 485.

278 *İbn Bibi*, s. 643-649; Türkçe çev., II, s. 165-169; *Aksarayî*, 82-87; Türkçe çev., s. 64-65; *Abu'l-Farac*, II, s.587; Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din*, s. 120-122; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 525-531; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s. 523; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 37; Muharrem Kesik, "Muinüddin Süleyman Pervâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, İstanbul 2006, s. 92.

Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın öldürülüp yerine küçük yaştaki oğlunun tahta çıkarılmasından sonra, artık devrin bütün devlet adamları ya Pervane MuineddinSüleyman'ın yakınları ya da onun yetiştirmelerinden oluşuyordu. Pervane Muineddin Süleyman, eski bir yönetici olarak diğerlerinden farklılık arz eden ve kendisine rakip olarak görülen Vezir Fahreddin Ali'yi, Kırım'da bulunan II. İzzeddin Keykavus ile mektuplaşması ve ona yardım etmesini bahane ederek etkisiz hale getirmiştir[279].

c. Pervane'nin Sonu

Kudretinin önünde engel saydığı Selçuklu Sultanlarını ve devlet adamlarını etkisiz hale getiren Pervane Muineddin Süleyman'ın, Abaka'nın kardeşi Acay'ın Anadolu'ya gelmesi üzerine talihi değişmiş, kudret ve itibarı sarsılmıştır[280]. Abaka ile yaptığı görüşmede Acay'dan şikâyetlerini dile getiren ve onu Baybars ile ilişki içinde bulunmakla suçlayan Pervane Muineddin Süleyman, hayatını tehlikede gördüğünden telaşa kapılmış ve Baybars'a elçi göndererek Anadolu'yu Moğollardan kurtarmasını istemiştir[281]. Ancak bu son girişimi Pervane Muineddin Süleyman'ı bitirirken, Türkiye Selçuklu Devletini ve Anadolu'yu büyük bir kargaşanın içine sokmuştur. Baybars'ın ordusuyla Anadolu'ya gelmesi, bu sıralarda baş gösteren Türkmen ayaklanmaları ve bilhassa Elbistan'da Moğol ordusunun bozguna uğraması, Pervane Muineddin Süleyman'ın sonunu hazırlamış ve idamına neden olmuştur[282].

Pervane Muineddin Süleyman, Moğollara dayanarak kendi iktidarını kurabilmenin önünde engel olarak gördüğü Selçuklu Sultanlarını ve devlet adamlarını bertaraf ederek belli bir dönem hüküm sürdüğünü ifade etmiştik. Bu dönem ile ilgili olarak Ano-

279 *İbn Bibi*, s. 652-656; Türkçe çe., II, s. 171-174; *Aksarayî*, 92-93; Türkçe çev., s. 71; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 532-533; Kesik, "Pervane", *DİA*, s. 92.

280 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 39.

281 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 536-537; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 39; Kesik, "Pervane", *DİA*, s. 92.

282 Aşağıda yeri geldiğinde Pervane Muineddin'in idamı tekrar söz konusu edilecektir.

nim Selçuknâme'nin yazarı "*memleket öyle bir hale gelmişti ki, kurt ile kuzu beraber su içerler, beraber gezerlerdi. Ahali son derece emniyet ve selamet içinde yaşardı*"[283], ifadelerini kullanmaktadır. Eflakî de, bu devirde Selçuklu ülkesinin ne kadar güvenli ve müreffeh olduğunu ifade eden sözler nakleder[284].

Aynı şekilde İbn Bibi de ülkeyi yönetmekte ve zorlukları aşmadaki maharetlerini ifade ettikten sonra, Pervane'nin devletin idaresini elinde bulundurduğu sürede memleketin sakin, yolların güvenli olduğunu, ancak idam edilmesinin bilhassa Türkmenler tarafından fırsat bilindiğini belirtirken, Aksarayî, Pervane'nin idamından sonra Uc bölgelerinde bulunan Türkmenlerin gerçekleştirdikleri isyan hareketinin alevlendiğini, ülkede düzen ve huzurun yerini kargaşa ve zulmün aldığını ifade etmektedir. Ayrıca kısa aralıklarla devrin önde gelen simalarının vefatını veya başka bölgelere göç etmelerini de, onun ölümüyle ilişkilendirmekte, gidenlerin yerine gelenlerin aldığı önlemlerin ortaya çıkan olumsuzlukları gidermek için yeterli olmadığını belirtmektedir[285].

Osman Turan, kaynaklardaki bu kayıtlara dayanarak Moğolların ağır malî baskılarına, mücadele ve isyanlara rağmen Pervane Muineddin Süleyman zamanında Türkiye'nin umumi refah ve mamuriyetini muhafaza ettiğini, memleketin bir asırdan beri kazandığı medeniyet hamlesi ve milletlerarası ticaret şartlarının fazla bir sarsıntıya uğramadığı yorumunu yapmaktadır[286]. Kanaatimizce bu kayıtlar ve bilgiler, Moğol askerî gücünün hâkim olduğu veya hissedildiği belli başlı şehir ve yörenin durumunu aksettirmektedir. Pervane Muineddin Süleyman, Moğollara dayanarak Anadolu'nun belli başlı merkezlerinde sükûneti sağlarken ülkenin büyük bir bölümünde, taşrada Türkmenler varlıklarını koruma ve Moğollar ile mücadele yollarını ararken, zaman

283 s. 55; Türkçe çev., s. 36; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 523.

284 naklen Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 523-525.

285 *İbn Bibi*, s. 684-686; Türkçe çev., II, s. 199-201; *Aksarayî*, s. 118-123; Türkçe çev. s. 91-96; Turan, *Türkiye Tarihi*, 554-556.

286 *Türkiye Tarihi*, s. 525.

zaman güvenliği ve ticareti sekteye uğrattıkları çeşitli vesilelerle nakledilmektedir. Yani bu dönemde Moğol birliklerinin bulunduğu şehirlerin dışındaki Anadolu topraklarında sükûnetten bahsetmek pek mümkün değildir.

d. Devlet Adamlarının Tasfiyesi Açısından Pervaneden sonra Selçuklular

Türkiye Selçuklu Devleti'nde son büyük devlet adamı kaybı Abaka'nın Anadolu'ya düzenlediği intikam seferi sırasında ve hemen sonrasında yaşanmıştır. Bu gelişmede Pervane Muineddin'in takip ettiği politikanın çok önemli bir rol oynadığı muhakkaktır.

Devrin önemli kaynaklarından birine göre Abaka, daha Elbistan'da iken sorumluların ve suçlu-suçsuz Türkmenlerin öldürülmesini emretmiş, Kayseriye geldiğinde de Celâleddin Habib, Fahreddin Göç-begi, Nureddin Karaca, Zahireddin Hûd gibi şehrin önde gelenlerin bir kısmını katlettirmişti. Hayatta kalanlardan bir kısmı da Abaka'nın Selçuklu ülkesini işgalden kısa bir süre sonra hastalanarak hayata veda etmişlerdir. Mesela Abaka Han ile birlikte Aladağ'a giden Taceddin Mutez dönüşte Erzincan'da, Atabeg Mecdeddin Muhammed ise Sivas'da hastalanarak vefat etmişlerdir[287]. Bu insanların hastalanmalarında yaşanan üzücü olayların bedenlerinde yarattığı manevi tahribatın önemli olduğu inancını taşımaktayız.

Yine bu dönemde çok sayıda ilim ve devlet adamı Moğol zulmünden kurtulmak için Anadolu'yu terk ederek Suriye ve Mısır'a göç etmiştir[288]. Böylece Türkiye Selçuklu Devletini idare edecek Anadolu'da yetişmiş ilim ve devlet adamlarının ortadan çekilmesi, daha fazla zengin olma düşüncesinde olan İlhanlılara mensup kimselerin Anadolu'yu talan etmesine zemin hazırlamıştır.

287 *Aksarayî*, s. 118-123; Türkçe çev. s. 91-95; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 551, 556-557.
288 *Aksarayî*, s. 121-122; Türkçe çev. s. 94-95 ; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 556.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL SORUNLAR

A. Türkmenler

1. Selçuklu Devletlerinde Türkmenlerin Yeri

Orta Asya'da kurulan Türk devletlerine bakıldığında, siyasî teşkilatlanma ve devletin kuruluşunun aileden başladığı, tanınmış bir aileye ve boya mensup devlet kurucusunun kendi boyundan başlayarak, komşu ve diğer boylara otoritesini kabul ettirmek suretiyle devletini kurduğu görülür. Siyasî mahiyette bir birlik olan ve başında, bu birliğin haklarını ve menfaatlerini savunmakla sorumlu bir beyin bulunduğu boy, devleti oluşturan unsurların bir parçasıdır. Yani boyların bir araya gelmesiyle oluşturulan bu birliğin bir arada tutulabilmesi için, boy beyleri vasıtasıyla devlet hizmetine alınmaları ve devlette temsil edilmeleri sağlanırdı. Yönetim kademesinde ortaya çıkan bir boşluk, bağlı boyların devletten ayrılmasına, dolayısıyla çöküşe yol açacak gelişmeleri de beraberinde getirirdi. Bu yüzden devletin kuruluşunda, yıkılışında ve yeniden kurulmasında çok önemli yeri olan boyların devletin nimetlerinden yararlandırılmasına özen göstermek gerekmekteydi[289].

Diğer taraftan İslâmiyet'ten önceki Türk devletlerindeki hâkimiyet anlayışına göre kağanın, bütün insanların hükümdarı olarak Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılırdı. Töreyi (kanunları) düzenleyip yaymak, insanlar arasında ayırım yapmadan titizlikle uygulamak zorunda olan kağan, devlet teşkilatını da bu anlayış çerçevesinde oluşturmak durumundadır[290]. Kağanın ken-

289 Boy teşkilatı ve Orta Asya Türk devletlerinin yıkılışındaki rolleri için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 62 vd.; 98-102; 121; 217-219; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara 1982, 287; Sadeddin Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Ankara 1999, s. 79-81; Aynı yazar, *Uygur Türkleri ve Kültürü*, Ankara t.y. s. 58-61; Salim Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı" *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 827.

290 Ögel, *Devlet Anlayışı* s. 13 vd; Aynı yazar, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 457 vd. Ayrıca bkz. Mehmet Ersan, "Türk Yönetim Tarzı, Ermenilerin Türk İdaresini Kabulü ve Kendilerine Tanınan Haklar", *Uluslar arası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001 Bildiriler*, İstanbul 2001, s. 1 vd.

disi devlet teşkilatının başında bulunurken, yüksek memuriyetlere ve diğer görevlere, hanedan mensuplarından başka, halkın temsilcilerinin (boy beyleri), devlete hizmetleri ve dirayetli kişilikleri ile öne çıkan, halk tarafından sevilen kimseler arasından seçilen insanların atanmasına dikkat ediliyordu[291].

Dandanakan Zaferi'nin ardından 1040 yılında Horasan'da kurulan Büyük Selçuklu Devleti, "Bozkır Devleti" hüviyetinden uzaklaşmış olmakla beraber, İslâm öncesi Türk devletlerinde görülen teşkilat ve hâkimiyet anlayışını devam ettirmiştir[292]. Selçuklu Sultanları, etnik menşeine, dinî inancına bakmadan teb'asının hepsine aynı mesafede olma gayreti içinde olmuştur. Selçuklu Sultanlarının müslim-gayrimüslim, Türk-Acem veya Arap arasında ayırım gözetmeyip Türk hâkimiyet anlayışını devam ettirdiğini gösteren çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bilhassa Ermeni kaynakları hemen hemen aynı ifadeleri kullanarak, Selçuklu Sultanlarının âdil, barışsever, halka baba gözü ile bakan hükümdarlar olduğunda birleşmektedirler[293].

Yine Selçuklu Sultanlarının Tanrı tarafından, dünyaya düzen vermek ve adalet dağıtmakla görevlendirildikleri inancını taşımaya devam ettikleri, Sultan Sancar'ın 1133 yılında Halife'ye gönderdiği mektupta kullandığı "*Tanrı bu dünyayı bizim tasarrufumuza ve emanetimize tevdi eyledi, emir ve hükümdarların hepsi bizim naib ve memurlarımızdır. Biz cihan padişahlığını cihan padişahı babamızdan ve verdiği sancak ile Halife'nin dedesinden miras aldık*"[294] ifadelerinde açıkça görülmektedir.

---

291 Türk devlet teşkilatında bulunan görevler ve unvanlar için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1995, s. 251 vd; Masao Mori, "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilâtı", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sa. 9, 1978, s. 210 vd; Salim Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 833 vd.

292 Krş. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alparslan ve Zamanı*, Ankara 1992, s. 68 vd.

293 Krş. *Samuel d'Ani*, s. 451, 455; *Vardan*, s. 171, 180, 183, 184; *Mateos*, s. 146, 171, 176, 178, 179; 181-182, 231.

294 Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 240.

Türk hâkimiyet anlayışını devam ettiren Selçuklular, devletlerini, Orta Asya'da kurulan Türk kağanlıklarından çok farklı şartlarda ve farklı bir kültür ortamında kurmuşlardır. Bu farklılıklar, bütün teb'asına aynı nazarla bakma anlayışını devam ettiren Selçukluların Türkmen teb'ası açısından bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Büyük Selçukluların İran coğrafyasında kurulması, bundan sonraki süreçte devletin kurucuları olan yönetimdeki Türk hanedan ile bu devletin halkı olan Türk toplumunun en azından bir kısmıyla karşı karşıya gelmesine neden oldu. Devletin önemli makamlarına tayin edilmeleri dolayısıyla kısa sürede İranlıların bürokrasiyi ele geçirmesi, devletin kurulmasında emeği bulunan Türk topluluklarının geri plana düşmesine, hatta zamanla hor görülmesine yol açacak gelişmeleri de başlatmıştır. Bu durum, kendilerinden sonra da devam edecek olan Devlet-Türkmen güven bunalımının zeminini oluşturmuştur.

Orta Asya Türk devletlerinde görülen devlet ve hâkimiyet anlayışını devam ettirdiğini belirttiğimiz Büyük Selçuklu Sultanlarının, devletin bürokrasisini İranlılara terk etmesi, bu anlayışın sınırlarını oldukça aşmaktadır. Bunun nedeni ise, Oğuz Yabgu Devletine bağlı bir Türkmen topluluğu iken, devrin ve bölgenin iki büyük siyasî gücü arasından sıyrılıp çok kısa bir sürede tahminlerin ötesinde arazilerin hâkimi olup devletlerini kurmaları, ancak bu devleti idare edecek yetişmiş insan gücünün Türkmenler arasında olmayışıdır. Daha açık bir ifade ile Selçuklular, Horasan'a gelip devletlerini kurarlarken kuvvetli bir askerî teşkilata sahip olmakla birlikte, mülkî teşkilattan yoksun bulunuyorlardı. Bundan dolayı, devletin mülkî teşkilatını oluştururken, yerli kadrolara ihtiyaç duymuşlardır. Esasen bütün insanlara aynı gözle bakan Türk hâkimiyet anlayışı açısından bu uygulamaya karşı çıkacak hukukî-örfî herhangi bir engel de söz konusu değildir.

Gaznelileri mağlup ederek Horasan'ı ele geçirip Büyük Selçuklu Devletini kuran Türkmenler, yeni ele geçirdikleri bu coğrafyada yaşayan kendilerinden farklı bir ırka, farklı yaşayış, dü-

şünce ve anlayışa sahip bir halka da hükümran olmuşlardır. Kendilerine vatan edindikleri bu coğrafyada yerleşen Türkmenlerin, bu ülkenin yerleşmiş ve köklü geleneklerine kayıtsız kalmaları düşünülemez.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması aşamasında hanedan üyeleri, Türkmenler ile birlikte, onların desteğini alarak bu siyasî oluşumu meydana getirmiş olmalarına rağmen, devlet hâkimiyetinin kurulmasından sonra Türkmenlere yavaş yavaş idareden el çektirmişler, onların yerine başka milletlerden insanları getirmişlerdir. Yani devleti kuranlar Türkler, yönetenler ise başkaları olmuştur[295]. Büyük Selçuklu Devleti'nin büyük veziri Nizamülmülk'ün Türkmenlerin de devlet hizmetine alınmasıyla devletten nasipsiz kalmayacaklarını belirtmesi[296], devleti kuran Türkmenlerin devletten dışlandıkları, bunların devlet hizmetine girmeleri ve nimetlerden yararlanmalarının ise adeta İranlıların iznine bağlı olduğu hissini vermektedir.

Büyük Selçuklular gibi Türkiye Selçukluları da, ayrı bir coğrafyada, farklı bir kültür ortamında kurulmuştur. Gerek Büyük Selçuklu Devleti, gerekse Türkiye Selçuklu Devleti, ihtiyaç duyduğu unsurları bu coğrafyanın yetişmiş yerli kaynaklarından karşılama yoluna gitmesi gayet doğal bir hareket tarzıdır. Doğal olmayan, Türklerin bu görevlerden uzak tutulmaya çalışılmasıdır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin bu uygulaması, çağdaşı veya daha sonra kurulan Türk devletlerine sanki uygulanması gereken bir kuralmış gibi miras kalmıştır. Bu durum Türkiye Selçuklu Devleti'nde de kendini göstermiştir. Türkiye Selçuklu sultanları da, tıpkı Büyük Selçuklu Devleti gibi kuruluş aşamasında Türkmenlere dayanmış, ancak ilerleyen safhalarda soydaşlarından yararlanma yoluna gitmeyip, onların yerine İranlıları veya gulamlıktan yetişenleri tercih etmiştir.

295 Konu ile ilgili olarak bkz. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989, s. 158-165.

296 *Siyâsetnâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999, s. 73.

2. Türkmenlerin Sorun Haline Gelmesi

Malazgirt Meydan Savaşı'nın kazanılmasından sonra Anadolu'ya gerçekleşen yoğun Türkmen göçüne benzer bir nüfus hareketi de, Moğolların Harezmşahlar Devletini mağlup etmesi üzerine yaşanmıştır. Moğollar, Harezmşahlar karşısında elde ettiği zaferden sonra bütün Orta Asya, Horasan ve İran'a hâkim olurken, bu bölgelerde yaşayan insanlar, Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya akmışlardır. Sayısı hakkında tahmin yürütmenin bile zor olduğu bu insan selinin ulaştığı noktalarda bir takım sosyal sorunlara yol açması kaçınılmazdır.

I. Alâeddin Keykubad, 1220'de Türkiye Selçuklu Sultanı olduğunda, Moğol tehdidi dolayısıyla Anadolu'ya akan Türkmenler meselesi, halledilmesi gereken en önemli sorunlardan birisi olarak karşısına çıkmıştır. Ancak yüksek devlet adamı vasıflarına sahip I. Alâeddin Keykubad, ülkesi için sorun kaynağı olabilecek bu göç hareketini, gelenlerin bir kısmını yeni feth edilen bölgelere yerleştirerek buraları Türkleştirmek, bir kısmını da uc bölgelere nakledip sınırların güvenliğine katkıda bulunmalarını sağlamak suretiyle ülkesinin lehine çevirebilmiştir. Burada belirtilmesi gereken husus, I. Keykubad'ın, devlet düzenine ve toplum huzuruna zarar vermeden bu kalabalık insan selinin Anadolu'da yerleşmelerini sağlamış olmasıdır.

Diğer taraftan bu büyük göç dalgası ile birlikte Anadolu'ya gelen Harezmşahlar Devleti'nde görev yapmış, tecrübeli ve bilgili insanlara, Türkiye Selçuklu Devleti'nde de önemli görevle verilmiştir. I. Keykubad'ın devlet adamlarına yönelik bu uygulaması, bürokraside Türklerin de etkili olmaya başlaması anlamına gelmekle birlikte, aşağıda söz konusu edileceği gibi, devletin bekası açısından vahim sonuçları da beraberinde getirmiştir. Çünkü Türkiye Selçuklu yönetiminin, idarî kadrolarında bulunan İranlılar ve gulamlıktan yetişme devlet adamları ile I. Alâeddin Keykubad'ın bürokrasiye yerleştirdiği Harezmli Türkler arasında başlayan mücadele, devletin halk ile olan ilişkilerine de yansımıştır.

I. Alâeddin Keykubad'ın ortadan kaldırılmasından sonra devletin yönetimini ele geçirenler, sabık sultanın takip ettiği iskân politikasını devam ettiremediklerinden göç hadisesinin olumsuz sonuçları arka arkaya kendini göstermeye başlamıştır.

a. Harezmlilerin İsyanı

Moğolların 1219 yılının sonlarına doğru başlayan istila hareketi sonucunda Harezmşah Devleti perişan edilip, yüz binlerce insan katledilirken[297], kalabalık insan kütleleri de Türkiye Selçuklularına sığınmıştır[298]. Moğol istilasının önünde duramayarak Anadolu'ya gelenler arasında Harezmşahların hizmetinde bulunmuş olan Türk devlet adamları ve beyleri de bulunmaktadır.

Emir Kemâleddin Kâmyar'ın, Yassıçimen mağlubiyetinden sonra Ahlat taraflarına gelen Harezmli askerlerin bu havalide başı boş dolaştıklarını bildirmesi üzerine Sultan I. Alâeddin Keykubad, onların güzel sözler ve vaatlerle Selçuklu Devleti'nin hizmetine davet edilmeleri için teşebbüste bulunmaları emrini vermiştir[299]. Ahlat sübaşılığına atanmış olan Sinaneddin Kaymaz, Sultanın bu buyruğu üzerine, o sıralarda Harezmliler ordusunun bir kısmıyla Tatvan'a inmiş olan Kayır Han'a haber gönderip kendisiyle görüşmek istediğini bildirmiştir. Bu teklif karşısında şaşıran ve sevinen Kayır Han, bir adamıyla Sinaneddin Kaymaz'ı karşılamaya çıkmış, karşılaştıklarında kucaklaşıp birbirlerine iltifat etmişlerdir. Yaşanan olumsuzluklar dolayısıyla Kayır Han ve hanımını teselli eden Sinaneddin Kaymaz, Selçuklu emirlerinin hiç birinin Harezmli beyler ve askerler hakkında kötü düşünceye sahip olmadığına dair yemin ettikten sonra "*herkesin niyeti, sizi böyle avare dolaşmaktan, yersiz yurtsuz olmaktan kurtarıp duru-*

297 Harezmşahlar için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1984; Abdülkerim Özaydın, "Harizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVI, s. 218; Aydın Taneri, "Harizmşahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVI, s. 228-231.

298 Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi?", *Belleten*, XXIV, Sayı 96, s. 567-594.

299 *İbn Bibi*, s. 426-427, 429; Türkçe çev., I, s. 427, 429; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 378.

munuzun düzelmesine ve rahatınızın sağlanmasına yarayacak bir yurda sahip olmanızdır. Sultan'ın istediği, sizin ve diğer bağlılarınızın itaat edip Sultanın emirleri arasında yerinizi almanızdır. Eğer teklif size uygun ve yerinde görünüyorsa, siz ve bütün Harezm emirleri içten ve dıştan Sultan'a, onun melikleri ve adamlarına bağlanıp, onun düşmanlarına düşman, dostuna dost olmalısınız" diyerek I. Keykubad'ın arzusunu kendilerine iletti[300].

Sinaneddin Kaymaz aracılığı ile Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın arzusunu ve buyruğunu öğrenen Kayır Han, Bereket, Yılan Boğa, Canbirdi, Saru Han, Küçlü Han başta olmak üzere diğer Harezmli beyler ve ileri gelenler toplanıp Sultana bağlılık konusunda and içtiler. Daha sonra Sinaneddin Kaymaz, Kayır Han ve diğer Harezmli beyleri, Sâhip Ziyaeddin Karaaslan, Pervane Taceddin ve diğer Selçuklu emirleriyle görüştürdü. Burada da Harezmli beyler, Selçuklu sultanına sadakat yeminini tekrarladılar. Harezmli beyler, yapılan anlaşma ve ahitleşmeden sonra Vezir Ziyaeddin Karaaslan'ın şimdilik kendilerine tahsis ettiği Erzurum'a yöneldiler[301].

Erzurum'a geldiklerinde etrafa dağılmış olan diğer Harezmli askerleri de davet edip Selçuklu hizmetine girmelerini sağladıktan sonra, Selçuklu Devlet erkânı ve Harezmli beyler, Sultanın huzuruna çıkmak için hep birlikte Kayseri'ye hareket ettiler. I. Alâeddin Keykubad, Harezmli beylerden Kayır Han'a Erzincan'ı, Bereket'e Amasya'yı, Küçlü Sengüm'e Larende'yi ve Yılan Boğa'ya Niğde'yi ikta olarak verdi. Selçuklu hizmetine girmiş olan Harezmlilerin, Sultanın sağladığı imkânlarla geçim ve yaşam kaygısı giderilmiş, kendilerine güven ve huzur gelmiştir[302]. *İbn Bibi*, Harezmlilerin hayat şartlarının güzelliğini şu sözlerle ifade etmektedir: *"İşlerinde büyük bir ilerleme ve gelişme görüldü. Hepsi de kılıcın kabzası, sancağın mahiçesi ve mızrağın sapı gibi altın ve gümüşle süslendi. Saltanat bargâhının huzurunda mümkün olduğu*

300 *İbn Bibi*, s. 429-430; Türkçe çev., I, s. 429-430; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 378.
301 *İbn Bibi*, s. 430-432; Türkçe çev., I, s. 430-431; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 378.
302 *İbn Bibi*, s. 434-435; Türkçe çev., I, s. 433-434; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 378.

kadar saygı, ikram ve bağış gördüler. Akşam sabah neşe içinde erguvan renkli şarabı yudumladılar. Madenî atlaslar, Rumî altın işlemeli kumaşlar ve kıymetli elbiseler üzerine kıymetli mücevherler taktılar. Zevk ve işrete dalıp zamanın acılarını unuttular. Sırtlarını büyüklük ve iyilik direğine dayadılar. Her an Sultan'ın huzurundan kendileri için yeni bağışlar ve ölçüsüz yardımlar geldi"[303].

Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın, Harezm beylerine itibar göstermesi ve ülkesinin en fazla gelir getiren vilâyetlerinden bazılarını dirlik olarak vermesi, muhtemel bir Moğol saldırısında onların tecrübelerinden yararlanmak ve çıkması muhtemel sorunları önlemek düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır[304]. Harezmlilerin Sultan katında itibarlarını ve mevkilerini her zaman muhafaza ettikleri, I. Keykubad'ın Meşhed ovasında öldürülmesinden önce Sivas valisi ve Sultanın çok yakını bulunan Fahreddin Ayaz'ın vefatı üzerine onun yerine Kayırhan'ı tayin etmesiyle bir kez daha görülmüştür[305].

Ancak I. Alâeddin Keykubad'ın Harezmli beylere olan bu yakınlığı devlet adamları arasında rekabet, kıskançlık ve hatta düşmanlıkların gelişmesine neden olmuştur. Bu durum, Sultanın katlinden sonra, Sadeddin Köpek'in maharetleriyle tahtı elde eden II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatının ilk günlerinde açık bir şekilde kendini göstermiştir. Harezm beylerine devlet içinde yüksek mevkiler verilmesi, özellikle İran asıllı yerli beyler tarafından hoş karşılanmamıştır. Sadeddin Köpek, sultanı kendi isteği doğrultusunda yönlendirirken, yerli Selçuklu beylerinin bu duygularından da yararlanmıştır. Nitekim Kayırhan'ın kolaylıkla yakalanması ve zincire vurulmasına muhalefetin olmayışı bunun bir göstergesidir[306].

Yukarıda ifade edildiği gibi, Sadeddin Köpek, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i saltanat tahtına oturttuktan sonra, kendine muha-

303 *İbn Bibi*, s. 435-436; Türkçe çev., I, s. 434.
304 Krş. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 5.
305 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 389.
306 Krş. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 407.

lif veya rakip olabilecek kimseleri ortadan kaldırma planını uygulama çerçevesinde Harezmlilerin reisi Kayırhan'ı tutuklatıp, Zamantı Kalesi'nde hapsettirmişti. Diğer Harezmli beyler kendi hayatlarının da tehlikede olduğunu görerek, I. Keykubad tarafından kendilerine verilen iktalarını terk edip hep beraber Fırat yönünde harekete geçmişlerdir. Kayır Han'dan sonra kendilerine Berke Han'ı reis seçen Harezmliler, 12 bin kişiye ulaşan askerî güçleriyle, Selçuklu ülkesinde geçtikleri yerleri tahrip ve yağma etmişlerdir. Üzerlerine gönderilen Selçuklu kuvvetlerini ağır bir mağlubiyete uğratan Harezmliler, yollarına devam ederek Urfa, Harran, Suruc, Rakka, Resülayn ve bağlı bölgelerini ele geçirmişler, bu yerleri kendi aralarında malikâne hükmüne göre bölüşmüşlerdir[307].

Selçuklu hâkimiyetinden çıkan Harezmli topluluğu, Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya sığınan Türkmenlerin bir kısmı da bunlara katılınca güçleri daha da artmış ve etrafa yağma akınları düzenlemeye başlamışlardır. Bu gelişmeler bölgede hem ziraat, hem de ticareti engellemiş ve huzursuzluk kaynağı olmuştur. Selçuklu Devleti Sadeddin Köpek'in ortadan kaldırılmasından sonra, bunları tekrar Selçuklu tabiiyetine ve hizmetine girmeye ikna etmiş ise de bu durum uzun ömürlü olmamış ve bir müddet sonra Harezmliler tekrar etrafa akınlar düzenlemeye, yağma yapmaya, kervanları basmaya başlamışlardır. Harezmliler, Selçuklu ve Eyyûbî kuvvetlerinin birlikte hareketi sonucu mağlup edilmişlerdir[308]. Ancak bu hareketin bastırılış şekli, yani o muhteşem Selçuklu ordusunun böyle bir ayaklanmayı bastırmada yetersiz kalması, devlet yönetiminin teb'asına karşı tutumu ve onların devlete başkaldırısı açısından önemli bir gelişmenin yaşanmasına neden olmuştur.

Kayırhan'ın yakalanıp zincire vurulması, Selçukluların hizmetine girmiş ve artık onların teb'ası olmuş bulunan Harezm-

307 *İbn Bibi*, s. 468-469, 485; Türkçe çev., II, s. 23-24, 39; Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-II", *a.g.e.*, s. 46-47; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 408.

308 *İbn Bibi*, s. 485-490; Türkçe çev., II, s. 39-43.

lilerin devletin hizmetinden çıkması, hatta devleti uğraştıracak bir sorun haline gelmesi, aynı zamanda Türkiye Selçuklularında halkın bir kısmının devlete ilk başkaldırısı olması açısından da önem taşımaktadır.

b. Babaîler İsyanı

I. Keykubad'ın öldürülmesinden sonra yönetimi eline geçiren Selçuklu devlet adamları, Türk göçünü gereği gibi organize edememiş, Anadolu'ya yeni gelen kitleler devlet ile çatışma içine girmişlerdir. Harezmlilerden sonra devlet ile çatışma içine giren ilk Türkmen topluluğu, ülkenin güney bölgesine yerleştirilenler olmuştur. Ülkenin güneyindeki bu yoğun Türkmen topluluğu, batı bölgelerinde bulunan Türkmenler gibi gayrimüslim bir devlete sınırdaş olmadıklarından, ekonomik durumlarını düzeltme şansına sahip değildi. Kendilerine imkân sunulmayıp, otlak ve yer darlığı çekerek oldukça zor şartlar altında yaşamlarını devam ettirmeye çalışırken, bir de devlet memurlarının baskıları, devletin yönetiminden sorumlu sultan ve devlet adamlarının zevk ve sefa düşkünlüğü bu yoksul Türkmenleri olumsuz etkilemiş[309], devletten uzaklaşmalarına neden olmuştur.

Ahmet Yaşar Ocak tarafından çeşitli yönleriyle araştırılmış ve ortaya konulmuş olan, Babaîler hareketi olarak da adlandırılan Türkmen ayaklanmasında[310] bizim çalışmamızı ilgilendiren husus, bu Türkmen topluluklarının devlet için sorun haline gelmesini önleyecek devlet adamlarının bulunmayışı ve devlet politikasının üretilememiş olmasıdır.

Babaî ayaklanmasının bastırılmasında yaşanan güçlükler, I. Keykubad'dan sonra Selçuklu Devleti'nde bir yönetim zafiyetinin varlığını bir kez daha ortaya koymuştur. Bu zafiyetin anlaşılması, Moğolların Selçuklulara saldırma konusundaki tereddütlerini de yok etmiş ve Anadolu'ya ordu sevkine neden olmuştur.

309 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 8.

310 Babaî ayaklanmasının sebepleri ile ilgili olarak bkz. Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 37-51; Kaymaz, "İdare Mekanizmasının Rolü-II", *a.g.e.*, s. 60-61; Polat, *a.g.e.*, s. 189-191.

Bu isyan hareketinin olumlu bir sonucu ise, Selçuklu Devletine kızgın bu Türkmenlere, Moğol istilasına boyun eğilmesi, Moğollarla mücadele edilmemesi dolayısıyla batı Türkmenlerinin de katılması oldu. Bundan sonra Türkmenler, hem Moğolların güdümündeki Selçuk Devletine, hem de Moğollara karşı bağımsızlık mücadelesine girişeceklerdir. Türkmenlerin, Moğollara karşı mücadelesinin üzüntü veren tarafı ise, çoğu defa Moğol destekli Selçuklu ordusuyla Türkmenlerin karşı karşıya getirilmesi, istilaya karşı birleşmesi gereken Türk gücünün, genellikle İran menşeli idareciler yüzünden bir birini yok etmekle uğraşmasıdır.

3. Moğol İstilasına Tepki Olarak Türkmen İsyanları

Kösedağ bozgunundan sonra Anadolu'da yaşanan gelişmeler dolayısıyla Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan Türkmenler arasında geniş ölçüde göçe rastlanır. Çöküş sürecinin başlamasını takip eden yıllarda Türkmen nüfusunun dağılımına bakıldığında, Türkmenlerin bir taraftan kuzeyde ve güneyde dağlık ve kıyı bölgelerine çekildikleri, diğer taraftan kalabalık topluluklar halinde Batı Anadolu'da Bizans sınırına yerleştikleri görülür. Kamereddin İli'nde Ermenek ve Larende merkez olmak üzere Karaman Türkmenleri, Maraş-Elbistan yöresinde Ağaç-eriler, 1258-1260 yıllarında Malatya bölgesinden Kütahya yöresine göç eden Germiyan Türkleri, Sinop-Samsun yöresinde Çepniler ve Denizli yöresinde kalabalık bir Türkmen topluluğu bulunmaktaydı. Bu arada Baybars devrinde Anadolu'dan kırk bin evden daha fazla Türkmenin Memlûk topraklarına göç ettiği, Sultan'ın Gazze ile Antakya arasında bulunan yerleri bunlara yurt olarak verdiği bilinmektedir[311].

a. Uclarda Türkmen Hareketleri

Türkmenler, "Babaîler İsyanı" olarak bilinen ilk hareketlerinden sonra, özellikle Moğol istilasından duyulan rahatsızlık ve Türkiye Selçuklu Devletini idare edenlerin uygulamalarından

311 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 45-50.

kaynaklanan memnuniyetsizliklerini çeşitli vesilelerle belli etmeye başlamışlardır.

Kösedağ'da Selçuklu ordusunun bozguna uğradığı haberinin yayılmasından sonra Elbistan ve Malatya taraflarında yaşayan Türkmenlerin, özellikle etrafta bulunan Hıristiyanlara karşı baskınlar düzenledikleri ve yağma hareketlerinde bulundukları görülüyor[312]. Yine bu ortamda Selçuklu yönetimini hedef alan ilk Türkmen ayaklanması ise İçel bölgesinde başlamıştır. Simon de Saint Quentin'in, adını Coterinus olarak kaydettiği kişinin, yanında bulunan annesine I. Keykubad'ın oğlu olduğunu söyleterek, Moğollar karşısında mağlup olan kardeşi Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in beceriksiz ve bu toprakları yönetmeye layık olmadığını ifade ederek, tahta talip olduğunu ilân etmiştir. Etrafına topladığı 20 bin kişilik bir kuvvet ile üç ay boyunca Alâiye ile Konya arasında tahribatta bulunan Coterinus, başkenti ele geçirmek üzereyken Lampron hâkiminin tuzağına düşmüş ve idam edilmiştir[313].

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra, yine I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu olduğunu öne süren Ahmed adlı biri saltanat davasıyla Uc bölgesinde ortaya çıkmıştır. Türkmenlerin desteğini arkasına alarak ilerlemeye başlayan Ahmed'e, katılım her geçen gün biraz daha artmış ve devleti tehdit eden bir güç halini almıştır. Vezir Şemseddin Muhammed'in, bu isyan hareketini bastırmak için gönderdiği mevcut kuvvetlerin komutasına tayin edilen emirler, Türkmenlerin gücünü-kuvvetini fark edince saldırıya cesaret edemeyip yardım istemişlerdir. Şemseddin İsfahanî, Suriye taraflarından gelip bizzat kendi muhafızları olan Harezmli, Kıpçak ve Kürt ücretli askerlerini, Hatireddin Zekeriya kumandasında bu Türkmenlere karşı gönderdi. Bu isyan hareketi ile kararlı bir şekilde ilgilenmek, ancak Celâleddin Karatay'ın üç

312 *Abu'l-Farac*, II, s. 543; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Din*, s. 38.

313 Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Türkçe çev., Erendiz Özbayoğlu, Antalya 2006, s. 59-60; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Din*, s. 38-39.

kardeşi ortak sultan ilân etmesi ve devlet yönetiminde otoriteyi eline almasından sonra mümkün olabilmiştir. Nitekim Celâleddin Karatay, Beglerbeyi Yavtaş ile Melikü'l-Ümera Fahreddin Arslandoğmuş komutasında gönderdiği kuvvetler ile isyanı bastırabilmiştir[314].

Baycu Noyan'ın 1256 yılında ikinci kez Anadolu'ya gelmesi ve İranlı Pervane Muineddin Süleyman'ın Moğollara dayanarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin kaderini eline alması, çeşitli yörelerde yaşayan Türkmenlerin isyanlarının, zamanla bağımsızlık mücadelesine dönüşmesine neden olmuş ve bu hareket Anadolu'nun hemen her yöresine yayılmıştır. Moğollar, Türkmenlerin hareketlerini bastırmak için kendi kuvvetleriyle destekli Selçuklu ordularını kullandıklarından, mücadele sonuçta Türkmenler ile Selçuklu Devleti'nin mücadelesi gibi görünmeye başlamıştır. Devleti idare edenlerin kaygısı, Selçuklu hanedanı ve devletin bekası olmayıp, kendi çıkarlarının devamı ve zarar görmemesi üzerine kurulu olduğundan, isyan halindeki Türkmenlerin duygu ve düşünceleri önem taşımamış, hareketlerin bastırılması yönünde atılan adımlar, devleti hergün biraz daha sona yaklaştıran nedenler arasında yerini almıştır.

Anadolu'da toplanan ve belli bir politika çerçevesinde iskâna tabi tutulup üretime katkısı sağlanamayan, askerî gücünden yararlanılamayan Türkmenler, geçimlerini temin edebilmek, varlıklarını sürdürebilmek için çareyi, çevreyi yağmada buluyor, bu durum aşayiş ve düzeni de bozuyordu. Selçuklu yönetimi düzeni sağlamak amacıyla zaman zaman bu Türkmen topluluklarına karşı kuvvet sevk ediyor, bu davranış ise devlet ile Türkmen topluluklarının arasını daha fazla açıyordu. Diğer taraftan Moğollara karşı kullanılabilecek Türk kuvvetleri, bizzat devlet eliyle kırılıyor, yıpratılıyor, katledilen insan açısından bakıldığında da Türk nüfusun azalmasına neden oluyordu. Ülkenin güneydoğu-

314 *İbn Bibi*, s. 583-584, 596; Türkçe çev., II, s. 116-117, 126-127; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 464, 470.

sunda yerleşmiş olan Ağaç-eri Türkmenleri, sözünü ettiğimiz bu topluluklardan biri idi.

Maraş bölgesinde yaşayan Ağaç-eri Türkmenleri, Anadolu, Suriye ve Çukurova arasında işleyen ticaret yolunu kullanan kafilelere saldırmak, kervanları soymak ve kafile mensuplarını öldürmek suretiyle ticareti sekteye uğratınca, bu bölgeye Vezir Kadı İzzeddin ve Beglerbeyi Yavtaş komutasında bir ordu sevk edilmiştir. Ancak Baycu Noyan'ın Anadolu'ya yöneldiği haberinin ulaşması üzerine, Agaç-erilere karşı gönderilen Selçuklu ordusu geri dönmek zorunda kalmıştır. Selçuklu ordusunun geri dönmesi üzerine Ağaç-eriler Elbistan ve Maraş'ın yanı sıra Suriye ve Kilikya Ermeni Baronluğu sınırlarına kadar yayılıp birkaç yıl buraları istila etmişlerdir[315].

İbn Bibi'nin bildirdiğine göre, Ağaç-eriler üzerine ordu sevk eden Selçuklu devlet adamlarının amacı, bunları tamamen ortadan kaldırmaktı[316]. Ancak aynı Ağaç-eriler, 1258 yılında Moğollara karşı mücadele eden II. İzzeddin Keykavus'un yanında yer alarak memleketi yıllardır sömüren Moğollara karşı savaşmışlar, Malatya'nın savunulmasını sağlamışlardır. Fakat bu Türkmenler, Moğollara karşı savaşmanın bedelini, kendilerini savunan bir devlet olmadığından, daha sonra Moğollar tarafından esir edilerek veya katledilerek çok ağır ödemişlerdir. Bu yüzden Ağaç-eriler bir daha kendilerini toparlayıp kuvvetlenememiş ve nüfuslarını artıramamışlardır[317]. Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezî yönetimini oluşturan devlet adamlarının Moğol taraftarlığı ve Türkmen düşmanlığının sonuçlarından biri olan bu durum, diğer bölgelerde de farklı olmayacak, Türkmenler Selçuklu birliklerince desteklenen Moğol kuvvetlerince katledileceklerdir.

315 *İbn Bibi*, s. 618; Türkçe çev., II, s. 143-144; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 477; Faruk Sümer, "Ağaç-eriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1988, s. 461.

316 *İbn Bibi*, s. 618; Türkçe çev., II, s. 144.

317 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 478; Sümer, "Ağaç-eriler", *DİA*, s. 461.

b. II. İzzeddin Keykavus'tan Sonra Türkmen Hareketleri

Batı Anadolu Bölgesi'nde yerleşmiş olan Türkmen toplulukları da çok geçmeden aynı anlayışın gazabına uğrayacaklardır. Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Anadolu'dan ayrılmasından sonra Denizli, Honas, Dalaman ve çevresinde yaşayan yaklaşık 200 bin çadırlık bir Türkmen topluluğunun[318] lideri olan Mehmed Bey, Moğol güdümündeki Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın hâkimiyetini tanımamıştır. Hatta Antalya-Konya arasında işleyen kervanları vurarak Selçuklu Devletine zarar vermeye başlamıştır. Mehmed Bey, kardeşi İlyas, damadı Ali ve akrabası Sevinç Beyler ile birlikte doğrudan doğruya Hülagu ile temas kurmuşlar, gönderdikleri elçi ile ödemeleri istenen vergiyi İlhanlı hazine ödeyeceklerini bildirmişlerdir. Ayrıca kendilerine bir sancak, yaşadıkları bölgenin kendilerine tevcih edildiğini bildiren bir yarlığ ve yanlarında bulunacak bir şahne göndermesini istemişlerdir. Hülagu, bu Türkmen beylerinin isteklerini yerine getirmiş Denizli, Honas, Dolaman ve çevresinin kendilerine tevcih edildiğini bildiren bir yarlığı ve Kulşar adlı şahneyi kendilerine göndermiştir[319].

Hülagu Han, Selçuklu sultanını aradan çıkararak kendisine itaat eden bu Türkmen beyini 1262 yılında huzuruna çağırmıştır. Ancak Moğolların adına hareket ettiği için Selçuklu sultanına itaat etmeyen Mehmed Bey, İlhanlı hükümdarının bu davetine icabet etmeyerek tavrını daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bunun üzerine Hülagu, Selçuklu Sultanı Rükneddin IV. Kılıçarslan'a ve Anadolu'da bulunan Moğol kuvvetlerine Mehmed Bey'i cezalandırmalarını emretmiştir.

Moğol tarafında bu gelişmeler olurken, Türkmenlerin reisi Mehmed Bey de damadı Ali Bey'in ihanetine uğramıştır. Ali Bey, Sultan Rükneddin'e gelerek, onu kayınpederinin üzerine yürümeye teşvik ederek, oluşturulan Selçuklu-Moğol kuvvetlerine kılavuzluk yapmıştır. Dalaman ovasında Selçuklu-Moğol ordu-

318 İbn Sa'id, *Kitâbu Basti'l-Arz Fi't-Tûli ve'l-Arz*, nşr. J. V. Gines, Tetuan 1958, s. 117; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 94.

319 Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 94-95.

suyla karşılaşan ve bozguna uğrayan Mehmed Bey, dağlara çekilerek bir süre direnmiş, ancak aman verildiği takdirde itaat edeceğini bildirmiştir. Yeminle kendisine teminat verilince teslim olan Mehmed Bey, Konya'ya götürülürken Borgulu (Uluborlu)'da katledilmiştir. Mehmed Bey'e ihanet eden damadı Ali Bey, Türkiye Selçuklu Devleti'nin uc beyi olarak tayin edilmiştir[320]. Sultan Baybars'ın Anadolu'ya gelmesine kadar uc beyi olarak görülen Ali Bey, diğer Türkmenler gibi Memlûk Sultanı'nın hareketinden ümitlenerek Moğol güdümündeki Selçuklu Devletine itaatten çıkınca, yakalanıp Karahisar-ı Devle'ye gönderildi. Orada korku ve üzüntüsünden hayatını kaybetti[321].

Bu olayda da görüldüğü gibi, 200 bin çadırlık bir nüfusun askerî gücünü devletin hizmetine sokacak ve ülke yararına kullanabilecek bir yönetimin olmayışı, Türkiye Selçuklu Devletini yine Türkmenlerle karşı karşıya getirmiş, dökülen yine Türklerin kanı olmuş, devlet mevcut gücünü kendi insanına karşı kullanma talihsizliğinden kurtulamamıştır.

Moğol istilasına ve onun güdümündeki Selçuklu yöneticilerine başkaldıran Türkmen toplulukları arasında İçel bölgesinde yaşayanların çok önemli bir yeri vardır. I. Alâeddin Keykubad'ın 1226 yılında Ermenilere karşı düzenlediği kapsamlı bir seferden[322] sonra Türkmen iskânına açılan İçel bölgesine gelenler arasında, daha sonra Karaman Beyliğini kuracak Türkmenler de bulunmaktadır. Bölgeye hangi tarihte geldikleri konusunda kesin bilgiler bulunmamakla beraber, bu Türkmenlerin daha önce Sivas yöresinde oturduklarına, Beyliğe adını veren Kerimüddin Karaman'ın babası Nure Sufi'nin Babaî isyanına katıldığına dair haberler vardır[323].

320 *Aksarayî*, s. 71; Türkçe çev., s. 53; *Baybars el-Mansurî*, s. 73, 76; el-Kalkaşandî , *Subh el-'Aşa fi Sınâat el-İnşâ*, V, Kahire, t.y., s. 364; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 94-95.

321 *İbn Bibi*, s. 729; Türkçe çev., s. 239; *Aksarayî*, s. 132; Türkçe çev., s. 103.

322 Bu sefer için bkz. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 176 vd.

323 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 519.

XIII. yüzyılın ortalarında Ermenek nahiyesinde yaşadığı, dağlardan Larende (Karaman)'ye kömür çekerek geçimini sağladığı bildirilen Kerimüddin Karaman, 1256 yılında Baycu Noyan'ın Anadolu'ya yönelmesinin yarattığı karışıklıklardan yararlanarak, etrafına topladığı Türkmenlerle askerî bir güç oluşturmuş, yolları kesmeye, özellikle Çukurova Ermenilerine karşı saldırılarda bulunmaya başlamıştır. Sultan II. İzzeddin Keykavus'un ülkeden ayrılmasından sonra, Rükneddin IV. Kılıçarslan, önemli bir askerî güce ulaşmış olan Karaman'ı itaat altına almak için *emir* unvanı ve bulundukları bölgeyi ikta olarak vermek[324] suretiyle kontrol altında tutmak istemiştir.

Bu noktada Aksarayî, Karaman, Zeynü'l-Hac ve Bunsuz'un 20 bin kişilik bir kuvvet ile Sultan II. İzzeddin Keykavus'un haklarını korumak amacıyla Konya üzerine yürüdüklerini naklediyor. Moğol askerleri yaylakta bulunduğundan, Pervane Muineddin Süleyman, kendisine bağlı Selçuklu kuvvetleriyle Karaman Türkmenlerini bozguna uğratmış, Bunsuz ve Zeynü'l-Hac esir düşmüştür[325]. Karaman Bey'in Ermenilere karşı giriştiği bir saldırıda aldığı yaranın etkisiyle ölümü üzerine, Selçuklular tarafından rehin tutulduğu anlaşılan Bunsuz, kardeşinin yerine Karaman ilinin beyliğini istemek için Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın huzuruna varmış, ancak Karaman Bey'in küçük yaşlardaki çocuklarıyla birlikte tutuklanmış ve Gavele kalesinde hapsedilmiştir. Sultan'ın ölümünden sonra, onları ülkenin değişik yerlerinde bulunan kalelere götürmüşler, ancak daha sonra serbest bırakmışlardır.

İbn Bibi, Karaman Türkmenlerinin hareketini, kardeşler arasındaki mücadelede Sultan II. İzzeddin Keykavus'un taraftarlığını yaptıklarından, Selçuklu ülkesinin tamamının saltanatının verildiği Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan'a düşmanlık duymalarından kaynaklandığı değerlendirmesinde bulunmaktadır[326].

324 *İbn Bibi*, s. 687-688; Türkçe çev., s. 202.
325 *Aksarayî*, s. 71; Türkçe çev., s. 53.
326 *İbn Bibi*, s. 688; Türkçe çev., s. 202-203; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 97-102.

Hâlbuki Karaman Türkmenlerinin mücadelesi, daha sonra da söz konusu edileceği gibi, Moğol işgalinin sona erdirilmesine yönelik bir hareket olmuştur. Esasen Selçuklu Devleti'nin yönetimini elinde bulunduranların Türkmenler ile ilgili hislerinin ne olduğunu da Bunsuz ve Zeynü'l-Hac esir edilip Konya'ya getirildiklerinde, pazarlarda gezdirip halktan insanlara enselerine tokat attırmak suretiyle hakaret ve azap çektirdiklerini eserine alan Aksarayî'nin kayıtları açıkca göstermektedir[327].

Gerek Denizli ve yöresinde oturan gerekse Ermenek bölgesini yurt tutmuş bulunan Türkmenlerin ayaklanmaları, Pervane Muineddin Süleyman'a, II. İzzeddin Keykavus taraftarı devlet erkânını ortadan kaldırmak için bahane oluşturmuştur. Aksarayî ile İbn Bibi'nin bildirdiklerine göre, Karamanlıların Konya üzerine yürümesinden ve bir kez daha şansını denemek için II. İzzeddin Keykavus adına Uc Türkmenlerini toplayan, ancak Altunaba Kervansarayı'nda yenilen Ali Bahadır ile Emir-i Âhur Uğurlu'nun teşebbüsünden sonra, Pervane Muineddin Süleyman, hâlâ efendilerinin davalarını güden ve II. İzzeddin Keykavus'un tarafını tutan Müstevfi Necibeddin, Müşrif-i Mülk Kıvameddin Erzincanî, Kadıasker Sivrihisarlı Celâleddin, Seyfeddin Has Kayıaba, Kerimeddin Alişir, Emir-i Silah Bedreddin Gühertaş ve Üstadüddar Emineddin Yakut gibi insanları saltanat sarayına getirtip tutuklattıktan sonra Alıncak Noyan'a göndermiş ve hepsi de orada sorgusuz-sualsiz öldürülmüşlerdir. Bundan sonra Pervane Muineddin Süleyman, Moğolların da onayını alarak hem merkezde hem de vilâyetlerde Fahreddin Ali ve Emineddin Mikail dışında, kendi adamlarından oluşan bir yönetim kadrosu oluşturmuştur[328].

Pervane Muineddin'in, Moğolların yardımıyla Selçuklu ülkesinde kendi mutlak hâkimiyetini kurması, Karaman ve Denizli bölgesinde yaşayan Türkmenlerin ayaklanmalarını bastırması,

327 *Aksarayî*, s. 72; Türkçe çev., s. 54.

328 *İbn Bibi*, s. 642; Türkçe çev., s. 164; *Aksarayî*, s. 72; Türkçe çev., s. 54; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 103-106.

Anadolu'nun başka bölgelerinde yaşayan Türkmenlerin başkaldırısını engelleyemedi.

Ali Bahadır ile Uğurlu, Altunaba Kervansarayı'nda mağlup olduktan sonra Uc'a Türkmenlerin yanına gitmiş, orada topladıkları kuvvetlerle bu defa Ankara ve Çankırı taraflarında isyan hareketi başlatmışlardır. Bir süre devam eden ve bu bölgede karışıklıklara yol açan ayaklanma, Pervane Muineddin Süleyman'ın Atabeg Fahreddin Arslandoğmuş komutasında gönderdiği kuvvetler tarafından büyük bir şiddet ve zahmetle bastırılabilmiştir[329].

Diğer taraftan hemen hemen aynı zamanlara rastlayan Hurmaoğlu isyanı Tokat tarafında başlamış ve kısa zamanda Kastamonu yöresine de sıçramıştır. Bu isyan da gönderilen Selçuklu kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilmiştir[330].

Aksaray ve çevresinde II. İzzeddin Keykavus'un adamlarından Emir-i Âhur Esed'in başlatmış olduğu ayaklanma ise altı ay devam etmiş, ancak Kırşehir emirliğine tayin edilmiş olan Nureddin Caca tarafından, sığınmış olduğu Salime Kalesi'nde kuşatılarak teslim olmak zorunda bırakılmış, kendisi ve yanında bulunanların tamamı öldürülmek suretiyle isyan bastırılmıştır[331].

Önceleri Sultan II. İzzeddin Keykavus'un taraftarlarından olan, ancak onun ülkeyi terk etmesinden sonra kendi selametini düşünerek Moğollara gidip itaat arzeden ve Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın adamları arasına katılan Şah Melik, bu davranışının karşılığında Sultanın Emir-i Alem'i olmuş, ayrıca Simre Sübaşılığı da kendisine verilmiştir. İbn Bibi bu bilgileri verdikten sonra, nedenini belirtmeden onun isyana başladığını ve Tokat yakınlarında bulunan Gedağze Kalesine sığındığını, Pervane Muineddin Süleyman tarafından bir süre kuşatıldıktan sonra hayatını garanti ederek kaleden inmesini sağladığını, kaleden inince hemen

329 *Aksarayî*, s. 74; Türkçe çev., s. 56; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 108.
330 *Aksarayî*, s. 74; Türkçe çev., s. 56; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 108-109.
331 *Aksarayî*, s. 74-75; Türkçe çev., s. 56; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 109.

Moğollara teslim edip öldürüldüğünü yazar[332]. Ancak Yununî, bu isyanın anlaşmalı bir hareket olduğunu kaydeder. Altın Orda Hanı Berke'ye mağlup olan Hülagu, Pervane Muineddin'i yanına çağırdığında, onun uğradığı mağlubiyet nedeniyle üzüntülü bir zamanında huzura çıkmanın sakıncalı olduğunu düşünerek, Anadolu'dan ayrılmasının mümkün olmadığı izlenimi verebilmek için Şah Melik ile anlaşmış ve bu isyan hareketini başlatmışlardır. Ancak daha sonra iş ciddîleşmiş ve Pervane Muineddin, Şah Melik'i öldürtmüştür[333].

Şah Melik isyanı hariç tutulacak olursa, 1262-1263 yıllarında gerçekleşen bu ayaklanmaların hemen tamamı Moğol istilasına ve onun kuklası durumundaki Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan ile Pervane Muineddin yönetimine karşı gerçekleştirilmiştir. Kısa aralıklarla, farklı bölgelerde ve birbirinden bağımsız gerçekleştirilen bu isyan hareketlerinin, Moğollarla desteklenen Selçuklu kuvvetleri karşısında başarı şansı bulunmamaktadır. Türkmenlerin bu güçlü düşmanları karşısında başarılı olabilmeleri, ancak dirayetli bir lider etrafında toplanmaları ve güçlerini birleştirmeleriyle mümkün olabilirdi ki, o günün şartlarında bunu başarabilecek bir devlet adamı, bir lider ortaya çıkmamıştır.

Moğollardan aldığı destek ile ayaklanmaları bastıran ve muhalif olabilecek insanları etkisiz hâle getiren Pervane Muineddin Süleyman, bir süre istediği gibi hüküm sürmüş, ancak Moğolların Anadolu işlerine daha fazla müdahale etmeleri ve kendisini baskı altında tutmaları üzerine yeni bir arayışın içine girmiştir. Bu arayış, Selçuklu Devleti'nin bitişine son noktayı koyacak ayaklanmaları, Moğolların Türkmenleri ezme girişimleri, Moğol valilerinin isyanları gibi çok önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.

---

332 *İbn Bibi*, s. 643-644; Türkçe çev., II, s. 164-165.

333 Yununî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, I, Haydarabad 1954, s. 536-537; Kaymaz, *Pervane Mu'înüd-Dîn*, s. 110.

4. Hatiroğlu İsyanı

Pervane Muineddin Süleyman, Moğolların gözünde güven kaybına uğradığını anlayınca, onların Anadolu'daki hâkimiyetine son verilmesi gereğine inanan bazı yakın adamlarıyla bir toplantı yapmıştır. Toplantıya katılanlar, Memlûk Sultanı Baybars'ın Anadolu'ya davet edilmesi kararını almışlar ve bunu bir elçi ile kendisine bildirmişlerdir. Baybars, 1276 yılının baharında kendisine ulaşan teklifi kabul etmekle birlikte mevsimin uygun olmadığını, ancak sonbahardan sonra yola çıkabileceğini bildirmiştir. Bu arada Abaka Han arka arkaya gönderdiği elçilerle Pervane Muineddin Süleyman'ı huzuruna çağırmaktaydı. Baybars gelecek ümidiyle Abaka'nın katına hareketini erteleyen Pervane Muineddin Süleyman, bu ümidini yitirince Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın kızı Selçukî Hatun'un budist Argun'a nikâhlanması vesilesiyle, önde gelen bazı devlet adamlarını da yanına alarak yola koyulmuştur. Ancak Pervane MuineddinSüleyman'ın bu hareketi, her ne pahasına olursa olsun Abaka'nın huzuruna gitmesini istemeyen ve Moğollardan kurtulmak için yemin etmiş olan beylerden bazıları ile arasının açılmasına neden olmuştur. Bu beylerden birisi de Hatiroğlu Şerefeddin Mesud'dur[334].

Muineddin Pervane ve Sâhip Fahreddin Ali'nin, Abaka Han'ın huzuruna gitmek üzere Anadolu'dan ayrılmasını fırsat bilen Hatiroğulları, isyan bayrağını açtılar. Hatiroğlu Şerefeddin'in kardeşi Ziyaeddin, ilk elçi olarak Baybars'a gönderildi. Muineddin Pervane ve Moğol noyanlarının Anadolu'dan ayrılmasının güzel bir fırsat olduğu, Kayseri'de bulunan diğer Selçuklu beylerinin Sultan Gıyaseddin ile birlikte huzura gelecekleri bildirilerek Baybars Anadolu'ya davet edildi. Bu münasebetle Elbistan'a gelen Memlûk emiri Bedreddin Beg-tut, Hatiroğlu Şerefeddin'e ve diğer Anadolu beylerine mektuplar getirerek ittifakı hazırlıyor, bunların tercümesi yapılıyor, Baybars'ın geleceği haberini de bir

334 *Baypars Tarihi*, II, Türkçe çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 61, 73; *İbn Bibi*, s. 661-663; Türkçe çev., II, s. 179-180; *Aksarayî*, s. 100; Türkçe çev., s. 77; *Abu'l-Farac*, II, s. 597-598; Kaymaz, *Pervane Mu'înüd-Dîn*, s. 143-146.

ulak bildiriyordu. Bu haberlerden memnun kalan Hatiroğlu, Uc beglerine ve özellikle Karaman Bey'in oğlu Mehmed Bey'e de elçi gönderip onları da askerleri ile Niğde'ye davet etmiş ve yapılacak işler ile ilgili onayını almıştır[335].

Bu hazırlıkları yapan Hatiroğlu Şerefeddin, 1276 yılının Haziranı'nda Memlûk Sultanı'ndan yardım ve destek gelmeden önce kendi kuvvetleriyle birlikte Selçuklu sultanının ikâmet ettiği Kayseri'ye hareket etti. Burada Pervane'nin adamları Danişmend vilâyetinin komutanı Taceddin Giv ve Uc'un komutanı Arslandoğmuş oğlu Sinaneddin kendisine karşı çıktı. Ancak Hatiroğlu'nun bu hareketini engelleyemediler ve gösterdikleri etkisiz direnç sırasında da hayatlarını kaybettiler. Hatiroğlu Şerefeddin bundan sonra atını Meşhed Ovasına sürerek orada beklemeye başladı. Sultanı getirmesi için kardeşini şehrin kapısına gönderdi. Burada Sâhip Atabeg Mecdeddin Muhammed, Müstevfi Celâleddin Mahmud, Beglerbeyi Seyfeddin Torumtay, Emir-i Dâd Eminеddin ve diğer beyleri, Baybars'ın gelmekte olduğunu bildirerek Moğollara karşı mücadeleye çağırdı. Ayrıca askerlerine şehirde bulunan Moğolları öldürmek ve mallarını yağmalamak emrini verdi. Yukarıda adı geçen devlet adamları ise aralarında yaptıkları tartışmadan sonra Sultan'ı ata bindirip Şerefeddin'in yanına götürdüler. Bu arada daha önce emirlik işlerinden affını isteyip, divan'a ait görevlerden elini çekerek tasavvuf yoluna girmiş olan Taceddin Mu'tez'in naibi Şemseddin Genceî de cihat düşüncesiyle harekete katılıp Hatiroğullarına danışman olmuştur[336].

Hatiroğlu Şerefeddin, Meşhed Ovasına gelen Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile maiyetini de yanına alarak Niğde'ye hareket ederken, kardeşi Ziyaeddin'i Atabeg Mecdeddin, Seyfeddin Torumtay ve Müstevfi Celâleddin ile birlikte elçi olarak Baybars'a

335 *Baypars Tarihi*, s. 74-76; *Aksarayî*, s. 101; Türkçe çev., s. 78; *İbn Bibi*, s. 662-663; Türkçe çev., II, s. 180; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 147-148; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 539.

336 *Baypars Tarihi*, s. 77; *İbn Bibi*, s. 663-664; Türkçe çev., II, s. 180-181; *Aksarayî*, s. 101-102; Türkçe çev., s. 78; *Anonim Selçuknâme*, 57; Türkçe çev., s. 37; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 149-150; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 539.

gönderdi[337]. Bu hareketiyle artık ayaklanmayı fiilen başlatmış olan Hatiroğlu Şerefeddin'in etrafında Moğol zulmünden bıkmış olan insanlar toplanmaya başladılar. Ona, gerek Karaman, gerekse Uc taraflarında yaşayan Türkler de destek verdiler. Bu desteklerini de hemen, Urla adlı reisleri komutasında Lülüve (Ulukışla) madeni bölgesini korumakla görevlendirilen 200 Moğol askerine saldırıp, hepsini kılıçtan geçirmek ve kellelerini Niğde'ye göndermekle göstermişlerdir[338].

Bu arada 6 bin kişiden oluşan bir Memlûk birliğinin Elbistan'a geldiği bilgisi, Niğde'ye bir elçi ile ulaştırıldı. Bu haber üzerine Sultan Baybars'ın da geleceği inancı kuvvetlendi ve Hatiroğlu Şerefeddin, girişilen harekete daha fazla katılım ve başarı sağlamak amacıyla vilâyetlere fetihnameler gönderdi[339].

Bu gelişmeler yaşanırken Hatiroğlu Şerefeddin, Sultan Baybars'a elçiler göndererek, kendisini bir an önce Anadolu'ya gelmeye teşvik ediyordu. Fakat Baybars, Hıms'da kabul ettiği son elçilere acele etmemelerini, çünkü Pervane ile, onun Abaka Han'a gitmesinden önce haberleştiklerini, bu yılın sonunda geleceğini,

337 *Baypars Tarihi*, s. 77; *İbn Bibi*, s. 664-665; Türkçe çev., II, s. 181; *Aksarayî*, s. 101-102; Türkçe çev., s. 78; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 539.

338 *İbn Bibi*, s. 665, 687; Türkçe çev., II, s. 182, 202; *Aksarayî*, s. 102-103; Türkçe çev., s. 79; *Baypars Tarihi*, s. 76-77; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 539.

339 Bu fetihnâmelerde "kadılar, imamlar, naibler ve bütün halk bilsin ki, peşpeşe gelen elçiler ve habercilerin bildirdiklerine göre Sultan Baybars, sayısız muzaffer askerle hareket etti. İslâm askerlerinin öncü birliği memleketimize girdi. Saltanatımızın kutlu alayı (Sultan Gıyaseddin), İslâm padişahını (Baybars) karşılamak için Niğde'den ayrıldı. Karahisar-i Yavaş nahiyesine varınca ulaklar "devletimizin düşmanları toplanmışlar ve lanetli askerleriyle, Müslümanlığa ve Müslümanlara kastetmek için harekete geçmişledir" haberini getirdiler. İslâm askerleri Elbistan'da kafir mel'unlarla karşı karşıya geldiler. O rezil ve mel'unların çoğunu kılıçtan geçirdiler. Geri kalanlar hezimete uğrayıp kaçtılar. Fesat çıkaran Pervane, Sâhip Fahreddin Ali ve hain Taceddin Mu'tez esir edildiler (bunun gerçekle ilgisi yoktur). Saltanatımızın alayı (Sultan Keyhüsrev) İslâm padişahını karşılamak için acele etmektedir. İslâmiyetin başlarında bağışlanmış olan bu büyük bağış ve önemli yardımın müjdeyi ve desteği artıracağını umuyor, bu müjdenin şehirde ve vilâyette tellal çağırmalarını buyuruyoruz. Halkın tamamı gönlü rahat olarak işiyle gücüyle meşgul olsun ve bize duasını arttırsın" ifadeleri kullanılmaktadır. *Aksarayî*, s. 105-106; Türkçe çev., s. 81. Ayrıca bkz. *İbn Bibi*, s. 665; Türkçe çev., II, s. 182; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 540.

askerlerinin çoğu Mısır'da olduğu için şimdi Anadolu'ya gelmesinin mümkün olmadığını, Pervane'nin oğlu Mühezzibüddin'in Tokat'a gitmekle doğru bir hareket yaptığını, çünkü babası ile aralarında verilen karardan haberdar olduğunu söylemiştir. Bu durum karşısında Hatiroğlu Ziyaeddin, Baybars ile gizli konuşmak istemiş, isteği kabul edilip baş başa kaldıklarında *şimdi Anadolu'ya gelmezse kardeşi ve onunla sözlü bulunan beylerin hayatlarının tehlikede olduğunu, bu sebeple hiç olmazsa uygun gördüğü miktarda asker gönderip Sultan Gıyaseddin ve kardeşinin kurtarılmasını* talep etmiştir. Bunun üzerine Sultan Baybars, Seyfeddin Balaban kumandasında 6 bin kişilik bir kuvveti Anadolu'ya gitmek üzere yola çıkardı. Ancak Seyfeddin Balaban, Pervane Muineddin'in Moğol ordusuyla Anadolu'ya gelmekte olduğunu öğrenince geri dönmüştür[340].

Hatiroğlu cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Pervane Muineddin, Sâhip Fahreddin ve Taceddin Mu'tez, Selçukî Hatun ile Şehzade Argun'un düğünlerinin gereklerini yerine getirdikten ve Abaka Han ile görüştükten sonra, Kongurtay ve Mengü Timur ile birlikte Anadolu'ya hareket etmişlerdir. Ancak Erzurum sınırına geldiklerinde Hatiroğlu isyanını haber almışlar ve durumu Abaka Han'a bildirmişlerdir. Bunun üzerine Abaka Han, Toku ve Tudavun'u 30 bin Moğol askeri ile Anadolu'ya göndermiştir. Pervane Muineddin ve Moğol noyanları, Sivas üzerinden Yabanlu Pazarına gelerek, 500 atlıdan oluşan bir kuvveti Elbistan'a gönderip, Memlûk ordusunun durumunu, Baybars'ın gerçekten Anadolu'ya yönelip yönelmediğini anlamak istediler. Moğollar, Elbistan'a ulaşan 6 bin Memlûk askerinin yalnızca bir keşif kolu olduğunu, kendileri için önemli bir tehdit oluşturmadığını öğrendiler[341].

Bunun üzerine Şehzade Kongurtay, Tudavun Noyan ve Sâhip Fahreddin Ali güney sınırının güvenliği için Elbistan'a yönelir-

340 *Baypars Tarihi*, s. 78; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 151-153; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 540-541.

341 *Baypars Tarihi*, s. 78-79.

ken, Hatiroğlu isyanını bastırmak üzere Pervane Muineddin ve Tuku Noyan, Sivas'tan Niğde'ye hareket ettiler. Bu arada Niğde'de bütün gelişmelerden habersiz Baybars'ın gelmesini bekleyen Hatiroğlu Şerefeddin, kendisine verilen yanlış bilgilere göre hareket ediyordu. Hatiroğlu, Pervane Muineddin Süleyman'ın bir Moğol ordusu ile döndüğü, fakat bu ordunun Elbistan tarafına gelmiş bir Memlûk kuvveti tarafından mağlup edildiği, Pervane Muineddin, Fahreddin Ali ve Taceddin Mu'tez'in ihanetle suçlanarak Moğollar tarafından tutuklandığı bilgisi üzerine vilâyetlere fetihnameler göndermiş ve zaferi müjdelemiştir. Ancak, Pervane Muineddin ve Tuku Noyan'ın Niğde'ye geldiğini öğrendiğinde haklı olarak şaşkına dönmüştür[342].

Hatiroğlu Şerefeddin, her şeye rağmen Moğol ordusuna 4 bin kişilik kuvveti ile karşı koymak istedi ise de, yanındakiler bunun imkânsız olduğunu belirterek kendisini vazgeçirdiler. Şerefeddin, kendine bağlı askerlerden oluşan bir kuvvet ile Lülüve Kalesi'nin yolunu tuttu. Kaleye yaklaşınca adamlarına izin verip onlarla vedalaştı. Bir gulamıyla birlikte kaleye çıktı. Fakat Kale Kütüvali Sadıku'd-Din, Şerefeddin'i tutuklayıp kendisini takip eden Moğol kuvvetlerine teslim etti. Yakalanan Şerefeddin, Kongurtay'ın Delüce kışlağına getiririldi ve isyanın bastırılmasından sonra yapılan yargudan çıkan karar sonucunda idam edildi. Kendisiyle birlikte hareket eden Emir-i Şikâr Kılavuzoğlu Seyfeddin, Camedar Sancar, Hâdim-i Has Kayıaba gibi beylerin yanında çok sayıda Türkmen de öldürüldü[343].

Diğer taraftan Moğol noyanları, kışlak günleri boyunca Hatiroğullarının adamlarını ve taraftarlarını bulmak için araştırma ve soruşturmaya devam etmişler, ileri gelen veya sıradan insanlar

342 *Aksarayî*, s. 103-104; Türkçe çev., s. 80; *İbn Bibi*, s. 666; Türkçe çev., II, s. 183; *Baypars Tarihi*, s. 79; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 153; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 541.

343 *Aksarayî*, s. 106-109; Türkçe çev., s. 80; *İbn Bibi*, s. 667-669; Türkçe çev., II, s. 184-185; *Baypars Tarihi*, s. 79-81; *Anonim Selçuknâme*, 56-57; Türkçe çev., s. 37; *Abu'l-Farac*, II, s. 598; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 153;Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 541-542.

her taraftan topluluklar halinde getirilerek isyan hakkında ifadelerine başvurulmuştur. Bu soruşturmalar sırasında Pervane Muineddin, bazen aracılık yapmış, bazen de yönlendirmelerde bulunmuştur. Aksarayî, bu sorgu sırasında suçlarını itiraf edip inkârda ısrar etmeyen kimselerin suçlarının affedildiğini, inkâr edenlerin ise cezalandırıldığını nakletmektedir[344].

Hatiroğlu Şerefeddin'in Moğolları Anadolu'dan atmak arzusu ve gayreti ile giriştiği ve diğer Türkmenlerce de desteklenen bu hareketin başarısız olmasında Sultan Baybars'ın sorumluluğunun büyük olduğunu düşünüyoruz. Devrin en önemli birkaç devletinden birinin başında bulunan Baybars'ın, Anadolu gibi çok önemli bir coğrafyanın kaderini elinde bulunduran Pervane Muineddin'in kaypak siyasetini anlayamaması, bütün hesaplarını, şahsî çıkarı için atmayacağı adım olmayan Pervane Muineddin'in sözlerine göre yapması, Anadolu insanının hem inancına hem canına hemde malına büyük zararlar vermiştir. Selçuklu Devleti açısından bakıldığında ise, Moğolların bundan böyle baskılarını daha da artırdığı görülecektir.

5. Baybars Anadolu'da

Memlûk Sultanı Baybars, Pervane Muineddin ile sözleştiği gibi 7 Nisan 1277'de Halep'den hareket edip Anadolu'ya girdi. Toku ve Tudavun komutasındaki Moğol kuvvetleri ile Pervane Muineddin'in emrindeki Selçuklu birlikleri, Elbistan ovasında Baybars'ın karşısına çıktı. 15 Nisan'da Moğol kuvvetlerinin ağır bir yenilgiye uğraması üzerine Pervane Muineddin kaçıp Kayseri'ye gelmiş ve buradan yanına aldığı Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'den başka, vezir Fahreddin Ali, Atabeg Mecdeddin Muhammed gibi önde gelen devlet adamlarıyla Tokat'a çekilmiştir.

Sultan Baybars da, Elbistan ovasında Moğol kuvvetlerini yenilgiye uğratıktan sonra yola çıkıp, geçtiği her yerde halkın sevgi

344 *Aksarayî*, s. 110; Türkçe çev., s. 84-85. Ayrıca bkz. *İbn Bibi*, s. 669; Türkçe çev., II, s. 185.

gösterileri ile karşılanarak Kayseri'ye gelmiştir (20 Nisan 1277). Kayseri'de Selçuklu tahtına oturan, adına sikke kestiren Sultan Baybars, yapılan çağrılara rağmen Pervane Muineddin'in gelmemesi, yiyecek ve yem sıkıntısının baş göstermesi üzerine, 6 gün kaldığı şehirden ayrılmış ve geri dönmüştür[345].

6. Karamanoğulları Hareketi

Hatiroğlu Şerefeddin isyan bayrağını açtığında Moğol karşıtı olan bütün kesimleri bu harekete katılmaya davet etmişti. II. İzzeddin Keykavus'un ülkeden ayrılması sırasında tavırlarını ortaya koyan Karamanoğulları ve diğer Uc Türkleri bu davete memnuniyetle katılmışlardır. Hatta Karaman Türkmenleri, bulundukları bölgeden sahile kadar olan yerleri hemen zabt ederek Sultan Baybars ile temasa geçmişlerdir[346]. Bu davranışının karşılığında Karaman oğlu Mehmet Bey, Hatiroğlu Şerefeddin tarafından Ermenek Sübaşısı olarak tayin edildi. Hatiroğlu hareketinin bastırılmasından ve idamından sonra da Karamanoğulları mücadelesini sürdürmüş, Selçuklu Devletine vermesi gereken vergileri göndermemiş ve bağımsızlık hareketine girişmiştir.

Bu gelişme üzerine Selçuklu Devleti'nin Ermenek valiliğine tayin ettiği Kadı Hotenî'nin oğlu Bedreddin İbrahim, Karamanlılara saldırmak, onları cezalandırmak istemiştir. Başlangıçta Pervane Muineddin'in onayı olmamakla birlikte Bedreddin Hotenî'nin ısrarlı tavrı sonucu Tuku ve Tudavun'dan izin alınıp yaklaşık ikibin kişilik bir Selçuklu-Moğol kuvvetiyle Karamanlılara karşı harekete geçildi. Bedreddin İbrahim, Larende'ye gelince, Karamanlılar kendisine elçi gönderip isyan etmelerinin bedeli ve taşkınlığın diyeti olarak Sultanın hazinesine 100 bin dinar göndermeyi ve serleşkerlik aidatını tamamen ödemeyi kabul ettiler. Ancak Bedreddin İbrahim, kendi gücüne güvenerek bu yapılan

345 *Baypars Tarihi*, s. 86-87; *Baybars el-Mansurî*, s. 153-156; *Reşidüddin*, s. 768; *Kazvinî*, s. 592; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 545-549; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 159-160.

346 *Baypars Tarihi*, s. 76-77.

teklifi reddedip, yıkım ve yağma yoluyla Karaman vilâyetini ele geçirmeye kalkıştı. Göksu derbendine giren Bedreddin İbrahim'e canla-başla karşı koyan Karaman Türkleri, Selçuklu ordusunu hırpalayıp, kayıplara uğratmıştır. Pek çok esir, at ve silahı Karamanlılara ganimet olarak bırakmak ve kendini savunmaktan aciz kalan Bedreddin İbrahim, bozguna uğradı. Ermenek'de sığındığı bir kalede kuşatıldı ve çıkış kapısı bulamadı. Onun Karamanlılar karşısında uğradığı bu mağlubiyet, Türkmenlerin kendine olan güvenlerini artırdı ve daha büyük işler yapmak için kendilerinde cesaret buldular[347].

Girdiği kaleden çıkış kapısı bulamayınca, Karamanlıların kuşatması altında kalan Bedreddin İbrahim'in mağlubiyet haberi, Kırşehir ile Yozgat arasında bulunan Delüce kışlağındaki Moğollara ulaştı. Bunun üzerine Moğol noyanlarının isteği doğrultusunda Konya'da bulunan Naibü's-Saltana Emineddin Mikail, Bedreddin İbrahim'i kurtarmak ve Karamanlıları cezalandırmak için yeni bir kuvvet ile Larende'ye gönderildi. Emineddin Mikail, Bedreddin İbrahim'i kuşatmadan kurtardı. Ancak o da bozguna uğrayarak Konya'ya çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Uc Türkmenlerinden bir topluluk, Antalya'dan Konya'ya doğru giden bir Frenk kervanını basmış ve tacirlerin çok miktarda para ve malını yağmalamıştır. Bu dönemde Emirü's-Sevâhil olan ve Antalya'da bulunan Pervane Muineddin'in dayısı Hoca Yunus, Frenklerin yağmalanan mallarını geri almak için Türklerin üzerine gitmiş, ancak mağlup ve hayvanlarını, silahlarını, mallarını, yani bütün ağırlıklarını, hatta sancak ve davullarını (nekkare) Türkmenlere bırakarak Konya'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Türkmenlerin elde ettiği bu zaferler, Karamanlıların gücünü ve mücadele azmini arttırdı. Sahillere kadar hâkim oldukları alanları genişlettiler. Türkmenlerin bu hareketlerini cezalandırmak ve Uc bölgelerini Türkmenlerden temizlemek için Selçuklu

347 *Aksarayî*, 110-112; Türkçe çev., s. 85-86; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 157; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 558-559; Faruk Sümer, "Mehmed Bey, Karamanoğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara 2003, s. 445.

beyleri Pervane Muineddin ile birlikte Konya'da toplanıp hazırlık yaparken, Memlûk Sultanı Baybars Anadolu kapılarına geldiğinden düşüncelerini gerçekleştirememişlerdir[348]. Bu durum karşısında, Larende sınırında Türkmenlere karşı saldırıya geçmek üzere bekleyen Sâhip Fahreddin Ali'nin iki oğlu Emir Taceddin Hüseyin ve Nusreteddin Hasan Konya'ya çekilmek zorunda kalmıştır. Bu gelişme üzerine Aksaray, Konya ve batı ucuna kadar olan bütün bölge Türkmenlerin hareketlerine açık hale gelmiştir[349]. Baybars ve Abaka'nın Anadolu'ya gelmeleri Karamanlıların hareketi üzerinde derin izler bıraktığından, bu iki hükümdarın düzenledikleri Anadolu seferinden kısaca bahsetmek gerekir.

a. Konya'nın Zabtı

Sultan Baybars, Elbistan'da Moğol kuvvetlerini yenilgiye uğratıktan sonra Kayseri'ye giderken[350], Karaman oğlu Mehmed Bey, Eşref ve Menteşe Türkmenlerinden de aldığı yardımcı kuvvetler ile Aksaray'ı kuşatmış, kardeşi Ali Bey'i Baybars'ı karşılamak üzere Kayseri'ye göndermiştir. Kardeşi vasıtasıyla, Elbistan Zaferini ve Selçuklu tahtına çıkmasını tebrik edip tabiiyyetini arz eden Mehmed Bey'e, Memlûk Sultanı tarafından Ermenek'ten sahillere kadar uzanan bölgenin beyliğinin verildiğini bildiren sancak ve menşur gönderilmiştir[351].

Baybars'ın Elbistan'da Moğol ordusunu mağlup ettiği haberinin ulaşması üzerine telaşa kapılan Sâhip Fahreddin'in oğulları Konya'yı terk ederek, Karahisar-ı Devle'ye çekilmişlerdir. Bu durumda Konya'nın savunması Rum soyundan bir köle olan Nai-

348 *Aksarayî*, 112-113; Türkçe çev., s. 86-87; *İbn Bibi*, 689; Türkçe çev., II, s. 203; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 158; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 559.

349 *Baypars Tarihi*, s. 85; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 169.

350 *Baypars Tarihi*, s. 86-87; *Baybars el-Mansurî*, s. 153-156; *Reşidüddin*, s. 768; *Kazvinî*, s. 592.

351 *Baypars Tarihi*, s. 88; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 560; Şihâbeddin Tekindağ, "Karamanlılar", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 319; Sümer, "Mehmed Bey", *DİA*, s. 445. Sultan Baybars, Kayseri'den Halep'e dönerken, yolda diğer Türkmen beyleri ile Karaman oğlu Mehmed Bey'in elçilerini kabul edip kendilerine hilatler vermiştir (*Baypars Tarihi*, s. 89).

bü's-Saltana Emineddin Mikâil ile Pervane Muineddin'in yetiştirip makam sahibi yaptığı Melikü's-Sevahil Bahaeddin Mehmed başta olmak üzere diğer devlet ileri gelenlerine kalmıştır. Sâhip Ata'nın oğullarının Konya'dan ayrılmalarının, şehrin savunulmasında önemli bir zafiyet oluşturacağı açıktır. Bu gelişmelerden yararlanmak istediği anlaşılan Karamanoğlu Mehmed Bey, Aksaray'ı kuşatmaya devam etmemiş, yanında Sultan II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Alâeddin Siyavuş, Eşref ve Menteşe beyleri de olduğu halde, önemli bir askerî kuvvet ile Konya üzerine yürümüştür[352].

Konya önlerine gelen Mehmed Bey, Baybars'ın Moğolları mağlup ettiğini, Kayseri'de tahta çıkıp kendi adına para bastığını, onun adına Konya'yı teslim almağa geldiklerini bildiriyor ve bu münasebetle Sultanın kendisine ve kardeşi Ali Bey'e gönderdiği sancakları başlarında tutup gösteriyorlardı. Ayrıca Filobad Köşkü'nde bulunan Selçuklu şehzadesi Alâeddin Siyavuş'un yanlarında olduğunu, onun nesebinin sahihliği konusunda güvenilir kişilerin şahitlik ettiğini, eğer şüpheleri var ise, hanedanın güvendiği kimselerin ve saray hocalarından gönderilerek şehzadenin durumunun onlar tarafından da incelenip araştırılmasını, nesebinin doğruluğu konusunda şüpheleri kalmazsa gelip biat etmelerini, eğer şüpheleri varsa zaten kendilerinin de onu yanlarında tutmayacaklarını elçiler ile bildirdiler. Fakat Emineddin Mikâil, Karamanoğlu Mehmed Bey'in bu iddia ve önerilerini ciddiye almayarak elindeki az sayıdaki kuvvetlere şehri savunma emrini verdi[353].

Karamanoğulları, kendilerine boyun eğilmeyeceğine kanaat getirince yaya ve atlı kuvvetlerle saldırıya geçtiler. Naib Emineddin Mikail'in kuvvetleri, Türkmen kuvvetlerini şehrin dışın-

352 *İbn Bibi*, s. 689-690; Türkçe çev., II, s. 203-204; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 560; *Anonim Selçuknâme*, s. 60; Türkçe çev., s. 39; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 51-52; Aynı yazar, "Mehmed Bey", *DİA*, s. 445.

353 *İbn Bibi*, s. 690-691; Türkçe çev., II, s. 204; *Baypars Tarihi*, s. 90; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 171; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 560.

da karşılamayı denediler ise de, tutunamayıp çekilmek zorunda kaldılar. Türkmenler ise hendeğin kıyısına gelince At Pazarı ve Çaşnigir kapılarını, kapıların önlerine yığdıkları odunları ateşe vermek suretiyle yaktılar. Bu arada Ahilerden ve runudlardan bir topluluk da onlara yardım etti. Kapıların yandığını ve yapılacak bir şeyin kalmadığını, şehrin artık savunulamayacağını gören Emineddin Mikâil, kıyafet değiştirerek şehirden çıktı. Kimsenin şüphelenmeyeceği, güvenilir bir adamının yanında gizlendikten sonra Tokat'a gitmek üzere yola çıkmış, ancak Kaymaz Kervansarayı'nda Türkmenler tarafından yakalanmış ve Mehmed Bey'in yanına getirilmiştir. Mehmed Bey'in emriyle mallarının ve eşyalarının yerini göstermesi için işkence edilirken Emineddin Mikâil'in sarığının ucundaki düğümün içinde sarılı olan kâğıtı fark ettiler. Bu kâğıtta malların ve hazinelerin yerinin ayrıntılı bir şekilde yazılı olduğunu gördüler. Kağıtta yazılı yer kazılınca ortaya çıkan hazineler, deve ve katırlara yüklenerek Filobad Köşküne götürüldü. Emineddin Mikail ise, Aksarayî'nin ifadesiyle "*ağır hakaret, darbe, ve çarmıha germe işlemlerine maruz kalarak*" feci bir şekilde öldürüldü. Melikü's-Sevahil Bahaeddin Mehmed de Türkmenler tarafından öldürülmüş ve kafası, Emineddin Mikail'in başı ile birlikte kale kapısına asılmıştır[354].

14 Mayıs 1277 (9 Zilhicce 675) Cuma günü Konya'ya giren Türkmenler, bu büyük ve zengin şehri yağma ettiler. Kıymetli mallar, altın, gümüş ve mücevheratla dolu hanlar, çarşı ve pazarlar, emirlerin ve beylerin konakları ile şehrin ileri gelenlerinin evleri talan edildi. Aksarayî'nin ifadesi ile "*Fitne denizi üzerinde bulunan bir gemiye benzeyen Konya şehri, Türklerin çıkardığı karışıklık dalgasından parçalandı. Bütün o biriktirilmiş mallar, yokluğun karanlık suyunda battı*"[355].

354 *Aksarayî*, 124; Türkçe çev., s. 96; *İbn Bibi*, s. 691-693; Türkçe çev., II, s. 205-206; *Baypars Tarihi*, s. 90; *Anonim Selçuknâme*, s. 60; Türkçe çev., s. 39; Kaymaz, *Pervane Mu'înü'd-Dîn*, s. 172-173; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 52; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 560-561; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s. 524.

355 *Aksarayî*, 124-125; Türkçe çev., s. 96-97; *İbn Bibi*, s. 697; Türkçe çev., s. II, s. 210; *Baypars Tarihi*, s. 90; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 561; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 161.

Türkmenler, Konya'yı ele geçirdikten sonra başta Ahi Ahmedşah ve müridleri, İğdişbaşı Fahreddin Bey ve adamları olmak üzere Konya'nın ileri gelenlerinin Alâeddin Siyavuş'a biat etmelerini sağlamışlardır. Bu manzarayı gören iç kaledeki muhafızlar da yetmiş bin dirhem karşılığında burayı teslim ederek Alâeddin Siyavuş'a tabiiyyetlerini bildirmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra, iç kalede Sultanlar Türbesi'nde bulunan I. Alâeddin Keykubad'a aid sancak ve çetr de çıkarılarak, yeni sultanın cülus töreninde kullanıldı[356].

Filobad Köşkü'nden getirilerek Selçukluların hâkimiyet anlayışı ve saray geleneklerine uygun bir tören ile 15 Mayıs 1277'de tahta oturtulan Alâeddin Siyavuş'un, kapısında beş nevbet çalınmış, adına hutbe okunmuş ve sikke kesilmiştir[357]. Ertesi gün yeni sultan, büyük bir ihtişam ve debdebe içinde çok sayıda komutan, sayısız çevgan oyuncusu, süslü candarlar, silahdar ve camedarlardan oluşan maiyyetiyle birlikte ata binip şehrin etrafında gezmeye çıkmıştır[358].

Alâeddin Siyavuş'un sultan olması ile ilgili olarak Arap kaynakları, "*Konyalılar Selçuklu hanedanını çok sevdiklerinden yeni sultana derhal biat ettiler*" derken, İbn Bibi, halkın zorunluluktan, kaledekilerin de onların kötülüklerinden kurtulmak için tâbiiyyetini kabul ettiklerini yazar[359].

---

356 *Aksarayî*, 124-125; Türkçe çev., s. 97; *İbn Bibi*, s. 696; Türkçe çev., II, s.209; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 561-562; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s.524.

357 *İbn Bibi*, s. 696-697; Türkçe çev., II, s.209-210; *Aksarayî*, 124; Türkçe çev., s. 97; *Anonim Selçuknâme*, s. 60; Türkçe çev., s. 39; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 562; Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, s. 319; Sümer, "Mehmed Bey", *DİA*, s. 445. Alâeddin Siyavuş'un kestirdiği gümüş sikkelerden birinin iki yüzünde "Sultan Alâ ud-dünya ve'd-din Ebu'l-feth Siyavuş bin Keykavus, 675 yılı Zilhiccesinde (1277 Mayıs), Konya" yazılıdır. Osman Ferit Sağlam, "Şimdiye kadar görülmiyen Cimri Sikkesi", *Belleten*, Sayı 35, 1945, s. 299-303; Nezihi Aykut "Türkiye Selçuklu Sultanı Siyavus (Cimri) 'un Sikkeleri", *Belleten*, Sayı: 203, 1998, s. 475-483.

358 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 562.

359 *İbn Bibi*, s. 696; Türkçe çev., II, s. 209; *Baypars Tarihi*, s. 90; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 562.

Alâeddin Siyavuş, sultan ilân edildikten sonra etrafa fermanlar gönderilip, valiler başta olmak üzere makam sahipleri itaate ve tabiiyyetine davet edildi. Yapılan divan toplantısında Türk dili ile ilgili çok önemli bir karar alındı. Bu karara göre, bundan sonra divanda, sarayda ve resmi toplantılarda, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır[360].

Alâeddin Siyavuş, Selçuklu sultanları usulüne göre Cuma günü ileri gelenleri, kadı ve imamları ziyafete davet etti, birlikte camiye gidip adına hutbe okundu. Karaman oğlu Mehmed Bey vezir olurken, Pervanelik, naiblik, istifa, tuğra, işraf ve nazırlık gibi diğer devlet makamlarına da Türkmenler tayin edildi. Her taraftan insanlar çeşitli armağanlarla onlara geldi[361].

Cülus töreni ve görev dağılımlarının yapılmasından sonra Alâeddin Siyavuş, her gün Yeşil Köşk'e gidip saltanat sürmeye başladı. Bu arada vezir Mehmed Bey, Alâeddin Siyavuş'un durumunu kuvvetlendirmek için, onu amcası Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın kızı ile evlendirmek istedi. Bu maksatla kızın annesi Gazalya Hatun ile görüşüp anlaştılar. Ancak Gazalya Hatun'un, teklifi kabul etmekle birlikte, sadece çehiz hazırlığı için dört ay süre istemesi, onun bu evliliğe pek sıcak bakmadığı, vakit kazanıp gelişmeleri görmek istediği şeklinde değerlendirilebilir[362].

b. Sâhip Ata Oğulları ile Savaş

Sâhip Fahreddin Ali'nin oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusreteddin Hasan, Konya'nın Alâeddin Siyavuş ile Karamanoğlu Mehmed Bey'in hâkimiyetine geçmesi üzerine Germiyan Türkmenlerinden de parayla asker temin ederek, Selçuklu devlet adamlarının Aladağ'a gittikleri ve Pervane Muineddin'in öldü-

360 *İbn Bibi*, s. 696; Türkçe çev., II, s. 209; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 52; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 562; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçenin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?", *Belleten*, Sayı 239, Ankara 2000, s. 51-57.

361 *İbn Bibi*, s. 696-697; Türkçe çev., II, s. 209; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 53.

362 *İbn Bibi*, s. 697; Türkçe çev., II, s.210; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 563; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 51-53; Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, s. 319.

rüldüğü sıralarda Konya yönünde harekete geçtiler. Bu arada Sultan Alâeddin Siyavuş ile vezir Karamanoğlu Mehmed Bey de yaya ve atlılardan oluşan kalabalık bir ordu ile Akşehir yönünde ilerlemeye başladılar. Sâhip Ata-oğulları, Selçuklu kuvvetlerinin Akşehir'e geldiğini haber alınca, Değirmen Çayı'ndan ayrılıp akşama yakın Akşehir'e varmışlardır. Selçuklular ile savaşmak amacıyla Sivrihisar'a bağlı Kozağaçı köyüne vardıklarında, Selçuklu kuvvetleri de Akşehir'e bağlı Altun-taş köyüne gelmişti. Taraflar karşı karşıya geldiklerinde aralarında çay bulunuyordu. Mehmed Bey, tek başına suyu geçip Sâhip Ata-oğullarına saldırmak istemiş ise de askerleri kendisine engel olmuştur. Ancak karşı taraftan suya girerek Mehmed Bey'in üzerine yürüyen Taceddin Hüseyin, Mehmed Bey ile giriştiği mücadelede atından düşmüş ve Türkmenler tarafından hemen öldürülmüştür. Böylece başlayan savaşta Moğollara karşı zaman zaman soydaşlarının tarafını tutan Germiyanlı Türkmenleri Fahreddin Ali'nin oğullarını terk edince diğer askerler de savaş alanından uzaklaşmışlardır.

Bu savaşta bol miktarda ganimet ele geçiren Alâeddin Siyavuş ve Mehmed Bey'e bağlı kuvvetler, Nusreteddin Hasan, Pervane Muineddin'in dayısı ve Sadeddin Ebu Bekir Müstevfi'nin oğlu olup Antalya'da sahil beyi olan Sadeddin Hoca Yunus ve Beglerbeyi Şemseddin Yav-taş'ın oğlu Celâleddin Hüsrev Bey gibi Selçuklu devlet adamlarını da öldürmüşlerdir (26 Mayıs 1277).

Elde ettikleri bu zaferden sonra Sultan Siyavuş ve Karaman oğlu Mehmed Bey, Karahisar üzerine yürüdüler. Ancak bu müstahkem kaleyi alamayarak, 1277 Haziranı'nda Akşehir Savaşı'nda kazandıkları bol miktardaki ganimetlerle Konya'ya döndüler (Haziran 1277)[363].

363 *İbn Bibi*, s. 698-699; Türkçe çev., II, s. 210-211; *Aksarayî*, s. 122-123; Türkçe çev. s. 95-96; *Baypars Tarihi*, s. 90-91; *Anonim Selçuknâme*, s. 60; Türkç çev., s. 39; Kaymaz, *Pervane*, 173-174; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 53; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 564-565, ayrıca bkz. dpn 12-13; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s. 524; Sümer, "Mehmed Bey", *DİA*, s. 445.

7. Abaka'nın Anadolu Seferi

Baybars'ın Elbistan'da Moğol ordusunu mağlup ettiğini öğrenen Abaka, hemen büyük bir ordu ile Anadolu'ya girmiş ve savaşın cereyan ettiği sahaya gelmiştir (Haziran 1277). Pervane Muineddin ve yanında bulunanlar da, Abaka'nın geldiği haberi üzerine yola çıkmışlar ve Elbistan'da huzura varmışlardır. Savaş meydanında öldürülen Moğol askerlerinin cesetlerini görünce üzüntüsünden ağladığı kaydedilen Abaka, yenilginin acısını ilk olarak Elbistan yöresinde yaşayan Türkmenlerden çıkartmaya çalıştı. Elbistan'dan Kayseri'ye gelen Abaka, burada Baybars'ı karşılamış ve ona itaat arzetmiş olanları tespit ettirerek öldürülmelerini emretmiştir. Şehir ileri gelenlerinin huzura çıkarak Han'ı yatıştırma teşebbüsleri etkisini gösterip toplu katliama engel olunmuş ise de önde gelen bazı insanların ve halktan bir kısım kimselerin öldürülmesi önlenememiştir.

Ülkenin diğer şehirlerinde de aynı şekilde hareket edilerek Baybars ile ilişkisi olanların öldürülmesini buyuran Abaka, 200 binden fazla insanın katledilmesine neden olmuştur. Baybars Tarihi'nin yazarının kaydına göre ise Kayseri'den Erzurum'a kadar uzanan bölgede asker, çiftçi, halk gözetmeden yarım milyon insan katledilmiş, şehir, kasaba ve köyler yağmalanmıştır[364].

Abaka Han, Kongurtay'ı Sâhip Fahreddin Ali ile birlikte Karaman Türkmenleri ve Aksaray'da isyan çıkarmış olan Kızıl Hamid üzerine gönderirken kendisi de Pervane Muineddin yanında olduğu halde Tebriz'e hareket etmiştir[365].

a. Mehmed Bey ve Siyavuş'un Sonu

Karamanlı Mehmed Bey, Sahip Ataoğullarına karşı kazandığı zaferden sonra Konya'ya gelip askerlerini Filobad düzlüğüne indirmiş, Alâeddin Siyavuş'un Moğollara karşı Erzurum'a kadar

364 *Baypars Tarihi*, s. 91-92; *İbn Bibi*, s. 681-682; Türkçe çev., II, s. 197-198; *Reşidüddin*, s. 768-769; *Abu'l-Farac*, II, 600; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 550-551; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din*, s. 77.

365 *İbn Bibi*, s. 682; Türkçe çev., II, s. 198; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 551.

sefer yapacağı ve Anadolu'yu kurtaracağı haberlerini yaydırmıştır. Ancak bu sırada III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Sâhip Ata'nın, Kongurtay'ın emrindeki büyük bir Moğol ordusu ile ilerlemekte olduğu haberi ulaştı. Mehmed Bey bu haberi gizli tutuyor, gündüz Siyavuş ile bilikte Konya'da kalıyor, akşamları Filobad Köşküne gidiyorlardı. Karamanoğulları Moğollar karşısında payitahtı bırakmak ihtimali dolayısıyla Konya, Akşehir ve diğer yerlerden elde ettikleri altın, gümüş ve kıymetli eşyaları deve ve katırları yükleyerek Filobad'a gönderdiler. Kendileri de arkadan şehri terk ederek Filobad'da ordugâh kurdular.

Selçuklu kuvvetleri Akşehir tarafından ilerlerken Moğollar da arkadan kendilerini takip ediyordu. Bunlar, Karamanlıların Akşehir'e sübaşı olarak tayin ettikleri Çaylak ile Ilgın'ın sübaşılığını verdikleri Emir-i Candar'ı adamlarıyla birlikte ele geçirip öldürürken, kadın ve çocukları esir aldıktan birkaç gün sonra Konya'ya yürüdüler.

III. Gıyaseddin Keyhüsrev, Fahreddin Ali ve Moğolların gelmekte olduğunu haber alan Konya ahalisi ile Ahi Ahmedşah ve İğdişbaşı Emir Fahreddin gibi ileri gelenler, Ahmedek kapısını açık bırakıp surların diğer kapılarını kapadılar ve hendekler üzerindeki köprüleri yıktılar. Baycu Noyan'ın yıktığı surların gövdelerini ve burçlarını kerpiç ve taşlarla kapattılar. Mancınık ve arrade gibi savaş aletlerini yerleştirerek savunma önlemlerini aldılar.

Konya'da bulunan Selçuklu baş kadısı Siraceddin Mahmud Urmevî şehir halkını, bir fetva çıkararak, Karamanlılara karşı savaşa teşvik ederken kendisi de bizzat bir burcun üzerinden onlara karşı ok atmağa başladı. Bu hareket bütün Konya halkının ve Ahilerin savunmaya katılmalarına sebep oldu. Bu durum karşısında Karamanlılar şehri kuşattı, fakat şehri tekrar ele geçirmeleri mümkün olmadı. Bu gelişme karşısında Türkmenler, surların dışındaki bütün bahçeleri yerle bir ettiler, sarayları, köşkleri, mamur yerleri ateşe verdiler ve Konya'dan ayrılarak Ermenek tarafı-

na doğru çekildiler. Böylece Sultan Alâeddin Siyavuş ile Mehmed Bey'in Konya'da 37 gün süren hâkimiyeti sona erdi[366].

Selçuklu ve Moğol askerleri Alâeddin Siyavuş'u ve Karamanlıları Larende yolundan giderek Akdeniz'e kadar takibe karar verdiler. Selçuklu-Moğol ordusu, bu bölgeye gelince Ermenek Türkmenlerinden çok sayıda insanı esir alıp, çok miktarda mal ve hayvanlarına el koydular. Kara kışın bastırması, karın yolları ve geçitleri kapatması, Türkmenlerin de sağlam mevzilere ve sarp yerlere kaçmaları dolayısıyla takipten vazgeçip aldıkları ganimetlerle geri döndüler. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Sâhip Fahreddin Ali Konya'ya gelirken, Moğollar da Tokat'ın Kaz-ova kışlağına hareket ettiler. Anadolu'da bozulan devlet düzenini yeniden kurmak, yurtlarından dağılan ve perişan olan halkın durumunu ıslah etmek için İlhanlı veziri Şemseddin Cüveyni de bu sefere katılmış ve o da Kaz-ova'ya dönmüştü[367].

Konya'da Selçuklu ve bir miktar Moğol askeri bırakılmış, şehirde ahiler ve ücretliler toplanmıştı. Bu hazırlıklar yapıldıktan sonra Sultan Gıyaseddin, Sâhip Fahreddin Ata ve Göhürge Noyan kumandasında Moğol ve Selçuklu kuvvetleri, mağlup edilen Karamanlıların toparlanmasına fırsat vermeden tekrar harekete geçtiler. Mut ovasına vardıklarında 50 Moğol, 50 Selçuklu olmak üzere 100 kişiden oluşan bir birliği öncü olarak gönderdiler. Karaman oğlu Mehmed Bey tekrar Selçuklu ve Moğol ordusunun geldiğini duyunca, Alâeddin Siyavuş'u içerdeki kalelerden birine gönderip onu emniyete alırken kendisi, iki kardeşi Tanu ve Zekeriya, amcasının oğlu ile cesareti ve sadakatine güvendiği birkaç kişiyle durumu bizzat öğrenmek amacıyla ilerleyip bir tepeye çıktı. Mehmed Bey, çıktığı bir tepede Moğol ordusunun öncü birliğini görünce mızrağıyla onlara saldırdı. Fakat Kurbağa-hisarı denilen yerde, dar bir geçitte düşmanın ok yağmuruna

366 *İbn Bibi*, s. 699-701; Türkçe çev., II, s. 211-213; *Anonim Selçuknâme*, s. 61- 62; Türkçe çev., s. 40; *Baypars Tarihi*, s. 91; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 566-567, dpn.14-17; Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, s. 319; Sümer, "Mehmed Bey", *DİA*, s. 445-446.

367 *İbn Bibi*, s. 703-704; Türkçe çev., II, s. 215; *Aksarayî*, 129-130; Türkçe çev. s. 101; *Anonim Selçuknâme*, s. 64; Türkçe çev., s. 42; Turan, *Türkiye Tarihi*,s. 567.

tutulan Mehmed Bey'i isabet eden bir ok öldürdü. Onu kurtarmak için öne atılan iki kardeşi ve amcasının oğlu da atılan oklar ile öldürüldüler. Beylerini kaybeden Karaman Türkmenleri, bozguna uğrayıp kaçtılar. Moğol ve Selçuklu askerleri Mehmed Bey ile kardeşlerinin başlarını gövdelerinden ayırıp Sultan ile Sâhip Fahreddin'e götürdüler. Bundan sonra Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, Sâhip Fahreddin ve Moğollar, deniz kıyılarına kadar indiler, yolda kime rastladılarsa acımasızca kılıçtan geçirdiler, mallarına ve eşyalarına el koydular. Böylece Karamanoğullarının ve onlara destek veren Türkmenlerin yaşadığı beldeleri harab eden Selçuklu ve Moğol kuvvetleri geri döndü. Moğol ordusu Niğde yolundan Kaz-ova kışlağına giderken, Selçuklu kuvvetleri de Konya'ya geldi[368].

Karamanoğlu Mehmed Bey ve kardeşlerinin öldürülmeleri, bölge Türkmenleri için büyük bir kayıp ve ağır bir darbe olmuştur. Ancak Karamanoğulları, Güneri Bey'in akıllı politikaları sonucunda bulundukları zayıf durumdan kurtulmuşlar ve Moğollara karşı mücadelenin yine bayraktarlığını yapmışlardır.

Karamanlıların bozguna uğramasından ve Mehmed Bey ile kardeşlerinin öldürülmesinden sonra Alâeddin Siyavuş saklandığı kalede kurtulmuş, Anadolu'nun batı uç bölgelerine giderek etrafa fermanlar gönderip Türkmenleri etrafına toplamış ve mücadeleye devam etmiştir. Bu arada Germiyanlı Ali-şir oğlu Hüsameddin, Sultan Gıyaseddin'in itaatinde kalmış ise de Uc Türkmenleri yine de Moğollara ve Selçuklulara karşı Siyavuş tarafını tutmuş ve ezilen Karamanlılar yerine kendileri mücadeleyi sürdürmek istemişlerdi[369].

Kongurtay, bizzat ordusuyla Alâeddin Siyavuş'un üzerine gitmek istemiş, ancak Sâhip Ata, Moğol ordusunun geçeceği

368 *İbn Bibi*, s. 704-705; Türkçe çev., II, s. 215-216; *Anonim Selçuknâme*, s. 62, 64; Türkçe çev., s. 40, 42; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 54; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 567-568; Tekindağ, "Karamanlılar", *İ.A*, s. 319; Sümer, "Mehmed Bey", *DİA*, s. 446.

369 *Aksarayî*, 130; Türkçe çev., s. 101; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 568.

vilâyetleri harap edeceğini bildiğinden, onu bu seferden alıkoymuştur. Bundan sonra Alâeddin Siyavuş'u ortadan kaldırma işini Gıyaseddin Keyhüsrev ile birlikte kendi üzerine almıştır. Bu maksatla Danişmend ilinden Ankara taraflarına gelip, burada bir ay müddetle ordu toplamakla meşgul oldular. Gıyaseddin Keyhusrev, Sâhip Fahreddin Ali ile birlikte, Moğolların Danişmend ilinde, Kaz-ova kışlağından Ankara'ya gelip Diyarbakır'dan beri bütün beyleri ve askerleri toplayarak Seydigazi (Amuriyye) havalisinde Barçınlu[370] bölgesine ve oradan da Yedi-Kapu'ya hareket ettiler. *İbn Bibi*'ye göre, bu sırada Alâeddin Siyavuş, askerleri ile beraber, Pınarbaşı mevkiine varmıştı. Sultan Gıyaseddin ve Sâhip Ata ona karşı Bolvadin (Molifdun) istikametinde "Sakarya Suyu Köprüsü"nü geçip ilerlediler. Alâeddin Siyavuş'un keşif için öne çıkmış askerlerinden birkaçını yakalayarak, Beglerbeyi Seyfeddin Torumtay'a getirdiler. Seyfeddin Torumtay'ın, Sultanın huzuruna gönderdiği bu Türkmen askerleri, orada katledildi[371].

30 Mayıs 1279'da Alâeddin Siyavuş ve Türkmenlerin görünmesi üzerine, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ile Sâhip Fahreddin Ali'ye bağlı kuvvetler, sağ ve sol kanatlar ile merkezi hazırlayıp, savaş düzenine girmiş ve vuruşma başlamıştır. Tuğracı İzzeddin Mehmed bin Süleyman, Bedreddin İbrahim Hotenî ve Sübaşı Alemeddin Kayser'in saldırılarıyla iki taraf arasında kıyasıya süren savaş, sel gibi Türk kanı akmasına neden oldu. Çarpışma sırasında Alemeddin Kayser, Alâeddin Siyavuş'un daha önce Sultanlar Türbesi'nden getirilen ve o sırada yanında bulunan I. Alâeddin Keykubad'a ait sancağı alıp Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'e teslim etti. Diğer taraftan Alâeddin Siyavuş'un komutanlarından ve Sâhip Ata'nın oğullarını öldüren Saru-'alâ esir edilip Sultanın huzuruna götürüldü. Türkmen beyi, öldürülmemesi karşılığı 100 bin dirhem para vermeyi teklif etmiş ise de, kabul edilmeyip başı vücudundan ayrılarak katledilmiştir. Bozguna uğrayan Türkmenlerden hayatta kalanlar, akşam karanlığının ve

370 Bu şehir ismi ile ilgili olarak bkz.Turan, *Türkiye Tarihi* s. 569, dpn 19.
371 s. 726-727; Türkçe çev., II, s. 236-237.

yağmurun bastırmasıyla kaçıp kurtulabildiler. Alâeddin Siyavuş da kaçarken, Germiyanlı Türkmenlerinin eline düştü. Bunlar, Alâeddin Siyavuş'u, sultanların giydiği kırmızı çizmelerinden tanıyarak yakaladılar. Ertesi gün Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ile Sâhip Fahreddin Ali'ye haber verilince, Karahisarlı Emir-i Meclis Cemaleddin Ebubekir, Siyavuş'u getirmekle görevlendirildi. Sultanın ve Sâhip Fahreddin Ali'nin huzuruna getirilen Alâeddin Siyavuş, onlara karşı ağır ifadeler kullanmaktan çekinmemiştir. Sonuçta cellâtlara teslim edilen Alâeddin Siyavuş, ağır işkencelerden sonra öldürülmüştür[372].

Alâeddin Siyavuş'un ortadan kaldırılması ve Karamanoğulları başta olmak üzere Moğol hâkimiyetine baş kaldıran Türkmenlerin bozguna uğratılması, bunları bozguncu olarak görenlerin büyük bir sevinç yaşamasına neden olmuştur. Nitekim devrin bir Selçuklu şairi, Alâeddin Siyavuş'un mağlup edildiği haberini bildiren beridin[373] getirdiği bir mektubu "*Kur'an sahifeleri gibi aziz bir kağıt*" saymakta, onların memleketi fitneye düşürüp yaptıkları zulüm ve döktükleri kan sonunda kazanılan bu zaferden dolayı Sultanı tebrik etmekte, bayram sevincini belirtmekte ve Allah'ın Selçuklu hanedanına yardımını dilemektedir[374].

Moğol korkusundan Mehmed Bey'e verilen destek azaldığından, Türkmenlerin Konya'daki hâkimiyeti uzun ömürlü olmadı. Türkmenler yine birlik olamadılar. Sâhip Ata-oğullarına karşı girişilen savaşta, Germiyan Türkmenleri savaş esnasında çekilmiş olmalarına rağmen, başlangıçtan itibaren Mehmed Bey'in yanında yer almamış olmaları eleştirilmesi gereken bir tutumdur. Esasen Germiyanlıların Moğollara karşı mücadele taraftarı olmakla

372 *Aksarayî*, 130-132; Türkçe çev., s. 101-104; *İbn Bibi*, s. 727-729; Türkçe çev., II, s. 237-238; *Anonim Selçuknâme*, s. 62; Türkç çev., s. 40-41; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 55; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 568-570; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s. 524-525.

373 Berid kelimesi "süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, postaya verilen yazılar ve dosyalar, resmî işlerle ilgili posta" gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bkz. İbrahim Harekât, "Berid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1992, s. 498.

374 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 570; Aynı yazar, *Resmi Vesikalar*, s. 150-151.

birlikte, tutarsız davranış sergiledikleri, bazen Türkmenlerle birlikte hareket ettikleri, bazen de Moğol destekli Selçuklu kuvvetlerinin yanında yer aldıkları görülür. Onların bu tavırlarının nedeni şüphesiz, beylerin millî duygular ile hareket etmeyip şahsî çıkar peşinde koşmalarıdır.

b. Alâeddin Siyavuş Olayının Yankıları

Selçuklu Devleti, Karamanlılar ve onların saltanat davacısı olarak siyaset sahnesine çıkardığı Alâeddin Siyavuş ile uzun müddet uğraşmış, sarsılmış ve onbinlerce Türk insanı bu olayda hayatını kaybetmiştir. Moğol yanlıları ve Türkmen düşmanları, Karaman Türkmenlerine ağır kayıplar verdirmelerini adeta bayram yaparak kutlamışlar, Kadı Celâleddin Mahmud'u Abaka Han'a gönderip zaferlerini bildirmişlerdir. İlhan Abaka da, bu hizmet ve başarılarından dolayı Sâhip Fahreddin Ali'ye bir teşrif (hil'at) gönderip ona "Kıvamü'l-Mülk (memleketin dayanağı)" lakabını vermiştir. Abaka Han'ın ihsanlarına nail olan Celâleddin Mahmud ise, müstevfilikle birlikte saltanat naibliğine getirilmiştir. Böylece devletin idaresi, Fahreddin Ali ile Celâleddin Mahmud'un ellerine bırakılırken, Pervane Muineddin'in yeğeni İzzeddin Mehmed de tuğracılıktan Beglerbeyilik makamına yükseltilmiştir[375].

İlhanlı Veziri Şemseddin Cüveyni Kaz-ova kışlağında bulunduğu sırada, Kastamonu, Simre, Sinop ve Uc beylerine hil'atler ve hediyeler göndererek hepsini Abaka Han'a itaate davet etti. Onlar da mektupları alınca itaatlerini bildirdiler. Cüveyni ihdas edilen ve kanunlara aykırı bulunan vergileri kaldırdı. Müsadere yoluyla kimseden bir şey alınmaması için karar çıkardı. Böylece Selçuklu Türkiyesi'nde Moğol hâkimiyeti devam ederken, isimden ibaret olan Selçuklu saltanatı da Rükneddin IV. Kılıçarslan kolunda kalıp, II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Siyavuş artık davayı kaybetmiş oldu[376].

375 *İbn Bibi*, s. 730-731; Türkçe çev., II, s. 239-240; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 572. 31; Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 6-13.

376 *İbn Bibi*, s. 705-706; Türkçe çev., II, s. 216-217; *Aksarayî*, 132; Türkçe çev. 103-104; Turan, Türkiye Tarihi, s. 567-568; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 52-55; Tekindağ, "Karamanlılar", *İ. A*, s. 319.

Sâhip Fahreddin, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in hizmetinde, Alâeddin Siyavuş karşısında elde ettikleri başarıdan sonra Pınarbaşı'ndan Borgulu ovasına inip ordugâh kurmuştu. Burada iken Ladik (Denizli) ve Honas bölgesine hâkim bulunan ve Baybars'ın Kayseri'ye gelişinden beri Selçuklu-İlhanlı tabiiyyetinden ayrılan Uc gazisi Mehmed Beyin damadı Ali Bey (Ali Bey, daha önce de söz konusu edildiği gibi kayın babası Mehmet Bey'e ihanet etmişti) yakalanıp Karahisar-ı Devle'ye gönderilerek hapsedildi ve orada hayatını kaybetti. Sultan, bir müddet Karahisar, Sanduklu ve Cuhud (Şuhud) havalisinde kalıp Uc Türklerinin itaatlerini kabul ve cezalarını affetti. Sultan ve vezir ordu ile Konya'ya döndüler[377].

Sultan Baybars'ın Anadolu'da kalmayarak ülkesine dönmesi, ona itaat eden-etmeyen birçok insanın öldürülmesi ve Karaman Türkmenlerinin Konya'yı terk etmesinden, Mehmed Bey ile Alâeddin Siyavuş'un da ortadan kaldırılmasından sonra, diğer bölgelerdeki Türkmen topluluklarının kendilerine yapılan çağrılara uymaktan başka yapacak bir şeyleri kalmamıştır.

c. Kızıl Hamid'in Ortadan Kaldırılması

Selçuklu devlet erkânının Abaka Han'ın huzuruna gitmeleri, Hatiroğlu Şerefeddin'in isyanı ve Türkmenlerin Konya'yı ele geçirip Alâeddin Siyavuş'u Selçuklu tahtına oturtmaları gibi gelişmeler sırasında Anadolu'daki ikta sahiplerinden olup, birkaç yıldan beri Aksaray'ı yöneten Kızıl Hamid, otorite boşluğundan yararlanmak istemiş ve isyan etmiştir. Kızıl Hamid, Türklerden ve Araplardan oluşan yaklaşık 4 bin kişilik süvari kuvvetiyle Aksaray'a girmiş, üç gün kaldığı şehirde halka zulmederek, vergi adı altında insanların malını mülkünü ellerinden almıştır. Bu sırada Hoca Mesud Kervansarayı yakınındaki Eyübhisar'da bir Moğol öncü birliğinin varlığını, onlar tarafından yağmalanan birkaç kişi haber vermiş ise de, Kızıl Hamid bu habere inanma-

377 *İbn Bibi*, s. 729; Türkçe çev., II, s. 238-239; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 570; Tekindağ, "Karamanlılar", *İ. A*, s. 319; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 53-55.

mıştır. Kızıl Hamid'in kâhyası ve tahsildarı olan yorgancı Aksaraylı Şen-git'in, "*Moğollardan ne eser, ne haber var, o topluluk, Emirü's-Sayd Garsüddin'in toplamış olduğu sipahilerdir. Onlar, Kızıl Hamid'i ortadan kaldırmak için Moğol kisvesi ve maskesi altında Eyübhisar ve Salime'den gelmişlerdir*" sözleri üzerine, Moğolların geldiğini haber vermiş olanlar cezalandırıldı. Bundan sonra Kızıl Hamid, Aksaray halkını ve esnafını da askerlerine dâhil edip şehirden dışarı çıktı. Kızıl Hamid, Hüsam Tuğraî Çeşmesi'nde konaklayıp, Emirü's-Sayd'ın adamlarının sayısını öğrenmeye çalışırken, Şehzade Kongurtay Eyübhisar'a ulaşmış ve Pervane Ribatı çevresinde konaklamıştı. Kongurtay, Kızıl Hamid'in askerlerini Alâeddin Siyavuş ve Türkmenlere mensup sandığından, saldırı için tereddüt etmiştir. Ertesi gün işin aslını öğrenen Kongurtay, saldırıya geçerek, Kızıl Hamid'in ordusunu ve Aksaray'ı kuşattı. Kızıl Hamid öldürülürken, Aksaray halkı da çok büyük bir darbe yedi. Zalim-mazlum, âlim-cahil, kadın-çocuk ayırt edilmeden bir kısmı öldürüldü, bir kısmı esir edildi. Bu sırada İran'dan dönmekte olan Sâhip Fahreddin Ali, bir Moğol Emiri ile Aksaray'a geldi. Kızıl Hamid'in kâhyası olan ve onun malını yanında bulunduran Şen-git'in yakalanmasını emretti. Şen-git ele geçirilemeyince, onun bulunmasını sağlamak için şehrin yağmalanması hükmü çıktı. Bu arada esir edilen âlim, edip ve şeyhler arasında fetvaları ile meşhur Müderris Burhaneddin ile Nasıreddin Abdü'l-Cabbar da bulunuyordu. Aksarayî, esir edilen fazilet sahibi kimselerin on-onbeş dirheme satıldıklarını ifade etmektedir. Nihayet alınan önlemler sayesinde Şen-git yakalanmış, Kızıl Hamid'in mallarından 15.000 dirhem tutan bir meblağı vermek suretiyle hayatını kurtarmıştı. Yaşanan bu olayların bilânçosu, Kongurtay'ın Aksaray'dan Konya'ya hareketinden önce Aksarayî'ye emrettiği şehrin nüfus sayımı yapılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Aksarayî'nin verdiği bilgiye göre, şehrin nüfus sayımı yapıldığında 6 000 kişinin hayatını kaybettiği veya tutsak alındığı tespit edilmiştir[378].

378 *Aksarayî*, s. 125-128; Türkçe çev. s. 97-100; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 563-564.

Aksarayî yaşananları " *o olay ve afet Aksaray halkı için denizin dibine batmış hiçbir dümenin kurtaramayacağı bir gemi veya sonradan binlerce tedbirin ipek ipliğiyle dikilemeyecek bir yama ya da ecel tufanının koparttığı dalların yaprakları gibiydi*"[379] sözleriyle ifade etmeye çalışmaktadır.

Kongurtay'ın Anadolu Türkmenlerine karşı girişmiş olduğu kıyım, Memlûk Sultanı Kalavun'un, Sultan Ahmed'e gönderdiği mektupta da yankısını bulmuştur. Kalavun, gönderdiği mektupta "*Kongurtay'ın Anadolu'da yaptığı dehşet verici yağma ve kıyımların, kadın ve çocukları tutsak alıp sattırmanın Müslümanlıkla bağdaştırılamıyacağını yazmıştır*"[380].

379 *Aksarayî*, s. 128; Türkçe çev. s. 100.
380 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 57.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK SORUNLAR

A. Ekonomik Yapıyı Bozan Gelişmeler

1. Yönetim

Yönetimde başlayan aksaklıklar, doğal olarak devletin ve ülkenin diğer alanlarına da kısa sürede yansır. Bu aksaklıkları düzeltmek yine devlet adamlarının görevidir. Görevde bulunanlar, devlet ve millet adına hareket etmeyip kişisel çıkarlarını düşünerek hareket ettiklerinde sorun çözülmez, bekleyen sorunlar işin içinden çıkılmaz bir hal alır ve durum daha da kötüleşir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde de I. Alâeddin Keykubad'dan sonra yönetimde bulunanların çok büyük bir kısmının tutum ve davranışları ülke ekonomisinin daha da kötüye gitmesine neden olmuştur. Bu durumu ortaya koyan birkaç örnek vermek mümkündür.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen kalabalık insan kitleleri, Selçuklu ülkesinde nüfusun katlanmasına ve belli bölgelerde yığılmasına neden olmuştu. I. Alâeddin Keykubad, bu göçmenleri gerek Uc'a gerekse ülkenin uygun bölgelerine yerleştirerek devlete sorun olmalarına izin vermemişti. Ancak I. Alâeddin Keykubad'dan sonra bu göç ve göçün neden olduğu sorunlara devleti idare edenlerin çözüm üretememesi ve yaşanan Türkmen ayaklanmasının Anadolu'da yarattığı güven bunalımı ticaretin akışına önemli bir darbe vurmuştur.

Celâleddin Karatay, Atabeg unvanı ile üç kardeşi saltanat makamına oturturken, vezirlik makamını teklif ettiği Kadı Necmeddin Nahcevanî'nin, görevi kabul etmeden önce kendisine ücret olarak günlük iki dirhemden yıllık 720 dirhem ödeme yapılmasını, diğer Devlet erkânının da buna göre ücretlerinin yeniden ayarlanmasını şart koşup, "*ülke, ancak parayla ve adamla korunup elde tutulur. Devlet büyüklerinin düşmana karşı koyacak güçleri olmadığına göre, bari Müslümanların hazine gelirlerinden hak ettiklerinden fazlasını almasınlar, onu har vurup harman savurmasınlar*" sözlerine, diğer makam ve mevki sahiplerinin tepki

göstermesi[381], ülke ekonomisine yön verenlerin anlayışlarını ortaya koyması açısından anlamlıdır.

Diğer taraftan devletin işleyişinde aksamaların artmasına paralel olarak, eğlence hayatındaki çeşitlilik ve gereksiz harcamaların arttığı gözlemlenir. Konumuzla ilgili en ilgi çekici örneklerden birisi Sultan II. İzzeddin Keykavus'dur. II. İzzeddin Keykavus, Kayseri'ye geldiğinde içkili eğlence (bezm-i işret) ve kadın mübtelası haline getirildiği, bu zaafından yararlanan insanların önemli menfaatler ve haksız kazançlar elde ettiklerine dair bilgiler bulunmaktadır[382].

Sultan II. İzzeddin Keykavus 1254 yılında Batu Han'ın huzuruna gitmek üzere hazırlık yaptığı sırada Kayseri'ye gelmiş olan I. Alâeddin Keykubad'ın gulamlarından, o sırada Amid sipehdarı bulunan Şemseddin Altunapa, devletin içinde bulunduğu malî sıkıntıların nedenlerini görerek yerinde uyarılar yapmıştır. Ona göre; iktalardan ve başka kalemlerden gelen vergilerin sorumsuzca harcanmasına ve israf edilmesine, devlet kadrolarının gereksiz yere şişirilmesine ve bunların hazineye fazladan yük getirmesine derhal son verilmelidir. Ayrıca Sultan düzenlediği eğlenceleri azaltmalı ve devlet işleriyle meşgul olmalıdır. Ancak onun bu uyarıları, gerçekten devlet adamı vasfı taşımayan, fakat makam-mevki sahibi olmuş insanların düşmanlığını kazanmaktan başka bir işe yaramamıştır[383].

Burada birkaç örnekle işaret ettiğimiz devlet adamlarının ekonomiye zarar veren tutumları, ilerleyen süreçte artarak devam edecektir.

2. Moğol İstilası

Kösedağ bozgunundan sonra, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol boyunduruğu altına girmesi, devletin haraca bağlanması,

381 *İbn Bibi*, s. 595; Türkçe çev., II, s. 126.

382 Mesela bkz. *İbn Bibi*, s. 605; Türkçe çev., II, s. 134; *Aksarayî*, 50, Türkçe çev., 40.

383 *İbn Bibi*, s. 605-607; Türkçe çev., II, s. 134-135; Kaymaz, Pervâne *Mu'înüd-din Süleyman*, s. 53.

gönderilen armağanlar, Anadolu'da bulunan Moğol askerlerinin giderlerinin karşılanması ve işgal altında olmanın diğer yansımaları, ülke ekonomisinin çökmesi için gerekli şartları yaratmıştır. Moğol istilasına bağlı olarak ortaya çıkan bu gelişmeler aşağıda ayrı ayrı ele alınıp değerlendirilecektir.

3. İsyanlar

Babaî ayaklanmasıyla başlayan ve Kösedağ bozgunundan sonra özellikle uclarda artarak devam eden Türkmen ayaklanmaları asayişi, üretimi, ticareti aksatan önemli unsurlar arasında yer alır.

1275 yılından sonra Anadolu'da yaşanan Hatiroğlu Şerefeddin'in isyanı, Selçuklu devlet erkânının Abaka Han'ın huzuruna gitmeleri, Baybars'ın Elbistan'da İlhanlı ordusunu mağlup edip Kayseri'ye gelmesi, Muineddin Pervane'nin idamı ve Türkmenlerin Konya'yı ele geçirip Alâeddin Siyavuş'u Selçuklu tahtına oturtmaları gibi gelişmeler, iktisadî açıdan önemli sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur.

Daha önce söz konusu edildiği gibi 14 Mayıs 1277 Cuma günü Konya'ya giren Türkmenler, kıymetli mallar, altın, gümüş ve mücevheratla dolu hanları, çarşı ve pazarları, emirlerin ve beylerin konakları ile şehrin ileri gelenlerinin evlerini talan edip, bu büyük ve zengin şehri yağma ettiler. Aksarayî'nin ifadesi ile "*Fitne denizi üzerinde bulunan bir gemiye benzeyen Konya şehri, Türklerin çıkardığı karışıklık dalgasından parçalandı. Bütün o biriktirilmiş mallar, yokluğun karanlık suyunda battı*"[384].

Bu gelişmelerden biri de Anadolu'daki ikta sahiplerinden olup, birkaç yıldır Aksaray'ı yöneten Kızıl Hamid'in hareketidir. Kızıl Hamid, Türklerden ve Araplardan oluşan yaklaşık 4 bin kişilik süvari kuvvetiyle Aksaray'a girmiş, üç gün kaldığı şehirde halka zulmederek, vergi adı altında insanların malını mülkünü ellerinden almıştır.

---

384 *Aksarayî*, 124-125; Türkçe çev., s. 96-97; *Baypars Tarihi*, s. 90; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 561.

4. Taht Mücadelesi

Hükümdar değişiklikleri sırasında yaşanan hâkimiyet mücadeleleri, çoğu zaman Türk devletlerinin en zayıf dönemleri arasında yer alır. Verilen mücadele sırasında ve sonrasında hem yetişmiş devlet adamlarının bir kısmı tasfiye edilir hem de yapılan harcamalar dolayısıyla devlet bütçesine yeni yükler bindirilir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde de gerek I. Alâeddin Keykubad'ın öldürülmesi gerekse ondan sonraki dönemde yaşanan taht mücadeleleri devlet hazinesine önemli zararlar vermiştir.

Devlet mekanizmasının düzgün işlediği dönemlerde yapılan harcamalar, düzenli gelir akışı nedeniyle sorun olarak ortaya çıkmaz. Ancak bir başka gücün hâkimiyetine giren ve hesapsız haraç ödemek zorunda devlette harcamalara dikkat etmek gerekir. Hâlbuki Selçuklu devlet adamları, çeşitli vesilelerle ifade ettiğimiz gibi bunun tam tersini yapmakta ısrar etmişlerdir. Mesela 1254 yılında kardeşler II. İzzeddin Keykavus ile Rükneddin IV. Kılıçarslan arasındaki hâkimiyet mücadelesi sırasında, Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın Kayseri'de hâkimiyetini ilân etmesi üzerine II. İzzeddin Keykavus'un veziri İzzeddin Muhammed, Keykubad altınları ile dolu sandıkları açarak, eski askerlerden başka, Arap, Yıva, Kıpçak ve Kürtlerden oluşan ücretli askerler toplamıştır[385]. Gereksiz bir savaş için hazineden çıkan bu para, devlet ekonomisinin zarara sokulmasından başka bir anlam ifade etmez.

II. İzzeddin Keykavus, Baycu Noyan karşısında Selçuklu ordusunun bozguna uğradığı haberini aldığında, sarayda bulunan altın, mücevherat ve kıymetli eşyaları alarak Konya'dan Alâiye'ye kaçmıştır[386]. Ancak Keykavus Alâiye'de de maddi sıkıntı içine düşmüş ve I. Keykubad'ın kötü günler –zor günler- için sakladığı 1.000.000 gümüş Alai dirhem, 10.000 kızıl dinar ve diğer kıymetli eşyaları bularak maiyetinin ihtiyacını karşılamıştır[387]. II.

385 *İbn Bibi*, s. 613; Türkçe çev., II, s. 140; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 475.

386 *İbn Bibi*, s. 623; Türkçe çev., II, s. 148; *Anonim Selçuknâme*, s. 53; Türkçe çev., s. 35; *Aksarayî*, s. 42; Türkçe çev., s. 32; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 480.

387 *İbn Bibi*, s. 624; Türkçe çev., II, s. 149; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 483.

Keykavus'un ayrılmasından sonra Konya'ya gelerek tahta oturan Kılıçarslan ise kardeşine yazdığı mektupta, hazineyi boş bulduğunu ifade edip kardeşinden şikâyet etmektedir[388].

5. Toprak Rejiminin Bozulması

Selçuklular, İslam ülkelerinde hâkim olduktan sonra takip ettikleri devletçilik siyaseti gereği ülke topraklarının idaresi hususunda bir takım düzenlemelere gitmiş ve askerî iktaları ortaya çıkarmıştır. İkta, Büyük Selçuklulardan itibaren belli yerlere ait devlet gelirlerinin hizmet ve maaşlarına karşılık olarak kumandan, asker ve sivil devlet adamlarına menşur, tevki ve daha başka isimler alan vesikalarla terk ve tahsis edilmesi manasında kullanılan bir terimdir[389]. Büyük Selçuklu sultanlarının uygulamaya koydukları ve Türkiye Selçuklularının da devam ettirdiği büyük bir Türkmen kitlesinin geçimine, iskânına, ülkenin imarına ve üretimin artmasına yeni imkânlar sağlayan ikta sisteminin, devletin kuvvetli olduğu zamanlarda faydalı olduğu söylenebilir. Ancak merkezî otoritenin zaafa düştüğü ve özellikle taht kavgalarının devam ettiği ve sultanların ikta sahipleri üzerindeki nüfuzunun kalktığı, ya da azaldığı dönemlerde ise siyasî buhranlara sebep olmuştur[390].

Türkiye Selçukluları, gayrimüslimlerden fethettikleri Anadolu topraklarını herhangi bir güçlükle karşılaşmadan devlet mülkü (mirî) haline getirmişlerdir[391]. Türkiye'de mirî topraklar üzerine kurulan ikta sistemi, Moğol istilasıyla önce sarsıldı. 1276 yılından sonra da Selçuklu ordusunun ortadan kalkması bu ordunun esasını teşkil eden iktaların yıkılması sonucunu doğurdu. Devlet ile

388 Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 64.

389 Osman Turan, "İkta", *İslâm Ansiklopedisi*, V/2, İstanbul 1950, s. 949; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 154; Sadi S. Kucur, "İkta (Selçuklular)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İstanbul 2000, s. 47; Mustafa Demirci, "İkta (Endülüs)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, s. 446-47.

390 Özaydın, *Berkyaruk*, s. 156.

391 Osman Turan, "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku", *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1993, s. 71.

halk arasındaki bir noktada bulunan ikta sahiplerinin görevlerinden mahrum kalması mirî toprakların yönetiminde de bir takım sarsıntılar ve değişikliklerin meydana gelmesine neden oldu[392].

Rükneddin IV. Kılıçarslan, 1257 yılında Pervane Muineddin Süleyman ile birlikte bütün Anadolu'nun hükümdarlığının tevcih edildiği bir yarlığ ile dönerken, Erzincan'a geldiklerinde II. İzzeddin Keykavus'un ülkenin büyük bir bölümüne hâkimiyetini tanıttığını görmüştür. Bu durum karşısında Rükneddin IV. Kılıçarslan, Selçuklu toprak idaresini bozacak çok yanlış bir adım atarak, maiyetindeki beylere Erzincan vilâyetine ait araziyi ikta olarak paylaştırmış, kardeşi II. İzzeddin Keykavus'un hâkim olduğu ülke topraklarını aldığında bu iktaların mülk'e dönüştürüleceği vaadinde bulunmuştur[393].

Nitekim Sultan II. İzzeddin Keykavus'un Anadolu'yu terk etmesinden sonra, Pervane Muineddin Süleyman'ın elinde kukla olarak da olsa, tek başına Selçuklu tahtına oturan Rükneddin IV. Kılıçarslan, Erzincan'da verdiği sözü yerine getirmiştir. Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın yaptığı iyilikleri sayan İbn Bibi, "*Ülke topraklarının çoğunu sıradan ve seçkin kişilerin mülkü yaptı ve o konuda herkese şer'i yazılar, saltanat menşurları ve divan kararları yazarak hak sahiplerine bağışladı*"[394] derken, mirî toprak rejimini ve buna bağlı olarak askerî ikta sistemini temelinden sarsan uygulamaların nasıl başladığı konusunda bilgi vermiş olmaktadır[395]. Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan, ileri gelen devlet adamlarına ülkenin en verimli, en fazla gelir getiren vilâyetlerini, toprak parçalarını dağıtmakla, Moğolların istediği vergi-haraç, armağan, iaşe masraflarını karşılamaktan aciz kalmış hazinenin gelir kaynaklarını da kurutmuş olmaktadır.

Şahıslara dağıtılan mirî arazilerin daha sonra tekrar devlet mülkü haline getirilmesi de mümkün olmamıştır. Mesela Yargu-

392 Turan, "Toprak Hukuku", *a.g.e.*, s. 74.
393 Kaymaz, *Pervâne Mu'înüd-din Süleyman*, s., s. 71-72.
394 *İbn Bibi*, s. 642; Türkçe çev., II, s. 164.
395 Kaymaz, *Pervâne Mu'înüd-din Süleyman*, s. 116.

cu Kör Timur, Anadolu'ya gelip daha önce şahıslara devredilen mirî toprakların geri alınması için harekete geçince, emlâk sahipleri buna tepki göstermiş ve çeşitli isyan hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak arazi sahiplerinin şikâyetleri Gazan Han'a arz edilince, bu uygulamadan vazgeçilmiş ve bunun yerine Han'ın emri gereğince toplam olarak 6.000.000 akçe vergi tahsil edilmesi, bu vergi miktarının vilâyetlere bölünmesi, arazilerin ise eski sahiplerinde kalması kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine Kör Timur geri dönerken, emlâk sahipleri de rahat bir nefes almıştır[396].

B. Moğol Boyunduruğunun Ekonomiye Yansımaları

1. Anlaşmalarla Gelen Yükümlülükler

Anadolu'ya gerçekleşen göçler ve sonuçları bir tarafa bırakılacak olursa, Moğollar Kösedağ'dan itibaren Türkiye Selçuklu Devleti'nin ekonomisine zarar vermeye başlamıştır. Çünkü Kösedağ'da daha vuruşmaya girmeden savaş meydanını terk eden Selçuklu ordusunun geride bıraktığı ganimet, azımsanamayacak bir hazine değerindedir[397]. Selçuklu Sultanı'nın savaş alanında bıraktığı ganimetin miktarı göz önüne alındığında devlet hazinesinin uğradığı kaybın büyüklüğü ortadadır.

Bundan sonra gerek anlaşma hükümleri çerçevesinde, gerekse keyfi istekler üzerine Moğollara ödenen paralar ve mallar, malî bakımdan devleti hergün biraz daha batağa saplayacaktır. Kösedağ bozgunundan sonra Sâhip Mühezzibüddin Ali'nin Baycu Noyan'ın huzuruna gidip yaptığı anlaşma ile Türkiye Selçukluları, Moğollara vergi-haraç ödeyen bir devlet konumuna düştü.

396 *Aksarayî*, s. 231-232; Türkçe çev., s. 186; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 622, dpn.29.

397 Simon de Saint Quentin, Selçukluların savaş meydanında terk ettiği para ve malları 300 deve yükü altın, 3 bin hayvan yükü altın ve gümüş çeşitli malzemeler, kırk araba ile taşınan zırhlar başta olmak üzere değerli eşyalar şeklinde ifade etmektedir. Ancak burada verilen 300 deve yükü altın rakamının ihtiyatla karşılanması gerekir. Krş. *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, s. 59; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 437.

İbn Bibi'nin bildirdiğine göre taraflar arasında barış yapılması teklifini götüren Sâhip Mühezzibüddin Ali'nin isteğini kabul eden Baycu Noyan, barışın karşılığının ne olacağını öğrenmek istemiştir. Sâhip Mühezzibüddin Ali, Kadı Fahreddin ile yaptığı görüşmeden sonra altın, deve, kısrak, sığır, koyun, vs. verilecek para ve malların listesini yapıp Baycu Noyan'a göndermiş, ancak Baycu Noyan'a bunların bir kısmını az bularak listeye ilâvelerle son şeklini vermiştir[398]. Nihayet varılan anlaşmaya göre Selçukluların Moğollara yılda 360 bin dirhem para, 10 bin koyun, bin sığır, bin deve ödemesi kararlaştırılmıştır. Anlaşmayı yaparken birisinin Baycu Noyan'a bu miktarın çok az olduğunu, bu miktarın Anadolu'da bir köyün vergisine denk olduğunu söylemesi üzerine Baycu Noyan'ın *şimdi bu miktar kararlaştırılsın, gerisi gelir* dediği rivayet edilir[399]. Nitekim bu anlaşmanın üzerinden iki yıl geçmeden, Moğollar anlaşmanın gözden geçirilmesini istemişlerdir.

Seyhun'dan Fars'a, Gürcistan'a, Anadolu ve Musul'a kadar olan bütün bölgelerin idaresine tayin edilen Argun, 1244 yılında Tebriz'e geldiğinde, Baycu Noyan ile Curmagon'un keyfi yönetimlerini, görevli memurların zulmünü sona erdirip, halkın malını mülkünü güvence altına almak hususlarında teminat verirken, daha önce tespit edilen vergilerin yeniden düzenlenmesini istemiştir. Tebriz'de bulunduğu sırada Argun'un huzuruna gelen Selçuklu elçileri, Baycu Noyan'ın tasallutuna engel olunacağı garantisinin verilmesi üzerine, vergilerin arttırılması talebini kabul etmişlerdir[400]. Esasen böyle bir garanti verilmemiş olsaydı bile, Selçuklu elçilerinin Moğolların isteklerine karşı koyma, itiraz etme gibi girişimleri olacağına dair bir emare görülmemektedir.

Selçuklu devlet adamları ile Argun'un elçileri arasında 1245 yılında Sivas'ta yapılan görüşmelerden sonra taraflar, ödenecek yıllık vergiyi tespit etmişlerdir. Beauvais'den naklen Simon de

398 *İbn Bibi*, s. 534-535; Türkçe çev., II, s. 78.

399 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 445-446.

400 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, II, Türkçe çev., Mürsel Öztürk,

Saint-Quentin'in bildirdiğine göre, Selçuklular bu anlaşma ile Moğollara her yıl 1.200.000 hyperper (=dirhem) ile yarısı altın işlemeli olmak üzere 5 bin top ipekli kumaş, 500 at, 500 deve ve 5 bin küçükbaş hayvan vermeyi kabul etmişlerdir. Aynı kaynak, Selçukluların, Moğollara vermeyi kabul ettikleri para ve malları, masrafları Selçuklulara ait olmak üzere, Mugan'a kadar götürmekle yükümlü olduklarını nakletmektedir[401].

Mengü Han'ın Batı'ya gönderdiği Hülagu, İran'a geldikten sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni bir malî yükümlülüğün altına girdiğini görüyoruz. Öncelikle Hülagu, iki kardeş arasındaki hâkimiyet mücadelesini sona erdirmek için Sâhip Şemseddin Tuğraî, Pervane Muineddin Süleyman ve Alıncak Noyan'ın taksim kararına uygun olarak, Selçuklu ülkesini II. İzzeddin Keykavus ile Rükneddin IV. Kılıçarslan arasında bölüştürürken, ödenmesi gereken yıllık vergiyi de, her iki sultanın sahip oldukları arazinin durumuna göre birlikte ödemelerini kararlaştırmıştır. Aksarayî'nin bildirdiğine göre her iki sultanın ödemesi gereken yıllık toplam vergi, 20 tümen (200 bin dinar = 1.200.000 dirhem), 500 parça çeşitli cinslerde kumaş, 3 bin altın işlemeli kap kacak, 500 baş iğdiş at, 500 baş katırdır[402]. Hülagu'ya ödenmesi kararlaştırılan vergilerin miktarı, 1245 yılında Argun'un elçileri ile Sivas'ta tespit edilen vergi oranlarıyla nakit miktarı aynı, fakat hayvan ve kumaşların cins ve miktarında çok da önemli olmayan bir farklılık görülüyor.

Ancak Selçuklu ekonomisini ağır şartların altına sokan, Hülagu ile yapılan bu görüşmeler sonucunda ödenmesi kararlaştırılan vergilerden çok, her iki sultanın da büyük miktarlara ulaşan bir borç yükünün altına sokulması ve Mahmud Tuğraî'nin ülkeye ihanet denilebilecek girişimlerde bulunması olmuştur.

Ankara 1988, s. 200.

401 *Saint Quentin*, s. 65; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 43 ve dpn. 69; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 446.

402 *Aksarayî*, s. 62; Türkçe çev., s. 46; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 76-77; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 491-492.

Hülagu Han, daha önce kararlaştırılmış olan vergileri artırmamış, ancak her iki Selçuklu Sultanını da Suriye ve Mısır'a yapmayı düşündüğü seferin masraflarına katılmak zorunda bırakmıştır. Hisselerine düşen 400 baliş (5 milyon dirhem) tutarı ödeyecek durumda olmayan Selçuklu sultanlarına bu para, İlhanlı hazinesinden borç olarak verildi. Borç alınmak zorunda kalınan bu paranın, daha sonra yıllık taksitler halinde ödenmesi istendi[403].

Anadolu'daki Moğol askerlerinin bütün masrafları Selçuklular tarafından karşılandığının, bu masrafın devlet, dolayısıyla halk üzerinde yarattığı malî baskı biliniyor olmasına rağmen, eski İranlı Vezir Şemseddin Tuğraî'nin makamına geri dönebilmek için Hülagu'nun huzuruna giderek Anadolu'da bulunan Moğol askerlerinin sayısının ve onlara ayrılan tahsisatın arttırılmasını sağlaması nasıl izah edilebilir?

Bu girişimiyle Anadolu'da bulunan Moğol askerlerinin sayısını ve tahsisatını arttırmanın yolunu açan ilk kişi olma vasfını kazanmış olan Şemseddin Tuğraî, tahsisatı arttırılan Moğol askerlerinin masraflarının karşılanmasına katkıda bulunmak üzere İlhanlı hazinesinden kendi adına çok miktarda borçlandı. Bu hizmetlerinin karşılığında Hülagu tarafından her iki Selçuklu sultanının veziri olarak atanmış, ayrıca Kastamonu vilâyetinin geliri vezirlik maaşı olarak kendisine tahsis edilmiştir[404].

Selçuklu Devletini ağır bir borç yükünün altına sokarak vezirlik makamını elde eden Şemseddin Tuğraî, kısa bir süre işgal edebildiği bu makamda bulunduğu sürece ağır bir baskı uygulamış, bütün ülkede ordu komutanlarından, vilâyet naiblerinden, Sultanın hizmetinde bulunanlara kadar bütün devlet görevlileri, onun oluru olmadan maaşlarını alamamıştır. İnsanları baskı altında tutarken, kendisine çıkar sağlayanları koruyup kollamıştır.

403 *İbn Bibi*, s. 632; Türkçe çev., s. 156; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 77.

404 *Aksarayî*, s. 62-63; Türkçe çev., s. 46-47; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 77; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 492.

Ancak Şemseddin Tuğraî, 1260 yılında "*icat ettiği vergi alma yöntemiyle*" ortadan kaldırılmıştır[405].

Şemseddin Tuğraî'nin ölümü üzerine Hülagu, ödenmesi gereken yıllık verginin ve borçların tahsili için Emir Taceddin Mu'tez'i Anadolu'ya gönderdi. Ancak vezirin mirası ve kendisine ikta edilmiş olan Kastamonu'nun geliri, borçlarını karşılamamıştır. Bunun üzerine Aksaray ve Develü'nün vergileri de Şemseddin Tuğraî'nin borçlarına tahsis edilmiştir[406].

Pervane'nin bilhassa Rükneddin IV. Kılıçarslan'ı ortadan kaldırdıktan sonra İlhanlı hükümdarının direktifleri doğrultusundan malî yapı yeniden düzenlenmiş, devletin vergi borçları düzenli olarak ödenmeye çalışılmıştır.

Türkmen isyanlarının başlaması ve Baybars'ın Elbistan'da Moğol ordusunu perişan etmesinin ardından Anadolu'ya gelen Abaka, beraberinde getirdiği Vezir Şemseddin Muhammed Cüveyni'ye ülkenin vergi kaynaklarını ve vilâyetlerin kanunlarını inceletmiştir. Bu arada Şemseddin Tuğraî'nin İlhanlı hazinesinden aldığı borçların bakiyesinin ödenmediğini, mevcut şartlarda nakit olarak ödenmesinin de mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda Şemseddin Muhammed Cüveyni "*İlhanlı hazinesini kollamak ve Selçuklu hanedanının namus ve şerefini korumak için*" Erzincan'ı bağlı yerleriyle birlikte Abaka'nın haslarına dahil etti[407]. Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın Pervane Muineddin Süleyman'a temlik ettiği Erzincan, onun idamından sonra bu suretle İlhanlı hükümdarına geçerken, İranlı Vezir Şemseddin Tuğraî'nin Moğol askerlerine harcamak için, yine Moğollardan borç aldığı paranın *namusunu* temizlemek de Selçuklulara düşmüştür.

405 *Aksarayî*, s. 63; Türkçe çev., s. 47; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 79; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 492.

406 *Aksarayî*, s. 65, 73; Türkçe çev., s. 49, 55; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 107; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 526.

407 *İbn Bibi*, s. 722; Türkçe çev., II, s. 233; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 573.

2. Moğol Elçilerinin Ağırlanması ve Armağanlar

Yapılan anlaşmaların yanında, Selçuklu başkentine gelen Moğol elçilerinin ağırlanması sırasında yapılan harcamalar ve kendilerine sunulan armağanların normal bir misafirperverliğin çok ötesine geçtiği gözlemleniyor. Ayrıca gelen elçilerin ağırlanmasından başka Moğol noyanlarına, kumandanlarına ve hanlarına gönderilen armağanların, anlaşma hükümlerinde belirtilen miktarın çok çok üzerine çıkması, ülke ekonomisinin ağır yüklerinden birisini oluşturmuştur.

Saint-Quentin, 1245 yılında Han'a gönderilen paranın 14 at yükü ve kırmızı ipek, saten, iskarlat ve başka değerli kumaşların 300 beygir yükü olduğunu belirttikten sonra, Selçukluların Moğollara gönderdiği armağanların, vergi adı altında gönderilen haraçtan daha fazla olduğunu bildirmektedir. Diğer taraftan, Anadolu'ya gelen Moğol elçilerinin de yol, yeme-içme, ikâmet, vs. bütün masraflarını karşılamak da Selçukluların yükümlülükleri arasında bulunuyordu. Bununla ilgili olarak Saint-Quentin, Sultanın kâtibinin, Moğol elçilerinin iki yıl boyunca yaptıkları masrafı hesapladığını, ekmek ve şarap dışında onlara harcanan paranın 600 bin dirhem tuttuğunu kaydetmektedir[408].

Bunlara Baycu Noyan ile yapılan anlaşmanın Altın Orda hükümdarı Batu Han tarafından onaylanması için harcanan paralar ve götürülen armağanlar da ilâve edilebilir. Moğol merkezî yönetimi, Sâhip Mühezzibüddin Ali ile Baycu Noyan ve Batu Han arasında yapılan anlaşmada belirtilen vergi yükümlülüklerinin artırılması yönünde bulundukları girişimler ya da başka nedenlerle sık sık gönderilen elçilerin ağırlanmaları, bunlara sunulan armağanların maddi yükleri üst üste konulduğunda devlet hazinesi için çok ağır bir külfet oluşturacağı açıktır.

II. İzzeddin Keykavus'un sultanlığı döneminde Atabeg Celâleddin Karatay'ın kurmuş olduğu düzen içerisinde Selçuklu Devleti'nin idaresi devam ederken Baycu Noyan ve diğer noyanlar-

408 *Saint Quentin*, s. 65; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 446.

dan sık sık elçiler gelip, anlaşmada olmamasına rağmen Moğol kumandan, hatun ve askerler için hazineler miktarında para alıp götürüyorlardı. Bunun önüne geçebilmek için Fahreddin Ali, ağır hediyeler ve 100 bin sultani dirhem ile Batu Han'a gönderildi. Baycu Noyan ve diğer noyanların bu tür isteklerini yasaklayan bir yarlığı ile geri dönüldü. Ancak bu yarlığ Moğolların daha sonraki zamanlarda Anadolu'yu keyiflerince sömürmelerine engel olamadı[409].

3. Moğollar'ın Kurduğu Malî Baskı

1256 yılında Baycu Noyan, Anadolu'ya ikinci defa gelip Selçuklu ordusunu yine bozguna uğrattıktan sonra Konya'ya yönelmiştir. Sultan, başşehri terk edip Alâiye'ye sığındığından, hükümet ve askerin kalmadığı şehirde, bozgundan kaçıp Konya'ya gelmiş bulunan Üstadüddar İlalmış oğlu Nizameddin Ali ve Şehir Hatibi'nin gayretleriyle halktan dört katır yükü altın toplanmış ve Baycu Noyan'a teslim edilerek şehir, yıkım ve katliamdan kurtarılmıştır[410].

Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın, Selçuklu tahtına oturmasından sonra Baycu Noyan'ın huzuruna giden Selçuklu devlet adamları bir barış antlaşması imzaladılar. Naib Nizameddin Hurşid ile Pervane Muineddin Süleyman, ülkenin her tarafına fermanlar göndererek, Moğol askerlerinin ihtiyaç ve masraflarını karşılamak için memleketten para ve mal toplamışlardır[411]. Böylece Baycu Noyan, kendisini Batu Han'a şikâyet edenlerden Anadolu'yu daha fazla soyarak intikam almaya başlamıştır.

Abaka'nın emri gelince 1276 yılında idam edilen Hatiroğlu Şerefeddin'in cesedi parçalara ayrılıp ibret olması için Konya, Ankara ve Erzincan'a gönderilirken, Hatiroğlu ile birlikte hareket eden diğer emirler ve taraftarları da sorguya tabi tutulmuşlar-

409 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 475-476.

410 *Anonim Selçuknâme*, s. 53-54; Türkçe çev., s. 35; *İbn Bibi*, s. 623; Türkçe çev., II, s. 148; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 481.

411 *Aksarayî*, s. 43; Türkçe çev., s. 33; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 485; Kaymaz, *Pervâne*

dır. Seyfeddin Torumtay da Abaka'ya 400 bin dirhem para, 200 at ve Moğol beylerine de pek çok hediye vermek ve kışın 1000 Tatar askerini bakmak suretiyle mahkûmiyetten kurtulmuştur[412].

Pervane Muineddin Süleyman, Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan'ı ortadan kaldırıp Abaka Han'ın huzuruna gittiğinde (1267-68), ilk kez bir Moğol şehzadesi kendisiyle birlikte Anadolu'ya gönderilmiştir. Şehzade Acay ve beraberinde bulunan komutanların gelmesi, Anadolu'da bulunan Moğol kuvvetlerinin sayısının daha da artmasına neden olmuştur. Bir yandan Moğol kuvvetlerinin sayısı artarken, Selçuklu askerlerinin azalması, diğer yandan mirî toprakların mülk haline dönüştürülerek askerî ikta sisteminin bozulması, ülkede hem Moğol askerlerinin masraflarının, hem de işsiz insanların artması anlamına gelmektedir[413].

Rükneddin IV. Kılıçarslan ortadan kaldırılıp, III. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta oturtulduktan sonra, Abaka'nın görevlendirdiği Taceddin Mu'tez, ağır vergi yükünün ödenebilir hale getirilmesi için yaptığı çalışmadan sonra vergi kalemleri ve ödeme şekli bir düzene konulmuştur[414]. Buna göre vilâyetlerin vergisi Yivit (?), nalbaha (orduya ödenen vergi)[415], mâl-ı yam (posta vergisi), mâl-ı buzurg (genel harcama vergisi) olmak üzere dört taksitte ödenmek üzere dört kısma ayrılmıştı. Uc vergileri, yani ayrı ayrı mükelleflerden değil de, her bölgeden toplu olarak alınan vergiler, Alanya ve Antalya gümrük vergileri eksiksiz, fakat daha az bir tahsilâtla görevlilerce toplanıyor ve herhangi bir sorun yaşanmadan gitmesi gereken yere ulaştırılıyordu[416].

Mu'înü'd-din Süleyman, s. 67.

412 *Aksarayî*, s. 106-109; Türkçe çev., s. 80; *İbn Bibi*, s. 667-669; Türkçe çev., II, s. 184-185; *Anonim Selçuknâme*, 57; Türkçe çev., s. 37; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 541-542.

413 Krş. Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 126.

414 Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 127.

415 Nalbaha için bkz. Erdoğan Merçil, "Na'l-Baha ve Kullanılışına Dair", *Belleten*, Sa. 227, Ankara 1996, s. 21-32.

416 *Aksarayî*, s. 89; Türkçe çev., s. 68; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 127 dpn. 111a.

Sonuç itibariyle Türkiye Selçuklu Devleti'nde Kösedağ bozgunundan sonraki süreçte yaşanan siyasî ve sosyal alanlardaki olumsuz gelişmelere bağlı olarak, devletin ekonomisi ve malî düzeni de bozulmuştur. Çalışmamızın son bölümünde de görüleceği gibi 1277'den sonra ise tamamen işgale uğrayan Türkiye Selçuklu Devleti'nin bütün gelir kaynaklarına el konulmuş ve malî açıdan da devlet bitirilmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SONU

A. İlhanlılar ve Gölge Sultanlar

Moğollara dayanarak Türkiye Selçuklu Devletini tek başına idare etme becerisini gösteren Pervane Muineddin'in rakip olarak gördüğü insanları ortadan kaldırması, bir kısım devlet adamının Baybars ile birlikte gitmesi veya Moğol korkusundan Suriye ve Mısır'a göçmesi ve Abaka'nın da Elbistan yenilgisinin intikamını almak üzere Anadolu'ya geldiğinde Selçukluların devlet adamı namına son kalıntılarını da yok etmesi, artık Türkiye Selçuklularının sonunu hazırlamıştır. Bundan böyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin tahtına oturacak kimsenin sultanlığı sadece isimden ibaret olacaktır.

Diğer taraftan Kurultay tarafından Han seçilen Ahmed Tekü-der'e Argun'un karşı çıkması ve Buka'nın yardımıyla Argun'un tahtı elde etmesi, İlhanlıların geleceği açısından son derece önemli bir olaydır. Çünkü bu olay, ilerleyen yıllarda artık Moğol şehzadeleri arasında taht mücadelesinin başlamasına, tıpkı Türkiye Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi, emirler arasında devletin yönetiminde tek söz sahibi, etkili insanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Devletin en üst kademesinde görülen bu gelişme, yine Türkiye Selçuklu Devleti'nde yaşandığı gibi, İlhanlı Devleti'nin gittikçe gücünü kaybetmesinde önemli bir etken olmuştur[417].

Şimdiye kadar Anadolu'da Moğollara karşı verilen mücadeleleri Türkmen beyleri ve Selçuklu şehzadeleri yürütürken, bundan böyle artık Moğol noyanları da bunlara dahil olmuş, kendi hükümdarlarına karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Ancak bu gelişme, Anadolu'da siyasî, iktisadî ve sosyal hayat şartlarını daha da zorlaştırmış, halk daha fazla ezilmiş ve ıstırap çekmiştir[418]. Bundan böyle bu olaylar, İlhanlıların Selçuklu tahtına oturttukları hanedan mensuplarının hakimiyet yılları esas alınarak değerlendirilecek ve Selçuklu hanedanının son senelerinde Anadolu'nun durumu ortaya konulacaktır.

417 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 58-59.
418 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 614.

1. III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284)

Rükneddin IV. Kılıçarslan'dan sonra çocuk yaşta Türkiye Selçuklu tahtına oturtulan III. Gıyaseddin Keyhüsrev, Pervane Muineddin Süleyman'ın ortadan kaldırılmasından sonra, devleti idare edecek şartları oluşturamamıştır. 1277'den sonra Selçuklu topraklarını tamamen işgal eden Moğollar, Selçuklu Devleti'nin yönetim kademelerine kendi amaçlarına hizmet edecek insanları getirmekle yetinmemiş, daha fazlasını isteyerek, tayin ettikleri valiler aracılığı ile Selçuklu ülkesini idare etmeye başlamışlardır.

Abaka, Pervane Muineddin Süleyman'ın 1277'de idamından sonra Selçukluların malî durumunu Moğol malî sistemine ve mevcut duruma göre yeniden düzenlemek üzere İlhanlı veziri Şemseddin Muhammed Cüveyni'yi görevlendirmiş, nakit olarak ödenmesi imkânsız hale gelmiş olan bazı borçların ödenmesini sağlamıştı[419]. 1280 yılına gelindiğinde Abaka, Taceddin Mu'tez'in oğlu Mucireddin Muhammed'i Anadolu'ya gönderip kararlaştırılmış olan vergileri tahsil etmekle görevlendirdi. Taceddin Mu'tez'in uyumlu tutumu, devlet adamları ve saltanat erkânının yardımları sayesinde taraflar arasında herhangi bir sorun yaşanmamıştır[420].

Zikredilen Selçuklu Sultanı, Moğolların baskısı her geçen gün biraz daha artarken, II. İzzeddin Keykavus'un gurbette iken Anadolu'ya dönüp saltanata sahip olma düşüncesini aşıladığı[421] oğlu II. Mesud ile saltanat mücadelesine girişmek zorunda kalmış, sonuçta hem mücadeleyi hem de hayatını kaybetmiştir[422].

---

419 Ahmet-Zeki Velidi (Togan), "Mogollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931, s. 18.

420 *Aksarayî*, s. 134; Türkçe çev., s. 105; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 573-574.

421 *İbn Bibi*, s. 735-738; Türkçe çev., II, s. 243-246; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 581-582.

422 *Aksarayî*,138-139; Türkçe çev., s. 108-109; *Anonim Selçuknâme*, s. 65; Türkçe çev., s. 44; Ebû'l-Fida, *Tarih*, II, nşr. Mahmud Deyyûb, Beyrut 1997, s. 351; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 58; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 583-584; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s.525; Ali Sevim, "Keyhusrev III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 352.

2. II. Mesud (1284-1296)

1284 yılında tahta oturan II. Mesud, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesinin muhalefetiyle karşılaşmıştır. O, Karamanoğlu Güneri Bey ile Eşrefoğlu Halil Bey'in desteğini sağlayarak, sonradan düzmece olduğu anlaşılan iki torununu Konya'da tahta oturtmayı başarmış, ancak bunlar kısa süre içinde yakalanarak Argun Han'a gönderilmiş ve ortadan kaldırılmışlardır[423].

II. Mesud, Türkiye Selçuklu sultanı olduktan sonra Sâhip Fahreddin vezirlik, Muciredin Emir Şah naiblik, İmadeddin Zencanî, işrafü'l-memâlik ve evkaf yöneticiliği görevini üstlendi[424]. Ancak II. Mesud da kendinden önceki sultanlar gibi fiiliyatta hiçbir varlık gösterememiş, Anadolu'ya gönderilen Moğol emir ve komutanları ülkede istedikleri gibi hareket etmişlerdir. Selçuklu devlet adamı olarak görevlendirilen Sâhip Fahreddin Ali, Pervane'nin yeğeni İzzeddin Muhammed veya diğerleri, Moğolların siyaset ve menfaatlerine göre hareketten başka bir şey yapamamışlardır[425].

İlhanlı tahtına çıkan Argun Han'ın, 1285 yılında Anadolu'ya gönderdiği Şehzade Hülacu ile şehzade Geyhatu, Erzincan'da yaylak ve kışlak tuttuklarında Selçuklu devlet adamları zor durumda kaldılar. Daha önce Baycu Noyan ile yapılmış anlaşmada belirtildiği üzere Anadolu'da bulunan Moğol askerlerinin masrafları Selçuklu hazinesinden ödendiğinden, bu yeni gelen ordunun ihtiyaçlarının da karşılanması gerekiyordu. Selçuklu hazinesi bu masrafı karşılayacak durumda olmadığından Naibü's-Saltana Müciredin Emir Şah ile Beglerbeyi Azizeddin, bu masrafların karşılanması için gerekli parayı vermemişler, bunun

423 *Anonim Selçuknâme*, s. 69; Türkçe çev., s. 47; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 60; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 589; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s. 525; Aynı yazar, "Emîr-i Dâd Müessesesi", *Belleten*, s. 337.

424 *Aksarayî*, s. 140; Türkçe çev., s. 110.

425 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 586. II. Mesud ile ilgili olarak ayrıca bkz. Zerrin G. Öden, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud Hakkında Bazı Görüşler", *Belleten*, Sayı 231, Ankara 1997, s. 287-300; Muharrem Kesik, "Mesud II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara 2004, s. 342-344.

üzerine Sâhip Fahreddin Ali, gerekli parayı elli yılda biriktirdiği hazinelerinden karşılamak zorunda kalmış ve 400 bin dirhemlik bir tutarı Karahisar-ı Devle'den Erzincan'a götürmüşlerdir. Aksarayî, İlhanlı ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması için harcanan para dolayısıyla halktan alınan vergilerin ağırlığını ifade etmek için "*Tatar'ın masrafı için ayrılan çok mikdarda vergiden, halkta yakacak bir mum bile kalmadı*" ifadelerini kullanmaktadır[426].

Buna rağmen her geçen gün Moğolların baskısı biraz daha artmış, vergiler ağırlaşmıştır[427]. Hatta Anonim Selçuknâme'nin yazarı, Sâhip Fahreddin Ali'nin ölüm nedeni olarak Argun'un ağır vergi isteklerini gösterir. Onun verdiği bilgiye göre, Anadolu'da Moğol şehzade ve askerlerinin artması, halkın daha fazla ezilmesine neden olduğundan Sâhip Fahreddin Ali ile Moğollar adına hareket eden Mücirüddin Emirşah'ın arası açılmıştır. Bundan dolayı Argun, her ikisini de huzuruna çağırdığında Han'ın ağır vergi talepleri Selçuklu vezirini çaresiz bırakmış, Moğolların elinde ne yapacağını şaşırıp gamdan, kederden hastalanıp vefat etmiştir (1288)[428].

Fahreddin Ali'nin ölümünden sonra Naibü's-Saltana Mucireddin, İlhanlı başkentine gitti. Burada Selçuklu Devleti'nin vezirlik makamına Fahreddin Kazvinî'nin tayin edildiğine dair bir yarlıg hükmü çıktı. Daha fazla vergi ödemek vaadiyle vezirlik makamı elde eden Fahreddin Kazvinî, Tebrizli, Hemedanlı, Iraklı, Isfahanlı, Horasanlı, Gürcü, Alanlı, Merendli, Nahcivanlı, Erranlı ve Tiflislilerden oluşan oldukça kalabalık bir topluluk

426 *Aksarayî*, s. 145-146; Türkçe çev., s. 115. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 586-587; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 59-60.

427 Hamdullah Kazvinî, 1339 yılında kaleme aldığı *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eserinde, İlhanlıların Selçuklu şehirlerinden tahsil ettiği ve 1336 yılı bütçesinde gösterilen vergileri yazmıştır (Bkz. s. 109 vd. Ayrıca krş. Zeki Velidi, "Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *a.g.e.*, s. 22 vd.). 1336 yılı rakamlarına bakılarak, artık fakirleşmiş bir halktan bu kadar parayı toplayan Moğolların, zengin Anadolu'dan götürdüğü serveti tahmin etmek bile güçtür.

428 *Anonim Selçuknâme*, s. 72; Türkçe çev., s. 49; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 591. Sâhip Fahreddin Ali'nin ölümü ile ilgili olarak ayrıca bkz. *Aksarayî*, s. 150; Türkçe çev., s. 118-119.

olduğu halde Anadolu'ya hareket etmiş ve Kasım 1288'de Erzurum'a ulaşmıştır. Selçuklu Sultanının emri üzerine, Anadolu'ya tayin edilen veziri ve maiyetini karşılayan Selçuklu devlet adamları, Kazvinî'ye verilen yarlığın mahiyetini öğrendiklerinde, onun "*Anadolu'yu iltizama aldığını*" anlamışlar ve şaşkına dönmüşlerdir[429].

Kazvinî, Erzurum üzerinden Konya'ya geldiğinde II. Mesud da Konya'da bulunuyordu. Bütün civanlar, sultanın meşveretiyle silahlandılar, gece ateş, silah oyunları gösterdiler. Sultan bütün ahilere, civanlara iltifatlarda bulundu. Hepsinin gönlünü hoş etmeye çalışmış ise de Kazvinî, Sultan'ın ve şehir ahalisinin yarım günlük yerden gelip kendisini karşılamamalarına canı sıkılmıştır[430].

Konya'ya gelerek devletin yönetimini ele geçiren Kazvinî, kardeşi Cemaleddin'i İstifa makamına, diğer bir kardeşini de Pervaneliğe getirdi. Anonim Selçuknâme'nin yazarı, "*Sâhip Fahreddin (Kazvinî)'in Konya'da oturması ancak 24 gün idi. Fakat Konya'nın fakir ve biçareleri için 24 bin yıl eziyet çekmiş kadar bunalmışlardı*"[431] derken, Aksarayî, akıcı bir konuşma yeteneğine sahip, ancak ilimden nasibi, cömertliği ve asaleti olmayan bir insan olarak tarif ettiği Kazvinî'nin, soysuz yandaşlarının telkini, insan kılığındaki şeytanların tahriki, sofra arkadaşlarının teşvikiyle devletin idaresinde olgun ve dürüst davranmadığını belirtmektedir. Bundan böyle artık Selçuklu Türkiyesi'nde Moğollar adına hareket edenler, başta askerî, siyasî, idarî ve malî konular olmak üzere hemen her sahada devlet işlerine el koymuşlardır. Kazvinî, devlete hükmettiği dönemde, vergi tayini konusunda oldukça tehlikeli kararlar alarak, yeni malî kanun, res'im ve kurallar getirerek Türkiye Selçukluları'nda mevcut vergileri fahiş bir şekilde artırmak ve yenilerini getirmek suretiyle hem İlhanî devletine karşı

429 *Anonim Selçuknâme*, s. 72; Türkçe çev., s. 49-50; *Aksarayî*, s. 148; Türkçe çev., s. 117; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 592.

430 *Anonim Selçuknâme*, s. 74; Türkçe çev., s. 51.

431 *Anonim Selçuknâme*, s. 77; Türkçe çev., s. 54.

giriştiği ağır taahhütlerin altından kalkmak, hem de beraberinde getirdiği kalabalık memur topluluğunun keselerini doldurmak siyaseti takip etmiştir[432]. Bu maksatla Aksarayî'nin ifadesi ile 5 tagar[433] mahsulü kaldıramayacak yere 50 tagar yazıyor, kanunî değeri 5 bin olan bir bölgeye 50 bin miktarını belirliyordu. Ancak halk yurdunu terk etmeye başladığından ve ülke harap edildiğinden, bu miktarların ödenmesi bile mümkün olmadığı gibi, bunun onda biri bile tahsil edilemiyordu. Diğer taraftan Kazvinî'nin getirdiği memurların, vilâyetlerin vergi kanunlarından da habersiz bulunduğu anlaşılmaktadır. Mesela Anadolu vergileri arasında büyük bir yer tutan cizyeye ait vergi maddesinin bir rakamı onların hesaplarında bulunmuyordu. Nihayet vergileri artırma ve iradı çoğaltma konusunda alınan her karar durumun ağırlaşmasına neden olmuş ve her yerde halkın şikâyetleriyle karşılaşmışlardır[434].

Tayin edilen vergilerin tahsil edilememesi ve malî düzenin bozulmasıyla zulüm ve soygunun artması ve işlerin kontrolden çıkması üzerine Mücireddin Emir Şah'ın teklifi ve Moğol emirlerinin de onayı ile Selçuklu ülkesi daha önce olduğu gibi malî ve idarî iki bölgeye ayrıldı. Vaktiyle Sultan II. İzzeddin'in payına düşen Kayseri'den Uc vilâyetlerine kadar uzanan bölgeyi Kazvinî seçerken, Sultan Rükneddin'in payına düşen Sivas ve Tokat'tan Kastamonu, Sinop ve Samsun sahillerine kadar olan bölgeler de Mücireddin Emir Şah'a kaldı. Kazvinî, yarlığ hükmünce Anadolu

432 Anadolu'ya gönderilen vergi memurlarının veya Anadolu'da Moğollar adına hareket eden kimselerin, tayin edilenden fazla vergi almaları veya alınan vergileri hazineye ödememeleri, aynı yerden birden fazla vergi toplanmasına neden olmuştur. İlerleyen yıllarda bu durumun önüne geçebilmek için, halktan toplanacak vergiler belirtilerek, herkesin görebileceği yerlere konulmuş, tayin edilenden fazla vergi toplanmaması buyrulmuştur. Msl. Bkz. W. Barthold, "İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet", Rusça'dan Türkçe'ye çev., Abdülkadir (İnan), *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931, s. 135-159.

433 Bir ağırlık ölçüsü. Farklı anlamları için bkz. Ş. Ş. Emîn, *Ferheng-i Istılahat-ı Dîvânî Devrân-ı Moğol*, Tahran hş. 1357, s. 92-94.

434 *Aksarayî*, s. 147-149, 151-153; Türkçe çev., s. 116-121; *Anonim Selçuknâme*, s. 75; Türkçe çev., s. 52; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 593; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s. 525-526.

emirliğine tayin edilmiş olan İci Tutgavul ile kendi bölgesine giderken, Müciredddin Emir Şah da yargu hâkimi Toladay ile beraber kendisine düşen bölgeye hareket etti. Müciredddin Emir Şah'ın hizmetinde bulunan Aksarayî'ye göre Müciredddin Emir Şah'ın bulunduğu bölgede kanun ve kurallar uygulanarak adalet tesis edilip, halkın huzuru sağlanırken, vergi gelirleri artmış ve bölge bayındır hale gelmiştir. Aynı müellife göre, Kazvinî'nin bulunduğu bölgelerde ise baskı, zulüm ve anarşi hüküm sürdüğünden hiç kimse rahat yüzü görmemiş ve halk yurdunu terk etmiştir[435].

Nihayet Vezir Fahreddin Kazvinî'nin yönetimine karşı artan şikâyetler üzerine Argun Han, veziri Yahudi Saduddevle'nin de etkisiyle *Göçebe İlçi*'yi Fahreddin Kazvinî ile Müciredddin Emir Şah'ı tutuklamak ve Tebriz'e getirmek üzere Anadolu'ya gönderdi. Bu sırada Han'ın itimadını kazanmış Şemseddin Konevî adlı bir kimse de Tebriz'e gitmiş ve İlhan'a, Fahreddin Kazvinî'nin zulümleri hakkında her şeyi anlatmıştır. Bu gelişmeler üzerine Anadolu'da yaklaşık iki yıl vezirlik yapan Fahreddin Kazvinî görevden uzaklaştırılmış, Anadolu'da yaptığı zulümleri hayatı ile ödemiş ve Tebriz meydanında başı vurulmuştur (26 Ağustos 1291)[436]. Aksarayî'nin ifadesine göre İlhanlı veziri Yahudi Saduddevle, İlhanlı Devleti'nin vezirlik makamına gelebilecek olan herkesin ortadan kaldırılmasına çalışmış, bu vezirlik makamına aday olabilecekler arasında gördüğü Fahreddin Kazvinî'nin idamı için de gayret sarf etmiştir[437].

Fahreddin Kazvinî ve Müciredddin Emir Şah ile adamlarının tutuklanması emri verilirken, Şemseddin Ahmed Lakuşî, vezir olarak Anadolu'ya gönderilmiş, Kılavuzoğulları da onunla beraber Anadolu'nun yönetiminde görevlendirilmiştir. Anadolu'nun yönetimine tayin edilen bu kişiler, Müciredddin Emirşah'ın Sivas

435 *Aksarayî*, s.153-154; Türkçe çev., s. 122.

436 *Aksarayî*, s.153-157, 162; Türkçe çev., s. 122-124, 130; *Anonim Selçuknâme*, s. 76; Türkçe çev., s. 53; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 594; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 61; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s. 525.

437 *Aksarayî*, s. 156; Türkçe çev., s. 124.

ovasında kurulan yargudaki muhakemesinde hazır bulunmuşlardır[438]. Şemseddin Ahmed Lakuşî ile Kılavuzoğulları, Anadolu'ya gelirken, IV. Kılıçarslan zamanında mirî topraklardan mülk yapılmış olan emlakin geri alınması konusunda hüküm getirmişlerdi. Bu hükmün uygulanmasına emlak sahipleri karşı çıkınca, onlar da zor kullanmışlardır. Ancak Samagar Noyan, onlara engel olmaya çalışmıştır[439].

Kılavuzoğlu'nun, İlçi Buğday'ın yardımıyla Anadolu'da yeni bir zulüm devri başlatması, halk arasında büyük bir sarsıntı ve nefret yarattı. Ancak Aksarayî'nin ifadesiyle adil bir emir ve mükemmel bir yargucu olan Samagar Noyan, bu zulümlere engel olmuş, halkın sevgisini kazanmıştır. Bu gelişme karşısında Kılavuzoğlu tayin edilmiş olduğu bu görevde ancak kısa bir süre kalabilmiş ve ortadan kaybolmuştur. Bununla birlikte Samagar Noyan'ın acilen İlhanlı başkentine dönmesi, onun tesis etmiş olduğu bu adaletin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur[440].

a. Yavlak Arslan oğlu Nasıreddin'in Halkı Rahatlatan Uygulamaları

Samagar Noyan, Anadolu'da bulunduğu sırada Selçuklu Devleti'nin maliyesini Fahreddin Kazvinî'den sonra, Anadolulu bir Türk olan Yavlak Arslan oğlu Hoca Nasıreddin'e teslim etti. Samagar Noyan tarafından desteklenen Hoca Nasıreddin, aldığı önlemler ile kısa zamanda insanların rahat bir nefes almasını sağlamış, Fahreddin Kazvinî'nin zulmünden dolayı evini-barkını terk edenler geri gelmişlerdir. Hatta Uc bölgelerindeki Türkmenler bile bu gelişmelerden memnun olduklarından ülke biraz olsun şenlenmiştir[441].

438 *Aksarayî*, s. 156-158; Türkçe çev., s. 124-125; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 595.
439 *Aksarayî*, s. 159-160; Türkçe çev., s. 127; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 595-596.
440 *Aksarayî*, s. 159-160; Türkçe çev., s. 127; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 596.
441 *Anonim Selçuknâme*, s. 77-78; Türkçe çev., s. 54; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 61-62; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 603.

Samagar Noyan, çok geçmeden azl edilip Anadolu'nun idaresi İlhan'ın kardeşi Geyhatu'ya verildi. Turhal'da yaptıkları görüşme sırasında Samagar Noyan, Geyhatu'ya, Hoca Nasıreddin'in icraatlarından hem kendisinin hem de halkın memnun kaldığını ve onun görevine devam etmesinin yararlı olacağını söylemiştir. Samagar Noyan'ın önerisi üzerine, o sırada Kırşehir'de bulunan Hoca Nasıreddin'i yanına çağıran Geyhatu, kendisine iltifatlarda bulunup üstlendiği göreve devam edeceğini söyledikten sonra Aksaray'a göndermiş, daha sonra kendisi de Aksaray'a gelerek birlikte Konya'ya gitmişlerdir[442].

Geyhatu'nun gelişini Moğol zulmünden bıkmış olan ahali endişe ile karşılamıştır. Ancak Hoca Nasıreddin'in Moğol askerinin en küçük bir haksızlığını gördüğünde bunu Geyhatu'ya bildirerek, haksızlığı yapanın cezalandırılmasını sağlaması, en küçük bir haksızlığa meydan vermemesi insanları rahatlatmıştır. Bu uygulamasıyla Konya'da huzur ve güven geri gelmiş, "*Müslim-gayrimüslim bütün ahali Hace Nasıreddin'in gölgesinde rahata ermiştir*"[443].

Geyhatu, Hoca Nasıreddin'in yönetim şeklini ve bunun halk üzerindeki olumlu etkilerini görünce kendisine "*sen şimdiye kadar müstevfi idin, şimdiden sonra benim naibimsin. Bundan sonra da öyle adil davranacaksın ki, kurt ile kuzu bir kaptan su içecek, kimse kimseye zulüm etmeyecek, bütün emirler sana selam duracak*"[444] diyerek, işleri tamamen kendisine bırakmıştır. Bu konuşmalardan sonra Geyhatu, beraberinde Sultan II. Mesud da olduğu halde Akşehir'e giderken, Hoca Nasıreddin'i iki Moğol emiri ile Konya'da bırakıp, "*bir kimse Hoca'nın emrinden çıkıp zulüm yaparsa onları cezalandıracaksınız*" emrini vererek onun kudret ve itibarını daha fazla yükseltmiştir[445].

442 *Anonim Selçuknâme*, s. 78; Türkçe çev., s. 55.

443 *Anonim Selçuknâme*, s. 78-79; Türkçe çev., s. 55.

444 *Anonim Selçuknâme*, s. 79; Türkçe çev., s. 55.

445 *Anonim Selçuknâme*, s. 79; Türkçe çev., s.55-56; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 603; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s.525.

Anonim Selçuknâme'nin yazarı, Hoca Nasıreddin'i anlatırken Müslim-gayrimüslim, hiç kimsenin kendi uygulamalarından incinmemesi amacını güttüğünü, kendisine gelen herkesi dinleyip sorunlarıyla ilgilendiğini, Konya'nın vergilerini tespit ederken şehrin ileri gelenleri ve bilirkişilerine danışıp onların görüşlerine başvurduğunu ve bütün halkın gönlünü kazandığını naklet-mektedir. Ancak Hoca Nasıreddin, Argun Han'ın ölümü üzerine Geyhatu ile birlikte Azerbaycan'a gitmiş (1291)[446] ve Anadolu'da yeniden zulüm devri başlamıştır.

Hoca Nasıreddin, bu dönemde bütün olumsuz şartlara rağmen iyi niyetli, halkın yararını düşünen adil bir insanın neler yapabileceğinin en güzel örneklerinden birisidir.

3. Yeni İsyan Girişimleri

a. Germiyan Türkleri (1286)

Hatiroğlu isyanıyla başlayan Moğol tahakkümünden kurtulma heyecanının, Pervane Muineddin Süleyman'ın idamı ve binlerce Türk insanının öldürülmesiyle bastırılması, Türkmenlerin bir süre Moğollara itaat etmesine ve sakin bir hayat sürmesine neden oldu. Ancak Türkmenler, II. İzzeddin Keykavus'un oğlu II. Mesud'un Kırım'dan Anadolu'ya geçmesi ve Selçuklu tahtına oturmasından sonra başlayan mücadeleye dâhil edilmeleri üzerine, yine kendilerinden söz ettirmeye başladılar.

İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküdar, 1280 yılında Kırım'dan Anadolu'ya geçen II. Mesud ile Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev arasında Selçuklu ülkesini paylaştırmıştır. Ancak, Argun İlhanlı tahtına oturunca, Tebriz'de bekleyen II. Mesud'u tek başına Selçuklu sultanı ilân etmiş ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev Erzincan'da öldürülmüştür. Bunun üzerine, daha önce de söz konusu ettiğimiz gibi III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi, (düzmece)

446 *Anonim Selçuknâme*, s. 80-83; Türkçe çev., s. 56-58; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 603-604; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 61-62.

torunları adına saltanat mücadelesine girişmiş, bu maksatla Karamanoğlu Güneri Bey ile Eşrefoğlu Halil Bey'den yardım istemiş, Karamanoğlu Güneri Bey'e Beglerbeyilik, Eşrefoğlu Halil Bey'e de saltanat naibliği teklif edilmişti. Bu gelişmeleden sonra 14 Mayıs 1285'de III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in olduğu iddia edilen çocuklar, Türkmen beylerinin desteği ile Konya'da tahta oturtulmuştu[447]. Bu olay vesilesiyle Selçuk yönetimine müdahil olan Türkmen beylerinin, yine güçlerini topladıkları ve etrafa saldırılar düzenlemeye başladıklarını görüyoruz.

Nitekim Germiyan Türkleri, Sultan II. Mesud'un Argun Han'ın katından 1286 Nisan başında Konya'ya döndüğü sırada, saldırı düzenledikleri Beyşehir bölgesini (Gorgorum) yağmalamakla meşgul idiler. Sultan II. Mesud, Napşı Noyan komutasındaki Moğol ve Selçuklu kuvvetleri ile Germiyan Türklerine karşı harekete geçtiler. Başlangıçta Selçuklu-Moğol kuvvetlerine ağır kayıplar verdiren Germiyan Türkleri, Selçuklu askerlerinin toparlanması üzerine kaçmak zorunda kaldılar. Bununla beraber uğradıkları bu mağlubiyetten yılmayan Germiyan Türkleri, bu defa Karahisar üzerine yürüyüp Sahip Ata'nın kızdan olan torununa saldırdılar ve onu mağlup ettiler. Haberin duyulması üzerine Selçuklu ve Moğol birlikleri yine Germiyanlıların üzerine saldırdılar. Bozguna uğrayan Germiyanlılar çekilirken, Germiyan İli, üç gün boyunca yağmalandıktan sonra Konya'ya dönüldü (1287)[448]. Böylece Selçuklu-Moğol kuvvetleri bu Türkmenlerin faaliyetlerini kısa bir süre için durdurmayı başarmış oldular.

1288 yılında vezir olarak Anadolu'ya tayin edilen Fahreddin Kazvinî'nin, tahammülün üzerinde vergi yükleyip bunu tahsile girişmesi üzerine halkın başkaldırdığını yazan Anonim Selçuknâme'nin yazarı, Uc tarafındaki Türklerin de harekete geçtiğini,

447 *Anonim Selçuknâme*, s. 66-67; Türkçe çev., s. 45; *Abu'l-Farac*, II, s. 617; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 589.

448 *Anonim Selçuknâme*, s. 69-71; Türkçe çev., s. 47-49; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 60; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 589-590; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s. 525; Kesik, "Mesud II", *DİA*, s. 343.

Beglerbeyi İzzeddin'in de seferberlik ilân ederek onlara katıldığını, Ladik (Denizli) vilâyetindeki Günler (veya Günüler) denilen köyde orduların savaşa tutuştuğunu ve Germiyanlıların bozguna uğratıldığını, Aliş oğlunun kızının oğlu Bedreddin Murad Bey'in bu vuruşmalar sırasında öldürüldüğünü, Türkmenlerin bir çoğunun kılıçtan geçirildiğini bildirmektedir[449].

Selçuklu-Moğol kuvvetleri Germiyan Türkmenleri ile meşgul olduğu sırada Karaman Türkmenleri de Çukurova Ermenilerine yönelmişler ve Tarsus bölgesini zapt etmişlerdi. Ancak Ermeni Kralının Karaman Türkmenlerinin bu saldırılarından şikâyeti üzerine Geyhatu, Sultan II. Mesud ve Sâhip Ata ile birlikte Karamanlılara karşı harekete geçmişlerdir. Karamanoğulları, her zaman yaptıkları gibi, saldırı zamanında sarp dağlara sığınarak kendilerini korumuşlardır. Ancak Karaman askerlerini bulamayan Selçuklu-Moğol ordusu 1288 yılı başlarında (9 Zilhicce 686/15 Ocak 1288) Larende şehrini ve Karaman ülkesini tahrip etmek suretiyle Türkmenlere zarar vermişlerdir[450]. Selçuklu-Moğol kuvvetlerinin saldırılarından zarar gören ve kayıpları artan Karaman, Germiyan ve Eşrefoğlu beyleri Sultan II. Mesud'un katına gelerek bağlılıklarını bildirip yurtlarına dönmüşlerdir[451].

b. Karamanoğulları

1291 yılı Temmuzu'nda ölen Argun'un halefi seçilen Geyhatu, Ahlat dolaylarında tahta oturduktan sonra İran'da konumunu henüz sağlamlaştırmadan yeniden Anadolu'ya dönmek ihtiyacını hissetti. Çünkü onun Anadolu'dan ayrılmasından yararlanmak isteyen Türkmenler harekete geçmişlerdir. Bu hareketler arasında özellikle Karamanoğulları öne çıkar. Karamanlılar önce Beyşehir'i alıp Eşrefoğlunu öldürdükten sonra, Halil Bahadır komuta-

449 *Anonim Selçuknâme*, s. 72-73; Türkçe çev., s. 50.

450 *Anonim Selçuknâme*, s. 70; Türkçe çev., s. 48; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 590; Kesik, "Mesud II", *DİA*, s. 343.

451 *Anonim Selçuknâme*, s. 71-72; Türkçe çev., s. 49; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 60; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 589-590; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s. 525; Kesik, "Mesud II", *DİA*, s. 343.

sında Konya'ya girmişler ve şehri üç gün boyunca yağmalamışlardır. Sultan II. Mesud, Kayseri'de bulunduğundan Konya ileri gelenleri, şehri koruması için Denizli'de bulunan Vezir Fahreddin Ali'nin kızından torununu davet etmişler, ancak başarı elde edememişlerdir. Bunun üzerine Sultan II. Mesud, Geyhatu'ya haber gönderip acele Anadolu'ya gelmesini istemiştir.

Konya'ya geldiğinde şehir halkı tarafından şenliklerle karşılanan Geyhatu, ordusunun bir kısmını Akşehir'e gönderirken, diğer kısmı ile Karaman ülkesine yönelmiştir. Karamanlılara karşı duyduğu öfke nedeniyle Ereğli ve Larende yörelerini korkunç bir şekilde yağma ettirerek ele geçenleri acımaksızın öldürttükten sonra, kumandanlarından Teğin Timur'u İçel'e göndererek bölgeyi yağmalatmış ve yakalanan Türkmenleri işkencelerle öldürtmüştür. Öldürülen Türkmenlerin dışında kadın, çocuk ve delikanlılardan olmak üzere Karaman ve Eşrefoğulları'nın yaşadığı bölgelerden yedi bin tutsak alınmıştır. Menteşe Türkmenlerinin yerleşmeye başladığı Muğla bölgesine kadar giden Geyhatu, buralarda da dehşet verici kıyım ve yağmalar yaptırmış, itaat eden şehir ahalisine bile zulmedilmiştir. Bu kıyımlardan sonra Geyhatu, Sultan II. Mesud'u, bazı Moğol emirleriyle birlikte, Kastamonu taraflarında faaliyette bulunan kardeşi Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın üzerine göndermiştir[452].

c. Kastamonu Bölgesinde Türkmenler (1292)

II. İzzeddin Keykavus'un oğlu ve II. Mesud'un kardeşi Rükneddin IV. Kılıçarslan, Karaman ve Germiyan Türklerinin ayaklandığı sıralarda, Selçuklu tahtını ele geçirmek amacıyla harekete geçmiş, ancak Geyhatu'nun Anadolu'ya gelmesi üzerine Kastamonu taraflarına çekilmişti. Kastamonu bölgesinde yaşayan kalabalık Türkmen topluluğunun ve bu bölgede hüküm süren Alp Yürük oğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın desteğini arkasına almış olan Rükneddin Kılıçarslan'ın etkisiz hale getirilmesi işini

452 *Reşidüddin*, s. 832; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 62-63; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s. 525-526.

Geyhatu, Karaman ve Germiyan Türkmenlerini ezdikten sonra ülkesine dönerken Sultan II. Mesud ile bazı Moğol beylerine bırakmıştır[453].

Selçuklu ordusunun başında harekete geçen Sultan II. Mesud, Müciredin Emir Şah ve Sâhip Necmeddin ile Anit, Göktay ve Giray'ın komuta ettiği üç bin kişiden oluşan yardımcı Moğol birliğiyle Kastamonu tarafına yöneldi. Derbendler yöresine vardıklarında konaklayan Sultan II. Mesud, kardeşi Melik Rükneddin Kılıçarslan'ın oldukça kalabalık bir kuvvete sahip olduğu haberini alınca, Geyhatu'dan bir miktar daha asker talebinde bulunmuştur. Ancak Geyhatu, Selçuklu Sultanı'nın bu isteğine olumlu cevap vermemiştir[454].

Geyhatu Han'ın takviye kuvvet göndermemesi üzerine, derbend sınırında her an gerçekleşebilecek ani bir Türkmen saldırısı bekleyen Selçuklu-Moğol ordusu, nihayet oldukça tehlikeli olan geçitten geçmek üzere hareket etti. Keşif yapmak amacıyla Giray'a bağlı 400 kişiden oluşan atlı birlik derbendi geçti. Arkasından Selçuklu Sultanı ve Anit geçide girdi. Birbirinden ayrı ilerleyen Selçuklu ve Moğol kuvvetleri geçitten geçerken Türkmenlerin saldırısına uğradılar. Bu baskın sırasında dağınık olan ve bir araya gelemeyen Selçuklu-Moğol kuvvetleri bozguna uğradı. Çok sayıda kayıp veren Selçuklu-Moğol birliğinin sağ kalanları kaçmayı tercih etti. Diğer birlikler de onları takip ettiler. Göktay, hezimete uğrayıp kaçan askerleri görünce geri çekildi. Çarpışma esnasında Moğol kumandanı Anit hayatını kaybederken, Sultan II. Mesud esir düştü. Türkmenler, esir olarak ele geçirdikleri yaklaşık beşyüz kişiyi, yanlarına alarak Kastamonu'ya hareket ettiler. II. Mesud, şaşkın, üzgün ve ümitsiz bir halde kalabalık arasında yola koyuldu[455].

453 *Aksarayî*, s. 170-171; Türkçe çev., s. 137; *Anonim Selçuknâme*, 90; Türkçe çev., s. 64; Yücel, *Anadolu Beylikleri*, I, s. 46.

454 *Aksarayî*, s. 171-172; Türkçe çev., s. 137-138; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 606; Yücel, *Anadolu Beylikleri*, I, s. 46; bu Moğol kumandanları için bkz. Ahmed Temir, *Kırşehir Emiri Caca-oğlu Nureddin'in Arapça ve Moğolca Vakviyesi*, Ankara 1959, s. 179.

455 *Aksarayî*, s. 171-174; Türkçe çev., s. 137-140; Yücel, *Anadolu Beylikleri*, I, s. 53.

Keşif amacıyla önden giden Giray, Selçuklu-Moğol kuvvetlerinin mağlup olduğu haberini alıp geri dönerken, Sultan II. Mesud'u esir alan Türkmen kuvvetleriyle karşılaştı. Tedbirsiz ve dağınık halde ilerlediği anlaşılan Türkmenler, Giray'ın ani saldırısı karşısında tutunamadı ve yenildi. Esir düşen Sultan ve emirler kurtarıldı. Ayrıca, daha önce mağlup olan ve kaçan Selçuklu-Moğol kuvvetlerini takip eden Türkmenler de son gelişmelerden habersiz, dağınık halde geri dönerlerken, Giray'ın birliğine rastlamış ve kılıçtan geçirilmişlerdir[456]. Böylece mağlup iken, galip duruma geçen Selçuklu-Moğol kuvvetleri, Osmancık üzerinden geri döndüler[457]. Rükneddin Kılıçarslan'ı destekleyerek, kardeşi Sultan II. Mesud ve Moğollar ile mücadeleye teşvik ettiği anlaşılan Muzaffereddin Yavlak Arslan'ın, taraflar arasında meydana gelen çarpışmalar sırasında hayatını kaybettiğini Aksarayî bildirmektedir[458].

Sultan II. Mesud'a yardıma gelenler arasında Şemseddin Yaman Candar kumandasında bir kuvvet yer almış, bu mücadeledeki hizmetine karşılık, Geyhatu tarafından kendisine Eflâni verilmiştir[459]. Görüldüğü gibi Candaroğulları Beyliği'nin temelleri, Selçuklular arasındaki hâkimiyet mücadelesi sırasında yaşanan gelişmeler sonucunda, II. Mesud'un hâkimiyet devrinde, İlhan Geyhatu'nun Eflâni'nin malikâne olarak Selçuklu sarayına mensup emirlerden Şemseddin Yaman Candar'a hizmetleri karşılığı verilmesiyle atılmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin artık bir isimden ibaret olması ve İlhanlıların da çözülmeye başlamasıyla, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Kastamonu bölgesinde de Türkmenler yaşadıkları bölgeye sahip çıkmışlardır[460].

456 *Aksarayî*, s. 175; Türkçe çev., s. 140; Yücel, *Anadolu Beylikleri*, I, s. 53.

457 *Aksarayî*, s. 178; Türkçe çev., s. 143.

458 *Aksarayî*, s. 171; Türkçe çev., s. 137; Yücel, *Anadolu Beylikleri*, I, s. 46.

459 Yücel, *Anadolu Beylikleri*, I, s. 54.

460 Candaroğulları Beyliği'nin ortaya çıkışıyla ilgili olarak ayrıca bkz. *Anonim Selçuknâme*, s. 84, 86, 89-92; Türkçe çev., s. 59-64; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 608, dpn.1; Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 11-12; N. Gregoras, I, s. 214'den naklen P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 17 not 42; Yücel, *Anadolu Beylikleri*, I, s. 58.

Geyhatu'nun ayrılmasından, Türkiye Selçuklu Devleti'nin tamamen ortadan kalkmasına kadar geçen sürede Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türkmenlerin veya otorite boşluğundan yararlanarak çıkar peşinde koşanların çıkardığı çeşitli ayaklanmalar göze çarpar.

Mesela, ilk olarak batı ve güneyde Geyhatu'nun Anadolu'dan ayrılmasından hemen sonra, çok ağır darbeler almış olmasına rağmen Karamanlılar ve Eşrefoğullarının yeniden hareketlendikleri görülüyor. Moğol-Selçuklu ordusunun Kastamonu seferine çıkması, Geyhatu Han'ın Anadolu'dan ayrılması Karaman, Eşref ve Germiyanoğulları gibi Türkmen beylerine bu fırsatı verdi. Bu vesile ile Eşrefoğulları da Gavele kalesini zaptetmeyi başarmıştır[461].

Diğer taraftan Sultan II. Mesud'un "melik" unvanıyla zikredilen kardeşinin Çorum taraflarında başına buyruk hareketleri görülür. Bölge halkına verdiği zarar nedeniyle Selçuklu şehzadesinin üzerine gönderilen Moğol kumandanı Baltu tarafından, aynı yöredeki Demirli Karahisar'da kuşatılmış ve teslim olmak zorunda kalmıştır[462].

d. Toğaçar Noyan İsyanı

Gazan Han'ın Anadolu genel valisi olarak tayin ettiği Toğaçar Noyan tümeniyle birlikte 1296 Şubatı başında Erran'dan hareket ederek, çok sayıda maceraperest beraberinde olduğu halde Tokat'a geldi. Bir süre Tokat'ın ve diğer vilâyetlerin halkına para ve mallarına el koymak suretiyle zor anlar yaşattı. Vilâyeti yönetme yetkisine sahip olan Beglerbeyi İzzeddin Muhammed de bu uygulamalar sırasında, gücüne güvendiği Toğaçar'ın yanında yer aldı. Tokat'tan Delüce Kışlağına giden Toğaçar, Karahisar-ı Demürlü kasabasına indi[463].

461 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 63.
462 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 64.
463 *Aksarayî*, s. 190-192; Türkçe çev., s. 152-154; *Kazvinî*, s. 603; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 616.

Toğaçar'ı kendisi için potansiyel bir tehdit ve tehlike olarak gören Gazan Han, gizlice Anadolu'da bulunan Baltu ve Samagar oğlu Arap Noyan'a bir yarlığ göndererek, onun ortadan kaldırılmasını buyurmuştur. Baltu ve Samagar oğlu Arap Noyan, aldıkları buyruk gereği askerleri ile Delüce Kışlağına vararak Demirlü Karahisar'a konarken[464], Gazan Han, şüphelenmesini önlemek amacıyla Toğaçar'a da emniyet telkin eden bir mektup göndermiştir[465].

Selçuklu Beglerbeyi İzzeddin Muhammed ile eskiye dayanan bir düşmanlığı olan Baltu, bu vesile ile Toğaçar ile birlikte onu da ortadan kaldırmaya karar verdi. Toğaçar'ın çadırında bulunan Beglerbeyi İzzeddin Muhammed yakalanıp, zor kullanılarak ve hakaretlerle dışarı çıkarıldı. Toğaçar'ın aracılık etmesi kendisine bir fayda sağlamadı. Bu gelişmeler karşısında kendisine tuzak hazırlandığını fark eden Toğaçar, Sivas'a çekilmeyi başarmasına rağmen, Baltu ve Samagar oğlu Arap'ın Gazan Han'ın emrini yerine getirmesine engel olamadı[466]. Bu gelişmeler sırasında önceleri Toğaçar'ın hizmetinde bulunan Muineddin Pervane'nin oğlu Mehmed Bey, Moğolların birbiriyle olan mücadelesine karışmayarak Sinop'a çekilmiştir[467].

e. Baltu Noyan İsyanı

Uzun süreden beri Anadolu'da bulunan, tecrübeli ve iyi bir komutanda olması gereken özelliklere sahip Baltu'nun gücü, Toğaçar'ın ortadan kaldırılmasından sonra, en yüksek noktaya ulaşmıştır. Gücünün farkında olan Baltu, Gazan Han tarafından birkaç kez Tebriz'e çağrıldığı halde, bahaneler üreterek gitmemesi, hakkında uyanan şüphelerin doğruluğunu kuvvetlendirdi. Bu

464 *Kazvinî*, s. 603; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 617, dpn.17.

465 *Aksarayî*, s. 191-192; Türkçe çev., s. 153-154; *Kazvinî*, s. 603; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 616.

466 *Aksarayî*, s. 192-196; Türkçe çev., s. 154-157; *Anonim Selçuknâme*, s. 93;Türkçe çev., s. 66; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 65; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 617.

467 *Aksarayî*, s. 193; Türkçe çev., s. 155; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 617.

arada Selçuklu hanedanının manevi nüfuzundan yararlanmak düşüncesiyle, II. Mesud'un da Tebriz'e gitmesini yasakladı. Sultanın, başlangıçta yapılan işin doğru olmadığını görmesine rağmen, etrafındaki haciplerin telkinleriyle Baltu'nun yanında yer almaya razı olduğu anlaşılıyor[468]. Baltu'nun davranışının doğruluğuna inanmayan Müciredddin Emir Şah ve ona bağlı adamları, Baltu'nun engellemelerine rağmen bir yolunu bulup, Gazan Han'ın huzuruna çıktılar. Baltu'nun artık itaatten çıktığını, Sultan II. Mesud'un da ona uyduğu bilgisini Han'a arz ettiler[469].

Gelişmeleri Müciredddin Emir Şah'ın bizzat kendisinden de dinledikten sonra, artık Baltu'nun isyan ettiğine inanan Gazan Han, Kutluğşah'ı, Anadolu'ya gönderdi. Danişmendiye vilâyetinde bulunan Samagar oğlu Arap Noyan, Sülemiş ve Abışga Noyan da Kutluğşah'a katıldı. Her iki taraf Kırşehir'in Malya ovasında karşı karşıya geldi ve Baltu ile Arap'ın komuta ettiği Kutluğşah'ın öncü birlikleri arasında ilk vuruşmalar yaşandı. Taraflar arasında nihai çarpışmanın yapılacağı gün, Baltu'nun hizmetinde olan bazı emirler, Kutluğşah'ın tarafına geçtiler. Çarpışmalar sırasında her iki taraftan da çok sayıda kayıplar oldu. Sonuçta, karşı koyamayacağını anlayan Baltu, Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Uc taraflarına yönelmek zorunda kaldı. Kutluğşah, Karabağ'a dönerken Sülemiş tarafından takip edilen Baltu, kendisine bağlı askeri, hane halkı, paraları ve mallarıyla birlikte önce Beyşehir bölgesine gelmiş, aradığı desteği bulamayınca Karamanoğullarına yönelmiştir. Moğollardan yedikleri darbeler ve katlanmak zorunda kaldıkları eziyetler dolayısıyla Karamanoğulları Baltu'yu kabul etmediler. Onlardan da umduğunu bulamayan ve Sülemiş tarafından da takip edilen Baltu, Kilikya Ermeni Krallığına sığınmak zorunda kaldı. Ermeni Kralı ise, Baltu'ya yardım etmediği gibi, Suriye tarafına geçmesine de izin vermedi ve tutuklayıp Han'a gönderdi. Aladağ'dan Tebriz'e gelen Gazan Han da, şehrin

468 *Aksarayî*, s. 197, 199-200; Türkçe çev., s. 158, 160; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 617-618.

469 *Aksarayî*, s. 198-201; Türkçe çev., s. 159-161 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 618.

meydanında Baltu'nun kafasını vurdurdu (25 Zilhicce 696/ 14 Ekim 1297). Baltu'nun Anadolu'da kalan adamları da yakalandı, çok sayıda malları, hayvanları ve ziynet eşyaları da yağmalandı[470].

Emirlerin tahrikiyle harekete geçerek Geyhatu'yu tahtan indirip Hanlık tahtına oturan Baydu'nun, İslâm aleyhtarı bir siyaset takip ederek adeta dergâh ve hankâhları patrik ve bahşilerin mekânına, mescidleri meyhaneye çevirmesi, ülkede büyük bir huzursuzluk yaratırken, Moğol memurları da Anadolu'da zulümlerini artırmışlardır[471]. İslâmiyeti kabul eden Sultan Mahmud Gazan Han (1295-1304), Horasan'dan hareket edip, Baydu'nun yerine Hanlık makamına oturduktan sonra[472], İslâm aleyhtarı siyasete son vererek, Müslümanların huzursuzluğunu gidermiş, ibadet yerlerini putperestlerden temizletmiş, mescidleri imar ettirmiştir[473]. Ancak Gazan Han'ın hükümdarlığı da Anadolu'da huzurlu bir ortamın oluşmasını sağlayamamıştır.

Özellikle Moğol Noyanlarının zulümleri ve isyanları, ülkenin daha fazla harap olmasından başka bir işe yaramadı[474]. Aksarayî, Anadolu'nun bu durumunu şu sözlerle çok güzel ortaya koymaktadır: "*Anadolu her nekadar gariplerin güvendiği bir yer; rahat ve huzur makamı ise de aynı zamanda yoksulluk gününün de sevgilisidir. Azerbaycan, Irak, Horasan'ın kıyısında köşesinde aklına hükümdarlık ve büyük olma sevdası düşen, o isteğinin damgasını, o bölgelerin halkının alnına vuramayan kimse, tamah elini Anadolu makam eyerinin uzantısına atar, istek ayağını, bu bölgenin karışıklık ve isyan yollarına koyar. İşinin çatlaklarının seddini burada bağlamak ve başka yerde bulduğu her şiddetin bağını burada açmak ister. Eğer ülkelerin çöllerinde bin fersahlık*

470 *Aksarayî*, s. 201-206; Türkçe çev., s. 161-165; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 66-67; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 618.

471 *Aksarayî*, s. 183-186; Türkçe çev., s. 147-149; *Anonim Selçuknâme*, s. 92; Türkçe çev., s. 66; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 64; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 616.

472 *Anonim Selçuknâme*, s. 93; Türkçe çev., s. 66; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 64.

473 *Aksarayî*, s. 187-189; Türkçe çev., s. 150-152; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 616.

474 *Anonim Selçuknâme*, s. 93; Türkçe çev., s. 66.

yol alsa, isteğinin ağır kösteğini Anadolu menzillerinde ve merhalelerinde açar."[475].

4. Tahtın Boş Kaldığı Yıllar (1296-1298)

a. Selçuklu Ülkesinin Dört Malî Bölgeye Ayrılması

II. Mesud'un Hemedan'a sürgüne gönderilmesiyle, Türkiye Selçuklu Devleti'nde, taht yaklaşık iki yıl boş kaldı. Bu süre içerisinde Selçuklu Devleti'nin yönetiminde görev alacak yeni isimler belirlendi. Alınan karara göre Muineddin Mehmed Bey Pervaneliğe, Cemaleddin Mehmed vezirliğe, Kemaleddin Tiflisî saltanat naibliğine ve Şerefeddin Osman istifa makamına getirildi[476].

Müciredin Emir Şah ile diğer Selçuklu devlet adamlarının sorumluluğunda olan 600 bin dinar (6 milyon dirhem) tutarındaki vergiyi, Anadolu'ya gönderilen bu dört kişi iltizam usulü ile kendi üzerlerine aldılar. Hatta kararlaştırılan bu vergiye ek olarak 600 bin dirhem daha ödemeyi kabul ettiler[477]. Bu vergi tutarı, sadece İlhanlı hazinesine ödenmesi gereken paradır. İltizam sahiplerinin memurlarının, askerlerin, Selçuklu Devleti masrafları ve diğer harcamalar bu tutarın dışındadır. Ayrıca önemli bir rakama ulaşan Moğol han ve şehzadelerine İncü (hass) olarak ayrılmış vilâyetlerin gelirleri de bu hesaba dâhil değildir[478].

Aksarayî, Han'dan yarlığı alarak Anadolu'ya yönelen bu dört kişi adına Melik Pehlivan'ın, Müciredin Emir Şah ile bir görüşme yaptığını, işlerin dostça ve adilâne bir şekilde yürütülmesi konusunda anlaşmaya varıldığını, ancak verilen sözlerin tutulmayarak, halkın ağır vergiler altında ezildiğini bildirmektedir[479]. Ayrıca Toğaçar olayı sırasında vergi defterlerinin yağmalanması

475 *Aksarayî*, s. 190; Türkçe çev., s. 152.
476 *Aksarayî*, s. 209-210; Türkçe çev., s. 168; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 620.
477 *Aksarayî*, s. 210; Türkçe çev., s. 168; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 620, dpn. 26.
478 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 620.
479 *Aksarayî*, s. 213 vd; Türkçe çev., s. 170 vd.

ve her birinin bir akçeye satılması da bir çok suistimalleri beraberinde getirmiştir[480].

İlhandan aldıkları yarlığ ile Anadolu'ya gelen Muineddin Mehmed Bey, Kemaleddin Tiflisi, Şerefeddin Osman ve Cemaleddin Mehmed, ülkeyi dört malî kısma ayırarak, her biri adamlarıyla birlikte kendisine düşen bölgeye hareket etti.

Pervane Muineddin Mehmed Bey, Kastamonu'ya giderken uğradığı Çankırı'da servet bakımından meşhur olan bütün mal sahiplerinin mallarına, eşyasına el koyarak yağmaya başladı. Yörenin ileri gelenlerinin birçoğu evini terk ederek ayrılmak zorunda kaldı. Evini barkını terk edenler arasında bulunan, cömertliği ve yardım severliği ile tanınan Nusretüddin Çelebi'nin 700 baş atı ve 10 bin baş koyunu bulan hayvanlarına, hububatına ve yaklaşık 500 bin akçelik hayrat ürünlerine el koymuştur. Bunun üzerine Aksaray'da bulunan Sutay'ın huzuruna gelen Nusretüddin Çelebi, Müciredin Emir Şah'ın tavsiyesiyle, kendisini toparlaması için Aksaray valiliğine tayin edilmiş ise de yaşadıklarına tahammül edemeyip vefat etmiştir[481].

Pervane Muineddin Mehmed Bey, kendi payına düşen Kastamonu tarafına geldiğinde, başta vaktiyle babası Muineddin Süleyman'ın hizmetinde bulunanlar olmak üzere çok sayıda insan onun huzuruna gelerek hizmetine girdi. Bu durum Mehmed Bey'in gücünün daha da artmasına yol açtı. Ancak gücünü halkı ezmekte kullanan Mehmed Bey, o bölgede geçmiş ve gelecek yıllara ait vergilerin ödenmesi, ayrıca masrafların ve askerlerin ihtiyacının karşılanması konusunda halka ağır yükler yükledi. Her fırsatta, ödenmesi gereken verginin iki katını, tam bir şiddet uygulayarak toplamaya çalıştı.

Yağma ve çapulla elde ettiği mallarla güç ve kuvvet kazanan Pervane, kalabalık bir toplulukla geri dönüp Konya'ya geldi. Konya'ya varınca âyânın, eşrafın, ileri gelen kimselerin malını, kendi-

480 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 620.
481 *Aksarayî*, s. 247-248; Türkçe çev., s. 199-200; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 626.

sinin, hizmetçilerinin ve adamlarının masrafları için aldı. Burada şehrin ileri gelenlerinden olan Müstevfî Asileddin, Konya Meliki Mahmud İbn Kâmil ve Tuğracı Muzaffereddin mallarına el koydu. İnsanlara işkence ederek bazılarının ölümüne neden oldu. Hatta kaçacak yeri olmadığı için I. Alâeddin Keykubad tarafından kurulmuş olan Konya Darüşşifası'na sığınan Muzaffereddin Tuğraî'yi yakalamak için bu muhteşem eseri bile yaktı[482]. Kısacası yağma ve talanlar sırasında yapılan işkenceye dayanamayarak hayatını kaybedenler arasında Muzaffereddin Tuğraî ve Asileddin Müstevfî de bulunmaktadır. Bu uygulamalarıyla Mehmed Bey, devrin soygun hareketlerine daha şiddetli bir şekilde katılmış ve babası Pervane'nin itibarını zedelemiştir[483].

Konya'da bu soygun ve zulümleri yaparak servetine servet katan Pervane Muineddin Mehmed Bey, tekrar Kastamonu'ya hareket etti. Yolu üzerinde bulunan ve Mücireddin'in iltizamında olan Seferihisar (Sivrihisar)'a vardığında, buranın geçmiş ve gelecek yıllara ait bütün vergilerini topladı. Bundan böyle büyük servetlere ve önemli miktarda askerlere sahip olan Pervane Muineddin Mehmed Bey, yoluna devam ederken, kendisine saldıran Uc Türkmenlerini bozguna uğrattı. Mağlup ettiği Türkmenlerin de mallarına el koyduktan sonra Kastamonu'ya ulaşan Pervane Muineddin Mehmed Bey, gerek bu şehirde gerekse diğer vilâyetlerde asker toplayarak kendi hâkimiyetini kurmaya çalıştı. Bu maksatla uhdesinde bulunan bölgelerden Moğollara ödenmesi gereken vergileri ödemedi. Vergi toplamaya gelen memurlara, uc vilâyetini elde tutmak için asker beslemek gerektiğini, bunun için paraya ihtiyacı bulunduğunu ve ihtiyacı olan parayı ve malı Moğollara vergi olarak veremeyeceğini söyleyerek geri gönderiyordu. Pervane Muineddin Mehmed Bey'in bu davranışı Gazan Han'a bildirilmiş, ancak o bu sırada Memlûkler ile ilgilenmek zorunda olduğundan herhangi bir teşebbüste bulunamamıştır.

482 *Aksarayî*, s. 248-249; Türkçe çev., s. 200; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 626-627.
483 *Aksarayî*, s. 217-218; Türkçe çev., s. 174-175; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 620-621.

Aksarayî'nin bildirdiğine göre, devlet ileri gelenleri, Pervane Muineddin Mehmed Bey'in üzerine gönderilecek bir kuvvetin Kastamonu vilâyetinin yıkımına neden olacağı gerekçesiyle ordu sevk etmeyi düşünmediklerini ve o bölge için kararlaştırılan vergiden vazgeçildiğini, onu tatlı vaatlerle kandırıp tuzağa çekmek istediklerini, ancak başarılı olamadıklarını yazmaktadır. Bununla birlikte Pervane Muineddin Mehmed Bey, yakalandığı hastalıktan kurtulamamış ve Moğolların bölgeye ordu sevk etmesine gerek kalmamıştır[484].

Kemaleddin Tiflisî, beraberinde kalabalık bir naibler ve katipler topluluğu olduğu halde, payına düşen Amasya ve Samsun tarafına hareket etti. Büyük bir gurur ve kibirle Amasya'ya giren Kemaleddin Tiflisî'yi, korkularından dolayı büyük-küçük, yaşlı-genç, zengin-fakir demeden kalabalık bir ahali topluluğu karşıladı. Yine büyük bir gurur ve kibir ile hükümet dairesine giren Kemaleddin Tiflisî, vilâyetlere ağır yükümlülükler ve müsadere emirleri gönderdi. Halk, karşılanması mümkün olmayan şiddetli malî baskı yüzünden yurtlarını terk edip başka bölgelere kaçmak zorunda kaldı[485].

Amasya'da ikâmet ettiği sürece, malî baskının dışında gereksiz-gereksiz isteklerde bulunan Kemaleddin Tiflisî, halkın gönlünü yaralamış ve hemen herkesin nefretini kazanmıştır. Hatta bu durum öyle bir hal almıştır ki, Amasya'dan ayrılırken kendilerine yolları gösterecek bir kılavuz bile bulamamışlardır. Adamlarından hiç kimse güvenle gidebilecekleri güzergâhı bilmediğinden dar ve karanlık bir yoldan ilerlerken, ağaçların sıklığından güneş ışığının geçmediği Turhal ormanlarında yollarını şaşırmışlar ve eşkiyaların saldırılarına uğramışlardır. Maiyetinin ve askerinin çok olmasına rağmen kaçmayı ganimet bilmiş ve geri dönerek hezimete uğramış gibi şehre gelmişlerdir. Yol kesici hırsızlar, onların arkasından giderken Sivaslı bir tüccar kafilesine rastlayınca,

484 *Aksarayî*, s. 249-250; Türkçe çev., s. 200-201; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 626-627.
485 *Aksarayî*, s. 219-220; Türkçe çev., s. 176-177; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 621.

kafiledeki tacirleri soymuşlar ve Kemaleddin Tiflisî'yi takip etmekten vazgeçmişlerdir[486].

Bu gelişmeler karşısında şaşkınlık içinde kalan Kemaleddin Tiflisî, her şeye rağmen Samsun'a hareket etti. Samsun'da daha fazla nakit elde edebilmek için, darphane görevlilerine bozuk ayarlı akçeler (dirhem) bastırttı. Ancak bu paralara piyasada itibar edilmediğinden, Samsun'dan Aksaray'a hareket etti. Bu bölgede de usulsüz ve yeni vergilerle ağır malî baskı altına alınan halk, yurdunu terk etmek zorunda kaldı. Aksarayî'nin ifadesine göre, "*vatanlarını terk eden ve Kemaleddin Tiflisî'den saklanan halkın elinde mal ve eşya olarak duvar hasırından başka bir şeyleri kalmamıştı*"[487]. Hasat zamanı olmadığından buradan da eli boş dönen Kemaleddin Tiflisî, geri dönerken yerine kardeşi Cemaleddin'i bırakmış, ancak o da adalet ve doğruluk üzere hareket etmediğinden, çabaları sonuç vermemiştir[488].

Müstevfî Şerefeddin Osman da, kendi yönetimine ayrılmış olan bölgelerde, diğerlerinden farklı bir uygulama yapmadı. Niğde ve yöresinde halkın mahsulünü zorla ellerinden alıp, onları perişan bir halde bırakmıştır. Zengin-fakir ayırımı yapmadan insanlara zulmederek mallarına el uzatmış, karşı koymaya çalışanlara ise zor kullanmıştır. Şerefeddin Osman'ın davranışlarını kaynağımız, "*mallarını almak için zayıflara değnek ve çomak darbesiyle uygun gördüğü muameleyi hiçbir millet, dinden çıkanlara dahi reva görmedi. Kötü hareketleri ve çirkin muameleleri kalemin diliyle anlatılma sınırını geçti*" sözleriyle anlatmaya çalışmaktır[489]. Bundan sonra Kırşehir'e geçerek burayı da düşmanlık ve zulümle adeta yerle bir etmiş, halkı soymuş, bölgenin şeyhleri, onun istekleri karşısında, zaviyelerini rehin bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu vilâyetin naibleri onun beratlarında yer alan istekleri karşısında adeta deliye dönmüşler, ilâve vergi yükleri yüzünden

486 *Aksarayî*, s. 220-221; Türkçe çev., s. 177-178; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 621.
487 *Aksarayî*, s. 221-222; Türkçe çev., s. 178; Ayrıca bkz. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 621.
488 *Aksarayî*, s. 222-223; Türkçe çev., s. 179.
489 *Aksarayî*, s. 252; Türkçe çev., s. 203; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 628.

varlıklı insanlar fakirleşmiş, bölgede huzur ve güvenlik kalmamıştır[490].

Aksarayî eserinin bir başka yerinde de Şerefeddin Osman'ın halka uyguladığı zulmü anlatmaya devam etmektedir. Onun verdiği bilgiye göre Şerefeddin Osman, mülkiyet haline getirilen mirî arazilerin vergilerini, çok yüksek bir tutar karşılığında iltizama aldı. Öncelikle 3 bin çiftlik arazi karşılığı Moğol askerlerine 300 bin tagar zahire vermeyi vaat etmekle işe başladı. Ancak kendisine güvenilmediğinden ortaya çıkabilecek güçlükler dolayısıyla her çift için 100 dinar hesabı ile 3 milyon dirhem ödemesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte vergiler tahsil edilememiş, 50 bin Moğol askerinin erzak ve ihtiyaçları karşılanamamıştır. Aksarayî, "*dünya makamı hırsından basiret gözüne perde inmiş olan bu kişiler, Sülemiş İsyanı yılında ayaklar altında kalmış olan bir vergiyle 3 bin ziraat öküzünü nasıl elde edeceklerini, sürülmemiş tarladan ve ekilmemiş tohumdan tagar hububatının nasıl biçileceğini, ordunun geçim gereçlerini bir yere koymayı hava civayla nasıl hazırlayıp sunacaklarını düşünmediler*" demektedir. Yani Sülemiş İsyanı birçok yerlerin harap ve hayvanların yok olmasına, ayrıca tohum ekilememesine sebep oldu. Bu suretle 3000 çiftlik arazi orduyu besleyecek bir mahsulün elde edilmesine imkân vermedi[491].

Vezirliğe tayin edilen **Cemaleddin Mehmed**, Anadolu'ya geç ulaştığından kendi payına düşen Diyarbakır bölgesine bizzat gidemedi. Fakat o, bu bölgenin vergilerini toplamak üzere İsfahanlı, Hemedanlı ve Hutenli tahsildarları görevlendirdi. Aksarayî'nin ifadesiyle serseri tipli bu tahsildarlar, hasların gelirinden ve kendi tahsisatından başka 100 bin dirhem daha vermek suretiyle veziri ikna ederek bu bölgenin vergilerini kendi adlarına toplamaya başlamışlardır. Durum böyle olunca ödenmesi gerekenin çok üzerinde talep edilen vergi ile halk perişan edilmiş, adeta derisi

490 *Aksarayî*, s. 223-224; Türkçe çev., s. 180; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 621.
491 *Aksarayî*, s. 243-244; Türkçe çev., s. 195-196; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 628.

yüzülmüştür. Buna rağmen tahsildarlar, taahhütlerini yerine getirmedikleri gibi, Vezirin hizmetinden de çıkmışlardır. Bundan sonra vezir Cemaleddin bir süre Sivas'da vergi toplama işiyle meşgul olmuştur. Başlangıçta bir süre dürüst hareket etmek istemiş ise de, vergi gelirleri zorunlu giderleri ve taahhüt edilen miktarı karşılamayınca adaletten uzaklaşıp keyfi tahsilâta girişerek o da halka zulüm yolunu seçmiştir[492].

Aksarayî, bu noktada Anadolu muhasebesinin araştırılması dolayısıyla yapılan divan toplantısı sırasında nadir görülebilecek bir olayın yaşandığını ifade etmektedir. Onun verdiği bilgiye göre, Moğol emirleri Ayacı, Baytimur ve Samagar oğlu Arap Noyanlar, eyalet yönetimi için görevlendirilen Melik Pehlivan'ı da yanlarına alarak, Gavele kalesini kurtarmak için Konya tarafına yürümüşler, Konya ovasında Avcıkaya adıyla anılan yere geldiklerinde bir divan kurup durum değerlendirmesi yapmışlardır. Moğol emirleri, kendi aralarında yaptıkları görüşmelerden sonra Kerimüddin Aksarayî'den hazine defterlerini, Büyük Divan beratlarını ve altun damga bulunmayan vergi hesaplarını istemişlerdir. Aksarayî'ye göre bu defterleri göstermek fesada katılmak demekti; defterleri gizlemek de tehlikeli olacaktı. O bu tereddüt ve korku içinde zamanı uzatıp, gereksiz şeyler yazarak işi ertelerken, aniden çıkan şiddetli bir kasırga bütün hazine defterlerini uçurmuş ve bir daha ele geçmeleri mümkün olmamıştır[493].

Bunlardan ayrı olarak Aksaray ve Eyuphisar vilâyetini elinde bulunduran **Pervane Rükneddin** de, bütün zamanını ve çabasını vergi salmaya ve müsadereye harcamıştır. Kaynağımız Pervane Rükneddin'in yaptıklarını "*Onun koyduğu vergi yüklerinden, isteklerinden ve taleplerinden halka, ateşin pamuğa veremeyeceği, rüzgarın saman çöpü için düşünmeyeceği, dumanın dimağa uygun görmeyeceği bir zarar verdi. Küçük büyük insanlar, onun zulmünden kurtuldukları zaman, servetleri, malları, evleri, evde, evden*

492 *Aksarayî*, s. 226-228; Türkçe çev., s. 182 183; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 621.
493 *Aksarayî*, s. 230-231; Türkçe çev., s. 185-186; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 622.

başka bir şey yok durumuna düştü" sözleriyle ifade etmeye çalışmaktadır. Ancak Pervane Rükneddin, yaptığı bu soygunların cezasını kendi mallarının da yağmalanması suretiyle çekmiştir[494].

5. III. Alâeddin Keykubad (1298-1302)

II. Mesud, Hemedan'da sürgün hayatı yaşarken, İlhanlı veziri Sadreddin Halidî'nin önerisi üzerine Gazan Han 1298'de Sultan II. Mesud'un kardeşinin oğlu olan Alâeddin Keykubad bin Feramurz b. Keykavus'u Türkiye Selçuklu Sultanı tayin etmistir[495]. Vezir olarak da kendisine Tebriz valisi iken kaybettiği mallarını Anadolu mallarıyla telafi etmek ümidinde olan Şemseddin Ahmed Lakuşî tayin edildi. Ahmet Lakuşî, bu makama tayin edilebilmek için Moğollara daha fazla vergi toplamayı vaat etmiştir. Bundan dolayı yeni vezir, Anadolu'da ilâve vergiler yüklemeyi zorunlu görüyordu[496]. İstifa Divanının başına ise, Aksarayî'nin ifadesiyle "*kedi ile fare arasındaki farkı anlayamayacak*" cahil bir insan olan Abdülaziz adında birisi getirildi. Anadolu Moğol genel valisi olarak tayin edilen Boçkur (Boçukur Noyan) ile Anadolu orduları başkumandanı olarak görevlendirilen Bayıncar, Sultan Alâeddin ile birlikte Anadolu'ya hareket ettiler[497].

a. Ahmed Lakuşî'nin Uygulamaları

Yeni sultan ve beraberinde bulunanlar H. 698 (1298-99)'da Anadolu'ya gelirken, fetret devrinde Selçuklu ülkesini kasıp kavuran Pervane Mehmed Bey, Sâhip Cemaleddin, Kemaleddin Tiflisî ve Şerefeddin Osman hâlâ tayin edildikleri makamları işgal ediyorlardı. Sultan III. Alâeddin Konya'ya gelince bu dörtlünün her biri bir tarafa çekilmiş ve Selçuklu ülkesinin dörtlü malî taksim yönetimi de sona ermiştir. Bu arada Mücireddin Emir Şah

494 *Aksarayî*, s. 251-252; Türkçe çev., s. 202-203; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 627.

495 *Anonim Selçuknâme*, s.93; Türkçe çev., s. 67; *Aksarayî*, s. 236; Türkçe çev., s. 189; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 622; Faruk Sümer, "Keykubad III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 360.

496 *Aksarayî*, s. 236; Türkçe çev., s. 189.

497 *Aksarayî*, s. 236; Türkçe çev., s. 189-190; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 622.

ise, III. Alâeddin Keykubad Konya'ya gelirken, hâlen görevde bulunan veya azledilmiş olan bazı önemli kimselerle birlikte Han'ın huzuruna çıkmak üzere Tebriz'e gelmiş, burada uzun bir süre Anadolu'nun muhasebesi incelenmiştir. Memlûklere karşı bir sefer düzenleme düşüncesinde olan Gazan Han ile birlikte Bağdad kışlağına gidilmiş, ancak oradan geri dönme izni almaları mümkün olmamıştır. Onlar Vasıt kışlağında (Bağdad) bulundukları sırada Sülemiş İsyanı başlamıştır[498].

b. Sülemiş İsyanı

Gazan Han, 1298 Eylülü'nde Memlûklere karşı sefer düzenlemek düşüncesiyle Tebriz'den Bağdad kışlağına geçerken, Sülemiş'e de haber gönderip Anadolu'da bulunan Moğol askerleriyle Halep'de kendisine katılmasını buyurmuştur. Ancak Sülemiş, Baltu İsyanını bastırmasına, onu yakalayıp Tebriz'e göndermesine rağmen, Anadolu Moğol umumi valisi olarak Bayıncar Noyan'ın tayin edilmesine kızdığından bu çağrıya uymayıp sefere katılmamıştır. Sülemiş, kararını bu yönde verirken, Gazan Han'ın kendi hâkimiyeti için tehdit unsuru olarak gördüğü kuvvetli noyanları teker teker ortadan kaldırdığını görmüş ve sıranın kendisine geldiğini düşünmüş olmalıdır. Anadolu'yu Moğollara açan Baycu Noyan'ın torunu olduğu için bu ülke üzerinde hak sahibi olduğunu düşünen Sülemiş, bağımsız bir devlet kurmaya karar vermiş, bu maksatla Akbal, Taş-timur başta olmak üzere diğer bazı Moğol emirlerini de kendine katılmaya ikna etmiştir. Uc Türkmenleri ve özellikle Karaman oğlu Güneri Bey ve kardeşi Mahmud Bey, bu isyan hareketini fırsat olarak görüp Sülemiş'in davetini kabul ederken, Memlûk Sultanı Lâçin'e de elçi gönderip yardım istemiştir. Kendi kuvvetleri 50 bine ulaşan ve Memlûk Sultanı'nın gönderdiği 20 bin kişiden oluşan kuvvetin Akça-derbend'e ilerlediği haberini alan Sülemiş, isyan hareketini başlatarak "*Rum diyarı orduları başkumandanı Boçkur (Boçukur) Noyan*" ile "*Anadolu Moğol umumi valisi Bayıncar*"ın kuvvet-

498 *Aksarayî*, s. 236, 239; Türkçe çev., s. 190-193; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 623.

lerine saldırmıştır. Bayıncar ile Boçkur, Sülemiş'in saldırısına karşı koyamamışlar, her ikisi de yapılan vuruşmada hayatlarını kaybetmişlerdir. Bundan sonra Sülemiş, istila hareketini genişleterek Sivas'a yönelmiş ve bu şehri kuşatmıştır. Aynı zamanda etrafa adamlarını salan Sülemiş, vergi adı altında halkın mevcut ürünlerine el koydurmuştur[499].

Sülemiş'in isyanı üzerine Suriye seferinden vazgeçen Gazan Han, Anadolu'ya yönelmiştir. Gazan Han'ın ordusu ile Sülemiş'in kuvvetleri Haziran 1298 başlarında Erzincan Akşehiri'nde karşılaşmışlar, ancak savaş sırasında Sülemiş'in askerlerinden önemli bir kısmı Gazan Han'a katılmıştır. Bu durumu gören Karaman oğulları da savaş meydanını terk edip ülkelerine döndüler. Memlûk Sultanı'nın göndermiş olduğu ordu da henüz yetişmediği için Sülemiş yanında kalan 500 süvari ile önce Dımaşk'a oradan da Kahire'ye gitmiştir.

İsyan hareketi başarısızlıkla sonuçlanınca Mısır'a kaçmak zorunda kalan Sülemiş, Anadolu'da kalan ailesini kurtarmak için Sultan Laçin'in yardımını istedi. Bunun üzerine Sultan, Halep Emiri Seyfeddin Begtimur kumandasında bir orduyu Anadolu'ya göndermeyi kabul edince, Sülemiş Anadolu'ya dönüp şansını bir kez daha deneme imkânı buldu.

40 bin kişilik bir ordu ile Beg Timur ve Sülemiş, Göksu ırmağının kuzeyinde bulunan Akça Derbend'e ilerlemişlerdir. Ancak burada Moğol ve Ermeni kuvvetleri ile yaptıkları çarpışmada Begtimur hayatını kaybetti. Bundan sonra Sülemiş önemli bir güçlükle karşılaşmadan yoluna devam etmiştir. Sülemiş'in gelişi, Uc bölgelerdeki Türkmenler arasında bir hareketlenmeye neden oldu. Özellikle Beyşehir bölgesinde bir hayli taraftarı olmasına rağmen Sülemiş, bunları yeterli görmemiş olacak ki, Kastamonu bölgesindeki Türkmenlere ulaşmak için Ankara yönünde hareket etti. Ancak burada Emir Çoban Bey ve Başgırd

499 *Aksarayî*, s. 239-241; Türkçe çev., s. 193-194; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 623-625; İbrahim Kafesoğlu, "Keykubâd III", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1955, s. 662.

tarafından yakalanarak Tebriz'e götürülüp idam edildi (27 Eylül 1299)[500].

c. Asayişin Sağlanmasına Yönelik Çabalar

Gazan Han, 1299'da Suriye seferine çıkarken, hüküm süren anarşi ve zulümlere son vermesi için Müciriddin Emirşah'ı Anadolu'ya gönderdi.

Müciredin Emir Şah, Anadolu'ya gelirken maliye işlerini düzene koyması için Şerefeddin Abdurrahman'ı da yanında getirmiştir. Sutay Noyan ve güvendiği memurlar ile birlikte Niğde'ye gelen Müciredin Emir Şah, Şerefeddin Osman'ın malî baskıları ile zulme uğramış olan bu vilâyette, birkaç yıldan beri Niğde'nin Andugı Kalesi'ne sığınan Kongurtürk de eşkiyalığa başlamış ve kargaşa yaratmıştı. Yakalanan Kongurtürk bir süre hapiste tutulduysa da, Moğol emirlerine hizmeti geçtiği için kurtuldu. Aynı şekilde o sırada Lülüve (Ulukışla) kalesi kütüvali Sabıkeddin de isyana başlamıştı. Müciredin, Sabıkeddin'in güvenip gelmesi karşılığında rehin tutmaları için küçük oğluyla beraber itibarlı naiblerinden birisini o kaleye gönderdi. O yüzden Sabıkeddin itaat gösterdi. Büyüklere lâyık hediyeler vererek izzet ve ikramda bulunduktan sonra Naibi, küçük oğlanla birlikte serbest bıraktı[501].

Bunun dışında Eyüphisar ile Niğde arasındaki Seferihisar (Sivrihisar) kalesine sığınan bir Türk topluluğu, iki yıldan beri yağmalarının yıkımından vilâyeti korku, endişe ve zarar içinde bırakmıştı. Bu Türk topluluğu, Müciriddin Emirşah'a ve Sutay'a atlar verip kurtulmak istediler. Ancak bu teklifi kabul etmediler ve bunları kaleden atıp, kaleyi yıktıktan sonra Aksaray'a döndüler[502].

---

500 *Aksarayî*, s. 241, 245-247, 270-271; Türkçe çev., s. 194-195, 197-199, 218-219; *Nüveyrî*, XXXI, s. 373-375; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *a.g.e.*, s. 67-69; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 625; Kafesoğlu, "Keykubad III", *İ.A.*, VI, s. 662; Sümer, "Keykubad III", *DİA*, s. 360-361.

501 *Aksarayî*, s. 253-254; Türkçe çev., s. 204; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 628.

502 *Aksarayî*, s. 254; Türkçe çev., s. 204-205; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 628.

Bu havalide, Niğde sınırından Kızılırmak'a kadar uzanan bölgeye de Buğdınoğlu Bedreddin ile kardeşi, iki yıldan beri yaklaşık üç yüz atlı ile saldırıyor ve yağma ediyorlardı. Köylüler, hiçbir zaman koyun ve sığır sürüsünü yanına gözcü katmadan meraya bırakamıyorlardı. Uzun süredir onların şiddetinin, yağmasının ve yıkımının sıkıntısında buluyordu. Bir takip olunca da müstahkem mevki olarak kullandıkları Haliyre mağaralarına sığınıyorlardı.

Müciriddin Emirşah onları askerî bir kuvvet ile bu mağaralardan çıkarmanın zorluğu karşısında meseleyi Aksaray'ın din adamları ve ileri gelenleriyle görüştükten sonra, Buğdınoğullarını bulundukları yerden hile ile çıkarma teklifini kabul ettirmiştir.

Varılan karara göre, onlara elçi gönderilmiş, Aksaray yakınındaki Salime Kalesi'nin kendilerine ikta olarak bırakıldığı konusunda yeminle teminat verilerek huzura gelmeleri sağlanmıştır. Sonuçta iki kardeş ile yanında bulunan adamlarından kim varsa hepsi öldürülüp, gaspettikleri mallara el konuldu, vilâyet halkı onların baskı ve zulmünden kurtuldu[503].

d. Nizameddin Yahya'nın Zulmü

İlhanlı Devleti, maliye ile ilgili yeni düzenlemeler yapmak üzere Nizameddin Yahya'yı Anadolu'ya gönderdi. Nizameddin Yahya'nın görevi, arazileri yeniden ölçüp vergileri tayin etmek, vergilendirilmemiş yerleri vergilendirmek, ayrıca diğer gelir kaynaklarını tespit ederek vergilendirilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmaktı. Bu kadar kapsamlı bir çalışma için gerekli olacak insanları da ihmal etmeyen Nizameddin Yahya, Nişaburlu ve Horasanlı kâtiplerden, Azerbaycanlı haciblerden, Kuhistanlı tahsildarlardan, Saveli ve Kirmanlı memurlardan, İsfahanlı ve Mazenderanlı komutanlardan oluşan kalabalık topluluğu beraberinde getirdi[504].

503 *Aksarayî*, s. 254-255; Türkçe çev., s. 204-205; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 629.
504 *Aksarayî*, s. 257-258; Türkçe çev., s. 207-208; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 631.

Kendisine verilen yarlığdaki hükme göre bir çift öküzün sürebileceği araziden bir dinar vergi alınacaktı. Bunun tahsilinin bile çok zor olduğu, sömürülmüş bir ülkeye gönderilen alçak bir tabiata sahip Nizameddin Yahya, Anadolu'ya geldiğinde ilk icraatı, Sülemiş'in isyanından kaçarak İlhanlı hükümdarına bağlılığını bildirmek üzere yola çıkmış olan III. Alâeddin Keykubad ile Erzincan'da karşılaştığında, Han'a götürülmekte olan hediyelere el koymak oldu. Erzincan'da bulunduğu sırada, vilâyetin tarım vergisinin arkasına düşmüş, bir dinar olarak kararlaştırılmış olan bir çift öküzün sürebileceği arazi başına 10 dinar, iki üç bin dinarlık yerlere de 50 bin dinar vergi koyup, özel hazinesine aktardı[505].

Erzincan'dan Sivas'a geldiğinde kalp gümüş alıp satıyor bahanesiyle, Kızıl adındaki bir sarrafı 15 bin dinar cezaya çarptırdı. Amasya'ya geldiği zaman vergi işleriyle ilgili görev ve sorumluluğu bulunmayan Pervane Taceddin oğullarının özel mallarından, onları döverek, baskı yaparak ve şiddetli işkenceye tabi tutarak kendi ihtiyaçları için bin dinarına el koydu[506].

Tokat'ta Kadı Sadreddin'in hanımlarının, üzerlerinde hiçbir vergi borcu bulunmayan mirasının ve emlakinden 20 bin dinarlarını, ayrıca kütüphanelerinden ciltlenmiş kıymetli 200 kitabını yağmaladı. Yine başta Müciredin Emir Şah, Pervane Rükneddin ile kardeşi ve diğer emirlerden, memurlardan kendisine itiraz eden herkesi 100 bin dirhem ödemeğe mecbur kıldı. Pervane Muineddin'in kızına suç isnad ederek 70 bin dirhem ödemeye mahkûm etti[507].

Nizameddin Yahya'nın yaptıklarını anlatmanın çok uzun süreceğini söyleyen Aksarayî, bunları kısaca şu şekilde özetlemiştir. "*Her şehrin ziraat vergilerini, yöneticilerin muamelelerinin harçlarını bir mültezime verdi. Onun atının eğerinin örtüsünü (gaşiye) sırtına vuracak her soysuzu bir vilâyete gönderdi. Taşla karışmış*

505 *Aksarayî*, s. 259; Türkçe çev., s. 208-209; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 631.
506 *Aksarayî*, s. 259; Türkçe çev., s. 209; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 631.
507 *Aksarayî*, s. 259-260; Türkçe çev., s. 209; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 631-632.

hurda camların farkını anlayacak, bir sergi üzerine dökülmüş inci ve kara taşları birbirinden ayırt edecek akla sahip olmayan adamlarının her biri gittikleri yörelerde baskı ve zulüm uygulayarak, zirai gelirler vergisine tabi olan her şehir ve vilâyetten 10 bin dirhem aldılar. Ağır vergiyi isterken halk, türlü eziyet ve işkencelerde bulundular"[508].

Aksaray'a geldiğinde aynı soygun ve zulümleri burada da tekrarlayan Nizameddin Yahya'nın bir süre yanında bulunmuş olan Müstevfi Şerefeddin Abdurrahman, yapılanların yanlışlıklara ortak olmamak için ondan uzaklaşıp Samsun'da bulunan Mücireddin Emirşah'ın yanına gitmiştir. Ancak Nizameddin Yahya, Horasanlı Belek Rindi adlı adamını Müstevfi Şerefeddin Abdurrahman'ı öldürmesi için onun arkasından gönderdi. Bir gece uykuda iken Belek Rindi tarafından kılıç darbeleriyle yaralanan Müstevfi Şerefeddin, bundan sonra ancak on gün yaşayabildi (Haziran 1300). Yaşanan olay, Mücireddin Emirşah'ın adamları, vilâyet memurları ve bu şehirde oturan Frenk kolonisi arasında gazap ve heyecan yaratmış, Samsun yolları ve ormanları aranarak suikastı düzenleyen yakalanmıştır. Belek Rindi, bu suikastın tertip, teşvik ve tahrikçisinin Nizameddin Yahya olduğunu itiraf ettikten sonra, Abdurrahman'ın adamları tarafından öldürülmüştür[509].

Nizameddin Yahya ve adamlarının zulmüne şiddetli kuraklık ve kıtlık da eklenip insanlar ölmeye başlayınca Aksarayî, "*Devranın sebep olduğu kıtlık vebasından halkın kanı heder oldu; divanın yol açtığı eziyetin ağırlığından ülkenin malı heba oldu*" dizelerini yazmaktan kendini alamamıştır.

Nihayet Türk beyleri, Nizameddin Yahya'nın bu zulümlerini Gazan Han'a arzederek halka ve kendilerine yapılanlara bir son verilmesini istediler. Diğer taraftan Müstevfi Abdurrahman'ın oğulları da babalarının kanını istediler. Anadolu'nun her tara-

508 Nizameddin Yahya'nın adamlarının yapmış olduğu zulümler için bkz. *Aksarayî*, s. 260-261; Türkçe çev., s. 210-211.

509 *Aksarayî*, s. 264-268; Türkçe çev., s. 214-217; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 632.

fından gelen şikâyetçiler bütün yaşananları yarguda anlattılar ve Nizameddin de yaptıklarının bedelini Hemedan yolunda öldürülmek suretiyle ödedi[510].

e. Sultan III. Alâeddin Keykubad'ın Zulmü

Sülemiş isyanına katılmayıp vezir Lâkûşî ve bazı emirleri ile Gazan Han'a giden ve sadakatini bildiren Sultan III. Alâeddin Keykubad, bir süre İlhanlı hükümdarının yanında kalmış, Han'dan aldığı izin ile Resulayn'dan Diyarbakır'a yönelmiştir. Sultanın yanında Anadolu'ya vezir olarak tayin edilen Alâeddin Savi, Atabeg Kadı Mecdeddin Karahisari, Müstevfi Nasireddin Muhammed, Müşrif Seyyid Şerefeddin Hamza bulunuyordu. Malî idarenin başında bulunan bu dörtlü, derecelerine göre yarlığ ve payzalar alarak daha öncekiler gibi Anadolu insanına zulmetme imkânı elde ediyorlardı[511].

Gazan Han'ın yanından ayrıldıktan sonra Diyarbakır'a, oradan da Harput'a gelen III. Alâeddin Keykubad, Atabeg Kadı Mecdeddin Karahisarî başta olmak üzere maiyetinde bulunanların telkinleri ve yönlendirmeleri dolayısıyla, zaten Moğolların zulmü altında ezilmiş olan halkı, Selçuklu Sultanı olarak şimdi de kendisi soymaya başladı. Harput'a geldiklerinde ilim ve fazileti ile tanınan şehrin kadısı Seyyid Mecdeddin'i mal ve eşya bakımından kimseye muhtaç olmamasıyla suçlayıp, tehdit ve işkence ile 500 bin dirhemini zorla aldılar. Daha sonra kadı Seyyid Mecdeddin, aldığı darbeler ve yaralar sonucu hayatını kaybetti[512].

Malatya'ya geldiklerinde kendilerini armağanlarla karşılayan, hakanlara ve sultanlara elçi olarak gitmesiyle, dirayeti ve maharetiyle tanınan Nureddin Şehab-ı Malatyevî de aynı muameleye tabi tutuldu. Daha Sultanı selamlamaya başlamadan çirkin dav-

510 *Aksarayî*, s. 275-276, 293; Türkçe çev., s. 223, 238; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 632.

511 *Aksarayî*, s. 278-279; Türkçe çev., s. 225-226; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 626; Kafesoğlu, Keykubad III", *İ.A.*, VI, s. 662-663.

512 *Aksarayî*, s. 279-280; Türkçe çev., s. 227; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 632-633; Kafesoğlu, Keykubad III", *İ.A.*, VI, s. 662-663.

ranışlarla karşılaşan seksen yaşını geçmiş Nureddin Şehab-ı Malatyevî'nin getirdiği armağanları almışlar, istedikleri 40 bin dinarı ödemesi için işkence ederken öldürmüşlerdir[513]. Malatya komutanı (sipehdar) olan oğlu Kutbeddin, babasının öyle bir azap içinde öldüğünü öğrenince isyan ederek Malatya'ya gönderilmiş olan tahsildarların hepsini soydu, ellerinde bulunan paraları aldı[514].

Sultan, bu olayı haber alınca asker toplayarak Malatya'yı kuşattı. Ancak Kutbeddin'in göstermiş olduğu direnme nedeniyle şehre girmeleri mümkün olmadı. Birçoğu yaralanmış olan askerleri ve maiyetiyle, bir sonuç alamadan geri döndü[515].

Malatya'dan Divriği'ye gelen Sultan ve maiyeti, burada da aynı şekilde müsadereye başvurdu. Kısa zamanda ödeyecekleri vaadiyle çok miktarda mal borç aldılar. Ayrıca burada yaşayan servet sahibi bir Hıristiyanın, işkence ederek bütün malını ve parasını elinden aldılar[516].

Sivas'a geldiklerinde çirkin davranışlarına devam ettiler. Ramazan ayı olmasına rağmen, halkın inancı ve anlayışına aykırı olarak eğlence ve işret meclisleri düzenlemekte bir sakınca görmemişlerdir. Bu kutsal ayı, Sivas'ta at ve top oyunları oynayarak, halktan para toplayarak geçirmişlerdir[517].

Sivas'ta bulundukları sırada Tokat'a gönderdikleri Seyyid Hamza, Danişmend ilinde vergi adı altında salma salarak İranlı tahsildarları halkın üzerine gönderip mallarına el koymaya başlamıştır. Aksarayî, Seyyid Hamza'nın elinden eziyet çekmeyen kimse kalmadı demek suretiyle zulmün boyutlarını ortaya koymaktadır[518].

513 *Aksarayî*, s. 281; Türkçe çev., s. 228; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 633; Kafesoğlu, Keykubad III", *İ.A.*, VI, s. 662-663.

514 *Aksarayî*, s. 281-282; Türkçe çev., s. 228; Kafesoğlu, "Keykubad III", *İ.A.*, VI, s. 662-663.

515 *Aksarayî*, s. 281-282; Türkçe çev., s. 228-229; Turan, *Türkiye Tarihi*, 633.

516 *Aksarayî*, s. 282; Türkçe çev., s. 229; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 633.

517 *Aksarayî*, s. 282-283; Türkçe çev., s. 229; Turan, *Türkiye Tarihi*, 633.

518 *Aksarayî*, s. 283-284; Türkçe çev., s. 230; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 633.

Halka yapılan bu zulümlerin önüne geçemeyen Müciredin Emir Şah ile Vezir Alâeddin Sâvi, Anadolu'da bulunan Moğol askerleri komutanı Abışga Noyan'a şikâyette bulundu. Abışga Noyan'ın Gazan Han'a durumu aktarması üzerine Sultan III. Alâeddin Keykubad'ın yaylak ve kışlakta Abışga'nın yanında bulunması, onun izni olmadan hiçbir iş yapmaması emredildi. Bunun üzerine Abışga, Sultanı kendi karargâhı bulunan Yabanlu'ya getirtti ve kendi karargâhına bir fersah mesafede ona bir otağ kurdurdu. Seyyid Hamza ile Müstevfi Nasireddin Muhammed yaptıklarının karşılığını, işkence ile öldürülerek ödediler. Bu ikisinin öldürülmelerinden korkuya kapılan Sultan III. Alâeddin, Müciredin ile Vezir Alâeddin Savi'den kurtulup Konya'ya gitmek, saltanat tahtına oturarak kendi iradesiyle hüküm sürmek düşüncesiyle geceleyin gizlice yola çıktı. Ancak yakalanacağını anlayınca saklandığı Ürgüp mağaralarında ele geçirilip Gazan Han'a gönderildi, sultanlıktan azledilip İsfahan'a gönderildi[519].

Görüldüğü gibi II. Mesud'dan sonra tahta oturtulan III. Alâeddin Keykubad devrinde de Selçuklu Devleti adına olumlu yönde değişen herhangi bir gelişme olmamıştır. Gerek Selçuklu sultanları gerekse Selçuklu devlet adamı denilebilecek insanların varlığının sorgulanabileceği bir ortamda, Anadolu'da görevlendirilen Moğol komutanlarının birbiriyle mücadelesi ve isyanları sözkonusudur. Bu sultan için belirtilmesi gereken en önemli husus, devrin devlet adamlarının halka zulmetme alışkanlığına uyarak, halkı soyma girişimine katılması ve son olarak, sonuçsuz kalan Konya'ya giderek Moğolların elinden kurtulup bağımsız hüküm sürme girişimidir.

6. II. Mesud (1302-1310) (ikinci defa)

III. Alâeddin Keykubad'ın azlinden sonra tekrar Selçuklu tahtına oturtulan II. Mesud'un sultanlığı sadece isimden ibarettir. Bu dönemde Olcaytu (1304-1316)'nun, İlhanlı tahtına oturduktan sonra düzeni sağlaması için Anadolu'ya gönderdiği İrencin

519 *Aksarayî*, s. 285-291; Türkçe çev., s. 231-236; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 634; Sümer, "Anadolu'da Moğollar, *a.g.e.*, s. 71.

de başarılı olamamış ve ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır[520]. Aynı devirde Anadolu'nun durumunu Aksarayî'nin şu kayıtları gayet açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. "*Anadolu'ya gelen İrencin, ülkeyi dolaşıp Konya tarafına hareket edince Türk emirlerinden İlyas adında biri, büyük Alayî Hanına gelmişti. Oraya sığınarak ayaklandı. Huzura gelmedi. İrencin, Türk ve Tacik ordusunu onu kuşatmakla görevlendirdi. Onlar 2 ay müddetle 20 bin kadar süvariyle gece ve gündüz vakitlerini oranın fetih işine harcadılar. Fakat ne taş yağdıran mancınıkla zafer kazandılar ne de zırhı delen okla hâkimiyet kurdular. Ne ateş atan arrade ne de dünyayı yakan şimşeğe benzeyen neffate işe yaradı. Ondan sonra kim bir bölgede bir kervansaraya veya bir şehirde bir darüşşifaya sığındıysa, taşkınlığa başladı. Bunlara o Han'ın (ribat) kuşatması örnek oldu. O Han'daki fitnenin maddesi, asilerin düşmanlıklarının yayılmasına sebep oldu*"[521].

Yıllardan beri kendilerine muhalefet eden Selçuklu Sultan ve şehzadelerini mağlup eden, Türkmenleri yok etmeye çalışan, kendilerine itaat eden halka yükledikleri ağır vergilerle zulmeden Moğol noyanlarının bu isyanlarında, Moğol karşıtlarının genel olarak tarafsız kaldıkları görülüyor. Moğol noyanlarının kendi aralarındaki mücadelesini ve birbirlerini yok etmesini izleyen Uc Türkmenleri, bu isyanların Moğol zulmünün sona ermesine vesile olmasını ümitle beklemişlerdir. Bu isyanlar, her ne kadar Moğol zulmünü sona erdirmemiş ise de, İlhanlı Devleti'nin sonunun yaklaştığının işaretleri olmuş, Anadolu'nun hemen her tarafına yayılan bir kargaşa kendini göstermiştir. İlhanlı Devleti mensupları, daha çok kendi merkezlerinde meydana gelen olaylar ile ilgilenmek zorunda kaldıklarından, Türkmenler yaşadıkları bölgelerin yeni hâkimleri olarak ortaya çıkma imkânı bulmuşlardır. Bir başka ifade ile Türkmenlerin arayışları ve isyanları Selçuklu Devleti'nin bitmesine katkı sağlarken, Anadolu'da "Beylikler Devri" denilen yeni siyasî yapılanmaların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

520 *Aksarayî*, s. 299; Türkçe çev., s. 242; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 635.
521 *Aksarayî*, s. 299; Türkçe çev., s. 242.

B. Hanedan Mensupları Hakkındaki Son Kayıtlar

I. İzzeddin Keykavus ile başlayan tasfiye hareketi ve siyasî rekabet, Türkiye Selçuklu Devleti'nde yönetim zafiyetine yol açmıştır. I. Alâeddin Keykubad'dan sonra ortaya çıkan sosyal sorunların çözümlenememesi ve Anadolu'ya gerçekleşen Moğol saldırından sonra atılan yanlış adımlar, ülkeyi işgale sürüklemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, devleti yönetme sorumluluğunu elinde bulunduranların Moğol çıkarlarına hizmet etmesi, her geçen gün sorunların daha da artmasına neden olmuştur.

Yönetim kademesinde başlayan bozulmaların bir sonucu olarak işgale uğrayan Türkiye Selçuklu Devleti'nde, işgalden sonra sultanlardan çok, Moğolların onayı ile sultan adına ülkeyi yöneten devlet adamlarının etkili olduğu görülmektedir. Yöneticilerin son etkili ismi Muineddin Pervane'nin 1277 yılında idam edilmesinden sonra Selçuklu Devleti, tamamen Moğollar adına hareket eden insanlar eline geçmiştir. Tahtta oturan sultanların hiçbir yaptırım gücü olmadığı gibi, devletin varlığı da sadece isimden ibarettir. Bundan dolayı XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılların başlarında Anadolu'da yaşanan olaylara bağlı olarak Selçuklu sultanlarının belirleyici olduğu hemen hiçbir olaydan bahsedilmez.

Moğol valilerinin ve komutanlarının baskıları karşısında liyakatsiz sultanların hiçbir varlık gösterememesi, Selçuklu hanedanının itibarını gittikçe düşürmüştür. Düzenlenen resmi törenler sırasında bile Moğol komutanları karşısında mevkilerini koruyamayan son Selçuklu sultanları, ancak dar bir saray kadrosu ve divan teşkilatı ile yetinmek zorunda bırakılmışlardır. Hatta daha da aşağılayıcı durumlara düşerek sürgün ve hapis hayatı yaşamak, yoksulluklar içinde yaşamlarını devam ettirmek mecburiyetinde kalmışlardır[522].

Devletin üst yönetim birimlerinde tasfiye hareketleriyle başlayan çözülmeler, Moğol tehdidi karşısında alınacak önlemleri üretme becerisini gösteremeyen idarî kadroları ortaya çıkarmış,

522 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 642.

bu kadrolar da kişisel çıkarlar elde etmenin yolunu Moğollara hizmette bulmuşlardır. Sözünü ettiğimiz bu son sultanlar Türkiye Selçuklu Devleti'nin sultanı sıfatıyla tahta oturtulduklarında, devletin bütün birimleri Moğolların kontrolünde ve onlara hizmet eden kimselerin elindedir. Hatta bu dönemin siyasî olaylarında, adı geçen Selçuklu sultanlarının isimlerine devrin kaynaklarında pek nadir rastlanması, yaşanan gelişmelerde Selçuklu hanedan mensuplarının etkisinin olmadığının bir başka göstergesidir. Bu sultanların devrin olaylarında adlarından çeşitli vesilelerle ve çok cılız ifadelerle anılıyor olması, onların artık siyaseten ve fiilen bittiği anlamına gelmektedir.

Yaşanan olaylarda herhangi bir şekilde belirleyici ve yönlendirici etkilerinin olmaması nedeniyle çağdaş kaynaklarda son Selçuklu sultanlarından pek söz edilmemesi ve verilen bilgilerin de birbirini tamamlayıcı olmaktan uzak olması, son sultanın kim olduğu ve bu devletin ne zaman sona erdiği konularında kesin bir hüküm vermeyi güçleştirmektedir.

Niğdeli Kadı Ahmed'in, Sultan II. Mesud'un 1308 (H. 708) yılında Kayseri'de vefat ettiği ve kız kardeşinin gömülü olduğu Simre'ye defnedildiğine dair kaydı[523] nedeniyle, Türkiye Selçuklu Devleti'nin sona erdiği yıl olarak 1308 yılı genel kabul görmüştür. Ancak Bizans kaynaklarına dayanarak Sultan II. Mesud'un Yavlak Arslan oğlu Ali tarafından 1296 yılında öldürüldüğü, III. Alâeddin Keykubad'dan sonra tahta oturtulduğu nakledilen Mesud'un, III. Alâeddin Keykubad'ın oğlu III. Mesud olması gerektiği görüşü, farklı ve dikkat edilmesi gereken bir düşünce olarak öne sürülmektedir[524]. İki yıl boş kalan Selçuklu tahtına 1299 yılında Alâeddin Keykubad b. Feramurz'un, 1310 yılında da Alâeddin Kılıçarslan b. Keyhüsrev'in oturtulduğu kaydı[525], Bizans kaynaklarındaki bilgileri doğrular mahiyettedir. Aynı şekilde Ahmed b. Mahmud'un *Selçuknâmesi*'nde verdiği bilgiler,

523 *Veledü'ş-Şefik*, Fatih Ktb. No. 4518, v. 151b.

524 Öden, *a.g.m.*, s. 297, 300.

525 *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, yay., Osman Turan, Ankara 1984, s. 78-79.

II. Mesud'un, ikinci kez tahta çıkamayacağı yönündedir. Onun verdiği bilgiye göre, 697 (1298) yılında Gıyaseddin Mesud ölmüş ve yerine kardeşinin oğlu Alâeddin Keykubad b. Feramurz, Gazan Han tarafından tahta oturtulmuştur. III. Alaeddin Keykubad b. Feramurz, Gazan Han tarafından sultan yapılmasına rağmen Moğolların tabiiyetinden kurtulmak için girişimde bulununca yakalanarak ortadan kaldırılmış ve bundan sonra Anadolu'da Selçuklu saltanatı sona ermiştir[526].

Diğer taraftan Niğdeli Kadı Ahmed'in 1308 yılında II. Mesud'un öldüğü ve Konya Takvimi'nin III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu V. Alâeddin Kılıçarslan'ın 1310'da tahta oturduğu bilgileri doğru kabul edilecek olursa, 1308-1310 yılları arasında tahtta kim vardı sorusu akla gelmekte ve cevapsız kalmaktadır.

Konu ile ilgili olarak Ebû'l-Fida, Anadolu'da Selçuklu Sultanlığı'nın 708 (1308) yılına kadar Keykavus oğlu Mesud'un ismiyle devam ettiğini, onun din erbâbı ve Moğolların isteklerinin çokluğundan dolayı zehir içerek öldüğünün rivayet edildiğini aktarmaktadır[527]. Müneccimbaşı ise, Gazan Han tarafından Anadolu tahtına gönderilen Sultan Gıyaseddin Mesud'un Anadolu'ya ulaştıktan sonra "Cahi-oğlu" adında bir kimsenin isyan ettiğini, Niğde ile Aksaray arasında bulunan Develü Hisar'ı istila ettiği haberi üzerine Abışga ve Vezir Alâeddin (Sâvî) ile kaleyi kuşattıklarını, ancak Gazan Han'ın ölüm haberinin gelmesi üzerine kuşatmayı kaldırdıklarını, bundan sonra Sultan II. Mesud'un saltanat merkezine vardığında felc olduğunu, hiçbir organını oynatamadığını, bu hal üzerine ıztırap içinde bir yıl kadar yaşadığını, hiçbir ilacın fayda vermediğini ve nihayet 704 (1305) yılında öldüğünü, onun ölümüyle Türkiye Selçuklu saltanatı ve devletinin sona erdiğini belirtmektedir[528].

526 Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 156-157.

527 *Tarih*, II, s. 351.

528 Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, II, yay. Ali Öngül, İzmir 2001, s. 140-141. Kuşatma için ayrıca bkz. *Aksarayî*, s. 294-295; Türkçe çev., s. 238-239; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 634-635; Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, s.526.

Mufazzal bin Ebi'l-Fezâil ise, saltanatı sadece bir isimden ibaret olmakla birlikte Sultan II. Mesud'un 1307 yılında Selçuklu tahtında bulunduğunu naklederken[529], Memlûk tarihçisi Makrizî, II. İzzeddin Keykavus'un oğlu II. Mesud'un 1318'de öldüğünü yazmak suretiyle[530], Türkiye Selçuklu Devleti'nin varlığını 1318 yılına kadar uzatmaktadır.

Yine Müneccimbaşı, Yazıcızâde Ali'ye dayanarak, Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın, Sultan Ebû Said tarafından 718 (1318-1319)'de Anadolu'ya vali olarak gönderildiğinde Selçuklu ailesinden geride kalanları araştırdığını, çocukları dahi bırakmaksızın bunların hepsini öldürttüğünü, ancak bunlardan bazılarının dağlara ve sarp yerlere kaçıp Karamanlılara sığındıklarını, Karamanlılar saltanatı elde etmek ümidiyle bunların kızlarıyla evlendiklerini, fakat daha sonra erkeklerin tamamını ortadan kaldırdıklarını nakletmektedir[531]. Niğdeli Kadı Ahmed, Selçuklu ailesinden Sultan Rükneddin IV. Kılıçarslan'ın kızı Gevher Nesibe Hatun'un Receb 732 (Mart-Nisan 1332) tarihinde vefat ettiğini ve Niğde mahrusesinde defnolunduğunu bildirmektedir[532].

Eserini 1334 yılında yazan Hamdullah Kazvinî ise, Selçuklu saltanatı adının artık kalmadığını, onlardan bazılarının da "sahillerde ve Uclarda henüz padişah" olduğunu ifade eder"[533]

Hamdullah Kazvinî'nin bu kaydını *Anonim Selçukname*'de yer alan "Sultan Alâeddin bin Süleymanşah bin Melik Rükneddin bin Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev bin Alâeddin Keykubad'ın 765/ 1363 senesinde şehid olduğu"[534] ifadesi destekler. Bu kayıtlar, hanedan mensuplarının şehzade olarak, en az bu tarihe kadar varlıklarını devam ettirdiklerini gösterir. Yine bu kayıttan IV. Kı-

529 naklen, Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 644.
530 Makrizî, *Kitâb es-Sulûk*, II/1, Kahire 1941, s. 186.
531 *Müneccimbaşı*, s. 141-142.
532 *Veledüş-Şefik*, v. 151b.
533 *Kazvinî*, s. 480; Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 645.
534 *Anonim Selçuknâme*, s. 95; Türkçe çev., s. 69.

lıçarslan'ın III. Sultan Keyhüsrev'den başka Süleymanşah adlı bir oğlunun daha olduğu anlaşılmaktadır[535].

Bu kayıdlara göre Selçuklu hanedanının 1318 yılına kadar ismen de olsa varlıklarını devam ettirdiklerini, Timurtaş'ın Anadolu valiliğine tayin edilmesi ve onun Selçuklu ailesini öldürme girişimi üzerine şehzadelerin Uclara kaçması ve Türkmenlere sığınmasıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin sona erdiği, son sultanın da V. Kılıçarslan olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür[536].

535 Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 645.
536 Krş. Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 645.

Sonuç

Türk devletlerinde, devleti harekete geçiren, yön veren ve oluşturan unsurları bir arada tutan hükümdarın kişiliği ve hükümdarlık kurumu, devletin geleceği ile doğrudan ilgilidir. Eğer hükümdar devleti idare etme iradesine, bilgi ve donanımına sahip ise, o Türk devleti gelişme göstermiş, değil ise sorunlar ortaya çıkmıştır. Hükümdarın şahsında görülen zafiyet, kısa zamanda devletin en tepesinde bir takım aksaklıkların ortaya çıkmasına ve çöküşe zemin hazırlayan gelişmelere neden olabilmiştir. Zayıf bir hükümdar bir dizi yeteneksiz ve değersiz kişilerin devlet kadrolarında etkili ve yetkili konumlara gelmesine imkân sağlayabilmiştir.

Ülkenin refahının sağlanabilmesi için uygun şartları hazırlamak yöneticilerin görevidir. Devletin yükselmesi, halkın refahı ve huzuru, sultan başta olmak üzere devlet adamlarının yönetim becerileriyle doğru orantılıdır. Devlet yönetiminde son sözü söyleme yetkisine sahip olan hükümdarın kişiliği, becerisi, donanımı devletin bekasıyla yakından ilgilidir. Başarılı hükümdarların sağladıkları olumlu gelişmelerde, göreve getirdikleri insanların sahip oldukları vasıfların katkıları göz ardı edilemez.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e kadar Türkiye Selçuklu Devletini idare edenler, söz konusu ettiğimiz vasıflara sahiptirler. Bunlar takip ettikleri siyasî, sosyal ve ekonomik politikalarda daima ülkeyi ve devleti daha ileri götürebilmenin çabası içinde olmuşlardır.

x x x

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulduğu yıllarda devletin geleceğini tehlikeye düşüren saldırıların ırkdaşları ve amca çocuklarının kurmuş olduğu Büyük Selçuklu Devleti'nden geldiği görülür. Gerek Sultan Melikşah, gerekse Muhammed Tapar, amcazadelerinin Anadolu'da kurmuş olduğu bu devletin tahtının iki kez boş kalmasına neden olmakla birlikte, tamamen ortadan kaldırmak için yeni girişimlerde bulunmamışlardır.

Devletin batı komşusu Bizans İmparatorluğu başlangıçta kendi iç işleriyle meşgul olduğundan Türkiye Selçuklu Devleti için bir tehdit oluşturmamıştır. Daha sonra yaptığı saldırılar ise Kutalmış oğulları tarafından her defasında bertaraf edilmiştir. Komnenoslar hanedanı Bizans İmparatorluğu'nda yönetimi ele geçirdikten sonra Türkiye Selçuklularına karşı zaman zaman ordu sevk etmiş olmakla beraber, hiçbir zaman açık bir üstünlük sağlayamamışlardır. Hatta 1176 yılında Bizans, Selçuklular için tehdit olmaktan çıkarılmıştır.

Suriye ve Irak'ta bulunan Atabeglikler, emirlikler, Doğu Akdeniz sahilinde yer alan Haçlı devletçikleri de Türkiye Selçuklu Devleti için tehdit olmaktan uzaktır. 1174 yılında kurulan Eyyûbîler ile Türkiye Selçukluları'nın ilişkilerinde, Eyyûbîler Türkiye Selçukluları için hiçbir zaman büyük bir tehlike oluşturmamıştır. Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Türk beylikleri ve Kafkaslarda Gürcüler zaman zaman Selçuklu topraklarına tecavüzlerde bulunmakla birlikte, daha ileri gidecek durumda değillerdir.

Buna göre, Moğolların ortaya çıkışına kadar Türkiye Selçuklu Devleti'nin geleceğini tehdit edecek bir güç var olmamıştır. Moğolların batı yönündeki ilerleyişleri sonucunda Deşt-i Kıpçak, İran ve Azerbaycan 'da yeni siyasî oluşumlar meydana gelmiştir.

Orta Asya'yı kasıp kavuran Moğol ilerleyişinin Anadolu kapılarına ulaştığında durakladığı görülüyor. Bu duraklamada, Türkiye Selçuklu Devleti'nin askerî gücünün önemli bir payı vardır. Çünkü Azerbaycandaki Moğol kuvvetleri komutanı Curmagon Noyan, Azerbaycan'a gelirken Türkiye Selçukluları Celâleddin Harezmşah gibi bir rakibini bertaraf etme başarısını göstermişti. Ancak I. Alâeddin Keykubad'dan sonra Türkiye Selçuklu Devletini idare edenlerin attığı her adım, Moğolları biraz daha Anadolu'ya çekmiştir.

Buna göre Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküşünü hazırlayan nedenler içerden kaynaklanmaktadır. I. İzzeddin Keykavus'un başlattığı ve I. Alâeddin Keykubad'ın devam ettirdiği devlet

adamlarını tasfiye hareketi, arka arkaya gelen yenetekli hükümdarlardan sonra, bilgi ve beceri bakımından yeterli olmayan hükümdarların veya küçük yaştaki çocukların tahta oturtulmaları, devletin çöküşünü hazırlayan nedenler arasında yer alır.

Selçuklu Devleti'nde Türk ve İranlı asıllı yüksek devlet memurları yanında, zamanla gulamların arasından kabiliyetleriyle sivrilip öne çıkan ve devletin idaresinde söz sahibi olan azımsanamayacak bir yönetici sınıf oluşmuştur. İranlılar ile beraber, sonradan ortaya çıkan bu yönetici sınıf, dirayetli hükümdarların işbaşında bulunduğu zamanlarda devlete hizmetlerde bulunmuşlar ise de, I. Alâeddin Keykubad'dan sonra yönetimde etkili olmuşlar, ancak çıkar çatışmasına girdikleri için devleti çöküşe götüren olayların içinde yer almaktan kurtulamamışlardır.

Kösedağ bozgunundan sonra yaşanan kargaşa ortamında Mühezzibüddin Ali'nin, arkasından giderek Baycu Noyan ile barış görüşmelerini başlatması, bundan sonra Moğollara karşı girişilebilecek bir mücadelenin önünü kesmiştir. Bu tavrıyla Mühezzibüddin Ali, Türkiye Selçuklu Devletini beklenmedik bir şekilde Moğol boyunduruğu altına sokmuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti, asıl çöküş sürecine 1256'dan sonra girmiştir. Hâlbuki bu yıldan sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollar karşısında kullanabileceği doğal müttefikleri ortaya çıkmıştı. 1257 yılında Berke'nin Altın Orda tahtına oturması ve İlhanlılarla mücadeleye girişmesi, hatta Hülagu'yu bozguna uğratması, 1250'de kurulan Memlûk Devleti'nin 1260'dan itibaren Moğollar karşısında üstünlük elde etmesi, Türkiye Selçuklu Devleti için birer şanstı. Ancak Türkiye Selçuklu Devletini idare edenlerin, devleti istiladan kurtarmak gibi bir amaçları ve gayretleri olmamış, buna teşebbüs edenleri de düşman kabul etmişlerdir.

Moğol istilasına karşı duran ve Selçuklu Devletini idare edenlerce düşman olarak görülenlerin Memlûk Sultanına yaptıkları başvuruların, Sultan Baybars tarafından zamanında değerlendi-

rilememesi ve Anadolu'da olup bitenleri kavrayamaması ittifak oluşturulmasına ve Moğollar karşısında kesin sonuç alınmasına engel olmuştur.

Pervane Muineddin Süleyman, İlhanlılara karşı takip ettiği siyaset ile belli bir süre Anadolu'da sulh ve sükûnu sağlamış görünmektedir. Ancak onun yaptığı Anadolu'da kendi hâkimiyetini kurmaktan ibarettir. Bunu yaparken Moğollara karşı oluşabilecek ittifakları engellemiştir. Aynı şekilde Baybars'ı aldatması da Türkiye Selçuklu Devleti için tam bir felaket olmuştur.

Selçuklu devlet adamlarının aksine Türkmenlerin işgale karşı direnmeleri, Moğolların bu direnci kırma girişimleri Anadolu'nun harap olması sonucunu doğurmuştur. Ülkenin tahrip edilmesinin yanında Selçuklu hazinesi ve halk, ödemekle yükümlü kılındıkları haraç ve vergileri ödeyemez duruma düşmüşlerdir. Ağır vergiler, halka uygulanan baskılar büyük bir göç hareketini de beraberinde getirmiş ve tarım arazilerinin işlenememesi üretimi düşürmüştür. Diğer yandan işgalin yarattığı olumsuz ortam ticaretin aksamasına ve refah seviyesinin düşmesine neden olmuştur.

Tarih, çok geniş sınırlara sahip olan devletlerin, bu sınırlarını uzun süre koruyamadıklarının şahididir. Çin'den Tuna'ya kadar olan sahayı zabt eden Moğolların, mevcut durumu uzun süre devam ettiremeyeceklerini, Ögedey'in ölümünden sonra yaşanan çekişmeler göstermişti. Ancak, Anadolu'da bu durumu kavrayabilecek devlet adamlarının olmayışı, Moğol hâkimiyetinin bir kader olarak algılanması sonucunu doğurmuştur.

XXX

İşgal edilen her ülkede, mutlaka işgalcilerle iyi geçinen, hiçbir manevi değeri umursamadan zevk ve sefa içinde yaşamaya devam eden veya işgalcilerle işbirliği yapıp, onlara hizmet ederek, işgali kendi çıkarları için kullanmak isteyen insanlara tesadüf edilmiştir. Selçuklular devrinde de bazı devlet adamları milletin

maddi ve manevi haklarını, sadece Moğolların lütuflarını kazanmak için satarak, tarih ve millet önünde sorumlu olmuşlardır.

Ülkeyi hertürlü tehlikeye karşı korumak, insanların huzur ve refahını sağlamak yükümlülüğünü üstlenmiş olan yöneticiler, Türkiye Selçuklu Devletini bir başka gücün, yani Moğolların boyunduruğu altına sokmak için adeta birbiriyle yarışmışlardır.

Bu devletin bizzat kendisinin yetiştirdiği insanlar, getirildikleri makamı-mevkii korumak veya yeni makamlar elde edebilmek uğruna, kendi kişisel çıkarları adına, bir milletin ve her şeylerini borçlu oldukları devletin geleceğini, istilacıların amaçlarına hizmet etmek suretiyle feda etmişlerdir.

Bibliyografya

Abû'l-Farac İbnü'l-İbrî (G. Barhebraeus), *Chronicon Syriacum*, İngilizce'den Türkçe'ye ter. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, Ankara 1987.

Ahmed Eflâkî, *Menakibü'l-Ârifîn*, I-II, Türkçe çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1989.

Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, II, Hz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.

Akropolitês, Geôrgios, *Khronikê Syngrafê*, yay., Antônios D. Panagiôtou, Atina 2003; Almanca çev., Wilhelm Blum, *Die Chronik*, Stuttgart 1989.

Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Türkçe çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1954.

Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, neşr. Osman Turan, Ankara 1944; Türkçe çev., Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, I-II, Türkçe çev., Mürsel Öztürk, Ankara 1988.

Altan, Ebru, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara 2003.

Anna Kommena, *Alexiad*, İngilizce çev. Elizabeth A.S. Dawes, London 1967;Türkçe çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.

Anonim Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum, Ed. ve İngilizce çev. Rosalind Hill, London 1962.

Anonim Selçuknâme, nşr. ve Türkçe çev. F. Nafiz Uzluk, Ankara 1952.

Atan, Turhan, *Türk Gümrük Tarihi Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar*, I, Ankara 1990.

Attaliates, Mikhail, *Historia*, yay. ve Latince çev., Brunet de Presle-Immanuel Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bannae-Weberi, 1853; yay., Iôannês D. Polemês, Atina 1997.

Aykut, Nezihi, "Türkiye Selçuklu Sultanı Siyavus (Cimri) 'un Sikkeleri", *Belleten*, Sayı: 203, 1998, s. 475-483.

Ayönü, Yusuf, "Selçuklu-Bizans İlişkileri", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 602-603.

----------, *Türkiye Selçukluları-Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, İzmir 2001. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Azimî, *Tarih*, neşr. ve Türkçe çev. Ali Sevim, *Azimî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Ankara 1988.

Barthold, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Hz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990.

----------, "İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet", Rusça'dan Türkçe'ye çev., Abdülkadir (İnan), *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931, s. 135-159.

Baybars el-Mansurî ed-Devadâr, *Zübdetü'l-Fikre fi-Tarihü'l-Hicre*, nşr. D. S. Richards, Beyrut 1998.

Baykara, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211), Gazi Şehit*, Ankara 1997.

Baypars Tarihi, II, Türkçe çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, İstanbul 1941.

Bezer, Gülay Öğün, *Begteginliler*, İstanbul 2000.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Türkçe çev., Yıldız Moran, İstanbul 1979.

----------, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Türkçe çev., Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1992.

Çay, Abdülhaluk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) Zaferi (17 Eylül 1176)*, İstanbul 1984.

Demirci, Mustafa, "İkta (Endülüs)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, s. 446-47.

Demirkent, Işın, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56.

----------, "Kılıçarslan I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, ss. 396-399.

Ebû'l-Fida, *Tarih*, II, nşr. Mahmud Deyyûb, Beyrut 1997.

Emîn, Ş. Ş., *Ferheng-i Istılahat-ı Dîvânî Devrân-ı Moğol*, Tahran hş. 1357.

Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007.

----------, "Birinci Haçlı Seferine Katılan Asiller Arasında Cereyan Eden Mücadeleler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 2, 2000, ss. 31-48.

"Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 635-644.

----------, "Türk Yönetim Tarzı, Ermenilerin Türk İdaresini Kabulü ve Kendilerine Tanınan Haklar", *Uluslar arası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001 Bildiriler*, İstanbul 2001, s. 1-12.

Genceli Kiragos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", Türkçe çev., Ed. Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1928, s. 139-217.

Gömeç, Sadeddin, *Kök Türk Tarihi*, Ankara 1999.

----------, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara, t.y.

Hamdullah Kazvinî, Müstevfî, *Tarih-i Güzîde*, neşr. A. Hüseyin Nevaî, 4. baskı, Tahran 1381.

----------, *Nüzhetü'l-Kulûb*, yay. Muhammed Debir Siyâkî, Tahran 1336.

Harekât, İbrahim, "Berid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1992, s. 498-501.

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Türkçe çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975.

Ioannes Kinnamos, *Historia*, Fransızca çev. J. Rosenblum, Paris (Nice) 1972; Türkçe çev. Işın Demirkent, Ankara 2001.

İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l- Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, (Tıpkı basım) Hazırlayan A. Sadık Erzi, Ankara 1956; Türkçe çev. Mürsel Öztürk, *El-Evâmirü'l- Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuknâme)*, I-II, Ankara 1996.

İbn Sa'id, Kitâbu *Bastı'l-Arz Fi't-Tûli ve'l-Arz*, nşr. J. V. Gines, Tetuan 1958.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Türkçe çev. X-XI, Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987; XII, Türkçe çev. Ahmet Ağırakça- Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

Kafalı, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976.

"Çağatay Hanlığı", *Türkler*, Ankara 2002, s. 345-354.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1995.

----------, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1984.

"Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sa. 10-11, 1981, s. 1-18.

"Keykubâd III", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1955, s. 662-663.

"Selçuklular", *İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1967, ss. 353-416.

el-Kalkaşandî , *Subh el-'Aşa fi Sınâat el-İnşâ*, V, Kahire, t.y.

Kaya, Önder, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyûbiler*, İstanbul 2007.

Kaymaz, Nejat, *Pervane MuineddinSüleyman*, Ankara 1970.

"Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü-I", *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, II, Sayı 2-3, Ankara 1964, s. 91-155.

"Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü-II", *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, III, Sayı 4-5, Ankara 1965, s. 23-61.

Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003.

"Sadeddin Köpek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, İstanbul 2008, s. 392-393.

"Mesud II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara 2004, s. 342-344.

"Muinüddin Süleyman Pervane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, İstanbul 2006, s. 91-93.

Koca, Salim, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı" *Türkler*, II, Ankara 2002, s. 823-844.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alparslan ve Zamanı*, Ankara 1992.

----------, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989.

Kucur, Sadi S., "İkta (Selçuklular)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İstanbul 2000, s. 47-49.

Makrizî, *Kitâb es-Sulûk*, II/1, Kahire 1941.

Merçil, Erdoğan *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, Ankara 2000.

"Bavendiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1992, s. 215-216.

----------, "Selçuklular'da Emîr-i Dâd Müessesesi", *Belleten*, Sa. 225, Ankara 1995, s. 327-340.

"Na'l-Baha ve Kullanılışına Dair", *Belleten*, Sa. 227, Ankara 1996, s. 21-32.

"Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara 1994, s. 709-721.

"Sultân Sencer'in Doğu Hayranlığı ve Bunun Batı Siyaseti Üzerindeki Etkisi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sa. 19, İstanbul 2008, s. 41-47.

"Gulam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, İstanbul 1996, s. 180-184.

----------, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 503-528.

"Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçenin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?", *Belleten*, Sa. 239, Ankara 2000, s. 51-57.

Moğolların Gizli Tarihi (Monghol-un Niuça Tobça'an), Türkçe çev., Ahmet Temir, Ankara 1986.

Morgan, Jacques de, *Histoire du Peuple Armenian*, Paris 1919.

Mori, Masao, "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilâtı", *İÜEF, Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, 1978.

Niğdeli Kadı Ahmed, *Veledü'ş-Şefik*, Fatih Ktb. No. 4518.

Niketas Khoniates, *Historia*, Almanca ter. Franz Grabler, *Die Krone der Komnenen Die Regierungszeit der Kaiser Joannes und Manuel Komnenos (1118-1180) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates*, Graz-Wien-Köln 1958; *Abenteurer auf dem Kaiserthron Die Regierungszeit der Kaiser Alexios II., Andronikos und Isaak Angelos (1180-1195) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates*, Graz-Wien-Köln 1958; *Die Kreuzfahrer Erobern Konstantinopel Die Regierungszeit der Kaiser Alexios Angelos, Isaak Angelos und Alexios Dukas, die Schicksale der Stadt nach der Einnahme sowie das "Buch von den Bildsaulen" (1195-1206) aus dem Geschichtwerk des Niketas Choniates*, Graz-Wien-Köln 1958; Türkçe çev. Fikret Işıltan, Niketas Khoniates. *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Ankara 1995; Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, İstanbul 2004.

Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999.

Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, XXX, Kahire 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 1996.

Öden, Zerrin G., "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud Hakkında Bazı Görüşler", *Belleten*, Sayı 231, Ankara 1997, s. 287-300.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.

----------, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara 1982,

Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990.

----------, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001.

"Harizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVI, İstanbul 1997, s. 217-220.

----------, "Kılıçarslan II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 399-403.

Özbek, Süleyman, "Türkiye Selçukluları-Eyyûbîler Arası Siyasî Münasebetler Üzerine (1175-1250)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 427-448.

Polat, M. Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, İstanbul 2004.

Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih*, nşr. Behmen Kerimi, Tahran 1374.

Runciman, Stevan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Türkçe çev., Fikret Işıltan, Ankara 1989.

Sağlam, Osman Ferit, "Şimdiye kadar görülmiyen Cimri Sikkesi", *Belleten*, Sayı 35, 1945, s. 299-303.

Sevim, Ali, "Keyhüsrev I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 347-349.

----------, "Keyhusrev II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 349-350.

----------, "Keyhusrev III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 351-352.

Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zeman fi Tarihi'l-Âyan*, neşr. Ali Sevim, Ankara 1968.

Simbat, *Vekayinâme (951-1334)*, Türkçe çev. H. D. Andreasyan, (Türk Tarih Kurumu'nda basılmamış nüsha), Ter/68.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Türkçe çev., Erendiz Özbayoğlu, Antalya 2006.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, Türkçe çev. Cemal Köprülü, Ankara 1987.

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 1969, s. 1-147.

----------, "Ağaç-eriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1988, s. 460-461.

"Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi?", *Belleten*, XXIV, Sayı 96, s. 567-594.

"Keykubad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 358-359.

"Keykubad III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 360-361.

----------, "Keykavus I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 352-353.

----------, "Keykavus II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 355-357.

----------, "Kılıçarslan IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 404-405.

"Mehmed Bey, Karamanoğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara 2003, s. 445-446.

----------, "Mesud I" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara 2004, ss. 339-342.

Şeşen, Ramazan, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler*, İstanbul 1983.

"Eyyûbîler", *Türkler*, V, Ankara 2002, s. 60-76.

"Eyyûbîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul 1995, s. 20-31.

Taneri, Aydın, *Celâlü'd-Din Hârizmşah ve Zamanı*, Ankara 1977.

"Celâleddin Karatay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1993, s. 251-252.

"Harizmşahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVI, İstanbul 1997, s. 228-231.

Tekindağ, Şihâbeddin, "Karamanlılar", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 316-330.

Temir, Ahmed, *Kırşehir Emiri Caca-oğlu Nureddin'in Arapça ve Moğolca Vakviyesi*, Ankara 1959.

(Togan), Ahmet-Zeki Velidi, "Mogollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931, s. 1-42.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984.

----------, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980.

----------, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988.

"Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku", *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1993.

"Keyhusrev II", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 620-629.

----------, "Keykubad I", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 646-661.

"Keykavus I", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 631-642.

"Keykavus II", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 642-645.

"Kılıç Arslan I", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 681-688.

"Kılıç Arslan IV", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, Eskişehir 1997, s. 703-707.

"Saded-Dîn Köpek", *İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1967, s. 32-35.

"Süleyman-şah I", *İslâm Ansiklopedisi*, XI, Eskişehir 1997, s. 201-219.

Urfalı Mateos, *Vekayinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987.

Uyumaz, Emine *Sultan I. Alâeddîn Kekyubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003.

"Türkiye Selçuklu-Eyyûbî Siyasî Münasebetleri", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 515-534.

Vardan Vartabet, "Türk Fütûhâtı Tarihi (889-1262)", *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, Türkçe çev. H.D. Andreasyan, İstanbul 1937, s. 154-245.

Vryennios, Nikêforos, *Ylê Istorias*, Dêmêtrês Tsougkarakês-Despoina Tsougklidou, Atina 1996.

Wittek, P., *Menteşe Beyliği*, Ankara 1986.

Yununî, *Zeyl Tarih Dımaşk*, I-II, Haydarabad 1954-1955.

Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, I, Kayseri 1994.

Yücel, Y., *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, I, Ankara 1988.

Zônaras, Iôannês, *Epitomê Istoriôn*, III, yay., Iordanês Grêgoriadês, Atina 1999.

DİZİN

A

Abaka Han 57, 126, 149, 151, 152, 163, 169, 170, 177, 188

Abbâsî Hilafeti 36, 39, 44, 46, 47, 48

Abbâsîler 39, 40, 46, 48, 49

Abeskûn (adaları) 51

Abışga Noyan 210, 228

Acay 124, 188

Acem 45, 130

Ağaç-eri Türkmenleri 142

Ahi Ahmedşah 160, 164

Ahlat 87, 134, 204

Ahmed 30, 100, 101, 140, 160, 164, 172, 193, 199, 200, 202, 206, 219, 231, 232, 233

Ahmed b. Mahmud 231, 232

Ahmed Teküder 193

Ahmedek kapısı 164

Ahmet Yaşar Ocak 86, 138

Akça Derbend 220, 221

Akdeniz 24, 165, 236

Aksaray 24, 32, 96, 103, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185, 187, 188, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 232, 217

Aksarayî Kerimüddin Mahmud 24, 96, 103, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 159, 160, 162, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185, 187, 188, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 232, 217

Akşehir 81, 89, 162, 164, 201, 205, 221

Akşehir Ovası 89

Aladağ 126, 161, 210

Alâeddin Keykubad 15, 16, 21, 25, 26, 30, 31, 32, 33, 37, 38, 46, 52, 54, 61, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 97, 99, 100, 103, 108, 109, 110, 116, 133, 134, 135, 136, 140, 144, 160, 167, 175, 176, 178, 214, 219, 220, 224, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 236, 237

Alâeddin Keykubad bin Feramurz b. Keykavus 219

Alâeddin V. Kılıçarslan b. Keyhüsrev 226

Alâeddin Muhammed (Harezmşah) 45, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 55
Alâiye 68, 123, 140, 178, 187
Alan (lar) 60
Alayî Hanı 229
Alemeddin Kayser 167
Alıncak Noyan 120, 146, 183
Ali Bey (Karamanoğlu Mehmed Bey'in damadı) 143, 157, 170
Ali-şir oğlu Hüsameddin 166
Alp Yürük 205
Alparslan (Sultan) 13, 21, 77, 130
Altın Orda Devleti 53, 55, 56, 57
Altunaba Kervansarayı 146, 147
Amasya 70, 91, 92, 94, 112, 135, 215, 224
Anadolu 13, 14, 15, 17, 21, 22, 23, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 52, 53, 54, 55, 61, 64, 73, 75, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 96, 100, 101, 104, 106, 107, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 175, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 217
Andugı Kalesi 222
Anit (Moğol Kumandanı) 206
Ankara 15, 21, 22, 23, 24, 25, 32, 33, 35, 39, 47, 50, 52, 57, 62, 66, 67, 77, 81, 82, 88, 99, 103, 112, 122, 129, 130, 132, 134, 147, 156, 161, 167, 183, 187, 188, 194, 195, 206, 219, 221, 231
Anonim (Selçuknâme) 24, 98, 99, 102, 103, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 125, 150, 153, 158, 159, 160, 162, 165, 166, 168, 178, 187, 188, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 211, 219, 231, 233
Antakya 139
Antalya 24, 32, 67, 80, 81, 82, 107, 115, 119, 120, 123, 140, 143, 156, 162, 188
Anuştegin 47
Aral Gölü 47
Arap (lar) 130, 160, 17, 177, 178
Arap Noyan 209, 210, 218
Arapkir 78
Argun (Han) 149, 152, 182, 183, 193, 195, 196, 199, 202, 203, 204
Arık Buka 57
Armağanşah 82
Arran Bölgesi 54
Arslan Yabgu 26
Asileddin (Müstevfî) 214
At Pazarı 159

Avcıkaya (mevkii) 218
Ayn Calut 57, 121
Azerbaycan 32, 47, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 118, 202, 211, 223, 236

B

Babaî Ayaklanması 86, 138, 177
Babaîler 86, 138, 139
Bağdad 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 116, 220
Bahaeddin Erzincâni 105
Bahaeddin Kutluca 30, 64, 65
Bahaeddin Mehmed (Melik'üs-Sevahil) 158, 159
Bahaeddin Tercüman 103
Baltu 208, 209, 210, 211, 220
Barçınlu 167
Başgırd 221
Batı Anadolu Bölgesi 143
Batınîler 40
Batu Han 56, 93, 94, 95, 104, 105, 106, 110, 176, 186, 187
Bavendiler 50
Baybars (Memluk Sultanı) 53, 114, 121, 122, 123
Baybars Tarihi 163
Baycu Noyan 55, 57, 89, 90, 92, 93, 96, 106, 107, 112, 113, 114, 115, 116, 141, 142, 145, 164, 178, 181, 182, 186, 187, 195, 220, 237
Beauvais 182
Bedrettin Beg-tut 149
Bedrettin Gühertaş 122
Bedrettin İbrahim Hotenî 167
Bedreddin Lülü (musul Hakimi) 46
Bedreddin Murad Bey 204
Bedreddin Muslih 109
Bedreddin Yahya 100
Bedreddin Yusuf 29
Beg Timur 221
Berduliye (II. Keyhüsrev'in Hanımı) 82
Bereket (Harezmli Bey) 135
Berke Han 137
Berkyaruk (Sultan) 35, 47, 179
Beyşehir 203, 204, 210, 221
Bizans İmparatorluğu 22, 23, 34, 35, 36, 37, 38, 236
Boçkur (Boçukur Noyan) 219, 220, 221
Bolvadin (Molifdun) 167
Borgulu (Uluborlu) 82, 97, 115, 144
Borgulu Kalesi 112
Borgulu Ovası 170
Bulgar 55
Bunsuz 145, 146
Burhaneddin (Müderris) 171
Büveyhî hanedanı (Büveyhîler) 39
Büyük Selçuklu Devleti 13, 14, 22, 26, 27, 34, 35, 36, 37, 39, 47, 130, 131, 132, 235

C

Cahi-oğlu 232
Canbirdi (Harezmli Beyi) 135

Candaroğulları Beyliği 207
Cebe (Noyan) 51, 55
Celâleddin (Sivrihisarlı) 122, 146
Celâleddin (Vezir) 43
Celâleddin Habib 126
Celâleddin Harezmşah (Mengüberti) 51, 52, 53, 54, 55, 236
Celâleddin Hüsrev Bey 162
Celâleddin Karatay 31, 68, 86, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 140, 141, 175, 186
Celâleddin Kayser 30
Celâleddin Mahmud 150, 169
Cemaleddin Ebubekir 168
Cemaleddin Hotenî 100, 102
Cemaleddin Ferruh Lala 74
Cemaleddin Mehmed 212, 213, 217
Cend 13
Cengiz Han (Timuçin) 47, 50, 51, 53, 56, 57, 108
Coterinus 140
Cuci 55, 56
Cuhud (Şuhud) 170
Curmagon Noyan 53, 54, 55, 236

Ç

Çağatay 57
Çağatay Hanlığı 57
Çavlı (Emir) 31
Çaylak 164
Çepniler 139
Çin 47, 238
Çoban Bey 221
Çorum 105, 208
Çu Havzası 45
Çukurova 88, 142, 145, 204

D

Dalaman 143
Dalaman ovası 143
Dandanakan Zaferi 130
Danişment Vilayeti (İli) 150, 167, 210, 227
Danişmendli (ler) 23, 29, 30
Darende 99
Davud 41
Değirmen Çayı 162
Delüce Kışlağı 153, 156, 208, 209
Denizli (Ladik) 16, 115, 139, 143, 146, 170, 204, 205
Deşt-i Kıpçak 53, 55, 56, 236
Develü Hisar 232
Dımaşk 52, 148, 221
Divan-ı Aziz (Halifelik Divanı) 46
Divriği 227
Diyarbakır 167, 226, 217
Doğu Anadolu Bölgesi 37, 236
Dübeys 40

E

Ebu Abdullah Muktefi (Halife) 41
Ebu Cafer el-Mansur er-Raşid Billah 40
Ebu Hureyre 42, 43
Ebû Said 233

Eflakî 125
Eflâni 207
Elbistan 23, 62, 63, 112, 124, 126, 139, 140, 142, 149, 151, 152, 153, 154, 157, 163, 177, 185, 193
el-Cezire 52, 116
el-Melik el-Adil 52
el-Melik el-Aziz 62
el-Melik ez-Zahir 52
Emineddin (Emir-i Dâd) 150
Emineddin Mikail 146, 156, 158, 159
Emineddin Yakut 122, 146
Erbil 46
Ereğli 87, 205
Ermenek 139, 145, 146, 155, 156, 157, 164, 165
Ermeniler 24, 25, 88, 95, 129, 144, 145, 204
Erran 196, 208
Erzincan 30, 70, 71, 89, 98, 99, 101, 105, 107, 116, 120, 122, 126, 135, 146, 180, 185, 187, 195, 196, 202, 221, 224
Erzurum 55, 87, 92, 113, 135, 152, 163, 197
Esedâbâd 44, 45, 48, 49
Esed (Emir-i Âhur) 147
Esededdin Ruzbeh 97, 98
Esireddin 107
Eşrefoğulları 205, 208
Eyübhisar 170, 171
Eyyûbîler 25, 37, 52, 62, 63, 64, 75, 77, 83, 236

F

Fahreddin Ali Sahip) 112, 119, 120, 121, 124, 146, 149, 151, 152, 153, 154, 157, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 171, 187, 195, 196, 205
Fahreddin (Amasya Kadısı) 91, 92, 94
Fahreddin Arslandoğmuş 104, 106, 114, 115, 141, 147
Fahreddin Ayaz 136
Fahreddin Göç-begi 126
Fahreddin Kazvinî 196, 197, 199, 200, 203
Fahreddin Sivastos 101
Fars 182
Faruk Sümer 15, 23, 25, 67, 103, 134, 142, 156, 219
Fırat 78, 137
Filobad Köşkü 158, 159, 160, 164
Frenk 28, 71, 87, 156, 225

G

Gavele Kalesi 83, 145, 208, 218
Gazalya Hatun 161
Gazan Han 181, 208, 209, 210, 211, 214, 219, 220, 221, 222, 225, 226, 228, 232
Gazze 139
Gedağze Kalesi 147
Germiyan İli 203
Germiyan Türkleri (Türkmenleri) 139, 202, 203, 205
Germiyanoğulları 208
Gevher Nesibe Hatun 233

Geyhatu 195, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 211
Gıyaseddin Keyhüsrev I 31, 33, 80
Gıyaseddin Keyhüsrev II 70, 71, 72, 76, 77, 80, 82, 84, 85, 88, 94, 95, 97, 100, 136, 140, 235
Gıyaseddin Keyhüsrev III 150, 164, 167, 188, 194, 195, 202, 232,
Gıyasüddin (Gur hükümdarı) 45
Giray 206, 207
Göhürge Noyan 165
Göksu 156, 221
Göktay 206
Güneri Bey 166, 195, 203, 220
Güneydoğu Anadolu Bölgesi 54, 64
Günler (veya Günüler) 178
Gürcistan 54, 182
Gürcü (Gürcüler) 24, 28, 37, 55, 71, 73, 76, 82, 89, 196, 236
Gürcü (Savla) oğlu Zahirüddevle 71, 83
Gürcü Hatun 76
Gürcü Hatun 76

H

Habur Suyu 36
Hafik 99
Halep 52, 62, 75, 88, 101, 121, 154, 157, 220, 221
Halil Bahadır 204
Halil Bey 195, 203
Hamdullah Kazvinî 50, 196, 233
Harezm Bölgesi 47
Harezmli (Harezmliler) 25, 46, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140
Harezmşah Devleti 47, 134
Harezmşahlar 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 133, 134
Harran 79, 137
Hatireddin Zekeriya 100, 140
Hatiroğulları 149, 150, 153
Hazar Denizi 51, 55
Hemedan 42, 44, 45, 196, 212, 219, 226, 217
Hıms 151
Hind sahilleri 45
Hindistan 51
Hoca Mesud Kervansarayı 170
Hoca Nasıreddin 200, 201, 202
Hoca Noyan 123
Hoca Yunus 156, 162
Hokkabazoğlu Seyfeddin 66, 67, 68
Honas 143, 170
Horasan 13, 32, 39, 45, 51, 68, 130, 131, 133, 196, 211, 223, 225
Horasanlı Belek Rindi 225
Hülacu 195
Hülagu 53, 56, 57, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 143, 148, 183, 184, 185, 237
Hüsam Tuğraî Çeşmesi 171
Hüsameddin Karaca 85
Hüsameddin Kaymeri 73, 74, 80
Hüsameddin Yusuf 64

I

Ilgın 164
Ioannes Komnenos II 23
Irak 14, 32, 36, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 52, 196, 211, 236
Irak Selçuklu Devleti 14, 36, 44
Irak-ı Acem 45
Isfahan 45, 87, 196

İ

İbn Bibi 24, 25, 29, 30, 31, 46, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 134, 135, 136, 137, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 176, 178, 180, 182, 184, 185, 187, 188, 194
İbn Hubeyre 42, 43
İbrahim Kafesoğlu 22, 75, 129, 130, 134, 221
İci Tutgavul 199
İçel Bölgesi 140, 144
İlalmış oğlu Nizameddin Ali 187
İlçi Buğday 200
İldeniz (Atabeg) 42
İlhanlı Devleti 17, 193, 199, 223, 229
İlhanlılar 47, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 120, 121, 126, 193, 196, 198, 207, 237, 238
İlyas 143, 229
İmadeddin Hotenî 102
İmadeddin Zencanî 195
İmadeddin Zengî 41, 52
İmil Irmağı 57
İran 27, 28, 39, 53, 54, 55, 56, 57, 71, 113, 131, 132, 133, 136, 139, 141, 171, 183, 184, 185, 204, 227, 236, 237
İranlı (İranlılar) 27, 28, 39, 71, 131, 132, 133, 141, 184, 185, 227, 237
İstanbul 15, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 50, 52, 54, 56, 73, 75, 77, 86, 96, 122, 123, 129, 130, 142, 149, 168, 179, 194, 198, 221, 231, 232
İznik 22, 34, 37
İzzeddin Keykavus I 16, 25, 30, 33, 103, 230, 236
İzzeddin Keykavus II 40, 53, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 142, 143, 145, 146, 147, 155, 158, 169, 176, 178, 180, 183, 186, 194, 202, 205, 233
İzzeddin Kılıçarslan III 29
İzzeddin (Beglerbeyi) 112
İzzeddin Mehmed bin Süleyman 167
İzzeddin Muhammed (Vezir) 96, 100, 178, 195, 208, 209

K

Kâfi-yi Tercüman 68
Kafkas Dağları 45
Kafkasya 54, 55
Kahire 121, 144, 221, 233
Kâhta Kalesi 99
Kalavun 172
Kamereddin İli 139
Kanglı 49
Karabağ 210
Karadeniz 25, 34, 53, 56
Karahanlı 50
Karahıtay 45, 46, 48, 50
Karahisar 144, 151, 157, 162, 168, 170, 196, 203, 208, 209, 226
Karahisar-ı Demürlü 208
Karahisar-ı Devle 144, 157, 170, 196
Karakorum 54, 56
Karamanlılar 146, 155, 156, 157, 160, 161, 164, 165, 166, 169, 170, 204, 205, 208, 233
Karaman Bey 144, 145, 150
Karaman Beyliği 144
Karaman Türkmenleri 139, 145, 146, 155, 163, 166, 169, 170, 204
Karamanoğulları 16, 155, 158, 164, 166, 168, 204, 210
Kastamonu 147, 169, 184, 185, 198, 205, 206, 207, 208, 213, 214, 215, 221
Kaydu Han 57
Kayır Han 73, 74, 77, 78, 134, 135, 137
Kaymaz Kervansarayı 159
Kayseri 28, 30, 32, 47, 62, 67, 68, 72, 74, 79, 80, 82, 83, 100, 103, 108, 109, 111, 116, 126, 135, 149, 150, 154, 155, 157, 158, 163, 170, 176, 177, 178, 198, 205, 231
Kaz-ova 165, 166, 167, 169
Kazvinî 50, 51, 57, 155, 157, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 208, 209, 233
Kefersud 86
Kemah Kalesi 99, 101
Kemâleddin Kâmyar 68, 71, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 83, 134
Kemâleddin Tiflisî 212, 213, 215, 216, 219
Kerimeddin Alişir 122, 146
Kerimüddin Karaman 144, 145
Key Feridun 66
Keykubadiye Sarayı (Köşkü) 72, 74
Kılavuzoğlu Seyfeddin 153
Kılavuzoğulları 199, 200
Kılıçarslan I 14, 22, 23, 24, 29, 31, 38, 70, 73, 76, 82, 100, 101, 102, 103, 104, 111, 112, 115, 116, 119, 120, 123, 124, 143, 145, 147, 149, 161, 178, 180, 185, 187, 188, 205, 206, 207, 232, 233
Kılıçarslan II 23, 24
Kılıçarslan III 29
Kıpçak (Kuman) 28, 33, 140, 178
Kırım 124, 202
Kırşehir 94, 147, 156, 201, 206, 210, 216

Kıvameddin Erzincanî 122, 146
Kızıl Hamid 163, 170, 171, 177
Kızılırmak 117, 118, 223
Kilikya Ermeni Baronluğu 142
Kilikya Ermeni Krallığı 210
Kongurtay 152, 153, 163, 164, 166, 171, 172
Kongurtürk 222
Konya 28, 32, 36, 72, 83, 92, 93, 97, 98, 102, 107, 111, 114, 115, 116, 119, 120, 123, 140, 143, 144, 145, 146, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 170, 171, 177, 178, 179, 187, 195, 197, 201, 202, 203, 205, 213, 214, 218, 219, 220, 228, 229, 232
Konya Takvimi 232
Koyluhisar 66
Kozağaçı köyü 162
Kör Timur 181
Kösedağ 15, 76, 89, 91, 92, 93, 96, 113, 114, 139, 140, 176, 177, 181, 189, 237
Kubadabad 85
Kubilay 57
Kuman 49, 55, 56, 99, 113, 114, 117, 122, 140, 152, 165, 179, 186, 187, 205, 206, 207, 208, 221
Kurbağa hisarı 165
Kutalmışoğulları 13, 21, 34
Kutbeddin 47, 227
Kutbeddin Muhammed 47
Kutluğşah 210
Kuzey Irak 52
Kuzey İran 55
Kuzey Suriye 52
Küçlü Han 135
Küçlü Sengüm 135
Kür Irmağı 57
Kürt 24, 38, 40, 44, 45, 51, 68, 72, 74, 79, 81, 85, 86, 100, 105, 106, 107, 121, 124, 125, 126, 134, 140, 144, 149, 152, 156, 160, 164, 166, 168, 171, 172, 178, 187, 188, 201, 202, 207, 215, 218, 221, 222, 223, 228, 232, 237
Kütahya 139

L

Lâçin 220, 221
Lampron 140
Larende 135, 139, 145, 155, 156, 157, 165, 204, 205
Latif Kervansarayı 103
Latin (Latinler) 24, 32, 33, 37
Lülüve (Ulukışla) 151, 153, 222
Lülüve Kalesi 153

M

Mah-i Horasan 68
Mahmud 29, 40, 52, 98, 99, 100, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 117, 119, 150, 164, 169, 183, 194, 211, 214, 220, 231, 232
Mahmud İbn Kâmil 214
Malatya 30, 36, 64, 78, 83, 101, 103, 139, 140, 142, 226, 227

Malazgirt 14, 22, 34, 37, 133
Malazgirt Meydan Savaşı 14, 22, 34, 133
Malya ovası 210
Maraş 62, 63, 64, 112, 139, 142
Marmara Bölgesi 34
Maveraünnehr 13, 51
Mavrozomes Komnenos 31
Mazenderan 50, 223
Mecdeddin Abî 30, 62, 64
Mecdeddin Karahisari (Kadı) 226
Mecdeddin Muhammed (Erzincanlı) 86, 94
Mehmed Bey (Karamanoğlu) 119, 143, 144, 150, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 170, 209, 212, 213, 214, 215, 219
Melik Eşref 63, 68
Melik Gazi 23, 87, 88
Melik Kamil 72
Melik Pehlivan 212, 218
Melikşah (Büyük Selçuklu Sultanı)14, 22, 35, 42
Melikşah (Irak Selçuklu Sultanı) 42
Memlûk (Memlûkler) 53, 57, 120, 121, 122, 139, 144, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 172, 214, 220, 221, 233, 237
Mengü Han 56, 107, 108, 110, 112, 116, 117, 118, 183
Mengü Timur 152
Menteşe Türkmenleri 157, 205
Merv 14, 36
Merzuban 62
Mesud I 23, 195, 203, 204
Mesud II 195, 203, 204
Mesud (Irak Selçuklu Sultanı) 40, 41
Meşhed Meydanı 74
Meşhed Ovası 72, 79, 136, 150
Meyyafarikin 87
Mısır 32, 52, 53, 126, 152, 184, 193, 221
Mikail 13, 34, 146, 156, 158, 159
Mikailoğulları 34
Minşar Kalesi 65
Moğol (Moğollar) 14, 15, 16, 17, 25, 28, 31, 33, 38, 39, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 72, 73, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 218, 219, 220, 221, 222, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 236, 237, 238, 239, 217
Moğolistan 53, 100, 108, 109, 111
Mucireddin Emir Şah 195, 198, 199, 206, 210, 212, 213, 219,

222, 224, 228
Mufazzal bin Ebil'l-Fezâil 233
Mugan 54, 92, 183
Muğla 205
Muhammed II (Irak Selçuklu Sultanı) 42
Muhammed Tapar (Sultan) 14, 35
Muineddin (Emir-i Hacib) 112, 113, 115
Mustencid 42, 43
Musul 42, 46, 52, 182
Muzafferiddin Gökböri 46
Muzaffereddin Mahmud 29
Muzaffereddin Uğurlu 115
Muzaffereddin Veşablaş 88
Muzaffereddin Yavlak Arslan 205
Mübarizeddin Bayram 97
Mübarizeddin Behramşah 30, 62, 64, 65, 67, 69
Mübarizeddin Çavlı 30, 31, 62, 64, 90
Mübarizeddin İsa 67
Müeyyed ed-din İbnül Kassab 44
Mühezzibüddin Ali 86, 89, 91, 92, 93, 94, 107, 181, 182, 186, 237
Müneccimbaşı 232, 233
Müsterşid 40
Myriokephalon 23, 37

N

Napşı Noyan 203
Nasıreddin Abdü'l-Cabbar 171
Nâsırlidinillah (Halife) 45
Nasireddin Ali (Çaşnigir) 72
Nasireddin Muhammed 226, 228
Nasuheddin Farisî 88
Nebiheddin Ebu Hureyre el-Hemedanî 42
Necibeddin (Müstevfî) 105, 106, 112
Necibeddin Delihani 105
Necmeddin Behramşah 64
Necmeddin Nahçevanî 104
Nejat Kaymaz 15
Niğde 70, 116, 135, 150, 151, 153, 166, 216, 222, 223, 231, 232, 233
Niğdeli Kadı Ahmed 231, 232, 233
Niksar 99
Nizameddin Ahmed Erzincanî 30
Nizameddin Ali bin İlalmış 99
Nizameddin Hurşid 103, 104, 106, 113, 115, 123, 187
Nizameddin Suhrab 88
Nizameddin Yahya 223, 224, 225
Nizamülmülk 77, 94, 132
Normanlar 34
Nuh Alp 29
Nure Sufi 144
Nureddin Abdullah 109
Nureddin Caca 147
Nureddin Karaca 126
Nureddin Mahmud 52
Nureddin Şehab-ı Malatyevî 226, 227
Nusret (Emir-i Dâd) 98, 99
Nusreteddin Hasan 64, 157, 161, 162
Nusretüddin Çelebi 213

O

Oğuz 13, 14, 26, 34, 131

Oğuz Yabgu Devleti 13, 131

Onon Irmağı 53

Orta Anadolu Bölgesi 116

Orta Asya 14, 46, 47, 53, 108, 129, 131, 133, 236

Ortadoğu 16, 34, 39, 46

Osman Turan 15, 24, 33, 73, 74, 97, 125, 179, 231

Osmancık 207

Otrar 50

Ögedey Han 54, 55

P

Pekin 47

Pervane Muineddin Mehmed Bey, 213, 214, 215

Pervâne Mu'înü'd-Dîn Süleyman 15, 33, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 176, 180, 183, 184, 185, 188

Pervane Nizameddin Hurşid 104, 113, 115

Pervane Rükneddin 218, 219, 224

Pervane Şerefeddin Muhammed 30

Pınarbaşı 78, 167, 170

R

Raban 62, 63, 64

Rakka 79, 137

Resülayn 137, 226

Reşideddin Ebu Bekir Cüveyni 100, 101, 105

Romanos Diogenes IV 37

Rosudan 54

Rum 28, 30, 46, 82, 92, 118, 136, 157, 220

Rus 28, 33, 55, 198

Rusya 33

Rükneddin IV. Kılıçarslan 103, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 143, 145, 147, 148, 149, 161, 169, 178, 180, 183, 185, 187, 188, 194, 205, 233

S

Sabıkeddin 222

Sadeddin Köpek 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 123, 136, 137

Sadreddin Halidî 219

Saduddevle 199

Sakarya Suyu 167

Salime Kalesi 147, 223

Samagar Noyan 200, 201

Samsamüddin Kaymaz 107

Samsamüddin (Kayseri Sübaşısı) 111

Samsun 139, 198, 215, 216, 225

Sancar (Camedar) 153

Sancar (Sultan) 14, 36, 130

Sanduklu 170

Sanksun Kurcu 94

Saray Şehri 94

Seferihisar (Sivrihisar) 214, 222
Selahaddin Eyyûbî 37, 52
Selçuk Bey 13
Selçukî Hatun 149, 152
Selçuklu (Selçuklular) 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 61, 62, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 219, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239
Selçukşahoğlu 116
Sevinç Bey 143
Sevinç en-Nizamî 42
Seydigazi (Amuriyye) 167
Seyfeddin Ayaba 30, 62, 64, 65, 66, 67, 69
Seyfeddin Bayram (Harput Subaşısı) 78, 79
Seyfeddin Begtimur 221
Seyfeddin Ebu Bekir 31
Seyfeddin Hamid Pervane 104
Seyfeddin Has Kayıaba 122, 146
Seyfeddin Kızıl 64
Seyfeddin Torumtay 103, 107, 109, 150, 167, 188
Seyfeddin Türkeri 103, 109, 111
Seyfüddevle Ertokuş (Malatya Subaşısı) 78
Seyhun 47, 51, 56, 182
Seyyid Mecdeddin 226
Simon de Saint Quentin 140, 181
Simre 147, 169, 231
Sinaneddin (Arslandoğmuş oğlu) 150
Sinaneddin Kaymaz (Develi Subaşısı) 111, 134
Sinop 25, 123, 139, 169, 198, 209
Siraceddin Mahmud Urmevî 164
Siraceddin Sarıca 103
Sis 27, 87, 121, 179, 180, 188, 194
Sivas 28, 85, 88, 89, 99, 101, 102, 103, 108, 126, 136, 144, 152, 153, 182, 183, 198, 199, 209, 215, 218, 221, 224, 227
Sivrihisar 122, 146, 162, 214, 222
Subutay 51, 55
Sultan Ahmed 172
Sultan Arslanşah 43
Sultan Hanı 114
Sultanlar Türbesi 72, 160, 167

Suriye 14, 33, 35, 37, 52, 61, 75, 87, 93, 116, 126, 140, 142, 184, 193, 210, 221, 222, 236
Suriye Selçuklu Melikliği 37
Suruç 79
Sutay 213, 222
Sülemiş 210, 220, 221, 224, 226, 217
Süleymanşah I 14, 22, 26, 28, 29, 32, 34, 35, 43
Süleymanşah II 24, 28, 29, 81
Süleymanşah (Irak Selçuklu Sultanı) 42, 43
Sümeysat (Samsat) 83
Sümeysat Kalesi 83

Ş

Şah Melik 147, 148
Şahinşah (Melikşah) 23, 36
Şahne Mesud Bilal 42
Şam 62, 121
Şansabî sülalesi 50
Şemseddin Ahmed Lakuşî 199, 200, 219
Şemseddin Altunaba 31, 71, 73, 74, 80, 81
Şemseddin Baba Tuğraî 120
Şemseddin Hasoğuz 97, 98
Şemseddin Mahmud Tuğraî 117
Şemseddin Muhammed İsfahani 86, 93, 97, 99, 100, 101, 102
Şemseddin Yaman Candar 207
Şemseddin Yavtaş 99, 106, 114, 115
Şen-git 171
Şerefeddin Abdurrahman 222, 225
Şerefeddin Mahmud (Erzincanî) 98, 99
Şerefeddin Mesud (Hatiroğlu) 149
Şerefeddin Osman 212, 213, 216, 219, 222, 217
Şücaeddin Abdurrahman 105, 109, 110

T

Taceddin Giv 150
Taceddin Hüseyin 157, 161, 162
Taceddin Mu'tez 119, 150, 151, 152, 153, 185, 188, 194
Taceddin Pervane 71, 73, 80, 81, 82, 83
Taceddin Simcurî 99
Tacik 229
Tanu 165
Tarsus 95, 204
Taşthane 68, 86, 100
Tatvan 134
Tebriz 51, 54, 163, 182, 196, 199, 202, 209, 210, 219, 220, 222
Teğin Timur 205
Tell-Bâşir 62, 63, 64
Tercüman Bahaeddin Yusuf bin Nuh 100
Terken Hatun 47, 49, 50
Timurtaş 233, 234
Toğaçar Noyan 208
Tokat 29, 67, 146, 147, 152, 154,

159, 165, 198, 208, 224, 227
Toku 152, 154
Toladay 199
Tudavun 152, 154, 155
Tuğrul Arslan 36
Tuğrul Bey 13, 39
Tuğrul II (Irak Selçuklu Sultanı) 43, 44
Tuluy 57
Turhal 201, 215
Tutuş 14, 35, 52, 204
Tükelek Bahşı 119
Türk 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 217
Türkistan 45, 50
Türkiye 14, 15, 16, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 86, 88, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 144, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 217
Türkiye Selçuklu Devleti 14, 15, 16, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 35, 36, 37, 39, 47,

51, 52, 53, 54, 55, 57, 61, 64, 65, 66, 69, 72, 75, 78, 86, 88, 93, 96, 100, 101, 104, 105, 107, 108, 115, 116, 118, 124, 126, 132, 133, 139, 141, 142, 144, 175, 176, 178, 181, 183, 189, 193, 207, 208, 212, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239

Türkmen (Türkmenler) 13, 14, 16, 17, 26, 27, 34, 53, 71, 86, 114, 115, 116, 119, 122, 124, 125, 126, 129, 131, 132, 133, 137, 138, 139, .140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 177, 179, 185, 193, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 214, 220, 221, 229, 234, 238

Tüz Bey 29

U

Urfa 22, 79, 137

V

Vasıt kışlağı 220

Veliyüddin Tercüman 86

Visakbaşı Garib 88

Y

Yağıbasan 29

Yakındoğu 35, 93

Yassıçimen 52, 55, 134

Yassıçimen Savaşı 54

Yazıcızâde Ali 233

Yedi-Kapu 167

Yengikent 13

Yeşil Köşk 161

Yılan Boğa 135

Yıva 178

Yununî 121, 148

Z

Zahireddin Hûd 126

Zahireddin İli 29

Zahireddin Mansur 68

Zamantı Kalesi 67, 137

Zengiler Devleti 52

Zeyneddin Ali Bahadır 115

Zeyneddin Başara 30, 62, 64, 65, 67, 69

Ziyaeddin Karaaslan 135

BİR DEVLETİN ÇÖKÜŞ HİKAYESİ

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DAĞILIŞI

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

1075'de kurulan ve 1318'de sona erdiği kabul edilen bir devletin 243 yıllık ömrünün uzun sayılabilecek 75 yıllık bir döneminin çöküş süreci olması oldukça çekidir. Bu zaman zarfında farklı köklere ve anlayışlara sahip, ben merkezli hareket eden üst yönetim mensuplarının, devleti ve milleti kurtarma adına attıklarını iddia ettikleri adımların ulaştığı noktaları ve bunların, şahsî çıkarlarını hesaba katarak aldıkları her kararın, sonu hazırlayan olaylar zincirinin bir halkası olduğunu yaşanan olaylar bir ibret vesikası olarak ortaya koymaktadır.

Ülkeyi her türlü tehlikeye karşı korumak, insanların huzur ve refahını sağlamak yükümlülüğünü üstlenmiş olan yöneticiler, Türkiye Selçuklı Devletini bir başka gücün, yani Moğolların boyunduruğu altına sokmak için adeta birbiriyle yarışmışlardır. Bu devletin bizzat kendisinin yetiştirdiği insanlar, getirildikleri makamı-mevkii korumak veya yeni makamlar elde edebilmek uğruna, kendi kişisel çıkarları adına, bir milletin ve devletin geleceğini, istilacıların amaçlarına hizmet etmek suretiyle feda etmişlerdir.

İşgal edilen her ülkede, mutlaka işgalcilerle iyi geçinen, hiçbir manevi değeri umursamadan zevk ve sefa içinde yaşamaya devam eden veya işgalcilerle işbirliği yapıp, onlara hizmet ederek, işgali kendi çıkarları için kullanmak isteyen insanlara tesadüf edilmiştir. Selçuklular devrinde de bazı devlet adamları milletin maddi ve manevi haklarını, sadece Moğolların lütuflarını kazanmak için satarak, tarih ve millet önünde sorumlu olmuşlardır.

Devletlerin hangi şartlarda kurulduğunun bilinmesi kadar, gerilemeyi başlatan nedenlerin ve sona erişle sonuçlanan sürecin öğrenilmesinin de büyük önem taşıdığı düşüncesiyle bu kitabı hazırladık.

ISBN:978-605-7702-74-6